

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Pētījums veikts projekta „Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē” (identifikācijas Nr. 1DP/1.5.1.1.1./10/IPIA/CFLA/004/002)
3.1. aktivitātes „Valsts konkurētspējas novērtējums” ietvaros

Projektu finansē Eiropas Sociālais fonds

Latvijas konkurētspējas novērtējums 2011

Rīga
2012. gada aprīlis

Saturs

Attēlu saraksts	4
Tabulu saraksts.....	8
Saīsinājumi	10
1. Ievads un metodoloģija.....	12
1.1. Ievads un pamats	12
1.2. Konkurētspējas definīcija	14
1.3. Labklājības rezultāti	20
1.4. Ekonomiskās aktivitātes starpposma rādītāji.....	21
1.5. Konkurētspējas pamati.....	21
1.6. Diagnostiskā pieeja	22
1.7. Novērtējums un prioritāšu noteikšana.....	23
1.8. Datu avoti un salīdzināmo valstu izvēle	24
2. Latvijas labklājība	27
2.1. Labklājības rezultāti	27
2.1.1. Iedzīvotāju ienākumi	27
2.1.2. Ienākumu sadalījums	31
2.1.3. Ar ienākumiem nesaistītās dzīves standarta dimensijas.....	34
2.1.4. Novērtējums.....	36
2.2. Labklājība faktoru dalījumā.....	37
2.2.1. Ražīgums	37
2.2.2. Darbaspēka mobilizācija	40
2.2.3. Novērtējums.....	49
3. Starpposma rādītāji.....	50
3.1. Tirdzniecība un investīcijas	50
3.1.1. Ārējā tirdzniecība.....	51
3.1.2. Bruto pamatkapitāla veidošana	60
3.1.3. Ārvalstu tiešās investīcijas	65
3.2. Uzņēmējdarbība un inovācijas	69
3.2.1. Uzņēmējdarbība	70
3.2.2. Inovāciju sniegums.....	78
3.3. Makroekonomiskā nelīdzsvarotība	84
3.3.1. Tirdzniecība un tekošais kants.....	84
3.3.2. Algas un darbaspēka izmaksas.....	86
3.3.3. Privātie aizņēmumi un nekustamais īpašums	89
3.4. Strukturālais sastāvs	91
3.4.1. Nozaru sastāvs	91
3.4.2. Ekonomiskā ģeogrāfija.....	93
4. Konkurētspēju ietekmējošie faktori	96
I daļa. Makroekonomiskā konkurētspēja	96
4.1. Institucionālā kvalitāte	96
4.1.1. Uzņēmumu ētika un Latvijas ēnu ekonomika	97
4.1.2. Latvijas tiesiskā bāze	102
<i>Reglamentējošā struktūra</i>	104
<i>Korporatīvā pārvaldība</i>	106
<i>Šķīrējtiesa un saimnieciskie strīdi</i>	107
<i>Novērtējums</i>	108
4.2. Makroekonomiskā politika	108

II daļa. Mikroekonomiskā konkurētspēja.....	112
4.3. Ražošanas faktori.....	112
4.3.1. Darba tirgi: institūcijas un politika	112
4.3.2. Finanšu tirgi	122
4.4. Izglītība un prasmes.....	128
4.5. Inovāciju infrastruktūra.....	135
4.6. Valdība: nodokļu sistēma, valdības loma tautsaimniecībā un administratīvā efektivitāte.....	141
4.6.1. Nodokļu sistēma	141
4.6.2. Valdības loma iekšzemes tirgos	145
4.6.3. Administratīvā efektivitāte	145
4.7. Iedzīvotāji: demogrāfiskais izaicinājums	148
4.8. Produktu tirgi: stratēģijas un konkurences konteksts	153
4.8.1. Atvērtība	153
4.8.2. Konkurences pakāpe	153
4.8.3. Pieprasījuma nosacījumi.....	155
4.8.4. Klasteru klātbūtne.....	157
4.9. Infrastruktūra un enerģija.....	159
4.9.1. Fiziskā infrastruktūra.....	159
4.9.2. Enerģija	162
5. Konkurētspējas diagnostika: ko slēpj indikatori	165
5.1. Latvijas ēnu ekonomikas diagnostika.....	167
5.2. Latvijas rūpniecības sniegums	173
5.3. Ienākumu nevienlīdzība.....	180
5.4. Noslēguma piezīmes.....	186
6. Novērtējums un prioritizēšana.....	189
6.1. Ievads.....	189
6.2. Novērtējums.....	189
6.3. Institūciju struktūra un politikas ieviešana	190
6.4. Virzienā uz Latvijas konkurētspējas darbības programmu: politikas prioritizēšana	194
6.4.1. Rīcība ēnu ekonomikas jomā.....	196
6.4.2. Rīcība izglītības sistēmas kvalitātes uzlabošanai	197
6.4.3. Transporta infrastruktūra.....	199
6.5. Noslēguma piezīmes.....	202
Literatūras saraksts.....	210

Attēlu saraksts

1.1. attēls. LKZ 2011 struktūra	13
1.2. attēls. Cēloņsakarības: no konkurētspējas pamatiem līdz labklājībai	19
2.1. attēls. Salīdzināmo valstu IKP uz vienu iedzīvotāju (pēc ASV 2010. gada dolāriem)	29
2.2. attēls. Latvijas un pārējo Baltijas valstu IKP uz vienu iedzīvotāju	30
2.3. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju attiecībā pret ES27 valstīm Latvijā un salīdzināmajās valstīs (pēc PPS).....	30
2.4. attēls. Kumulatīvais IKP samazinājums krīzes laikā Latvijā un salīdzināmajās valstīs	31
2.6. attēls. Nabadzības riska indeksi.....	33
2.7. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju (pēc PPS; % no ES27 valstu vidējā rādītāja Latvijas reģionos; 2008. gads).....	34
2.8. attēls. TAI salīdzināmajās valstīs (neiekļaujot ienākumus; 2010. gads).....	35
2.9. attēls. Ražīgums uz vienu darbinieku Latvijā un salīdzināmajās valstīs (pēc PPS; % no ES27 valstu vidējā rādītāja)	38
2.10. attēls. KFR dinamika Latvijā un salīdzināmajās valstīs.....	39
2.11. attēls. Iedzīvotāju skaita proporcija 15-64 gadu vecumā un demogrāfiskās slodzes koeficients Latvijā (1970.-2010. gada statistikas rādītāji; prognozes 2011.-2060. gadam)	41
2.12. attēls. Bezdarbs Latvijā un salīdzināmajās valstīs (atbilstoši sezonai koriģēti darbaspēka apsekojuma dati)	42
2.13. attēls. Beveridža līknes Baltijas valstīs (2005. gada 1. cet.-2010. gada 4. cet.)	45
2.14. attēls. EK NAWRU aplēses Baltijas valstīm, ES15 valstīm un ES12 valstīm	46
2.15. attēls. Atbilstoši sezonai koriģēts faktiskais bezdarba līmenis (NAIRU un tā 95% konfidences intervāls)	46
2.16. attēls. Aplēstais NAIRU attiecībā pret EK NAWRU aplēsi.....	47
2.17. attēls. Nepilna laika darba līgumu īpatsvars salīdzināmajās valstīs	48
3.1. attēls. Baltijas valstu un Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu starptautiskās tirdzniecības salīdzinājums.....	51
3.2. attēls. Eksporta vērtības evolūcija	52
3.3. attēls. Eksporta koncentrācijas attīstība	53

3.4. attēls. Plaša patēriņa preču eksporta daļas dinamika (lielākās absolūtās eksporta daļas pārmaiņas)	54
3.5. attēls. 20 visvairāk eksportēto plaša patēriņa preču eksporta daļas dinamika	54
3.6. attēls. Latvijas tirgus daļas dinamika svarīgākajos eksporta tirgos	55
3.7. attēls. Baltijas valstu savstarpējā tirdzniecības dinamika	56
3.8. attēls. Augsto tehnoloģiju daļa eksporta kopapjomā salīdzināmajās valstīs	57
3.9. attēls. Pakalpojumu eksporta daļu dinamika apakškategoriju dalījumā	58
3.10. attēls. Ieguldījumi (BPKV) uz vienu iedzīvotāju salīdzināmajās valstīs	61
3.11. attēls. Investīciju daļa no IKP salīdzināmajās valstīs	61
3.12. attēls. BPKV dinamika Latvijā (pa aktīvu klasēm)	62
3.13. attēls. Izpētes un attīstības izdevumi salīdzināmajās valstīs	64
3.14. attēls. ĀTI uzkrājumi, pieaugums un ienākumi no kapitāla saņēmējvalstī .	65
3.15. attēls. Baltijas valstu daļa no ES15 valstu izejošajām ĀTI.....	66
3.16. attēls. Uz citām Baltijas valstīm novirzīto ĀTI daļa	66
3.17. attēls. Kopējā sākumposma uzņēmējdarbība	70
3.18. attēls. Nepieciešamības veicināta sākumposma uzņēmējdarbība salīdzināmajās valstīs	72
3.19. attēls. Izdevības veicināta sākumposma uzņēmējdarbība salīdzināmajās valstīs	72
3.20. attēls. Sākumposma uzņēmējdarbība ar starptautisku orientāciju (2008.-2010. gads).....	73
3.21. attēls. Uzņēmējdarbības pārtraukšanas rādītājs	74
3.22. attēls. Latvijas relatīvā pozīcija saskaņā ar kvalitatīvajām uzņēmējdarbības dimensijām	76
3.23. attēls. SII	80
3.24. attēls. ASV reģistrēto patentu skaits uz 1 milj. iedzīvotāju.....	80
3.25. attēls. ES reģistrēto patentu skaits uz 1 milj. iedzīvotāju.....	81
3.26. attēls. Automobiļu importa pieauguma likmes salīdzināmajās valstīs	85
3.27. attēls. Tekošā konta bilances dinamika Latvijā.....	85
3.28. attēls. Kopējo darbaspēka izmaksu dinamika nozaru dalījumā	87

3.29. attēls. Algu un ražīguma dinamika tautsaimniecībā	87
3.30. attēls. Faktiskā spēkā esošā valūtas kursa dinamika	88
3.31. attēls. Privāto aizņēmumu apjoma dinamika.....	89
3.32. attēls. Nekustamā īpašuma cenu dinamika Rīgā.....	91
3.33. attēls. Latvijas tautsaimniecības sektoru dinamika	92
3.34. attēls. Urbanizācijas pakāpe salīdzināmajās valstīs (2010. gads).....	93
3.35. attēls. Latvijas iedzīvotāju īpatsvars reģionu dalījumā.....	94
3.36. attēls. Latvijas IKP dinamika reģionu dalījumā.....	94
4.1. attēls. Valsts budžeta deficīts salīdzināmajās valstīs.....	109
4.2. attēls. Valsts budžeta izdevumi ceturkšņu dalījumā.....	110
4.3. attēls. Minimālā alga ES valstīs (% no vidējās darba samaksas) un minimālā alga ES valstīs (eiro; pēc PPS; 2010. gads)	114
4.4. attēls. Minimālā alga Baltijas valstīs (2000.–2011. gads)	114
4.5. attēls. Darbaspēka nodokļu plaša 2009. gadā un nodokļu plaisas pārmaiņas salīdzinājumā ar 2002. gadu	118
4.6. attēls. VSAOI likme darba ņēmējiem un darba devējiem, iedzīvotāju ienākuma nodoklis, neapliekamais ienākums un nodokļu plaša indivīdam, kuram nav bērnu un kurš pelna 100% un 67% no vidējās algas Latvijā ...	119
4.7. attēls. Darbaspēka faktiskā nodokļu likme ES (%; 2008. gads) salīdzinājumā ar nodokļu plaisu indivīdam, kurš pelna vidējo algu tautsaimniecībā un kuram nav bērnu (%; 2009. gads*)	120
4.8. attēls. Doktorantūras absolventu skaits uz 1 000 iedzīvotājiem salīdzināmajās valstīs	129
4.9. attēls. Vidējie rādītāji matemātikā, lasīšanā un zinātnē salīdzināmajās valstīs (2009. gads).....	130
4.10. attēls. Studentu skaits studiju jomās Latvijā	131
4.11. attēls. Absolventu skaits (ISCED 5-6 līmenī) matemātikā, zinātnē un tehnoloģijās salīdzināmajās valstīs	132
4.12. attēls. Studējošo īpatsvars pēc vidusskolas beigšanas profesionālajā izglītībā Latvijā un salīdzināmajās valstīs (2008. gads)	133
4.13. attēls. Dalība mūžizglītībā salīdzināmajās valstīs	134
4.14. attēls. ASV Patentu un preču zīmju birojā reģistrēto Latvijas un Igaunijas aģentu īpatsvars kopš 1990. gada.....	137

4.15. attēls. Publikāciju skaits saskaņā ar <i>Thomson Reuters</i> Zinātnes citēšanas indeksu uz 1 milj. iedzīvotāju (vismaz viens autors ir no Baltijas valstīm; raksti angļu valodā).....	138
4.16. attēls. Publikāciju skaits saskaņā ar <i>Thomson Reuters</i> Zinātnes citēšanas indeksu uz 1 milj. iedzīvotāju (raksti angļu valodā).....	139
4.17. attēls. Mazapmaksātā darbaspēka nodokļu plaisa(%) ES un dažās salīdzināmajās valstīs	143
4.18. attēls. Kopējās kapitāla netiešo nodokļu likmes salīdzināmajās valstīs (2009. gads).....	144
4.19. attēls. Dabiskās iedzīvotāju pārmaiņas salīdzināmajās valstīs (uz 1 000 iedzīvotājiem).....	149
4.20. attēls. Iedzīvotāju skaita procentuālās prognozes salīdzināmajās valstīs (2004. gads - 100%; 2009.-2029. gads).....	149
4.21. attēls. Iedzīvotāju vecuma struktūra salīdzināmajās valstīs galveno iedzīvotāju grupu dalījumā (2009. gads).....	150
4.22. attēls. Vecuma demogrāfiskās slodzes koeficients - faktiskais (1990-2010) un prognozētais (2011-2060) salīdzināmajās valstīs (2010.-2060. gads) .	151
4.23. attēls. Latvijas klasteru struktūra (nodarbinātība).....	157
4.24. attēls. Latvijas klasteru struktūra (eksports; daļa no kopējās eksporta vērtības; 2009. gads).....	158
4.25. attēls. Gāzes cena rūpnieciskajiem lietotājiem 2011. gada 1. pusgadā.....	162
4.26. attēls. Elektroenerģijas cena rūpnieciskajiem lietotājiem 2011. gada 1. pusgadā.....	163

Tabulu saraksts

2.1. tabula. Paredzamais dzīves ilgums piedzimstot (Latvijā un Zviedrijā).....	35
2.2. tabula. Ražīgums nostrādātajā stundā (Baltijas valstu un ES valstu vidējie rādītāji; eiro; pēc PPS).....	38
2.3. tabula. Ilgtermiņa bezdarbs salīdzināmajās valstīs (% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita).....	42
2.4. tabula. Jauniešu bezdarba pārmaiņas (%; vecuma grupā no 15 līdz 25 gadiem).....	43
2.5. tabula. Līdzdalības rādītāji (%; vecuma grupā no 15 līdz 64 gadiem)	43
2.6. tabula. Sieviešu līdzdalības rādītāji (%; vecuma grupā no 15 līdz 64 gadiem)	43
2.7. tabula. Nodarbinātības rādītāji salīdzināmajās valstīs (%; vecuma grupā no 15 līdz 64 gadiem)	44
3.1. tabula. BPKV daļa nozaru dalījumā	63
3.2. tabula. ĀTI daļa nozaru dalījumā (ĀTI kopapjomā).....	67
3.3. tabula. ĀTI tīrā plūsma nozaru dalījumā (milj. eiro)	68
3.4. tabula. Reģistrēto patentu skaits uz 1 milj. iedzīvotāju (2010. gads)	82
4.1. tabula. Rangi atkarībā no atsevišķiem institucionālās kvalitātes rādītājiem (2010. gads).....	97
4.2. tabula. Ēnu ekonomikas apmērs attiecībā pret IKP Baltijas valstīs.....	99
4.3. tabula. Likuma varu raksturojošais Jaunais GCI (atsevišķas komponentes)	102
4.4. tabula. Arodbiedrību blīvums un koplīgumu procentuālais segums salīdzināmajās valstīs (2010. gads).....	113
4.5. tabula. Nodarbinātības aizsardzību regulējošo tiesību aktu stingrība Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un ES15 valstīs.....	116
4.6. tabula. Kapitāla tirgus attīstība	123
4.7. tabula. Eiropas 2020. gada un Latvijas kritēriji un ES27 valstu vidējais sniegums.....	128
4.8. tabula. Inovāciju infrastruktūra (2010. gads)	136
4.9. tabula. Nodokļu un subsīdiu izkropļojošās konkurences ietekmes GCI dalījumā.....	144

4.10. tabula. Tirgus atvērtības rādītāji (GCI klasifikācija).....	153
4.11. tabula. Ar tirgus koncentrāciju saistītā GCI klasifikācija (2005. gads)	154
4.12. tabula. Ar tirgus koncentrāciju saistītā GCI klasifikācija (2010. gads)	154
4.13. tabula. Pieprasījuma nosacījumu klasifikācija (2010. gads)	156
4.14. tabula. Atbalstošās un saistītās nozares un klasteri.....	158
4.15. tabula. GCI infrastruktūras kvalitātes klasifikācija (2005. gads)	160
4.16. tabula. GCI infrastruktūras kvalitātes klasifikācija (2010. gads)	160
4.17. tabula. Baltijas valstu energoatkarība 2009.....	162
4.18. tabula. Enerģijas intensitāte salīdzināmajās valstīs (patēriņš dalīts ar IKP; kg naftas ekvivalents par 1 tūkst. eiro; 1995. gada cenās).....	164
5.1. tabula. Rūpniecības īpatsvars pievienotajā bruto vērtībā.....	174

Saīsinājumi

ANO - Apvienoto Nāciju Organizācija

AS - akciju sabiedrība

ASV - Amerikas Savienotās Valstis

ĀTI - ārvalstu tiešās investīcijas

CSP - Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde

Doing Business - Pasaules Bankas starptautisks salīdzinošs uzņēmējdarbības vides reitings

EK - Eiropas Komisija

ERAB - Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka (*European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)*)

ES - Eiropas Savienība

ES12 valstis - valstis, kuras pievienojās ES 2004. gada 1. maijā un 2007. gada 1. janvārī

ES15 valstis - valstis, kuras ietilpa ES pirms 2004. gada 1. maija

ES27 valstis - valstis, kuras pašlaik ietilpst ES

ESF - Eiropas Sociālais fonds

Eurostat - Eiropas Savienības Statistikas birojs

FKTK - Finanšu un kapitāla tirgus komisija

GCI - Globālās konkurētspējas indekss (*Global Competitiveness Index*)

IKP - iekšzemes kopprodukts

Jaunais GCI - Jaunais globālās konkurētspējas indekss (*New Global Competitiveness Index*)

KNAB - Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs

KFR - Kopējais faktoru ražīgums

LIAA - Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra

LKZ 2011 – Latvijas 2011. gada konkurētspējas ziņojums

LR - Latvijas Republika

NRP - Latvijas nacionālā reformu programma

NVS - Neatkarīgo Valstu Savienība

OECD - Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organization for Economic Co-operation and Development*)

PB - Pasaules Banka

PCI - patēriņa cenu indekss

PEF - Pasaules Ekonomikas forums

PPP - pirktspējas paritāte

PPS - pirktspējas paritātes standarts (Eurostat rēķināts PPP standarts)

PTO - Pasaules Tirdzniecības organizācija

RCI - ražotāju cenu indekss

SIA - sabiedrība ar ierobežotu atbildību

SIBiL - inovatīvo uzņēmumu apsekojums Latvijā (*Survey of Innovative Businesses in Latvia*)

SSE Riga - Stockholm School of Economics in Riga

SVF - Starptautiskais Valūtas fonds

TAI – ANO attīstības organizācijas Tautas attīstības indekss

UN Comtrade - United Nations Commodity Trade Statistics Database

UNIDO - Apvienoto Nāciju Industriālās attīstības organizācija (*United Nations Industrial Development Organization*)

UNU-MERIT - ANO Universitātes un Māstrihtas universitātes pētījumu un mācību centrs

Valsts kase – Latvijas Republikas Valsts kase

VAS – valsts akciju sabiedrība

VDI - Valsts darba inspekcija

VID - Valsts Ieņēmumu dienests

VSAOI - Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas

1. Ievads un metodoloģija

1.1. Ievads un pamats

2011. gada februārī Rīgas Ekonomikas augstskola (*Stockholm School of Economics in Riga*) saskaņā ar LR Valsts kancelejas pasūtījumu sāka gatavot Latvijas 2011. gada konkurētspējas ziņojumu (LKZ 2011), ko finansē ES ar Eiropas Sociālā fonda starpniecību. Ziņojuma gatavošana tika sākta 2011. gada martā un pabeigta 2011. gada decembrī.

Šāda veida ziņojums Latvijā ir pirmais, tāpēc tas uzskatāms par eksperimentālu pētījumu. Tādējādi un kā norādīts Valsts kancelejas izstrādātā projekta tehniskajā specifikācijā, LKZ 2011 konkurētspējas ziņojuma mērķi ir šādi.

- Sniegt vispārēju Latvijas tautsaimniecības konkurētspējas novērtējumu.
- Izstrādāt metodoloģisko struktūru, ko varētu izmantot, gatavojot Latvijas konkurētspējas ziņojumus nākotnē.

Šie mērķi atspoguļoti arī ziņojuma struktūrā. LKZ 2011 I daļu, ko veido 2.-4. nodaļa (sk. 1. att.), var uzskatīt par īsteno konkurētspējas ziņojumu, kura nepārprotamais mērķis ir nodrošināt uz faktiem balstītas politikas orientācijas pamatu, t.i., pievērsties pirmajam mērķim, izstrādāt to, ko varētu uzskatīt par „tradicionālu” konkurētspējas ziņojumu, kas kopumā līdzīgs vairāku citu nacionālo ziņojumu struktūrai.

Orientējoties uz tādas politikas veidošanu, kura pamatojas uz faktiem, ziņojuma I daļas nodaļās speciāli ietverts būtisks datu apjoms ar mērķi politikas veidotājiem nodrošināt iespēju izdarīt savus secinājumus. Visā ziņojumā galvenā uzmanība pievērsta vidēja termiņa tendencēm vai - saskaņā ar ekonomistu uzskatu - tautsaimniecības piedāvājuma pusei. Tomēr, ja nepieciešams, tiek aplūkoti arī īstermiņa jeb pieprasījuma nosacījumi, taču tie nav uzskatāmi par ziņojuma galveno devumu. Turklāt vairākumā nodaļu ietverts gan kopsavilkuma novērtējums, gan apskatīta izvēlēto atbilstošo politiku attīstība. Šīs nesenās vai plānotās politikas daudzos gadījumos nebūtu transformējušas konkurētspējas realitāti, kā tas pieredzēts Latvijas tautsaimniecībā, taču tās nodrošina nozīmīgu kritēriju salīdzināšanu, lai novērtētu, vai pašreizējie trūkumi radušies neatbilstošu politiku, to nepietiekamas ieviešanas vai parastas kavēšanās rezultātā, kas paredzama līdz brīdim, kad jaunie centieni uzrāda ietekmi.

Par to, ka LKZ 2011 jāsniedz ieguldījums tādas metodoloģijas izstrādē, kuru varētu izmantot nākotnes Latvijas konkurētspējas ziņojumu gatavošanai, liecina biežās atsauces uz akadēmisko literatūru un visai detalizētie galveno koncepciju skaidrojumi, kas paredzēti potenciālo nākotnes ziņojumu autoru vadīšanai un informēšanai.

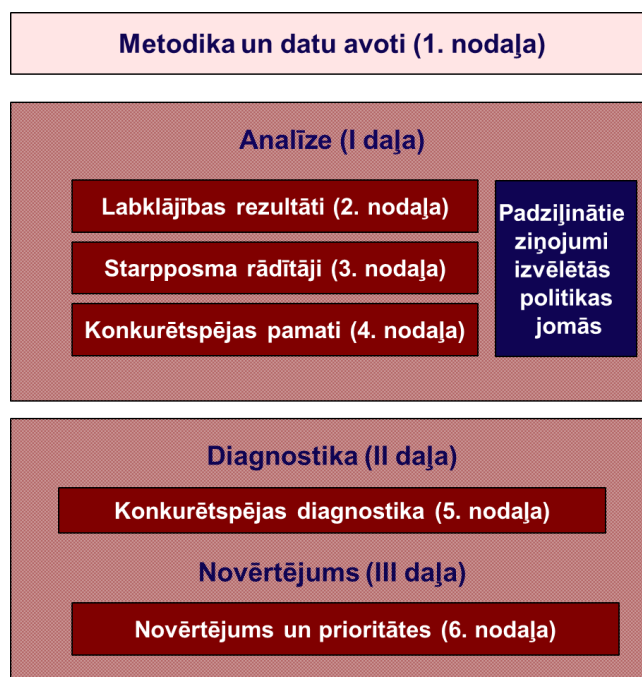
Unikāla iezīme ir divi padziļinātie pētījumi, kas sagatavoti šā projekta ietvaros. Šie pētījumi LKZ 2011 nav ietverti pilnībā, bet pieejami kā atsevišķi dokumenti. Divos padziļinātajos pētījumos sniegta eksporta preču telpas analīze, kā arī inovāciju un mazo uzņēmumu eksporta un finansējuma analīze. Šo divu

padziļināto pētījumu saturs tika saskaņots ar LR Valsts kanceleju ziņojuma izstrādes gaitā. No metodoloģiskā viedokļa Latvijas konkurētspējas ziņojumu padziļināto pētījumu jomu (jomas) nākotnē būtu vēlams noteikt, pamatojoties uz iepriekšējā gada konkurētspējas ziņojumu.

LKZ 2011 II daļā (sk. 5.nodaļu) apskatīta konkurētspējas diagnostika. Tās mērķis ir parādīt, kā tālāk iespējams izmantot ziņojuma I daļā aplūkoto „tradicionālo” konkurētspējas analīzi, tādējādi nodrošinot dziļāku izpratni par novēroto rezultātu saknēm un iemesliem. 5.nodaļa pētnieciska ir tādā ziņā, ka tajā meklēts, kā ekonomiskās diagnostikas metodi varētu piemērot konkurētspējas analīzē vājo vietu un prioritāšu noteikšanā, pievēršoties faktoriem, kas kavē Latvijas konkurētspēju. Kopumā tam vajadzētu atbalstīt uz darbību vērstu analīzi.

Ziņojuma III daļā (sk. 6.nodaļu) sniegts Latvijas konkurētspējas jautājumu novērtējums un noteiktas prioritātes, pamatojoties uz iepriekšējās nodaļās konstatēto.

1.1. attēls. LKZ 2011 struktūra

Pārējā šīs nodaļas daļā galvenokārt aplūkoti metodoloģiski jautājumi, un tā organizēta šādi. Nākamajā sadaļā apskatīta un definēta ziņojumā izmantotā konkurētspējas koncepcija. Tālāk sniegts detalizēts izklāsts par 2.-4.nodaļā piemērotajiem konkurētspējas novērtējuma elementiem, t.i., labklājības rezultātiem, starpposma rādītājiem un konkurētspējas pamatiem. Šīs nodaļas 6. sadaļā apskatīta konkurētspējas diagnostika, bet 7. sadaļā aplūkoti ar novērtējumu un prioritāšu noteikšanu saistītie metodoloģiskie jautājumi. 1.8. sadaļā parādīti no ziņojuma izrietošie datu jautājumi.

LKZ 2011 izstrādāšanā iesaistīti vairāki dalībnieki. Ziņojuma sagatavošanas pamatgrupā ietilpa četri autori, kurus konsultēja kompetenti Latvijas tautsaimniecības nozaru speciālisti. Datu vākšanu un apkopošanu nodrošināja pētnieku-asistentu grupa.

Eksperti un ieinteresētās personas piedalījās semināros un prezentācijās, kā arī vērtēja īstenoto un prezentēto darbu, sākot ar ziņojuma kopējās metodoloģijas plāna izstrādi un beidzot ar vairākām ziņojuma sagatavošanas gaitas stadijām. Turklāt tika sniegts ārējo ekspertu novērtējums un pēc tam organizēts seminārs, kurā bija iesaistīti divi vadošie starptautiskie nozares eksperti, kā arī vairāki Latvijas eksperti. Neatkarīgi ziņojumu sagatavoja autoru pamatgrupa, uzņemoties pilnu atbildību par tā saturu. Vienlaikus pamatgrupa bija iesaistīta vairāk vai mazāk nepārtrauktā dialogā ar LR Valsts kanceleju un LR Ekonomikas ministriju, kuru ieguldījums tiek augsti novērtēts.

1.2. Konkurētspējas definīcija

Konkurētspēja atrodas tālu no neapstrīdamas koncepcijas daļēji tāpēc, ka to nav viegli definēt, un daļēji – saskaņā ar P. de Grauves (*P. de Grauwe*) apsvērumiem¹ - tāpēc, ka „šī koncepcija tik bieži tiek izmantota (nepareizi izmantota)”. Attiecībā uz „nepareizu izmantošanu” viņš paskaidro:

Konkurētspējas koncepcija rada diskomfortu, ja ne pat noraidījumu daudzu ekonomistu vidū. Galvenais iemesls ir tas, ka koncepcija bieži vien tiek salīdzināta ar sacensību, kurā valstis tiek klasificētas. Šāda klasifikācija paredz, ka ir uzvarētāji un zaudētāji. Konkurētspēja tiek uzlūkota līdzīgi sporta sacensībām, piemēram, olimpiskajām spēlēm. Valstis sacenšas tautsaimniecības arēnā. Starptautiskās konkurētspējas cīņā daži iegūst medaļas, citi neiegūst neko vai pat zaudē. Šāds viedoklis par konkurētspēju īpaši populārs ir uzņēmējdarbības aprindās. (..) Nespēja konkurēt izraisa neveiksmes un pat bankrotu. Šo uzskatu pārņēmuši arī politiķi. Vairākās valstīs izveidotas konkurētspējas padomes vai līdzīgas oficiālas iestādes, kas sniedz padomus valdībām valsts konkurētspējas uzturēšanā, lai izdzīvotu naidīgajā pasaulē.

Kaut tai piemīt savi trūkumi,² konkurētspēja tomēr ir noderīga koncepcija, īpaši aplūkojot jautājumus, kas saistīti ar valsts tautsaimniecības izaugsmes potenciālu, kā arī izaicinājumiem un šķēršļiem ceļā uz uzlabotu ekonomisko izaugsmi un attiecīgi arī dzīves standartu. Tādējādi konkurētspēja ir termins, kas bieži tiek izmantots ekonomiskās politikas debatēs. Lai gan to lieto daudz, ar šo terminu asociētās nozīmes bieži vien atšķiras un daudzos gadījumos nav pietiekami skaidri norādītas. 1. ielikumā aplūkoti literatūrā izmantoto konkurētspējas definīciju piemēri.

---

¹ Sk. *P. de Grauwe* (2010).

² Sk. *S. Grégoir, F. Maurel* (2003), kur kritiski aplūkota konkurētspējas koncepcija.

1. ielikums. Alternatīvās konkurētspējas definīcijas

Akadēmiskajā literatūrā termins *nacionālā konkurētspēja* tiek izmantots trijos galvenajos veidos: ražīguma mēraukla, relatīvo izmaksu rādītājs un tirgus daļas īpašās „stratēģiskās” nozarēs.

- Ražīgums ir darba pie nacionālās konkurētspējas un citu ieguldījumu būtība, kas ievieto konkurētspēju nacionālās labklājības veidošanas kontekstā. OECD Izaugsmes darba kārtības (*Growth Agenda*) un ES 2020. gada stratēģijas pamatā likts vienāds uzsvars uz ražīguma pamatiem.
- Starptautiskās finanšu institūcijas, piemēram, SVF, regulāri izmanto relatīvās izmaksas, kuras rodas no faktiskajiem valūtas maiņas kursiem, kuru pamatā ir relatīvās darbaspēka vienības izmaksas (izmaksu) konkurētspējas mērīšanai. Šis rādītājs atbilst tautsaimniecības ārējo bilanču ilgtspējas pētīšanai.
- Starptautiskās institūcijas, piemēram, UNIDO, izmanto tirgus daļas, kas tiek mērītas, izmantojot nācijas eksporta intensitāti vai ražošanas vai nozaru, kas klasificētas kā augsto tehnoloģiju nozares, pievienoto vērtību uz vienu iedzīvotāju, lai izmērītu (nozaru) konkurētspēju. Uzskats, ka spēcīgas tirgus pozīcijas atsevišķās specifiskās nozarēs ir augstas labklājības sasniegšanas pamatā, veidots uz akadēmiskā darba par stratēģisko tirdzniecības nozaru politiku pamata. Šā pētījuma rezultāti ir diskutējami.

Šīs trīs konkurētspējas termina definīcijas ir saistītas, bet atšķirīgas. Vienīgi definīcija, kas balstīta uz ražīgumu, ietver tiešu pozitīvu saikni starp konkurētspēju un nacionālo labklājību. Pārējās divās definīcijās šī saikne ir noturīga tikai noteiktos apstākļos. Izmaksu konkurētspēja var palielināties algu samazināšanas vai devalvācijas rezultātā, bieži negatīvi ietekmējot labklājību. Nozaru konkurētspēja var pieaugt, veicot mērķtiecīgas subsīdijas, tādējādi nacionālā labklājība atkal ir zemāka.

LKZ 2011 izvēlētā konkurētspējas koncepcija koncentrējas uz ražīgumu plašā nozīmē. Šī konkurētspējas pieeja, kas balstīta uz produktivitāti, līdzīga ES dažādos svarīgākajos politikas dokumentos, piemēram, Eiropas konkurētspējas ziņojumā (*European Competitiveness Report*) izmantotajai, un attiecīgi koncentrējas uz faktoriem, kas tieši vai netieši ietekmē produktivitāti (sk. 2. ielikumu). No teorētiskā viedokļa šī pieeja lielā mērā atbilst M. Portera pētījumā „Nāciju konkurences priekšrocības” (*M. Porter, 1990*) izstrādātajai struktūrai, ko viņš un citi pēdējo 20 gadu laikā uzlabojuši.³ Šīs pieejas pamatā ir ekonomikas teorija, un tās pirmsākumi meklējami 20. gs. 50. gados R. M. Solova (*R. M. Solow, 1956*) veiktajā novatoriskajā pētījumā par tautsaimniecības izaugsmi. Turklāt nozīmīgs ieguldījums šajā attīstībā bija S. Kuzņeca (*S. Kuznets*)⁴ veiktajā pētījumā

³ Šī struktūra teorētisko pamatu sniedz arī PEF izstrādātajam GCI.

par ekonomiskās izaugsmes pamatiem, un savā Nobela piemiņas balvas lekcijā (*Nobel Memorial Prize Lecture*) 1971. gadā viņš to formulēja šādi: „Ilgtermiņa ražīguma palielinājums, lai saviem iedzīvotājiem piegādātu arvien dažādākas tautsaimniecības preces, šā pieaugošā ražīguma pamatā ir progresējoša tehnoloģija un institucionālas un ideoloģiskas korekcijas, ko tas pieprasa.”⁴ Citiem vārdiem sakot, šī pieeja definē konkurētspēju kā institūciju, politiku un valsts ražīguma līmeni noteicošo faktoru kopumu. Ražīguma līmenis savukārt nosaka ilgtermiņu (ilgtermiņa) labklājības līmeni, ko var novērtēt sabiedrība. Tādējādi, ja viss pārējais ir nemainīgs, tautsaimniecība, kas ir konkurētspējīgāka, iedzīvotājiem var radīt augstāka līmeņa ienākumus.

---

⁴ Sk. S. Kuznets (1971, 1973).

2. ielikums. Konkurētspēja Eiropas konkurētspējas ziņojuma izpratnē

Eiropas konkurētspējas ziņojums 2011 konkurētspēju definē šādi.*

"Konkurētspējīga ir tāda tautsaimniecība, kura ilgtspējīgi paaugstina dzīves līmeni un nodrošina iespēju strādāt tiem cilvēkiem, kuri to vēlas. Konkurētspējas saknes ir institucionālās un mikroekonomiskās politikas kārtība, kas nodrošina apstākļus, kādos var rasties un attīstīties uzņēmumi un tiek atalgots individuālais radošums un sasniegumi. Citi faktori, kas atbalsta konkurētspēju, ir makroekonomiskā politika, kas veicina drošu un stabilu ekonomisko vidi un pāreju uz zema oglekļa un resursu efektīvu tautsaimniecību. Visbeidzot, konkurētspēja nozīmē ražīguma paaugstināšanos, jo tas ir vienīgais veids, kā panākt ilgstošu ienākumu (uz vienu iedzīvotāju) kāpumu, kas savukārt paaugstina dzīves līmeni.

Priekšstats par dzīves līmeni ietver daudzus sociālus aspektus, tāpēc šī plašā konkurētspējas definīcija satur visus trīs Lisabonas stratēģijas pīlārus – izaugsmi, sociālo labklājību un vides aizsardzību.

Starptautiskās tirdzniecības kontekstā valsts vai sektora (ārējā) konkurētspēja ir noteikts jēdziens. Daži indeksi, kuru mērķis ir atspoguļot šo konkurētspējas uzskatu, piemēram, reālais efektīvais valūtas maiņas kurss, jāinterpretē piesardzīgi, jo "konkurētspējas samazināšanās" kādā vienā ražošanas sektorā var atspoguļot ievērojamu eksporta sniegumu citos sektoros. Piemēram, eiro vērtības pieaugums var pasliktināt viena ražošanas sektora konkurētspējas pozīciju, tomēr tas var vienkārši atspoguļot būtisku citu sektoru ražīguma kāpumu, tādējādi stiprinot eksportu un palielinot eiro pieprasījumu."

* *European Competitiveness Report 2011: Commission staff working document.*

Empīriski pierādīts,⁵ ka, skaidrojot dažādu valstu labklājības atšķirības, primārais faktors ir ražīgums. Tomēr, kā norādījis P. Krugmans (*P. Krugman*),⁶ aplūkojot konkurētspējas un ražīguma saistību, ražīgums attiecībā pret citām valstīm nav svarīgākais. Drīzāk šā jautājuma būtība ir valsts absolūtais ražīguma līmenis un tā dinamika.

Patlaban, kā arī lai izvairītos no pārpratumiem, svarīgas ir divas piezīmes. Pirmkārt, konkurētspēja nav nulles-summas spēle, t.i., vienas valsts panākumi nav jānodrošina uz citas valsts rēķina. Citiem vārdiem sakot, konkurētspēja nenozīmē valsts daļu produktu un pakalpojumu tirgū.⁷ Otrkārt, to saprast ir svarīgi, jo „konkurētspējas zudums” tiek izmantots kā arguments, lai attaisnotu politikas iejaukšanos, kritizējot (īstermiņa) tirgus apstākļus par labu

⁵ Sk. R. E. Hall, C. I. Jones (1999).

⁶ Sk. P. Krugman (1994). Turklāt konstatējums, ka relatīvais ražīgums ir mazāk svarīgs, izraisa šaubas, kad tiek izmantotas dažādas klasifikācijas, piemēram, PEF GCI un PB Uzņēmējdarbības indekss (*Business Index*), jo tie galvenokārt vērsti uz nāciju relatīvo analīzi. Šo jautājumu sīkāk sk. 10. sadaļā par LKZ 2011 izmantotajiem datu avotiem.

⁷ Sk. M. E. Porter (2003).

mājasvalstij. Kā piemērus var minēt rūpniecisko politiku, „konkurējošās devalvācijas” un dažādās subsīdijas.⁸ Tomēr, lai izprastu iekšzemes ražīgumu un tā noteicošos faktorus, informatīva ir kritēriju salīdzināšana ar citām valstīm – tā daudzkārt ir šajā ziņojumā izmantotā metodoloģiskā pieeja.

Sadaļā par datu avotiem (sk. 1.8. sadaļu) norādīts, ka LKZ 2011 dokumentē un analizē daudz dažādu faktoru, kas nosaka, kādu ražīguma līmeni un tādējādi arī labklājības līmeni Latvija var sasniegt. Ekonomiskā politika var tieši ietekmēt daudzus šos faktorus, bet rezultāti ražīguma vai labklājības ziņā ir tirgus procesu beigu rezultāts, kurā iesaistīti daudzu uzņēmumu un indivīdu lēmumi un darbības. Tādējādi konkurētspējas analīzei, kuras pamatā ir ražīgums, līdzīgi kā šajā ziņojumā aplūkotajai, nepieciešama to faktoru analīze, kuri ietekmē uzņēmumu un indivīdu pieņemtos lēmumus, kā arī izpēte, kā ekonomiskās politikas veidošana (plašā nozīmē) var ietekmēt šos lēmumus vēlāmā veidā, tādējādi uzlabojot ražīgumu un attiecīgi paaugstinot Latvijas konkurētspēju.

Šo sarežģīto attiecību aplūkošanai tiks izmantota 1.2. attēlā apkopotā analītiskā pieeja. Kā redzams attēlā, vispārējā cēloņsakarība virzās no konkurētspējas pamatiem caur ražīgumu (svarīgs rezultāts) uz labklājību. Lai izprastu pamatu un labklājības saikni un tādējādi novērtētu Latvijas konkurētspēju, tās virzītājus un vājās vietas, ekonomiskās aktivitātes starpposmu mērījumi var darboties kā signāli vai rādītāji. Tomēr svarīgi atcerēties (sk. 1.2. att.), ka cēloņsakarības nav vienvirziena - no konkurētspējas pamatiem un ekonomiskās aktivitātes starpposmu rādītājiem uz labklājību. Cēlonība var norisināties arī pretējā virzienā no labklājības uz konkurētspējas pamatiem, t.i., atgriezeniskās saites cilpas izpratnē, piemēram, no augsta IKP uz vienu iedzīvotāju (labklājības rezultāts) uz labu infrastruktūru (konkurētspējas pamats). Šo atgriezeniskās saites cilpu izpratne ir svarīga to politikas instrumentu noteikšanā, kuri visvairāk ietekmē Latvijas konkurētspējas paaugstināšanu un, visbeidzot, labklājības līmeni, kuru Latvijas tautsaimniecība var sasniegt.

---

⁸ Sk. X. Sala-í-Martin (2010).

1.2. attēls. Cēloņsakarības: no konkurētspējas pamatiem līdz labklājībai

Attēlā parādītā shematiskā struktūra atspoguļota arī ziņojuma struktūrā. 2.-4. nodaļā atspoguļota labklājības rezultātu datu analīze, ekonomiskās aktivitātes starpposmu rādītāji un konkurētspējas pamati. 5. nodaļā izmantota diagnostikas pieeja, lai parādītu šo triju jomu sarežģīto attiecību analīzes iespējas Latvijas konkurētspējas un politikas jomu neefektīvo vietu noteikšanai. Pievēršanās šīm jomām palīdzēs atbrīvot Latvijas tautsaimniecības potenciālu.

1.2. attēlā redzamo triju „logu” saturs definēts un iztirzāts nākamajās trijās šīs nodaļas sadaļās. Tomēr, pirms turpināt diskusiju, īsi jāapskata izvēlētas konkurētspējas pieejas saistība ar PEF izstrādāto GCI, kas katru gadu tiek publicēts Globālās konkurētspējas ziņojumā. GCI teorētiskais pamats identisks LKZ 2011 un arī citos mūsdienu nacionālajos konkurētspējas ziņojumos izmantotajai pieejai, t.i., tā ir M. E. Portera u.c. izstrādātā struktūra.⁹ Lielākā GCI un nacionālo konkurētspējas ziņojumu atšķirība pieejas ziņā nav metodikā, bet gan analīzes mērķi un tādējādi arī rezultātu pasniegšanas veidā. GCI mērķis ir katrai valstij piedāvāt skaitlisku indeksu un virkni apakšindeksu, bet nacionālo konkurētspējas ziņojumu uzdevums visbiežāk ir padziļinātas analīzes nodrošināšana, ļaujot dziļāk izprast attiecīgās valsts ekonomiskā snieguma cēloņus un iemeslus un nodrošinot arī labu pamatojumu politikas veidošanai.¹⁰ Tāpat kā LKZ 2011, tas tiek panākts, izmantojot plašu indikatoru spektru (t.sk. GCI rādītājus), kas tieši vai netieši ietekmē valsts ražīgumu. Šajā kontekstā vērts uzsvērt, ka daļa indikatoru, kas tieši analizēti nacionālajos konkurētspējas ziņojumos (t.sk. LKZ 2011), tiek izmantoti arī dažādu GCI apakšindeksu

⁹ Vairāk par GCI metodoloģiju un tās saistību ar M. E. Portera struktūru sk. *M. E. Porter* (2001, 2003, 2004), *X. Sala-i-Martin, E. V. Artadi* (2008), *Porter u.c.* (2008), *X. Sala-i-Martin* (2010).

¹⁰ GCI aplūkots arī 1.8. sadaļā.

aprēķināšanā, kas savukārt veido GCI indeksu. Vēl vairāk, visi 12 pīlāri, kas veido GCI, ietverti LKZ 2011, tikai daudz dziļāk.¹¹

Visbeidzot, lai arī sākotnēji GCI aprēķinos izmantotā pieeja var šķist precīzāka nekā nacionālajos konkurētspējas ziņojumos izmantotā, jo GCI (pretēji LKZ 2011) aprēķina virkni skaitlisku vērtību, tā tāpat atkarīga no individuālu pētnieku (autoru) subjektīvā vērtējuma un zināšanām.¹² To apstiprina arī tas, cik bieži laika gaitā mainījusies GCI metodika – gandrīz katru gadu indeksu aprēķināšanas metodikā tiek veikti kādi vairāk vai mazāk nozīmīgi labojumi vai papildinājumi.

1.3. Labklājības rezultāti

Labklājības rezultāti ir konkurētspējas sekas un simbolizē galīgo politikas mērķi. Labklājības rezultātu profils sniedz ieskatu tautsaimniecības kopējā konkurētspējas līmenī, kā arī tās priekšrocību un trūkumu sistēmā. Labklājības rezultāti ir konkurētspējas pamatfunkcija. Tomēr, izmantojot atgriezeniskās saites cilpas, tie var ietekmēt konkurētspējas pamatus un rezultātus, kurus mēra ar ekonomiskās aktivitātes starposmu rādītājiem. Diskusijas veicināšanai labklājības rezultātus iedala četros elementos.

- Pirmais elements ir tautsaimniecības sasniegtais vidējā IKP uz vienu iedzīvotāju līmenis.¹³ IKP uz vienu iedzīvotāju sniedz kopējo priekšstatu par to ekonomiskās labklājības līmeni, kuru var baudīt valsts iedzīvotāji.
- Otrais elements attiecas uz ienākumu izkliedētības, t.i., nevienlīdzības mērījumiem. Šie mērījumi sniedz informāciju par to, vai vidējais IKP līmenis uz vienu iedzīvotāju nodrošina precīzu dzīves standarta rādītāju, ko var baudīt lielākā daļa iedzīvotāju.
- Trešais elements skar ar ienākumiem nesaistītus dzīves standarta mērījumus, piemēram, pamatizglītības un veselības aprūpes pieejamība, vides kvalitāte, laime u.c. Šie mērījumi sniedz papildu ieskatu valsts tautsaimniecības faktiskajā spējā nodrošināt vispārēji augstu dzīves līmeni.
- Ceturtais elements sadala vidējo IKP uz vienu iedzīvotāju tā galvenajās sastāvdaļās: darba ražīgumā un darba mobilizācijā. Pēc tam kad aplūkota uz ražīgumu balstītā pieeja konkurētspējai, tiek analizēts darba ražīgums un darba mobilizācija dziļāka ieskata gūšanai valsts konkurētspējas pamatā esošajā sistēmā.

---

¹¹ 1. pīlārs: Institūcijas – galvenokārt aptverts LKZ 2011 4.6. un 5.1. sadaļā; 2. pīlārs: Fiziskā infrastruktūra – 4.9. sadaļā; 3. pīlārs: Makroekonomiskā stabilitāte – 3.3 un 4.2. sadaļā; 4. pīlārs: Pamata cilvēkkapitāls – 2.1. sadaļā; 5. pīlārs: Augstākā izglītība un mācības – 4.4. sadaļā; 6. pīlārs: Preču tirgus efektivitāte – 4.8. sadaļā; 7. pīlārs: Darbaspēka tirgus efektivitāte – 4.3. sadaļā; 8. pīlārs: Finanšu tirgus efektivitāte – 4.4. sadaļā; 9. pīlārs: Tehnoloģiskā gatavība – 4.5. un 4.8. sadaļā; 10. pīlārs: Tirgus lielums – 3.4 un 4.8. sadaļā; 11. pīlārs: Uzņēmējdarbības izsmalcinātība – 4.8. sadaļā; 12. pīlārs: Inovācijas – 4.5. sadaļā. Pīlāru numerāciju sk. X. *Sala-í-Martin* (2010).

¹² Šī problēma ilustrēta, piemēram, M. *Delgado* u.c. (2011) (attiecībā uz pirmdatu apstrādi).

¹³ Parasti to koriģē ar pirktspējas paritāti (*Purchasing Power Parity (PPP)*).

1.4. Ekonomiskās aktivitātes starpposma rādītāji

Ekonomiskās aktivitātes starpposma rādītāji sniedz ieskatu valsts konkurētspējas pamatā esošajā sistēmā. Parasti tie nenorāda sabiedrības galīgos mērķus, bet uzskatāmi par signāliem vai rādītājiem, tādējādi nodrošinot starpposma tautsaimniecības pamatā esošo priekšrocību un trūkumu pārvēršanu par galīgajiem labklājības rezultātiem.

Starpposma rādītājus iedala šādās četrās grupās.

- Pirmā grupa aptver tirdzniecības un investīciju līmeni un profilu. Īpaši būtisks ir nākotnē vērstais rādītājs, kas atspoguļo iekšzemes un ārvalstu investoru pārlicību par Latvijas nākotnes izredzēm.
- Otrā starpposma rādītāju grupa aptver inovāciju un uzņēmējdarbības līmeni. Inovācijas un uzņēmējdarbība ir svarīgi nākotnes labklājības virzītāji – daudzos gadījumos tas notiek, tieši ietekmējot ražīgumu.
- Trešā starpposma rādītāju grupa aptver makroekonomisko nelīdzsvarotību. Lai gan šāda nelīdzsvarotība, piemēram, ārējās ekonomiskās attiecības, finanšu tirgi vai specifisku nozaru izaugsme, nevar tieši izraisīt labklājības samazināšanos, tomēr nesēnā krīze Latvijā un citur pasaulē pierādīja, ka nelīdzsvarotībai var būt nopietnas sekas.
- Ceturtā starpposma rādītāju grupa dokumentē tautsaimniecības sastāvu un ekonomisko ģeogrāfiju. Lai gan nav automātiskas konkurētspējas un noteiktu nozaru specializācijas vai urbanizācijas līmeņa saistības, šie piemēri sniedz nozīmīgu ieskatu tautsaimniecības pamatā esošajā konkurētspējas profilā.

1.5. Konkurētspējas pamati

Konkurētspējas pamati virza iepriekšējās divās sadaļās aplūkotos labklājības rezultātus un starpposma rādītājus. Šos pamatus lietderīgi iedalīt makroekonomiskajos un mikroekonomiskajos konkurētspējas pamatos.

Makroekonomiskie konkurētspējas pamati ietver divas atšķirīgas sastāvdaļas. No vienas puses, tie pārbauda institucionālo kvalitāti. No otras puses, tie aptver makroekonomiskās politikas kvalitāti. Institucionālā kvalitāte nodrošina kritisku kontekstu indivīdu spējai iesaistīties tautsaimniecībā un gūt radīto vērtību. Institucionālā kvalitāte arī nosaka kontekstu, kur atrodas valsts likumdošana, kas ietekmē visas konkurētspējas dimensijas.

Savukārt mikroekonomiskās politikas kvalitātei ir nozīmīga īstermiņa ietekme uz ekonomisko aktivitāti. Dažkārt tā pat pārsniedz citu konkurences pamatfaktoru ietekmi. Papildus tās īstermiņa ietekmei makroekonomisko politiku vispārējā kvalitāte un prognozējamība var nopietni iespaidot uzņēmumu

vēlmi veikt ilgtermiņa ieguldījumus un tādējādi ilgākā termiņā ietekmēt tautsaimniecību un tās konkurētspēju.

Plašajā mikroekonomiskās konkurētspējas pamatu jomā ietilpst šādu strukturālo un institucionālo faktoru analīze:

- faktoru tirgi: darba un kapitāla tirgi;
- prasmes un izglītības sistēma;
- inovāciju infrastruktūra;
- valdība: nodokļu sistēma, administratīvā efektivitāte un valdības loma tautsaimniecībā;
- iedzīvotāji: Latvijas demogrāfiskais izaicinājums;
- produktu tirgi: pieprasījuma nosacījumi un grupu (klasteru) veidošanās;
- fiziskā infrastruktūra un enerģija.

Papildus makroekonomikas un mikroekonomikas pamatiem 1. pielikumā aplūkotas un iztirzātas Latvijas dabiskās dotācijas. Politika šīs rezerves nevar mainīt, bet tās iespaido labklājību un konkurētspējas faktoru ietekmi, piemēram, ģeogrāfiskā atrašanās vieta palielina efektīvas loģistikas infrastruktūras vērtību.

1.6. Diagnostiskā pieeja

Līdzšinējās diskusijas pārliecinoši pierāda, ka konkurētspējas koncepcija ir pārāk sarežģīta, lai to varētu ietvert vienā rādītājā vai pat rādītāju kopumā. Ja vienkārši aplūko ziņojuma I daļā ietvertos datus, tas vien nevarētu radīt pietiekamu ieskatu to pamatā esošajos faktoros un to saiknēs. Tāpēc ziņojuma II daļa (sk. 5. nodaļu) papildina tradicionālo konkurētspējas analīzi, kas tiek izmantota daudzos nacionālajos konkurētspējas ziņojumos, ar metodoloģiju, kas nodrošina dziļāku izpratni un tādējādi arī sniedz informētāku politikas padomu.

Diagnostiskā pieeja ir LKZ 2011 metodoloģiskās izstrādes daļa. Diagnostikas metodoloģiju Hārvarda universitātes Kenedija valdības skolā (*Harvard University's Kennedy School of Government*) kopā ar kolēģiem izstrādāja R. Hausmanis (*R. Hausmann*) un D. Rodriks (*D. Rodrik*), un iepriekš to galvenokārt izmantoja attīstības tautsaimniecībā.¹⁴ Šīs metodoloģijas galvenā ideja ir tāda, ka ekonomistam (analītiķim) jāpārstāj rīkoties kā noteiktu ekonomiskās attīstības pieeju kategoriskam aizstāvim. Gluži pretēji – viņam jābūt diagnostīķim, kas sniedz politikas padomus, izmantojot dažādus pretrunīgus modeļus (pamatojoties uz ekonomikas teoriju). Galvenā ekonomiskās diagnostikas pamatā esošā doma ir, ka visi ierobežojumi, ar kuriem saskaras noteikta tautsaimniecības nozare, nav vienlīdz ierobežojoši. Tādējādi stratēģija ir noteikt nopietnākos ierobežojumus, un, lai to izdarītu, analītiķis izmanto ekonomikas

---

¹⁴ Sk. *R. Hausmann, D. Rodrik, A. Velasco* (2004), *R. Hausmann, B. Klinger, R. Wagner* (2008). Diagnostisko pieeju sk. *D. Rodrik* (2010).

teoriju un spriedumus, kā arī empīriskos pierādījumus to signālu atklāšanā, kurus varētu radīt noteikta problēma, – šajā gadījumā šie signāli minēti 2.-4. nodaļā. Skaidri saskatāma ir analogija ar medicīnu – saskaroties ar pacientu, kam ir augsta temperatūra, ārsts sāk meklēt citas pazīmes, piemēram, iesnas vai pietūkušus dziedzerus, kas palīdzētu diagnosticēt saslimšanu.

Diagnostiskās pieejas izmantošanu nevajadzētu uzskatīt par tradicionālās konkurētspējas analīzes aizstājēju, kā aplūkots LKZ 2011 I daļā. Gluži pretēji – to vajadzētu uztvert kā papildinājumu un dabisku nākamo soli informēta politikas padoma gūšanā. Tādējādi tas nozīmē, ka no metodoloģiskā viedokļa LKZ 2011 atšķiras no daudziem citās valstīs gatavotiem ziņojumiem, jo analīzei pievienota turpmāka dimensija – dimensija, kas nodrošinās stabilāku pamatu informēta politikas padoma sniegšanai un tādējādi labākas politikas veidošanai.

Citiem vārdiem sakot, diagnostikas ieviešana piedāvā uz darbību vērstu analītisku instrumentu, kam jāuzlabo konkurētspēja. Ir plaši pierādīts, ka efektīva stratēģija nav ne vispārēji prioritāšu saraksti, ne koncentrēšanās uz raksturīgākajiem konkurētspējas trūkumiem. Konkurētspējas diagnostika aplūko izraudzīto rezultātu cēloņus, tādējādi izveidojot to konkurētspējas elementu sarakstu, kuri ietekmē tautsaimniecības snieguma kritiskos aspektus.

5. nodaļā, kurā aplūkota diagnostika, izmantota šāda pieeja. Pirmais solis, pamatojoties uz 2.-4. nodaļā izklāstīto, nosaka trīs jomas, kurās Latvijai ir īpaši zems sniegums attiecībā pret salīdzināmajām valstīm. Šīs būtiskās jomas nopietni signalizē par Latvijas potenciāli vājajām vietām. Turklāt, lai gūtu izpratni par diagnostiskās pieejas potenciālu, pētījuma jomas tika izraudzītas tā, lai iekļautu vienu labklājības rezultātu, vienu starpposma rādītāju un vienu konkurētspējas pamatu.

Katrai no šīm trijām jomām tika izveidots cēloņsakarību koks. Šie cēloņsakarību koki atklāj iespējamus iemeslus, kas var izskaidrot novērotos rezultātus un organizēt tos hierarhiskā struktūrā no pētījuma efekta līdz pamatiemesliem. Aplūkojot kokus, izmantoti ziņojuma I daļā veiktās analīzes konstatējumi, un tie kombinēti ar ekonomikas teoriju un apsvērumiem, lai precīzi noteiktu iemeslus, kas ir svarīgākie novēroto rezultātu virzītāji. Šī pieeja ļauj atšķetināt daudzas komplicētas cēloņsakarības, kas ir 2.-4. nodaļā konstatēto faktu pamatā.

Konkurētspējas diagnostikas vingrinājuma rezultāti ļauj novērtēt, kā arī noteikt prioritātes (sk. 6. nodaļu).

1.7. Novērtējums un prioritāšu noteikšana

6. nodaļā, kas ir ziņojuma III daļa, aplūkots vispārējs novērtējums un noteiktas prioritātes. Jāņem vērā, ka saskaņā ar tehnisko specifikāciju LKZ 2011 nav pilnvarojuma vai ambīciju izstrādāt Latvijas valdības detalizētu politikas darba kārtību. No otras puses, ieteikumu par kritiskām politikas izvēlēm, prioritātēm un virzieniem mērķis ir sniegt informāciju politikas debatēm un, iespējams, politisko lēmumu pieņemšanai.

6. nodaļas pamatā ir priekšnosacījums, ka Latvijas tautsaimniecībai jāturpina tiekties uz labklājības līmeņa paaugstināšanu, virzoties augšup pa ekonomiskās attīstības kāpnēm. Šādā ceļā kritiski svarīgi ir atklāt un noteikt prioritātes tiem šķēršļiem vai vājajām vietām, kurām ir īpaši garš periods no lēmumu pieņemšanas līdz ieviešanai un līdz faktiskajam rezultātam (šādi faktori, piemēram, ir izglītība un ieguldījumi infrastruktūrā).

1.8. Datu avoti un salīdzināmo valstu izvēle

Iepriekšējās sadaļās izklāstītais liecina, ka konkurētspējas analīzes pamatā jābūt daudziem dažādu avotu datiem. LKZ 2011 tehniskajā specifikācijā nav paredzēta nekāda primāro datu kompilēšana. Tāpēc ziņojums pamatojas uz CSP un Eurostat datiem, dažādiem politikas dokumentu datiem un PEF Globālās konkurētspējas iniciatīvas ietvaros savāktajiem datiem, kā arī pētījumu ziņojumos un akadēmisko žurnālu rakstos atspoguļotajiem datiem. Tādējādi Latvijas konkurētspējas ziņojuma datu avotu izvēle ir pragmatiska un ietveroša. Metodoloģijas pamatā ir dažādu datu veidu integrēšana, un tās mērķis ir noturība pret jebkura atsevišķa datu avota pārmaiņām. Citiem vārdiem sakot, ziņojuma vērtība nav no jauna atklātos datos, bet gan visaptverošas perspektīvas nodrošināšanā, izmantojot pieejamo informāciju un izveidotā vispārējā profila analīzi.

Ziņojuma pamatā būtībā ir divu veidu dati: *statistiskie* un *sintētiskie*. Statistiskie dati atspoguļo vairāk vai mazāk tiešos novērojumus pamatotus datus, piemēram, IKP, bezdarbs, ražīgums un investīcijas. Sintētiskie dati iegūti no vairākiem avotiem un parasti tiek atspoguļoti rādītāja veidā, piemēram, PEF GCI un tā dažādās sastāvdaļas un zināmā mērā arī Pasaules Bankas starptautiskā pētījuma *Doing Business* rādītāji. Sintētisko datu veidam ir vairāki vispārēji trūkumi, kuri jāņem vērā, tos izmantojot ekonomiskajā analīzē. Parasti tie ir kārtas mērījumi, t.i., tie nodrošina (šajā gadījumā) iesaistīto valstu klasifikāciju. Tie nepaskaidro, „cik tieši labāka” ir valsts, kas atrodas 22. vietā (indeksa Nr. 203), salīdzinājumā ar valsti, kas atrodas 108. vietā (indeksa Nr. 77). Faktiski, zinot šo divu rādītāju skaitliskās vērtības (šajā gadījumā – 203 un 77), netiek gūta nekāda papildu informācija – tās vienkārši informē, ka pirmā valsts klasificēta augstāk par otro. To varētu pretstatīt pamatdatiem, no kuriem var uzzināt, ka, piemēram, IKP uz vienu iedzīvotāju 10 tūkst. eiro apjomā ir puse no IKP uz vienu iedzīvotāju 20 tūkst. eiro apjomā.

Tādējādi indeksu informatīvais saturs, izņemot pašu klasifikāciju, ir zems. Piemēram, grūti saprast, vai ranga un rādītāju skaitļu uzlabojums radies faktiskā valsts snieguma uzlabojuma dēļ vai pārējo valstu sniegums vienkārši bijis sliktāks.

Citiem vārdiem sakot, tādiem rādītājiem kā PEF GCI un *Doing Business* piemīt nepilnības, kuru dēļ tie nebūt nav perfekti, kad jāveic tāda veida analīze, kāda izmantota LKZ 2011. Tomēr šīs nepilnības paturētas prātā - un ziņojumā izmantoti daži šie rādītāji. Īpaši tas attiecas uz 4. nodaļu par konkurētspējas pamatiem, kur grūti, ja ne pat neiespējami gūt jebkādas statistiskos datus, piemēram, par uzņēmējdarbības vides noteikto kvalitāti. Turklāt izmantots arī

Jaunais GCI (sk. 3. ielikumu), jo tam ir vairākas priekšrocības salīdzinājumā ar GCI, ko gatavo PEF un kas tiek publicēts ikgadējā Globālās konkurētspējas ziņojumā. Jaunais GCI dažkārt var tikt izmantots sadaļās, kurās ietverti noteiktie dati. Šādu papildu Jauno GCI izmanto tāpēc, ka tas nodrošina labu veidu, kā tiek saņemta informācija par Latvijas stāvokli attiecībā pret ziņojumā izmantotajām salīdzināmajām valstīm. Kopumā 2. un 3. nodaļa lielā mērā paļaujas uz statistiskajiem datiem, bet diskusijām un analīzei 4. nodaļā nepieciešams ievērojams sintētisko datu apjoms.

3. ielikums. Jaunais GCI

Viens no Latvijas konkurētspējas ziņojuma konkurētspējas novērtējuma avotiem ir PEF globālā vadītāju viedokļu aptauja. Šīs aptaujas iezīme ir tāda, ka tajā ietvertas konkurētspējas dimensijas, kas parasti ir maz aplūkotas. Tā ir visai aktuāla, un tajā pieejami lielas valstu grupas dati. Tomēr to rādītāju līmeņa dati, kurus nodrošina Jaunais GCI, tiek analizēti neatkarīgi no PEF, tādējādi rodas dažas **klasifikācijas atšķirības** no PEF Globālās konkurētspējas ziņojuma.

- Ikgadējo datu, nevis 2 gadu kustīgo vidējo rādītāju izmantošana.
- Tirgus izmēra kā konkurētspējas rādītāja izslēgšana.
- Apkopojuma procedūras atšķirības:
  - lielāks institucionālo un makroekonomisko faktoru svars;
  - mazāks fiziskās infrastruktūras svars attiecībā pret pārējām mikroekonomiskās uzņēmējdarbības vides dimensijām.
- Klasifikācijas ziņojumi konsekventi tiek sniegti par nemainīgu valstu paraugu.

Tas nozīmē, LKZ 2011 iekļautā klasifikācija varētu atšķirties no PEF Globālās konkurētspējas ziņojumā iekļautās klasifikācijas.*

* Jaunā GCI iztirzājumu sk. *M. E. Porters* u.c. (2008), bet izejas datu dažādas izmantošanas detalizētu aprakstu sk. *M. Delgado* u.c. (2011).

Minēto rādītāju, piemēram, GCI un *Doing Business*, raksturojumu diskusijas ietvaros svarīgi pieminēt, ka to noderība kā politikas veidošanas instruments un politikas mērķēšana ir ierobežota. Labākajā gadījumā politikas veidotājiem tie var sniegt informāciju par konkurētspējas individuālajiem aspektiem un to, kāds ir valsts sniegums attiecībā pret pārējām valstīm. Tādējādi šā ziņojuma diskusija nebūs par Latvijas klasifikācijas uzlabošanu atbilstoši Globālās konkurētspējas ziņojumam vai *Doing Business* reitingiem. Piedāvātā konkurētspējas definīcija ir dziļāka. Turklāt koncentrēšanās uz klasifikāciju novērstu uzmanību no faktiskajiem un pamatā esošajiem jautājumiem, jo tā nesniedz informāciju par

vātajām vietām, prioritātēm un to mērījumu secību, kas vērsti uz konkurētspējas jautājumiem. Tātad, ja konkurētspēju ietvert dažos rādītājos būtu tik vienkārši, tāda veida pētījums kā šis būtu lieks un konkurētspējas analīze varētu ietvert tikai rādītāju uzskaitījumu un to skaidrojumu, kā arī ziņojumu, kā ar pieejamiem resursiem maksimizēt rādītāju ietekmi, izmantojot politikas veidošanu. Nav ticams, ka šāda veida politikas mērķis veicina konkurētspēju tās patiesajā nozīmē. Tādējādi šāda politikas izpratne Latvijai nav izdevīga.

Tika izmantoti pēc iespējas jaunāki dati, un ziņojumā iekļauta līdz 2011. gada 1. decembrim pieejamā statistiskā informācija. Tomēr tā ir problēma, īpaši, ja tiek izmantoti „apstrādāti” dažādu zinātnisku publikāciju dati. Tie var būt trīs līdz četrus gadus veci, jo to pamatā ir zinātnisks pētījums (kur parasti ir ievērojama laika nobīde starp izejas datu publicēšanu un galīgo pētījuma rezultātu, kura pamatā ir izejas dati). Ir vismaz divi iemesli, kāpēc tiek iekļauti šāda veida dati, lai gan tie ir nosacīti „veci”. Pirmkārt, daudzi rādītāji gadu gaitā krasi nemainās¹⁵ – tā, kas bija konkurences priekšrocība 2007. gadā, visticamāk, joprojām ir priekšrocība. Otrkārt, tā kā šajā ziņojumā ietverts arī metodoloģisko jautājumu apskats, „vecu” datu iekļaušana atspoguļo to, kā dati, īpaši „vecie”, ja tādi pieejami, izmantojami turpmākajos Latvijas konkurētspējas ziņojumos.

Dažādu aplūkoto avotu datu kvalitāte atšķiras. Visticamākā ir no oficiālās statistikas gūtā informācija. Taču starptautiskās institūcijas bieži vien publicē datus ar ievērojamu laika nobīdi, un arī to izmantotās atsevišķu rādītāju definīcijas var jēdzieniski atšķirties. Aptauju dati parasti pieejami daudz ātrāk, taču tos ietekmē aptaujas procesa kvalitāte un tie ir sensitīvi attiecībā uz veidu, kā aptaujas rezultāti tiek pārveidoti klasifikācijās (salīdzinājumam - iepriekš aplūkotā diskusija par Jauno GCI).

Starptautisko salīdzinājumu, t.i., izvēlēto salīdzināmo valstu, pamatā ir tādu valstu identificēšana, kuras atrodas līdzīgā ekonomiskās attīstības posmā vai kurām ir Latvijai līdzīgs politikas konteksts. Divas pārējās Baltijas valstis – Igaunija un Lietuva – acīm redzami iekļautas sarakstā ar relatīvi līdzvērtīgiem sākotnējiem apstākļiem pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā (Latvijā faktiski bija mazliet augstāks labklājības līmenis). Patiesībā Baltijas valstu pieredze rāda dabisku eksperimentu, kāda bijusi dažādu politikas izvēļu ietekme pēdējo 20 gadu laikā. Citas atbilstošās salīdzināmās valstis ir pārējās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis – īpaši ES valstis, kuru ekonomiskās pārejas vēsture līdzīga Latvijai. Trešajā salīdzināmo valstu grupā ietilpst valstis no citām pasaules vietām, kurās reģistrēti Latvijai līdzīgi labklājības līmeņi. Arī Baltijas jūras reģiona valstis ir interesantas salīdzināmās valstis.

---

¹⁵ Šis novērojums jāpatur prātā, aplūkojot nākotnes Latvijas konkurētspējas ziņojumu biežumu. Piemēram, nav nekādas nozīmes gatavot ziņojumu katru gadu vai reizi divos gados.

2. Latvijas labklājība

Konkurētspēja saistīta ar dzīves standartu, ko var baudīt valsts iedzīvotāji. Jebkuram nacionālās konkurētspējas novērtējumam jābūtu ar patieso dzīves standartu, ko sasniegusi attiecīgā valsts.

1. sadaļā ietverti trīs dažādi skatījumi uz Latvijas iedzīvotāju pašreizējo dzīves standartu. Tie dažādās dimensijās sniedz visaptverošu ieskatu Latvijas labklājībā. Latvijā sasniegtais labklājības līmenis savukārt atkarīgs no strādājošo darba ražīguma Latvijā, un ražīguma lielumi tiek aplūkoti šīs nodaļas 2. sadaļā. Analīze kopumā sniedz sākotnējo ieskatu Latvijas konkurētspējas priekšrocībās un trūkumos.

2.1. Labklājības rezultāti

2.1.1. Iedzīvotāju ienākumi

Galvenais ienākumu uz vienu iedzīvotāju indikators, kas izmantots LKZ 2011, kā arī citos nacionālajos konkurētspējas ziņojumos, ir IKP uz vienu iedzīvotāju (pielīdzināts pēc pirktspējas paritāte (PPP)). Lai gan tas tiek bieži izmantots (sk. 4. ielikumu), kā sociālās labklājības indikatoram tam piemīt virkne nepilnību. Lai vismaz daļēji kompensētu šīs nepilnības, šajā nodaļā izmantoti arī vairāki citi labklājības indikatori.

4. ielikums. Ekonomiskā snieguma un sociālās attīstības mērījumi

Vispusīgs IKP kā ekonomiskā snieguma un sociālās attīstības indikatora ierobežojumu novērtējums, t.sk. problēmas ar tā izmērīšanu, sniegts J. E. Stiglica, A. Sena un J. P. Fitosī ziņojumā.* Šajā ziņojumā, kas rakstīts EK aizbildnībā par ekonomiskā snieguma un sociālās attīstības mērījumiem,** apskatīta nepieciešamā papildu informācija, lai radītu precīzākus sociālās attīstības indikatorus, un novērtēta alternatīvu mērījumu instrumentu uzticamība. Ziņojumā tiek diskutēts arī par statistiskās informācijas sniegšanu piemērotā veidā.

Ziņojums ierosina:

- mērījumu sistēmai jāpārvieta uzsvars no ekonomiskās ražošanas uz iedzīvotāju labklājības mērīšanu;
- definēt, ko nozīmē labklājība, – izmantojama daudzdimensiju definīcija;
- ilgtspējība ir svarīgs atsevišķs jautājums, un ilgtspējības novērtējums ir komplementārs pašreizējai labklājībai vai ekonomiskajam sniegunam, tāpēc tas apskatāms atsevišķi.

Novērtējot materiālo labklājību, ziņojums iesaka skatīt ienākumus un patēriņu, nevis ražošanu, uzsvērt mājsaimniecību perspektīvu, aplūkot ienākumus un patēriņu kontekstā ar turību un pievērst lielāku uzmanību ienākumu sadalījumam, patēriņam un turībai.

LKZ 2011 izmantotā pieeja saskan ar J. E. Stiglica, A. Sena un J. P. Fitosī ierosinājumiem, tādējādi ziņojumā piedāvāts multidimensionāls konkurētspējas rezultāta raksturojums, kas ietver ne tikai IKP uz vienu iedzīvotāju, bet arī mājsaimniecību un reģionālos ienākumu sadalījuma rādītājus un ar ienākumiem nesaistītos labklājības mērījumus. Vēl vairāk - ar ražošanu nesaistīto aspektu nozīmību atspoguļo tas, cik liela uzmanība pievērsta nevienlīdzības rādītājiem.

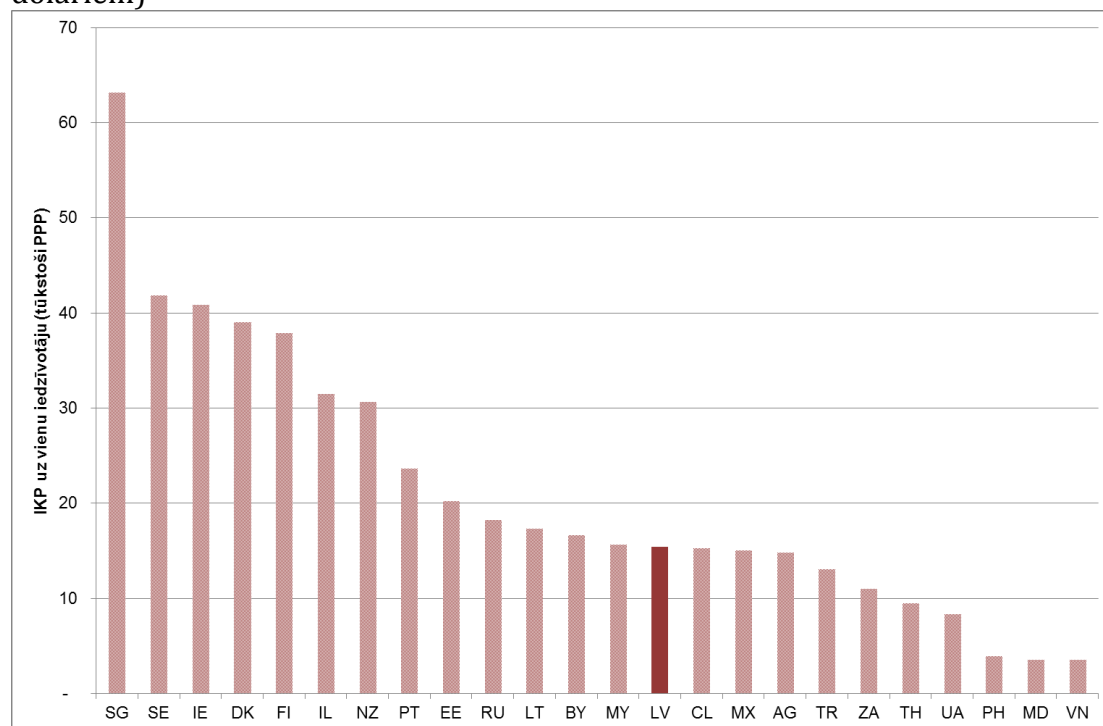
Lai gan IKP kā sociālās labklājības indikatora trūkumi ir labi zināmi īpaši attiecībā uz labklājības pārmaiņām laika gaitā, IKP uz vienu iedzīvotāju (kas svērts pēc PP) pašlaik ir labākais *pieejamais* materiālās attīstības rādītājs Latvijā, īpaši salīdzinājumā ar galvenajām valstīm. Citiem mērījumiem (Neto nacionālie ienākumi (NNI) vai uz mājsaimniecībām balstītie ienākumu rādītāji) ir atšķirīgas metodoloģiskas problēmas, un tie pagaidām nav pietiekami attīstīti, lai tos konsekventi lietotu LKZ 2011 vajadzībām. Kopumā Latvijas gadījumā netiek uzskatīts, ka IKP rada jebkādas nozīmīgas informācijas deformācijas salīdzinājumā ar, piemēram, NNI.

* Sk. J. E. Stiglitz, A. Sen, J. P. Fitoussi (2009).

** Sk. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.

2010. gadā IKP uz vienu iedzīvotāju (korigēts ar iedzīvotāju pirktspēju) bija 15 420 ASV dolāru. Starptautiskā līmenī Latviju tas ierindo starp Argentīnu, Čīli, Malaiziju un Meksiku. ES ietvaros Latvijas vidējā labklājība atpaliek no visām ES valstīm, izņemot jaunās valstis (Bulgāriju un Rumāniju), un 2010. gadā tā bija 52% no ES vidējā rādītāja.

2.1. attēls. Salīdzināmo valstu IKP uz vienu iedzīvotāju (pēc ASV 2010. gada dolāriem)

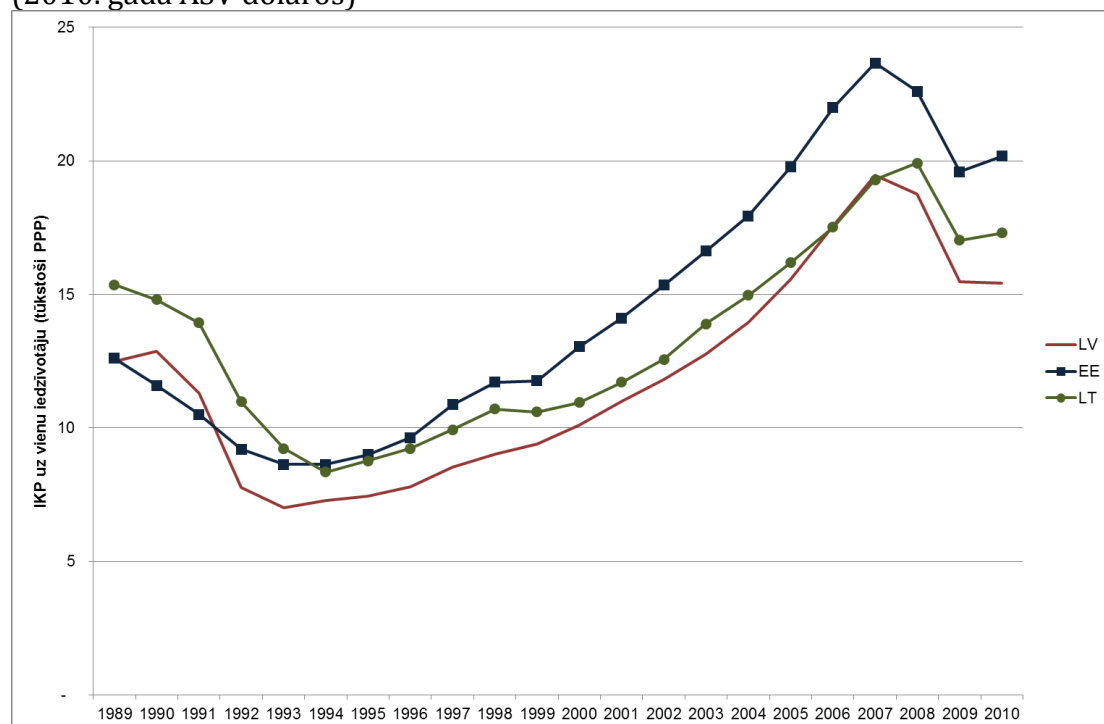
Avots: *Conference Total Economic database.*

Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju ievērojami pieauga pēc 20. gs. 90. gadu sākuma krīzes beigām. 1993. un 2007. gadā labklājības līmenis palielinājās aptuveni par 250%, kas līdzvērtīgs ikgadējai kāpuma likmei vairāk nekā 7.5% apjomā. Pēdējo pāris gadu laikā vērojamā krīze samazinājusi labklājības līmeni vairāk nekā par 20%, faktisko dzīves standartu atvīrnot 2005. gada līmeni.

Latvijas labklājības izaugsme pirms krīzes bija ievērojami virs ES vidējā rādītāja. Pat Centrāleiropas ES valstu vidū tikai Igaunija bija sasniegusi augstāku attīstību, Lietuvas sniegums bija līdzvērtīgs Latvijas izaugsmei, bet ar mazliet augstāku absolūto labklājības līmeni. Krīzes laikā samazinājums bijis ārkārtīgi spēcīgs, atvīrnot Latviju aiz Polijas, kuru tā bija panākusi iepriekšējā straujās attīstības periodā.

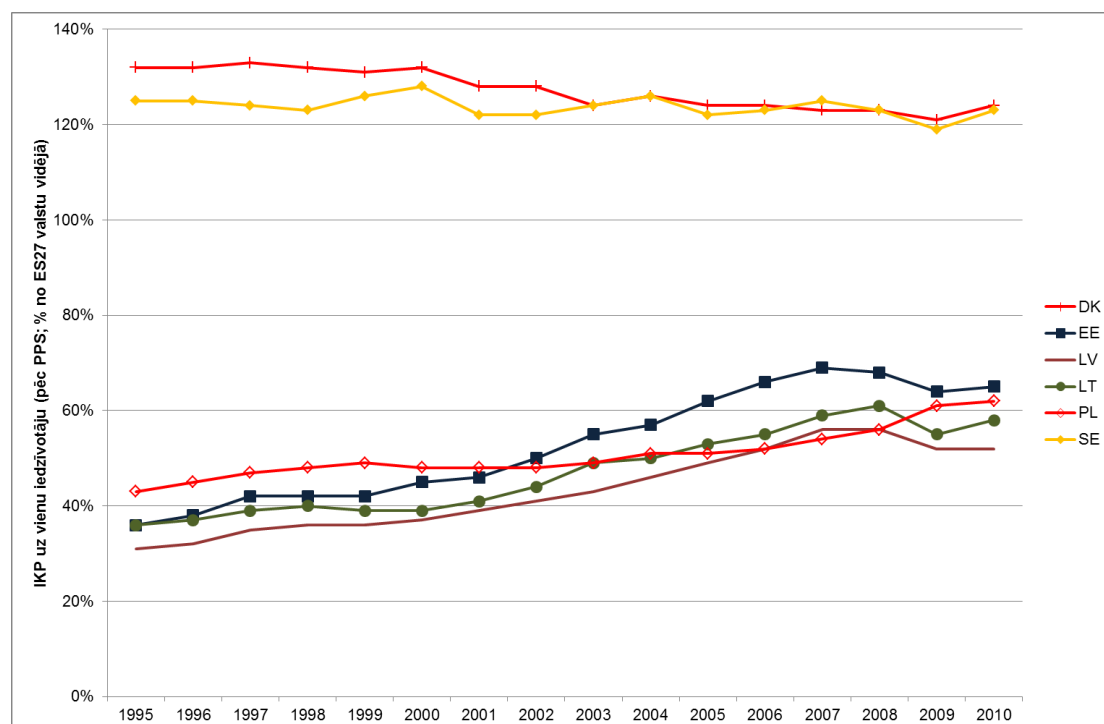
1995.-2010. gadā salīdzinājumā ar ES27 valstu vidējo rādītāju (1.7%) Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju pieauga par 5% gadā. Ar šādu ikgadējo 3.3% kāpuma likmi Latvija ES27 valstu vidējo labklājības līmeni sasniegtu 2035. gadā. Panākšanas likme Latvijā pēdējo 15 gadu laikā bijusi līdzīga Igaunijas līmenim. Lietuvas izaugsme pirmajos gados bija lēnāka, bet pēdējo 10 gadu laikā tās panākšanas ātrums bijis daudz straujāks.

2.2. attēls. Latvijas un pārējo Baltijas valstu IKP uz vienu iedzīvotāju (2010. gada ASV dolāros)

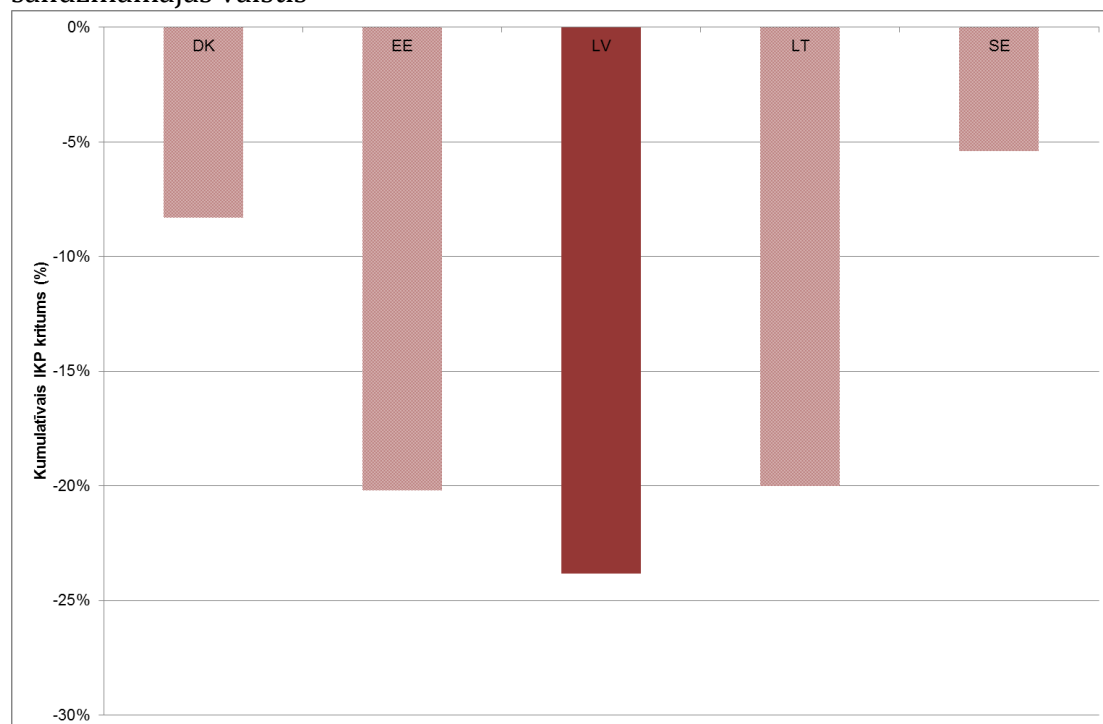
Avots: Conference Total Economic database.

2.3. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju attiecībā pret ES27 valstīm Latvijā un salīdzināmajās valstīs (pēc PPS)

Avots: Eurostat.

2.4. attēls. Kumulatīvais IKP samazinājums krīzes laikā Latvijā un salīdzināmajās valstīs

Avots: Eurostat.

2.1.2. Ienākumu sadalījums

Vidējais IKP uz vienu iedzīvotāju sniedz nepilnīgu priekšstatu par faktisko dzīves standartu, ja sabiedrībā vērojams ļoti atšķirīgs ienākumu līmenis. Bieži vien nevienlīdzību rada nespēja īstenot savas vēlmes vai aktīvi līdzdarboties visās tajās tautsaimniecības jomās, ar kurām jāsaskaras atsevišķiem indivīdiem vai sabiedrības grupām.

Džini koeficients ir ienākuma nevienlīdzības standarta mēraukla.¹⁶ 2.5. attēlā atspoguļots šis Latvijas rādītājs kopējā Eiropas kontekstā.

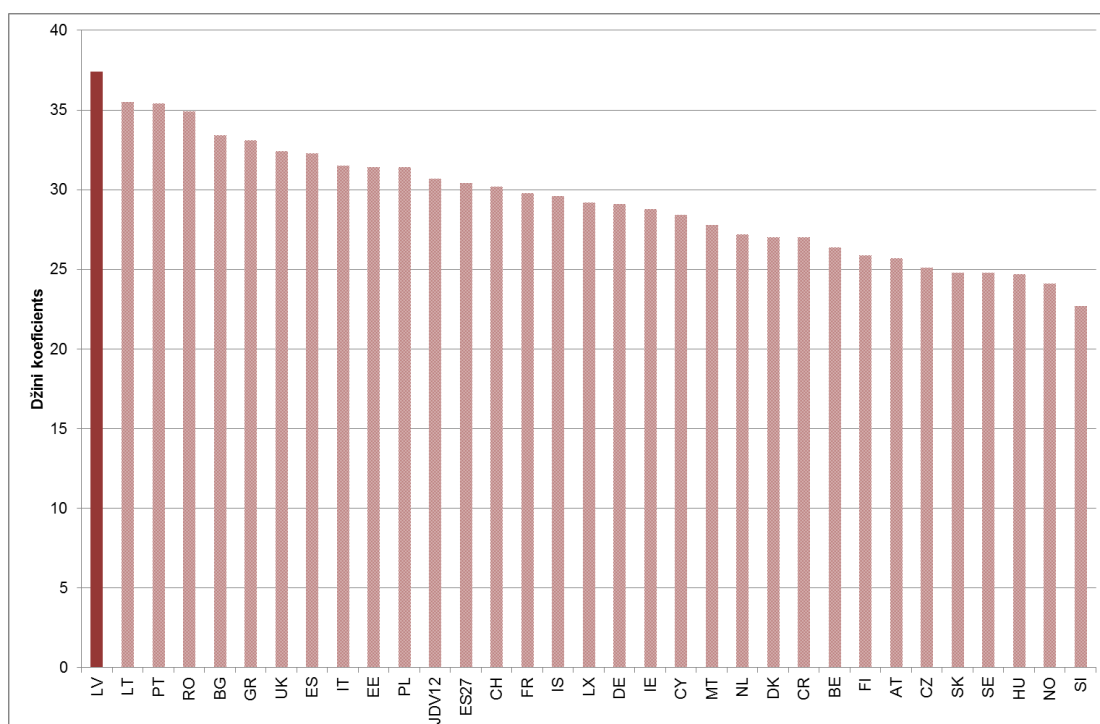
Attēlā redzams, ka 2009. gadā Latvijā bija augstākais Džini koeficients starp 29 salīdzināmajām valstīm. Tādējādi Latvijā ir augstākā sociālekonomiskā nevienlīdzība minēto Eiropas valstu vidū. Latvijas Džini koeficienta dinamika rāda, ka tas 2006.-2009. gadā sarucis no 39.2% līdz 37.4%, liecinot par nelielu nevienlīdzības kritumu, jo recesija samazināja bagātāko ienākumu guvēju ienākumu daļu.

Pieaugošās nevienlīdzības modelis Latvijā nav unikāls. Līdzīgi modeļi vērojami daudzās ekonomiskās pārejas valstīs. Pārejas laikā palielinās kvalificēta darbaspēka pieprasījums un uzņēmēju iespējas, tāpēc būtiski aug šo grupu

¹⁶ Džini koeficients atrodas diapazonā no 0 (absolūta vienlīdzība) līdz 100 (absolūta nevienlīdzība).

ienākumi, bet pārējie iedzīvotāji slīgst nabadzībā. Tādējādi pieaugoša nevienlīdzība nav pilnībā nevēlama – īpaši, ja ir labi funkcionējoša sociālās labklājības sistēma un citi sabiedriskie pakalpojumi, kas izdevīgi zemāku ienākumu grupām. Tomēr Latvijā tas tā nav – vairāki rādītāji liecina par to, ka sociālās drošības tīkls Latvijā ir īpaši neefektīvs. Kopējā sociālā aizsardzība attiecībā pret izdevumiem uz vienu cilvēku Latvijā, pielāgojot cenu līmeņus, 2008. gadā bija aptuveni 27% no ES27 valstu vidējā līmeņa un tikai 20% no Dānijas līmeņa. Igaunijas un Lietuvas sociālās aizsardzības izdevumu līmenis bija aptuveni par 40% augstāks nekā Latvijā, un tikai Bulgārijā un Rumānijā šis rādītājs bija zemāks.

2.5. attēls. Džini koeficients salīdzināmajās Eiropas valstīs (2009. gads)

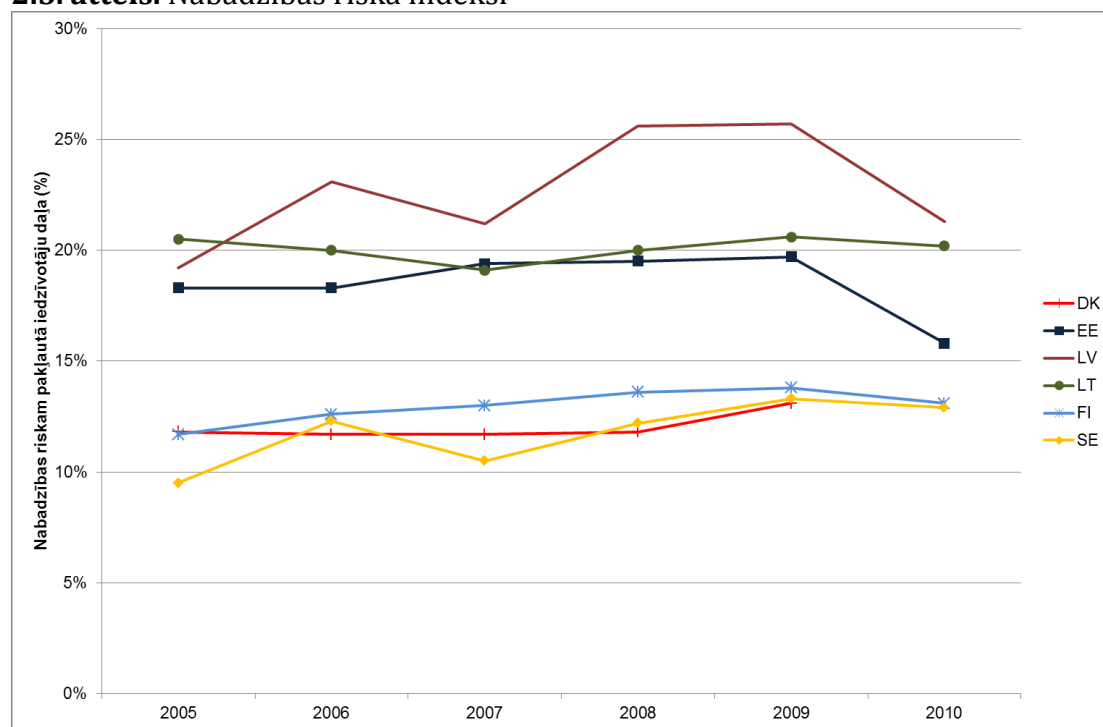

Avots: Eurostat

Vēl viens rādītājs – nabadzības riska indekss (sk. 2.6. att.) – apliecina līdzīgu ainu.¹⁷ Latvijas nabadzības riska indekss ir augstākais starp salīdzināmajām valstīm un viens no augstākajiem ES, joprojām liecinot par to, ka Latvijā ir ļoti nevienlīdzīgs ienākumu sadalījums. Interesanti, ka ekonomiskā lejupslīde Latvijā (un Igaunijā) samazinājusi nabadzības riska indeksu, jo ar šo indeksu aprēķina nabadzību attiecībā pret noteiktu kritisko vērtību, un tā vairākās valstīs, t.sk. Latvijā, būtiski saruka 2010. gadā. Tas nenozīmē, ka samazinājusies absolūtā nabadzība. Piemēram, 2010. gadā 173 tūkst. Latvijas iedzīvotāju saņēma mazturīgo pabalstu.

¹⁷ Nabadzības riska indekss ir to cilvēku daļa ar ekvivalentiem ienākumiem pēc nodokļu samaksas (pēc sociālajiem pārskaitījumiem), kuri atrodas zem nabadzības sliekšņa. Tas tiek definēts kā 60% no nacionālajiem vidējiem ienākumiem pēc nodokļu samaksas un sociālajiem pārskaitījumiem.

2.5. attēls. Nabadzības riska indeksi

Avots: Eurostat.

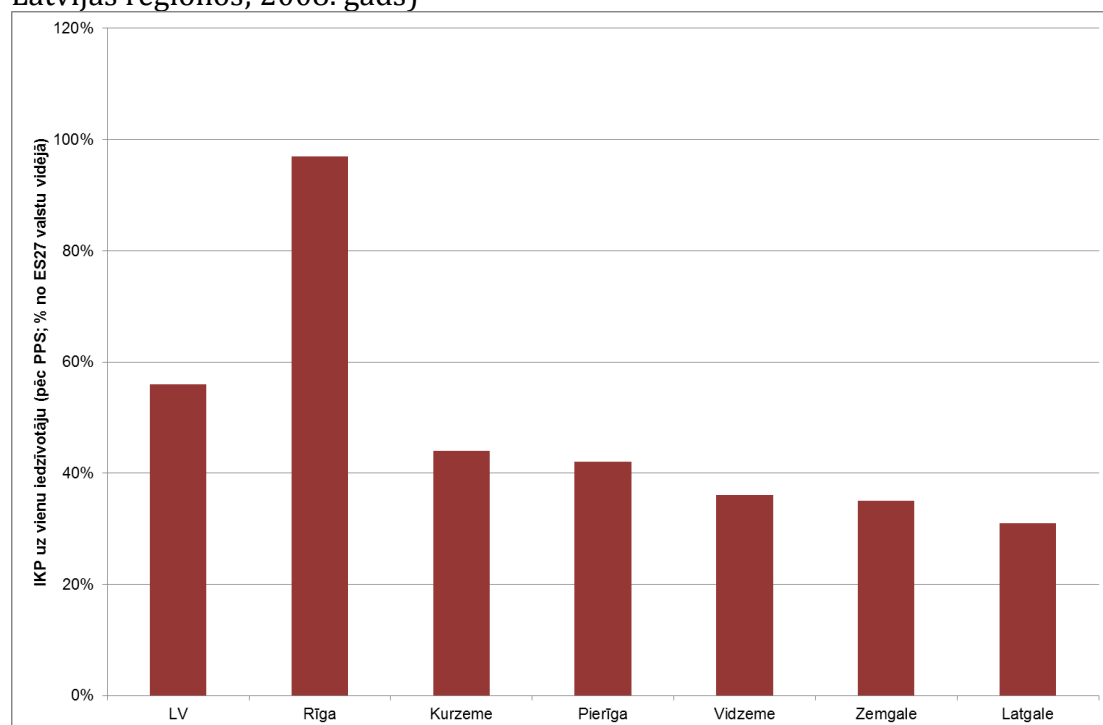
Ar dzīves standarta atšķirībām dažādos valsts reģionos saistīts vēl kāds nevienlīdzības rādītājs. Jaunākie pieejamie dati par reģionālās labklājības līmeni (IKP uz vienu iedzīvotāju) Latvijā ir par 2008. gadu (sk. 2.7. att.).

Attēlā redzams, ka Rīga 2008. gadā nepārprotami bija bagātākais Latvijas reģions – vienīgais, kas pietuvojies ES vidējam labklājības līmenim. Visticamāk, šī situācija nemainīsies, kad būs pieejami jaunāki reģionālā līmeņa rādītāji. Pārējie rādītāji, piemēram, nodarbinātība, bezdarbs un reģionālās investīcijas uz vienu iedzīvotāju, atspoguļo līdzīgu situāciju. Kopumā pārliecinoši redzams, ka Latvijā labklājības atšķirība centrā un perifērijā, kā arī pilsētās un lauku rajonos, īpaši Rīgā un pārējā valstī, augusi. Lai gan šādas atšķirības ir daudzās valstīs, tās var liecināt par piekļuves problēmām un sistemātiskām konkurētspējas nepilnībām atsevišķās valsts daļās, un tas samazina kopējo labklājības līmeni, ko Latvija varētu sasniegt.

Pētnieku vidū aug bažas par to, ka situācija attiecīgajos Latvijas reģionos varētu liecināt, ka palielinās nabadzības slazda iespējas, nopietni ietekmējot ekonomiskās attīstības izredzes. Nabadzība tieši kavē ekonomisko attīstību ar zemāka cilvēkkapitāla līmeņa un sociālo noviržu starpniecību (noziegumi, atkarības u.c.). Latvijai ir būtiski uzsvērt cilvēkkapitāla vērtību un tā izmantošanu. Nabadzīgi cilvēki atrodas neizdevīgā situācijā no viņiem pieejamo dzīves iespēju viedokļa. Nevienlīdzīga veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība nozīmē mazāk cilvēkkapitāla (īsāks paredzamais dzīves ilgums, augstāks saslimstības līmenis u.c.). Nevienlīdzīgas izglītības iespējas nozīmē cilvēkkapitāla potenciāla nepietiekamu izmantošanu, mazāk izredžu iegūt

augstāko izglītību un attiecīgi lielākus ienākumus. Latvijā nevienlīdzība augstākās izglītības pieejamības ziņā tiek empīriski atbalstīta. Lai gan aptuveni vienāda valdības piešķirtā naudas summa „seko bērnam” pamatizglītības un vidējās izglītības finansēšanai, pārējā piešķirtā daļa – pašvaldību finansējums – ir ļoti nevienlīdzīga (no 50 latiem līdz dažiem tūkstošiem latu par vienu bērnu atkarībā no pašvaldības iespējām). Nevienlīdzība, kas rodas individuālo ienākuma nodokļa iemaksu atšķirības dēļ, īstenībā veicina nevienlīdzīgu iespēju iegūt izglītību un nevienlīdzīgu izglītības piedāvājumu. Zemāka cilvēkkapitāla attīstības vērtība nabadzīgākajos reģionos savukārt saasina ekonomisko nevienlīdzību un vēl vairāk samazina nodokļu bāzi izceļošanas, mazāk apmaksāta darba un vairāk izmaksāto sociālo pabalstu dēļ. Tas pastiprina reģionālās atšķirības, un veidojas nabadzības slazds.

2.6. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju (pēc PPS; % no ES27 valstu vidējā rādītāja Latvijas reģionos; 2008. gads)

Avots: Eurostat.

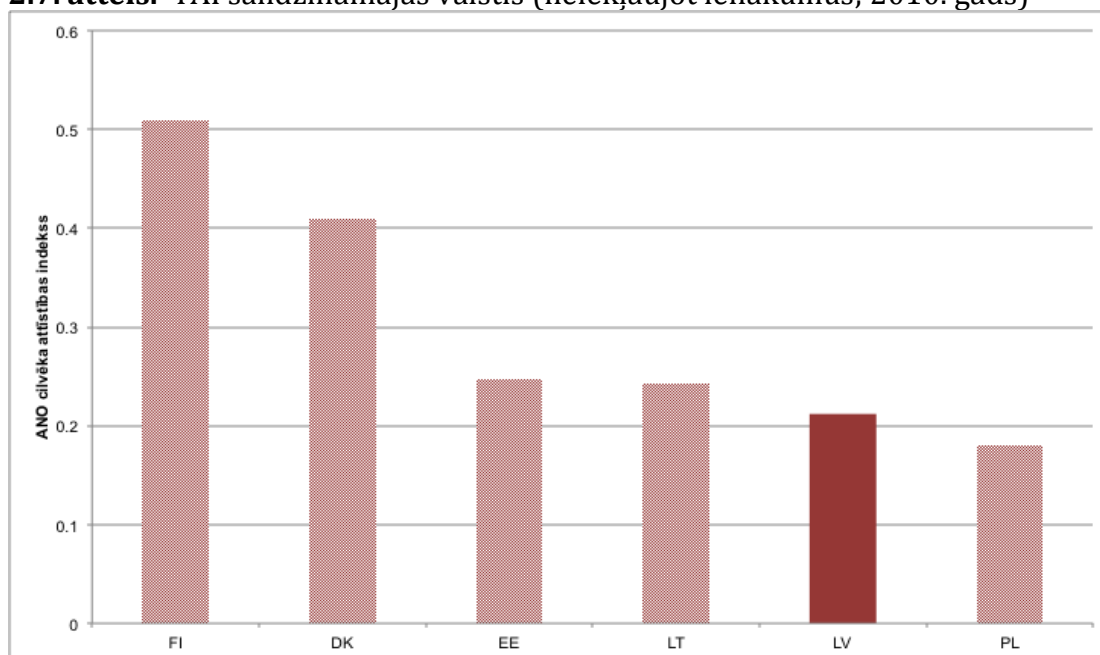
2.1.3. Ar ienākumiem nesaistītās dzīves standarta dimensijas

Papildus monetārajiem rādītājiem, piemēram, IKP uz vienu iedzīvotāju, dzīves kvalitāte atkarīga arī no citiem faktoriem, piemēram, iespējas iegūt pamatizglītību un veselības aprūpes pieejamība, kā arī vides kvalitāte un subjektīvie priekšstati par dzīves apstākļiem.

Attiecībā uz pamatizglītības un veselības aprūpes pieejamību, kā arī citiem ar ienākumiem nesaistītiem lielumiem viens no biežāk izmantotajiem rādītājiem ir Apvienoto Nāciju attīstības programmas (UNDP) izveidotais Tautas attīstības

indekss (TAI) (*Human Development Index (HDI)*). 2.8. attēlā parādīts salīdzināmo valstu TAI, kurā nav iekļauts ienākumu komponents.¹⁸

2.7. attēls. TAI salīdzināmajās valstīs (neiekļaujot ienākumus; 2010. gads)

Avots: ANO.

Latvija ir to valstu saraksta lejasdaļā, kuru rādītājs ir vairāk kā par 50% zemāks nekā Somijai un Dānijai, bet Lietuva un īpaši Igaunija ierindojas mazliet augstāk par Latviju.

Paredzamais dzīves ilgums ir viens no galvenajiem TAI komponentiem. Lai gan kopumā paredzamais dzīves ilgums Latvijā 1994.-2009. gadā ievērojami uzlabojies, Latvijas iedzīvotāju gaidāmais dzīves ilgums piedzimstot joprojām ir par astoņiem gadiem mazāks nekā Zviedrijā.

2.1. tabula. Paredzamais dzīves ilgums piedzimstot (Latvijā un Zviedrijā)

	Kopā		Vīrieši		Sievietes	
	1994	2009	1994	2009	1994	2009
Latvija	66.4	73.3	60.7	68.1	72.9	78.0
Zviedrija	78.9	81.5	76.2	79.4	81.6	83.5

Avots: Eurostat.

Vīriešiem šī atšķirība ir pat lielāka – vairāk par 11 gadiem. Viņiem ir augstāks rādītājs vardarbīgas nāves (piemēram, satiksmes negadījumu upuri un pašnāvības - Latvijā abi šie rādītāji ir ļoti augsti) un sirds asinsvadu slimību dēļ, kas lielā mērā attiecināms uz dzīvesveidu un slimībām. Lai gan veselības aprūpes sistēma pašlaik tiek reformēta, neveselīgu ieradumu apkarošanai un sabiedrības veselībai netiek pievērsta liela uzmanība.

¹⁸ Iekļauti šādi komponenti: veselība, nevienlīdzība, izglītība, dzimums, ilgtspēja un cilvēku drošība.

Vides kvalitātes ziņā Latvija sasniegusi visai augstu rādītāju, ņemot vērā tās ienākumu līmeni. Saskaņā ar Jēlas universitātes izstrādāto vides snieguma indeksu (*Environment Performance Index*) (EPI)¹⁹ Latvija atrodas 21. vietā 163 valstu vidū, un tās EPI salīdzinājumā ar Eiropas valstu kopējo vidējo indeksu un Latvijai līdzīgo ienākumu valstu grupas indeksu (attiecīgi 71.5 un 64.8) ir 72.5.

Subjektīvās dzīves apstākļu uztveres ziņā Pasaules vērtību apsekojumi (*World Values Surveys*)²⁰ Latvijas iedzīvotājus konsekventi atspoguļo kā samērā nelaimīgus salīdzinājumā ar citām nācijām, t.sk. ES valstīm. Piemēram, 2007. gadā subjektīvās labklājības rādītājs bija -0.75, liecinot, ka lielākā iedzīvotāju daļa nav apmierināta ar dzīvi (Dānijā un Zviedrijā - attiecīgi 4.24 un 3.58).²¹ Relatīvā neapmierinātība ir fenomens, kas raksturīgs daudzām bijušajām komunisma un citām valstīm, kurās strauji attīstās nevienlīdzība. Tomēr spiediens uz sabiedriskajām finansēm un nepietiekamās iespējas kvalitatīvu un pieejamu sabiedrisko pakalpojumu sniegšanā mazina ticamību, ka valdība varētu samazināt ienākumu nevienlīdzības negatīvo ietekmi, ko rāda arī subjektīvās labklājības zemais līmenis. Tādējādi ieguvumi no valsts izaugsmes un pieaugošās konkurētspējas var tikt subjektīvi apšaubīti (jo tiek uzskatīti par nevienlīdzīgi sadalītiem) un tāpēc nedot ieguldījumu iedzīvotāju kopējā pozitīvā motivēšanā.

ERAB sagatavotā pētījuma „Par dzīvi pārmaiņu apstākļos” (*Life in Transition Survey*)²² otrais vilnis apliecina Latvijas iedzīvotāju vilšanos dzīvē, tautsaimniecībā un politikā. Tikai 38% Latvijas iedzīvotāju ir apmierināti ar dzīvi (iedzīvotāju pārejas reģiona valstīs kopumā un Rietumeiropā - attiecīgi 43% un 72%). Latvijā un pārējās Baltijas valstīs (arī Baltkrievijā, Slovēnijā un Rumānijā) bija vērojams lielākais kritums apmierinātībā ar dzīvi salīdzinājumā ar pirmo aptauju, kas tika veikta 2006. gadā. Ticība demokrātijai un tirgus ekonomikai ir īpaši zema – tikai 14% Latvijas iedzīvotāju tic gan demokrātijai, gan tirgus ekonomikai (Rietumeiropas vidējais rādītājs - 42%).

Ar ienākumiem nesaistītie labklājības rādītāji kopumā rāda tādu pašu situāciju kā ar ienākumiem saistītie labklājības rādītāji.

2.1.4. Novērtējums

- Labklājības līmenis Latvijā salīdzinājumā ar līdzīgām valstīm kopumā ir zems. Augstā nevienlīdzības pakāpe rada papildu problēmu.
- Lai gan kopš pārejas perioda sākuma progress ir ievērojams, Latvija joprojām ir relatīvi nabadzīga ES valsts. Pēdējo 15 gadu laikā Latvija salīdzinājumā ar ES27 valstīm samazinājusi labklājības plaisu par 21 procentu punktu, tomēr 2010. gadā Latvijas labklājības līmenis joprojām bija 52% no ES vidējā rādītāja. ES valstu vidū vienīgi Bulgārijai un Rumānijai bija zemāks IKP uz vienu iedzīvotāju (PPS koriģēta).

¹⁹ Sk. *Yale Center for Environmental Law & Policy & Center for International Earth Science Information Network at Columbia University* (2011).

²⁰ Sk. *World Values Surveys*.

²¹ Jāatzīst, ka arī abām pārējām Baltijas valstīm – Lietuvai un Igaunijai - ir negatīvi rādītāji.

²² Sk. *European Bank for Reconstruction and Development* (2011).

Piemērojot vidējo 3.3 punktu panākšanas tempu, kas tika novērots 1995.-2010. gadā, Latvija vidējo ES27 valstu dzīves standartu sasniegtu 2035. gadā.

- Latvijas labklājības sadalījums, kas aprēķināts, izmantojot Džini koeficientu, ir visnevienlīdzīgākais ES. Tās nabadzības riska indekss ir augstākais Baltijas valstīs, bet reģionālās ienākumu, bezdarba un investīciju atšķirības ir īpaši lielas. Nevienlīdzību saasina arī vienas no zemākajām sociālās aizsardzības izmaksām uz vienu iedzīvotāju ES.
- Augstais nevienlīdzības līmenis iedzīvotāju grupu vidū un ģeogrāfiskajā dalījumā liecina par zemāku Latvijas sabiedrības dzīves standartu nekā IKP uz vienu iedzīvotāju. Izprotot tā cēloņus, pat salīdzinājumā ar atbilstošajām līdzīgajām valstīm augstais nevienlīdzības līmenis ir galvenais turpmākās analīzes jautājums.
- Ņemot vērā minētos faktus, saprotams, ka Latvijas iedzīvotāji ir samērā nelaimīgi un neapmierināti gan ar tautsaimniecību, gan ar politisko sistēmu.
- Gaišs stars kopējā drūmajā ainā ir Latvijas labais vides profils, kas apstiprina populāro uzskatu par Latviju kā tīras vides valsti.

2.2. Labklājība faktoru dalījumā

Latvijā radītās labklājības līmenis atkarīgs no Latvijas tautsaimniecības ražīguma. To savukārt ietekmē Latvijas darbaspēka ražīgums (darba ražīgums) un rūpniecības produkcijas izlaides attīstība, kas nav tiešs faktoru uzkrājuma (ieguldījumu pieaugums, t.i., kopējais faktoru ražīgums (KFR)) rezultāts. Viens no galvenajiem ražīguma līmeni ietekmējošiem faktoriem ir tas, cik efektīvi Latvija integrē iedzīvotājus aktīvajā darbaspēkā (darbaspēka mobilizācija).

2.2.1. Ražīgums

Latvijas IKP uz vienu nostrādāto stundu 2010. gadā bija 15.6 eiro (ar koriģētu PPS), bet Lietuvā un Igaunijā - attiecīgi 18.45 eiro un 20.6 eiro. ES vienīgi Bulgārijā un Rumānijā reģistrēts zemāks darbaspēka ražīguma rādītājs.

2.2. tabulā atspoguļota ražīguma nostrādātajā stundā rādītāja attīstība Baltijas valstīs un ES vidējie rādītāji. Ir vismaz divi novērojumi. Pirmkārt, Latvijas darbaspēka ražīgums vidēji pastāvīgi ir zemāks nekā Igaunijā un Lietuvā un zemāks nekā ES jaunajās valstīs. Otrkārt, pat Igaunijā, kurai ir labākais sniegums Baltijas valstīs, ražīguma plaisa salīdzinājumā ar ES15 valstu vidējo rādītāju ir aptuveni 50%.

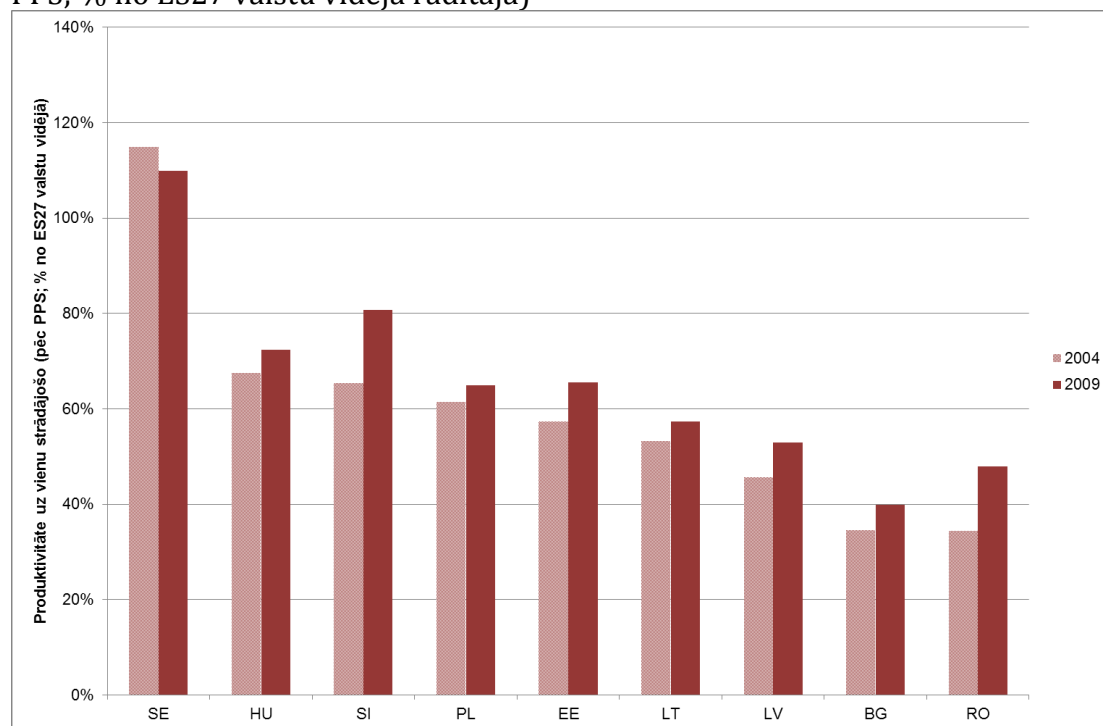
Vidējais Latvijas darbaspēka ražīguma kāpums 1993.-2007. gadā (7%) bija tāds pats kā Igaunijā (Lietuvā - 5.7%). Kopš tā laika darbaspēka ražīgums Latvijā un Lietuvā būtiski nav mainījies, bet Igaunijā turpinājis augt.

2.2. tabula. Ražīgums nostrādātājā stundā (Baltijas valstu un ES valstu vidējie rādītāji; eiro; pēc PPS)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Igaunija	11.0	12.0	13.0	14.2	15.3	16.5	18.1	18.0	18.9	20.6
Latvija	8.6	9.3	9.7	10.7	11.4	12.2	13.5	14.1	14.4	15.6
Lietuva	11.6	12.5	13.8	14.6	14.8	16.1	17.4	17.7	16.3	18.4
ES12 valstu vidējais rādītājs	11.3	12.4	13.0	14.0	14.6	15.5	16.7	17.3	17.2	NA
ES15 valstu vidējais rādītājs		32.0	32.5	33.6	34.7	36.2	37.6	37.5	36.4	NA
ES27 valstu vidējais rādītājs	26.4	27.6	28.1	29.2	30.2	31.5	32.8	32.8	31.9	NA

Avoti: Eurostat un autoru aprēķini.

2.8. attēls. Ražīgums uz vienu darbinieku Latvijā un salīdzināmajās valstīs (pēc PPS; % no ES27 valstu vidējā rādītāja)

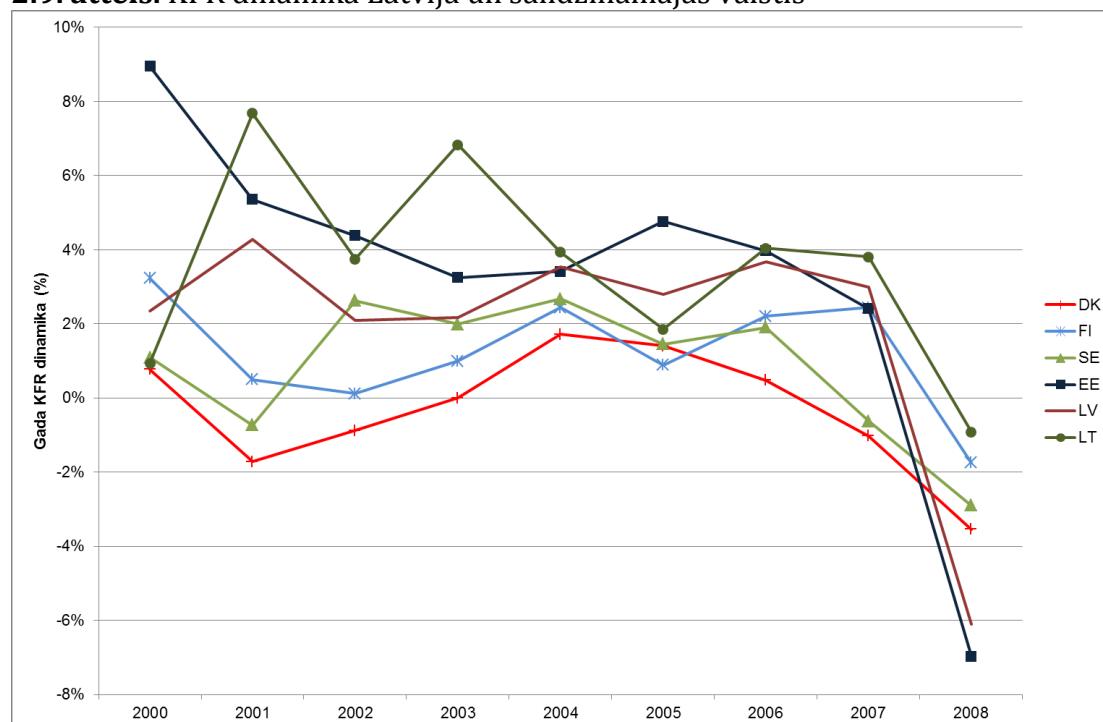

Avots: Eurostat.

Ja ražīgumu uz vienu darbinieku sadalītu pa nozarēm, tad 2010. gadā apstrādes rūpniecībā, Latvijas svarīgākajā tirgojamā nozarē, tas bija 45% no ES vidējā rādītāja (2009. gadā - 41%). Salīdzinājumā ar Eiropas valstīm mazāks tas ir vienīgi Bulgārijai.

KFR pieaugums Latvijā no 2000. gada (pēc Krievijas finanšu krīzes) līdz 2007. gadam bija samērā stabils (2%-4%) gadā, un tas salīdzinājumā ar Skandināvijas valstīm bija ievērojami augstāks, bet regulāri mazāks nekā Igaunijā un Lietuvā (kā arī mazāk nepastāvīgs kā Lietuvā) (sk. 2.10. att.). Pēc 2007. gada KFR kāpums kļuva negatīvs, jo izlaides kritums bija lielāks nekā faktoru ieguldījumu samazinājums

2.9. attēls. KFR dinamika Latvijā un salīdzināmajās valstīs

Avots: Conference Board Total Economy Database.

KFR pieaugums mēra daļu no produktivitātes kāpuma, kas nav tieši attiecināms uz ražošanas faktoru pieaugumu, t.i., darbaspēka kāpumu vai kapitālieguldījumu pieaugumu. Tādējādi tajā ietilpst mainīgo tehnoloģiju ietekme pārmaiņu veidā, kā tiek izmantotas tehnoloģijas, un veidā, kā organizēti uzņēmumi un tautsaimniecība. Ilgtermiņā tas rāda labklājības radīšanas potenciāla attīstību, bet īstermiņā KFR pieaugums var arī pielāgoties cikliskajiem faktoriem, kā bija vērojams 2008. gadā. Tādējādi paredzams, ka turpināsies 2.10. attēlā atspoguļotās tendences, jo Baltijas valstu izaugsme bija straujāka nekā labi attīstītajās Skandināvijas valstīs. Tomēr Latvijas KFR pieaugums joprojām bija mazāks nekā Igaunijā, lai gan pēc 2007. gada pieredzētais sabrukums bija vienlīdz smags.

2.2.2. Darbaspēka mobilizācija

Valsts darbaspēka mobilizācijas pakāpe ir vairāku faktoru, t.sk. demogrāfiskā profila, darba tirgus apstākļu un darba attiecību rakstura, rezultāts.

Demogrāfija

Saskaņā ar oficiāli pieejamiem statistiskajiem datiem Latvijā darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju daļa 2008.gadā bija 69.0% (vēsturiski augstākais rādītājs). 1989.gadā bija lielākais absolūtais darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju skaits (1.78 milj.). Kopš tā laika šis skaits sarucis par 14% (līdz 1.54 milj.), un saskaņā ar *Eurostat* prognozēm nākotnē tas turpinās samazināties līdz 898 tūkst. 2060. gadā.

Tādējādi Latvija pašlaik pārdzīvo vēsturiski zemākā demogrāfiskā spiediena periodu. Dzimstības līmeņa kritums 20. gs. 90. gadu sākumā nozīmē darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju skaita pieaugumu, bērnu skaits ir neliels, sievietes strādā un vecāku cilvēku skaits ir relatīvi neliels. Tas ir t.s. demogrāfiskais logs, t.i., demokrātiskās attīstības periods, kad darbaspējīgo iedzīvotāju proporcija ir īpaši liela.²³

ANO aplēsusi, ka demogrāfiskais logs Eiropā bija vērojams aptuveni kopš 1950.gada un turpinājās līdz 2000.gadam. Austrumeiropā tas turpināsies aptuveni līdz 2015.gadam²⁴. Tiek uzskatīts, ka padomju republikās demogrāfiskā dividende netika pietiekami izmantota un augstā darbaspēka attiecība sabiedrībā netika pārvērsta ilgtspējīgā ekonomiskajā izaugsmē. Latvijā demogrāfiskā loga periods ilgst no 1999.gada un turpināsies līdz 2017.gadam. Tādējādi Latvijā pašlaik ir īpaši labvēlīga demogrāfiskā struktūra, kur demogrāfiskās slodzes koeficients ir mazāks par 0.5. Pēc šā perioda beigām gan darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju absolūtais skaits, gan proporcija tikai samazināsies (sk. 2.11. att.). Perioda robežas, kā arī perioda definīcija ir samērā nosacīta, bet ir skaidri saskatāma tendence, ka pašreizējā izdevīgajā demogrāfiskajā struktūrā paredzamas pārmaiņas.

Tomēr demogrāfiskajam logam vienmēr seko demogrāfiskās struktūras „pasliktināšanās” – novecošana, kas rada nozīmīgas makroekonomiskās sekas. Būs nepieciešams vairāk resursu pensiju, veselības un sociālās aprūpes finansēšanai, pieaugs spiediens uz valsts budžetu. Grūtāk būs finansēt pārējās budžeta pozīcijas, t.sk. izglītību un ieguldījumus.

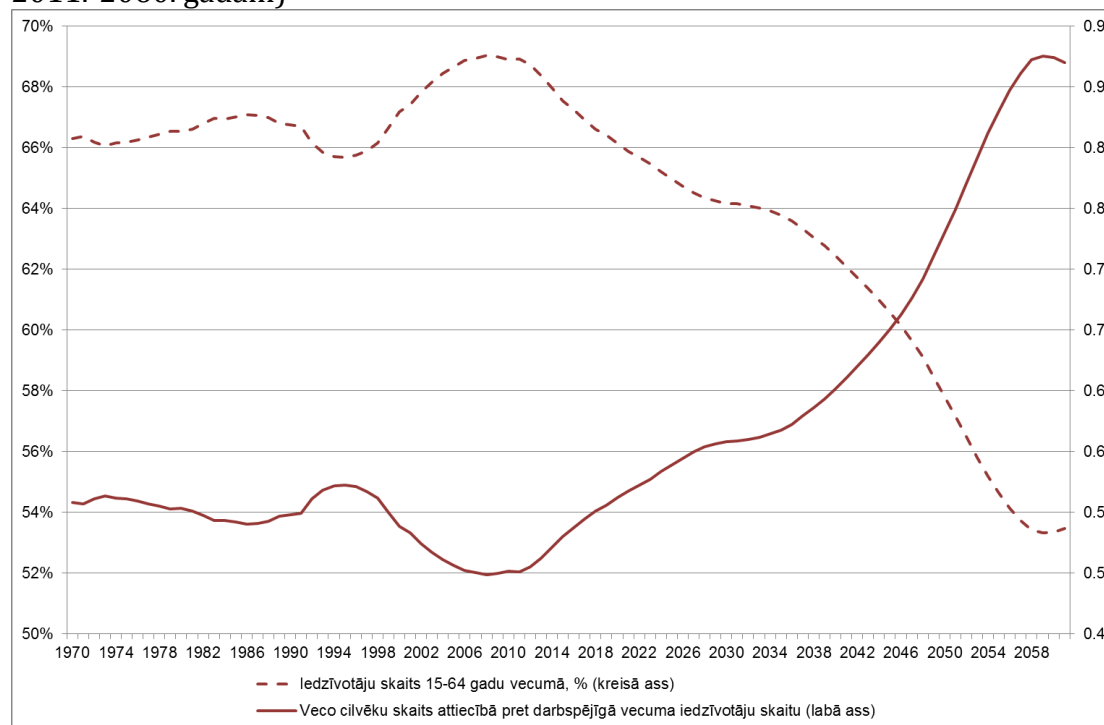
---

²³ Demogrāfiskā loga precīza definīcija var atšķirties. ANO Iedzīvotāju departaments to definē kā periodu, kad bērnu attiecība ir zemāka par 30%, bet 65+ gadu veco iedzīvotāju skaits nepārsniedz 15%. Tādējādi kopējā apgādājamo iedzīvotāju daļa ir aptuveni 55%. Plašākā skatījumā tas ir statistiskā novērojams laika periods, ko salīdzinājumā ar citiem periodiem īpaši raksturo augsta darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju proporcija (piemēram, Latvijā 2003.-2007. gadā).

²⁴ United Nations (2004).

Jāņem vērā, ka 2.11. attēlā atspoguļotajās demogrāfiskajās prognozēs nav ietverta iespējamā migrācijas ietekme. Latvijā kopš 2004. gada notikusi skaitliski neapzināta, bet nepārprotami būtiska emigrācija – gandrīz viss šis apjoms ir darbaspējīgā vecuma cilvēki. M. Hazans (2011) aplēsis, ka 2000.-2011. gadā emigrējuši 200-250 tūkst. cilvēku. Tādējādi emigrācija, visticamāk, pastiprina Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūras negatīvās tendences.

2.10. attēls. Iedzīvotāju skaita proporcija 15-64 gadu vecumā un demogrāfiskās slodzes koeficients Latvijā (1970.-2010. gada statistikas rādītāji; prognozes 2011.-2060. gadam)

Avots: autoru aplēses, pamatojoties uz *Eurostat* datiem (iedzīvotāju statistika un EUROPOP2008).

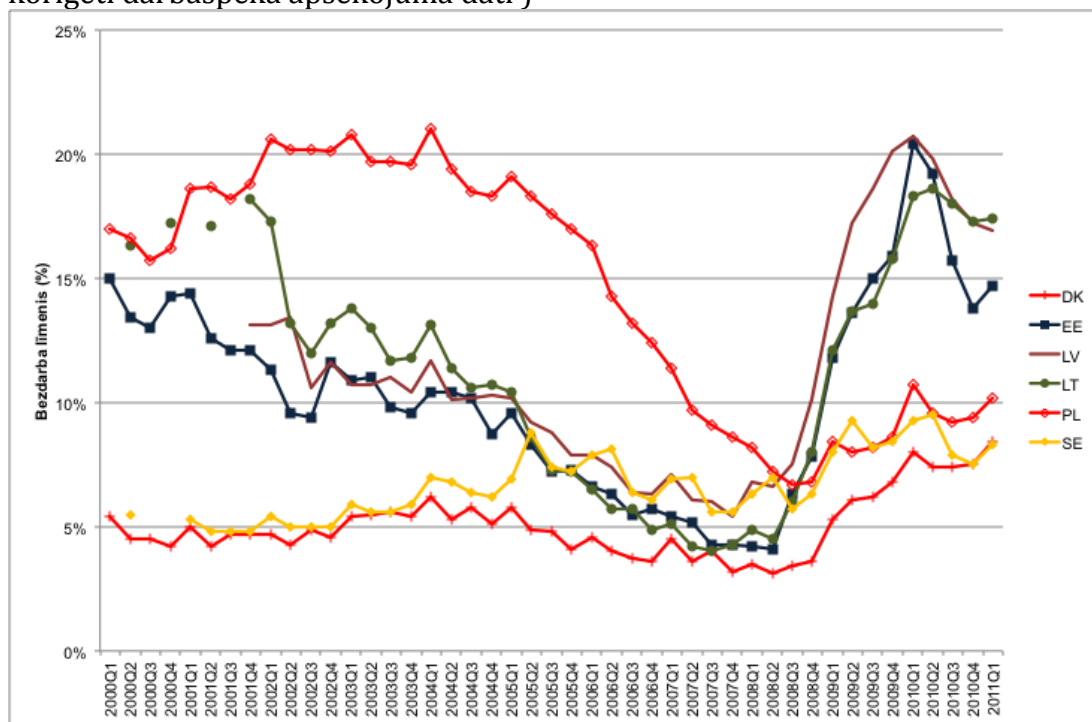
Darba tirgus raksturojums

Darba tirgus apstākļus raksturo šādi rādītāji: bezdarba rādītāji, nodarbinātības un līdzdalības rādītāji un darba tirgus strukturālās iezīmes.

Bezdarbs

2011. gada 2. ceturksnī bezdarbs Latvijā bija 16.2% (krīzes augstākajā punktā - 20%), tomēr tas joprojām ir viens no augstākajiem bezdarba rādītājiem ES (sk. 2.12. att.). Krīzes laikā Latvijā reģistrēts augstākais bezdarba rādītājs visās ES valstīs (patlaban augstākais tas ir Spānijā).

2.11. attēls. Bezdarbs Latvijā un salīdzināmajās valstīs (atbilstoši sezonai koriģēti darbaspēka apsekojuma dati)

Avoti: Eurostat un darbaspēka apsekojumi.

Ilgtermiņa bezdarbs kā proporcija no Latvijas aktīvo iedzīvotāju skaita arī ir augsts un turpina palielināties (sk. 2.3. tabulu). Tas ir augstāks nekā Igaunijā un Lietuvā, gandrīz divas reizes pārsniedz ES vidējo rādītāju un ir vairāk nekā četras reizes augstāks par Skandināvijas valstu rādītāju. Lai gan tā ir tieša resursu izšķērdēšana, ilgtermiņa bezdarbs ir arī iespējamās nabadzības slazda rašanās faktors (sk. iepriekšējo sadaļu).

2.3. tabula. Ilgtermiņa bezdarbs salīdzināmajās valstīs (% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ES27 valstis	4.1	4.2	4.1	3.7	3.1	2.6	3.0	3.9
Dānija	1.1	1.2	1.1	0.8	0.6	0.4	0.5	1.4
Igaunija	4.6	5.0	4.2	2.9	2.3	1.7	3.8	7.7
Latvija	4.4	4.6	4.1	2.5	1.6	1.9	4.6	8.4
Lietuva	6.0	5.8	4.3	2.5	1.4	1.2	3.2	7.4
Polija	11.0	10.3	10.3	7.8	4.9	2.4	2.5	3.0
Somija	2.3	2.1	2.2	1.9	1.6	1.2	1.4	2.0

Zviedrija	1.2	1.4	1.0	1.0	0.9	0.8	1.1	1.5
-----------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Avots: Eurostat.

Bezdarbs jauniešu vidū kopš 2007. gada pieaudzis trīs reizes, kad tas bija zemāks par ES vidējo rādītāju, bet pašlaik tas ir par 60% augstāks nekā ES vidējais rādītājs (sk. 2.4. tabulu).

2.4. tabula. Jauniešu bezdarba pārmaiņas (%; vecuma grupā no 15 līdz 25 gadiem)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ES27 valstis	18.3	18.7	18.9	17.5	15.7	15.8	20.1	21.1
Dānija	9.2	8.2	8.6	7.7	7.9	7.6	11.2	13.8
Igaunija	20.6	21.7	15.9	12.0	10.0	12.0	27.5	32.9
Latvija	18.0	18.1	13.6	12.2	10.7	13.1	33.6	34.5
Lietuva	25.1	22.7	15.7	9.8	8.2	13.4	29.2	35.1
Polija	41.9	39.6	36.9	29.8	21.7	17.3	20.6	23.7
Somija	21.8	20.7	20.1	18.7	16.5	16.5	21.5	21.4
Zviedrija	17.4	20.4	22.6	21.5	19.2	20.2	25.0	25.2

Avots: Eurostat.

Nodarbinātība un līdzdalība

No ekonomiskās aktivitātes (līdzdalības) viedokļa Latvijas rādītāji ir labāki nekā vidēji ES, labāki nekā Lietuvā un aptuveni tādi paši kā Igaunijā, tomēr ne tik būtiski kā Skandināvijas valstīs (sk. 2.5. tabulu).

2.5. tabula. Līdzdalības rādītāji (%; vecuma grupā no 15 līdz 64 gadiem)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ES27 valstis	68.9	69.3	69.8	70.3	70.5	70.9	71.0	71.0
Dānija	79.5	80.1	79.8	80.6	80.2	80.7	80.7	79.5
Igaunija	70.1	70.0	70.1	72.4	72.9	74.0	74.0	73.8
Latvija	69.2	69.7	69.6	71.3	72.8	74.4	73.9	73.2
Lietuva	69.9	69.1	68.4	67.4	67.9	68.4	69.8	70.5
Ungārija	60.6	60.5	61.3	62.0	61.9	61.5	61.6	62.4
Polija	63.9	64.0	64.4	63.4	63.2	63.8	64.7	65.6
Somija	74.5	74.2	74.7	75.2	75.6	76.0	75.0	74.5
Zviedrija	77.3	77.2	78.7	78.8	79.1	79.3	78.9	79.5

Avots: Eurostat.

Sieviešu līdzdalība Latvijas tautsaimniecībā ir relatīvi vēl izteiktāka. Tā ir daudz spēcīgāka nekā vidēji ES un ievērojami augstāka nekā Polijā un Ungārijā. Interesanti, ka sieviešu līdzdalības rādītājs visai būtiski audzis kopš 2003. gada un recesija to nav apturējusi (sk. 2.6. tabulu).

2.6. tabula. Sieviešu līdzdalības rādītāji (%; vecuma grupā no 15 līdz 64 gadiem)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ES27 valstis	61.0	61.7	62.4	63.0	63.3	63.9	64.3	64.5
Igaunija	65.7	66.0	66.9	69.3	68.7	70.1	70.6	71.0
Latvija	64.7	65.3	65.1	66.7	68.3	70.5	71.0	70.7
Lietuva	66.5	65.6	64.9	64.6	65.0	65.5	67.8	68.8

Ungārija	53.9	54.0	55.1	55.5	55.1	55.0	55.3	56.7
Polija	58.0	57.9	58.1	56.8	56.5	57.0	57.8	59.0
Somija	72.2	72.0	72.8	73.3	73.8	73.9	73.5	72.5
Zviedrija	75.4	75.2	76.3	76.3	76.8	76.9	76.4	76.7
Dānija	75.1	76.2	75.9	77.0	76.4	76.8	77.3	76.1

Avots: Eurostat.

2.7. tabula. Nodarbinātības rādītāji salīdzināmajās valstīs (%; vecuma grupā no 15 līdz 64 gadiem)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ES27 valstis	62.6	63.0	63.5	64.5	65.4	65.9	64.6	64.2
Dānija	75.1	75.7	75.9	77.4	77.1	77.9	75.7	73.4
Igaunija	62.9	63.0	64.4	68.1	69.4	69.8	63.5	61.0
Latvija	61.8	62.3	63.3	66.3	68.3	68.6	60.9	59.3
Lietuva	61.1	61.2	62.6	63.6	64.9	64.3	60.1	57.8
Ungārija	57.0	56.8	56.9	57.3	57.3	56.7	55.4	55.4
Polija	51.2	51.7	52.8	54.5	57.0	59.2	59.3	59.3
Somija	67.7	67.6	68.4	69.3	70.3	71.1	68.7	68.1
Zviedrija	72.9	72.1	72.5	73.1	74.2	74.3	72.2	72.7

Avots: Eurostat.

Pretēji tam nodarbinātības rādītājus Latvijā ievērojami ietekmēja recesija (sk. 2.7. tabulu). 2007. un 2008. gadā tie bija vairāk nekā 68%, turpretī 2010. gadā - mazāk nekā 60%. No augstākā punkta (1.1 milj.) nodarbinātība samazinājusies gandrīz par 20% (līdz 0.94 milj.). Ņemot vērā demogrāfisko attīstību, 1 milj. nodarbinātības līmenis, visticamāk, nebūs ilglaicīgs.

Darba tirgus strukturālie aspekti: Beveridža līkne

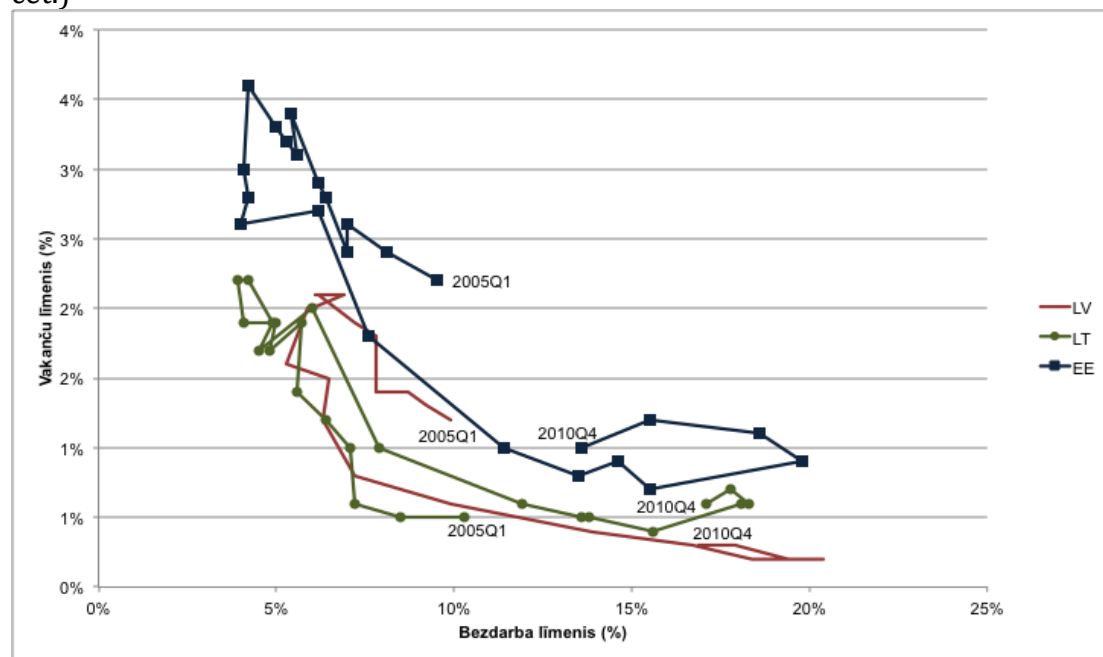
Augsta ilgtermiņa bezdarba rašanās un tā līdzāspastāvēšana ar atkārtotu algu paaugstināšanos radījusi bažas, ka varētu rasties un saglabāties augsts strukturālā bezdarba līmenis, t.i., darba tirgus, kurā sarežģīti nodrošināt bezdarbniekus ar darbu.

Viena pieeja darba piedāvājumu atbilstības efektivitātes novērtēšanai ir izpētīt bezdarba līmeņa un vakanču īpatsvara attiecību, t.s. Beveridža līkni (*Beveridge Curve*). Paredzams, ka starp vakanču īpatsvaru (neaizpildīto vakanču attiecība pret neaizpildīto vakanču un aizpildīto darbavietu skaita summu) un bezdarba līmeni ir negatīva attiecība: vakanču īpatsvara pieaugumam vajadzētu izraisīt bezdarba līmeņa samazināšanos. Tomēr, ja rodas to prasmju neatbilstība, kuras tiek pieprasītas un piedāvātas tirgū, vakanču īpatsvara kāpums bezdarba līmeni var arī neietekmēt. Tādējādi, ja Beveridža līkne izvirzās uz āru, tas nozīmē, ka pasliktinās darbavietu atbilstības efektivitāte.

Beveridža līknes Baltijas valstīs liecina, ka pakāpeniskā vakanču īpatsvara pieaugumu, kas tika novērots atvēršanās laikā, papildināja bezdarba līmeņa samazināšanās. Īpaši Latvijā un Lietuvā, šķiet, virzība norisinās pa līkni, bet

Igaunijā sākotnēji bija vērojama liknes izvirzīšanās uz āru, bet pēdējos ceturkšņos bezdarba līmeņa samazinājumu nav papildinājis augošs vakanču īpatsvars, kas rāda pakāpenisku darbavietu atbilstības uzlabošanu. Baltijas valstīs kopumā un Latvijā īpaši Beveridža likne neatspoguļo to, ka palielinātos darba tirgus neatbilstība (sk. 2.13. att.).

2.12. attēls. Beveridža liknes Baltijas valstīs (2005. gada 1. cet.-2010. gada 4. cet.)

Avots: Eurostat.

Līdzsvara bezdarbs

Viena metode ilgtermiņa strukturālā līdzsvara noteikšanai darba tirgū ir noteikt bezdarba līmeni, pie kura cenu inflācijas likme ir nemainīga (bezdarba līmenis, kas neveicina inflācijas pārmaiņas (*non-accelerating inflation rate of unemployment*) (NAIRU), vai bezdarba līmeni, pie kura ir nemainīga algu inflācija (bezdarba līmenis, kas neveicina algu inflācijas pārmaiņas (*non-accelerating wage inflation rate of unemployment*) (NAWRU).

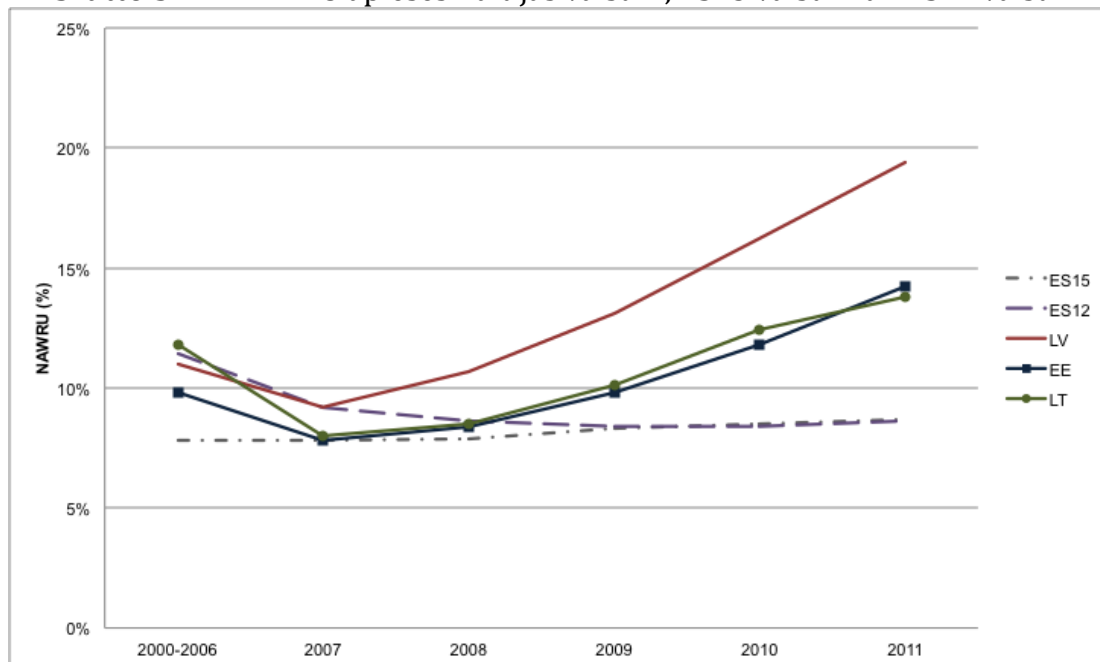
EK nesenās NAWRU aplēses ES valstīm izraisījušas nelielu trauksmi Baltijas valstīs, īpaši Latvijā.

2.14. attēlā atspoguļotas EK aplēses, kas rāda, ka Latvijā līdzsvara bezdarba līmenis pēc tam, kad tas 2007. gadā samazinājās zemāk par 10%, 2008. gadā pieauga līdz 10.7% un 2010. gadā – līdz 16.2%, kā arī tika prognozēts tā kāpums līdz 19.4% 2011. gadā. Ja šai informācijai var ticēt, Latvijai tās ir ļoti sliktas ziņas - un šī problēma steidzami jārisina Latvijas konkurētspējas nodrošināšanai.

Mazāk satraucoša situācija attēlota neatkarīgā A. Zasovas (2011) pētījumā. Latvijas dati atspoguļoti 2.15. attēlā un salīdzinājums ar EK aplēsēm - 2.16. attēlā.

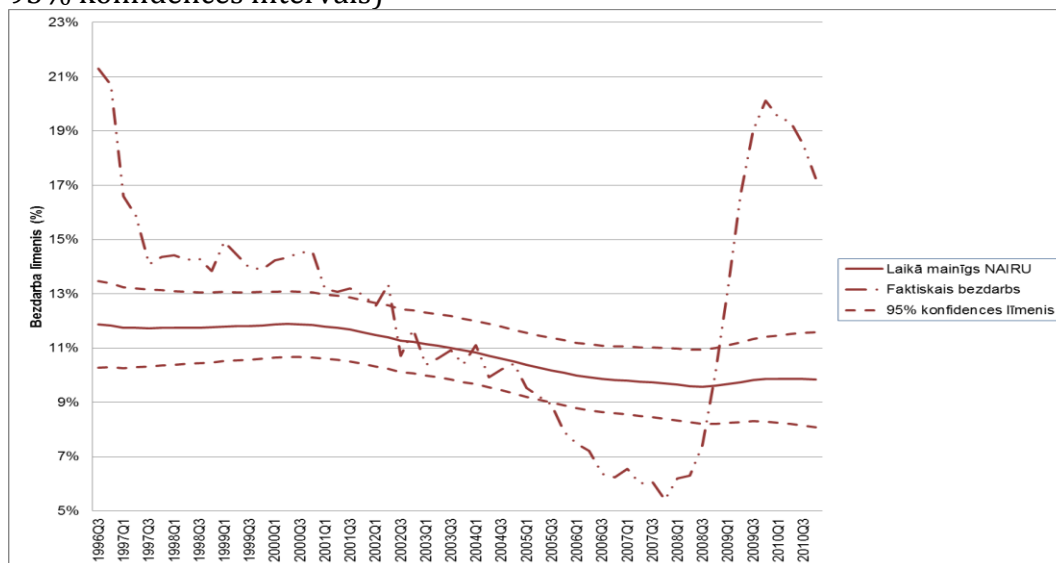
Saskaņā ar neatkarīgām aplēsēm Latvijas NAIRU no 20. gs. 90. gadu vidus pakāpeniski saruka no 11.9% līdz 9.6% 2008. gadā, bet pēc 2008. gada krīzes nedaudz paaugstinājās (līdz 9.9% 2010. gada 2. ceturksnī). 2010. gada 3. un 4. ceturksnī NAIRU sāka pazemināties un 2010. gada beigās bija 9.8% (ar 95% konfidences intervālu 8.1%-11.6% diapazonā). 2000. gada sākuma rezultāti atbilst citām ar Latviju saistītām aplēsēm, piemēram, 2000.-2003. gadā tie bija ļoti tuvu M. Kamarero u.c. gūtajiem rezultātiem, 2000.-2006. gadā (vidēji aptuveni 11%) tie stipri pietuvinājās arī EK (F. d'Auria u.c., 2010) veiktajām aplēsēm par līdzsvara bezdarba līmeni.

2.13. attēls. EK NAWRU aplēses Baltijas valstīm, ES15 valstīm un ES12 valstīm

Avoti: F. d'Auria u.c. (2010) un autoru aprēķini.

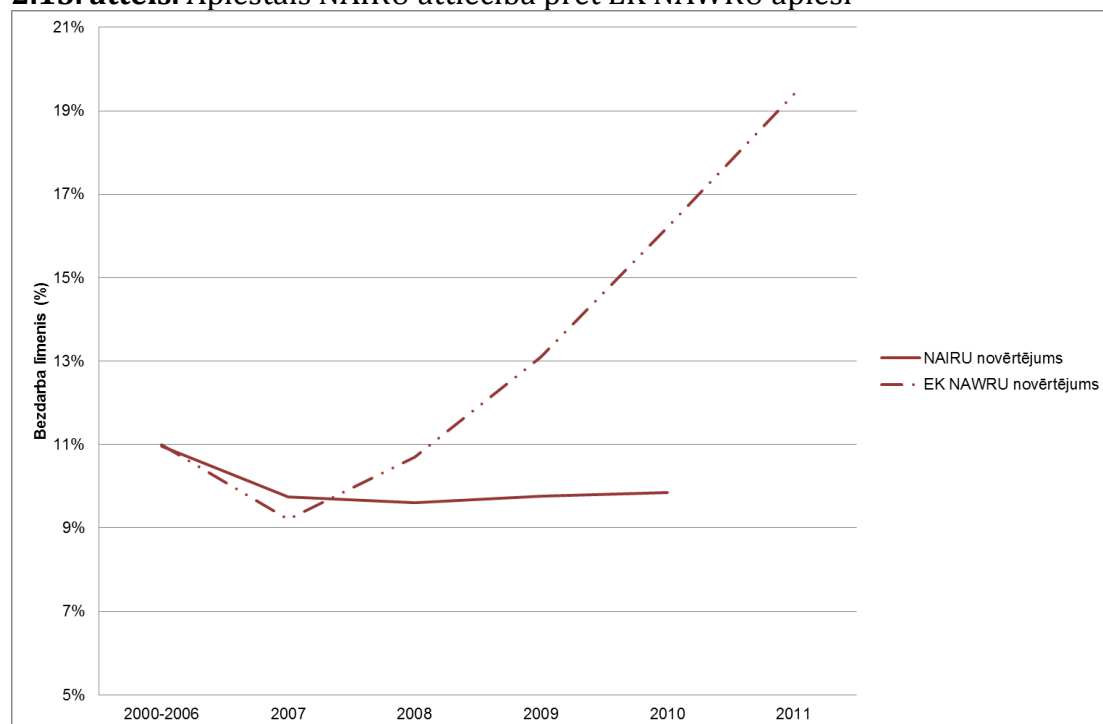
2.14. attēls. Atbilstoši sezonai koriģēts faktiskais bezdarba līmenis (NAIRU un tā 95% konfidences intervāls)

Avoti: Eurostat, International Labour Organization un autoru aprēķini.

Tomēr pēc 2007. gada, kā atspoguļots 2.16. attēlā, šie rezultāti ievērojami atšķiras no EK rezultātiem. Šo neatbilstību starp divu aplēšu rezultātiem vismaz daļēji var izskaidrot ar metodoloģijas atšķirībām.²⁵

2.15. attēls. Aplēstais NAIRU attiecībā pret EK NAWRU aplēsi

Avoti: *F. d' Auria* u.c. (2010) un autoru aprēķini.

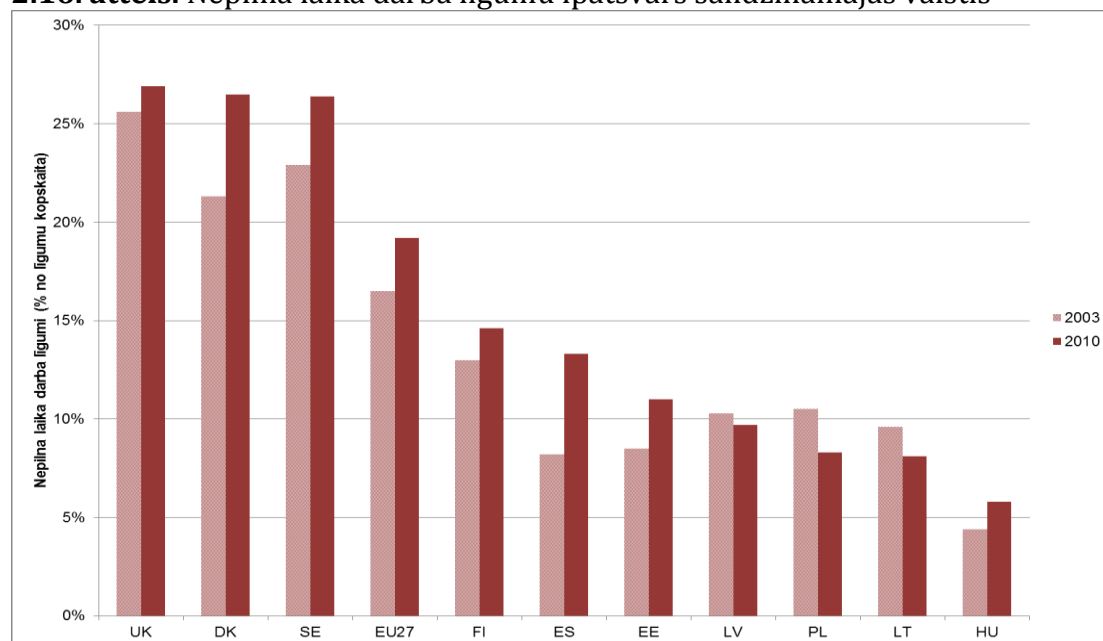
Tomēr pastāv iemesli uzskatīt, ka bezdarba pieaugums pēc 2008. gada nebija tikai ciklisks. Piemēram, darbinieku skaits būvniecībā samazinājās vairāk nekā par 50%, un nav gaidāms, ka būvniecības apjoms pārredzamā nākotnē sasniegs pirmskrīzes līmeni. Vienlaikus nav domājams, ka bezdarba pieaugums, kas sekoja kumulatīvajam IKP kritumam vairāk nekā par 25%, var tikt pilnībā attiecināts uz strukturālajām pārmaiņām.

Nodarbinātības apstākļi

Nodarbinātības apstākļus Latvijā regulē darba likumdošana. No darbaspēka mobilizācijas viedokļa Latvijas darba likumdošanas galvenā iezīme ir tā, ka visai sarežģīti ir izveidot nestandarta darba līgumus. Tādējādi Latvijā ir samērā zema nepilna laika un pagaidu darbinieku izplatība (sk. 2.17. un 2.18. att.).

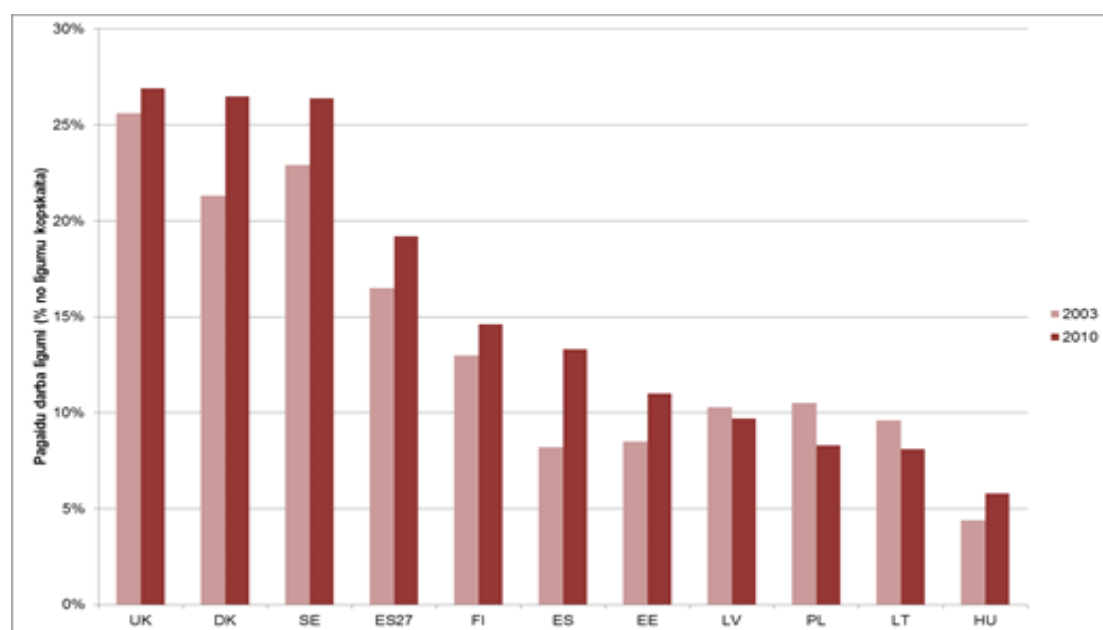
²⁵ EK dokumentā darbaspēka izmaksu elastība uz vienu saražotās produkcijas vienību saistībā ar novirzi no līdzsvara bezdarba līmeņa tika kalibrēta, nepamatojoties uz ekonometriskajām aplēsēm. Kalibrētā elastība ir ļoti augsta – Latvijā un Polijā tā ir augstākā jauno ES valstu vidū, tādējādi aplēstais līdzsvara bezdarba līmenis nereaģē uz darbaspēka izmaksu elastības uz vienu saražotās produkcijas vienību dinamiku un NAWRU aplēse nesasniedz faktisko bezdarba līmeni.

2.16. attēls. Nepilna laika darba līgumu īpatsvars salīdzināmajās valstīs

Avots: Eurostat.

2.17 attēls. Pagaidu darba līgumu īpatsvars salīdzināmajās valstīs

Avots: Eurostat.

Abu veidu nestandarta līgumu ziņā Latvijai ir zemāki rādītāji nekā ES vidējie rādītāji. Nepilna laika darba izplatības rādītāji ir ļoti līdzīgi arī citās bijušajās komunistiskajās valstīs, bet tie ir uz pusi mazāki nekā Apvienotās Karalistes un Skandināvijas darba tirgos. Pat recesijas rezultātā Latvijas darba tirgū nav palielinājusies nepilna laika darba līgumu daļa. Pagaidu darba līgumi sastopami vēl retāk (5%), un to ir krietni mazāk, nekā vērojams Spānijā vai Polijā. Var apstrīdēt, ka tas ir labs rādītājs, jo Spānijā pagaidu līgumi kopā ar augstu nodarbinātības aizsardzību pastāvīgajiem darbiniekiem nozīmē, to, ka pagaidu

darbinieki uz saviem pleciem iznesuši recesijas radītās atlaišanas no darba galveno smagumu.

2.2.3. Novērtējums

- Latvijas labklājību kavē zems darbaspēka ražīgums.
- Darbaspēka mobilizācija ir normālā līmenī salīdzinājumā ar līdzīgām valstīm. Latvijas ekonomiskās līdzdalības rādītāji ir samērā labi, bet zemā nodarbinātība un augstais bezdarba līmenis atspoguļo gan cikliskos, gan strukturālos faktorus, kā arī pastāv bažas par pārejas iespēju no pašreizējā cikliskā bezdarba uz strukturālo bezdarbu.
- Labvēlīgā demogrāfiskā situācija jau sākusi mainīties un nenovēršami pasliktināsies, emigrācijai saasinot iedzīvotāju struktūras dabiskās pārmaiņas.
- Analīzes galvenais uzdevums ir noteikt augstāka ražīguma barjeras un veicināt strukturālā bezdarba līmeņa samazināšanos.

3. Starpposma rādītāji

Šajā nodaļā aplūkoti vairāki rādītāji, kas atspoguļo dažas svarīgākās Latvijas tautsaimniecības konkurētspējas, ekonomiskās darbības un labklājības cēloņsakarības. Tos dēvē par starpposma rādītājiem, jo tie tipiski simbolizē iznākumus, kas netiek vērtēti kā tādi, bet sniedz ar konkurētspēju saistītus signālus. Piemēram, aplūkojot eksporta sniegumu, vispārējā tendence liecina, ka spēcīga konkurētspēja veicina augstu eksporta līmeni, kas attiecīgi sekmē augstu labklājību. Tomēr augsts eksporta līmenis var būt arī citu faktoru, t.sk. politikas intervences, piemēram, valūtas devalvācijas, rezultāts, kas nav saistīts ar konkurētspēju šeit norādītajā izpratnē un, kas nozīmīgi, ne vienmēr vai ne tieši rada augstāku labklājību. Šīs komplicētības dēļ ekonomiskās darbības rādītāji izmantoti kā diagnostisks instruments, nevis kā politikas veiksmes kritērijs vai pat kā tiešs politikas mērķis. Neskaidrības saistībā ar šīm dažādajām lomām bieži vien izraisa maldinošas politikas intervenci, kas nevarētu veicināt labklājību. Aplūkot šādas piecas ekonomiskās darbības starpposmu dimensijas:

- 1) tirdzniecība un investīcijas;
- 2) uzņēmējdarbība un inovācijas;
- 3) makroekonomiskā nelīdzsvarotība;
- 4) institucionālas kvalitātes starpposmu rādītāji;
- 5) tautsaimniecības strukturālais sastāvs.

Šīs dimensijas kopumā sniedz plašu ieskatu Latvijas tautsaimniecības vērtību radīšanas pašreizējos un gaidāmajos nākotnes modeļos. Dimensiju dažādie rezultāti sniedz ieskatu Latvijas konkurētspējas priekšrocībās un trūkumos.

3.1. Tirdzniecība un investīcijas

Valsts starptautiskā tirdzniecība atspoguļo gan pakāpi, līdz kurai tā savstarpēji saistīta ar ārējās pasaules tautsaimniecību (par ko liecina tirdzniecības vērtības un IKP attiecība), gan tās spēju radīt peļņu, lai samaksātu par citur ražotajām precēm un pakalpojumiem (ko atspoguļo eksporta sniegums). Abos šajos aspektos tirdzniecība ir valsts starptautiskās konkurētspējas starpposma rādītājs.

Investīcijas vai nu ĀTI veidā, vai kā kopējā ieguldījumu likme, kuru mēra, izmantojot bruto pamatkapitāla veidošanu, ir nākotnē vērsts rādītājs vismaz divu dimensiju ziņā. Pirmkārt, tas ir paredzamās peļņas barometrs un vispārēja paļaušanās uz tautsaimniecību, t.i., augstas investīciju likmes liecina par augstu paredzamo peļņu. Otrkārt, pamatkapitāla veidošana tieši paplašina tautsaimniecības ražošanas jaudu nākotnē.

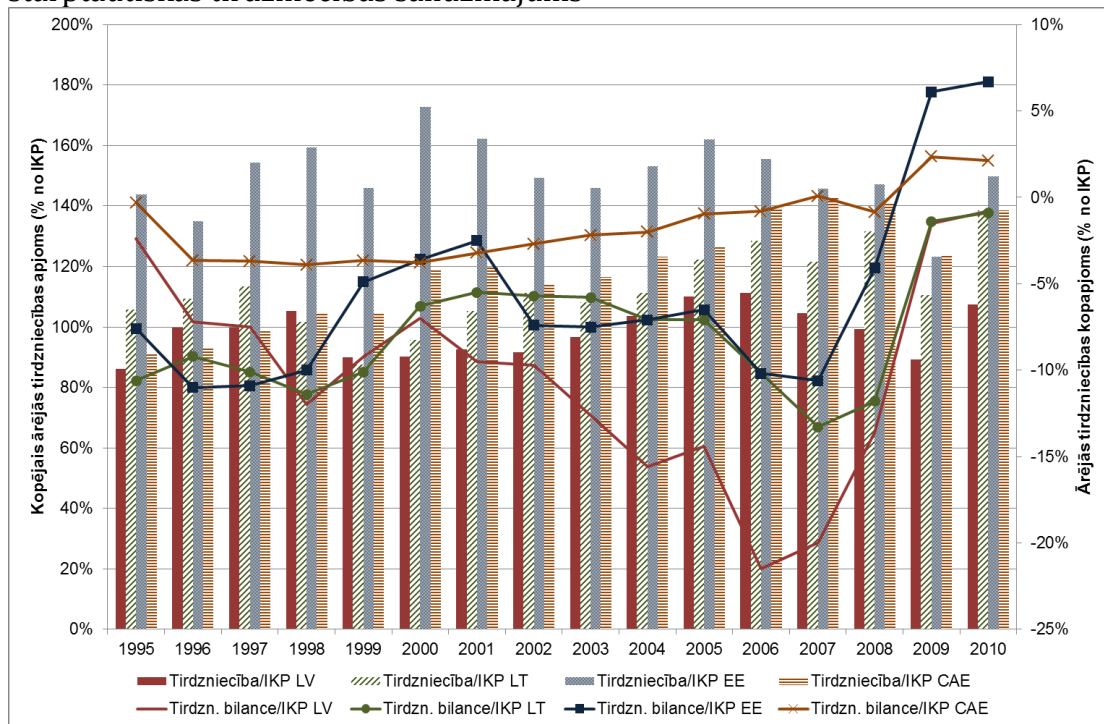
Gan tirdzniecības, gan investīciju jomā darbības līmenis un kvalitāte sniedz nozīmīgu ieskatu diagnostikā.

3.1.1. Ārējā tirdzniecība

3.1. attēlā atspoguļots, ka Latvijā kopumā ārējā tirdzniecība ir mazāk attīstīta nekā pārējo Baltijas valstu un Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu tautsaimniecībās, lai gan vairākums šo valstu ir lielākas par Latviju. 20. gs. 90. gados tas, iespējams, bija relatīvs (t.i., salīdzinājumā ar Igauniju) vērojums lēnās tirdzniecības barjeru nojaukšanas un 1998. gada Krievijas finanšu un ekonomiskās krīzes dēļ, kas Latvijas tirdzniecību skāra īpaši smagi. Tomēr relatīvi „zemā” kopējās tirdzniecības daļa no IKP var liecināt, ka Latvija nav bijusi tik veiksmīga kā tās kaimiņvalstis un nav piesaistījusi uzņēmumus, kas izmantotu Latviju kā saikni savu globālo ražošanas un piegāžu ķēžu ietvaros.

Latvijas eksporta kopējā eiro vērtība 1995.-2010. gadā pieauga aptuveni 4.4 reizes, bet ekonomiskās lejupslīdes laikā 2009. gadā samazinājās par 20%. Kopš tā laika eksports būtiski atveseļojies, 2010. gadā palielinoties par 30% un pārsniedzot pirmskrīzes līmeņus. Eksporta izaugsmi papildina eksporta diversifikācija, ko nosaka ar Herfindāla (*O. Herfindahl*) koncentrācijas indeksu, kas parasti uzskatāms par pozitīvas attīstības rādītāju.

3.1. attēls. Baltijas valstu un Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu starptautiskās tirdzniecības salīdzinājums²⁶

Avots: Eurostat.

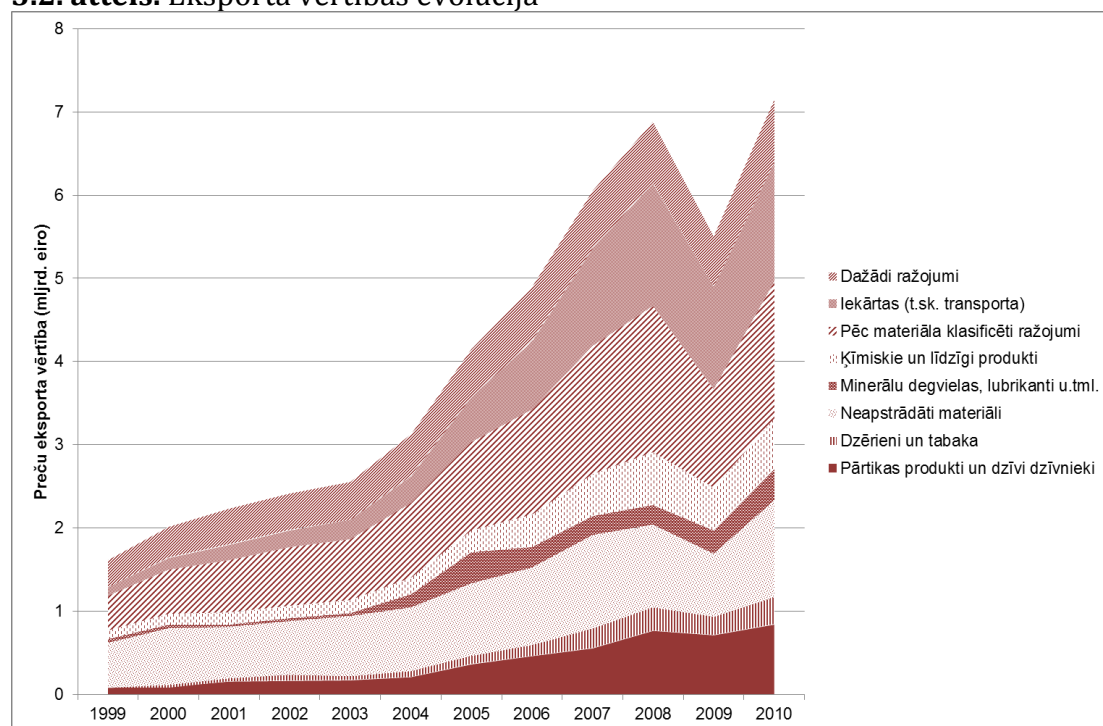
Krīzes un tai sekojošās atveseļošanās laikā diversifikācijas process tika galēji mainīts, iespējams, tāpēc, ka eksporta kāpums lielāks bija tradicionālajās nozarēs, kur ražošanas paplašināšanās nevajadzēja daudz ieguldīt un kur pieprasījums visvairāk reaģēja uz ārvalstu preču ražošanas izaugsmi (piemēram,

²⁶ Tālāk tekstā definētas kā Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis, kas pievienojās ES vienlaikus ar Latviju, - Čehijas Republika, Polija, Slovākija, Slovēnija un Ungārija. Pirms Padomju Savienības sabrukuma šīs valstis bija līdzīgas Latvijai ekonomiskās, sabiedriskās un tehnoloģiskās attīstības jomā, un tās ir noderīga bāze salīdzināšanai.

koks un koka izstrādājumi, ko plaši izmanto būvniecībā). Tas apstiprina uzskatu, ka šajā periodā būtībā nav notikusi liela tautsaimniecības pārorientēšanās.

3.2. attēlā redzama Latvijas eksporta koncentrācijas attīstība.²⁷ 2000.-2010. gadā Herfindāla koncentrācijas indekss samazinājies no aptuveni 0.06 līdz mazāk nekā 0.02. Pārsteidzoši, bet iespējams, ka Latvijai pašlaik ir vismazāk koncentrētais eksports tai līdzīgo valstu vidū un tā koncentrācijas līmenis ir aptuveni tāds pats kā Dānijai. Tas ir būtisks relatīvais uzlabojums kopš 2000. gada, kad Latvijas eksports bija koncentrētāks nekā vidēji Lietuvā un Centrāleiropā un Austrumeiropā (lai gan patlaban mazāk koncentrēts nekā Igaunijā). Zemāka eksporta koncentrācija vai augstāka diversifikācija kopumā tiek uzskatīta par pozitīvas attīstības signālu. H. Heses²⁸ veiktais eksporta diversifikācijas teorētiskais un empīriskais pētījums argumentē, ka: „ekonomiskās attīstības process tipiski ir strukturālās transformācijas process, kur valstis pāriet no „nabadzīgo valstu preču” ražošanas uz „bagāto valstu preču” ražošanu. Eksporta diversifikācijai šajā procesā nav svarīgas lomas. Mēs .. nodrošinām spēcīgus empīriskus pierādījumus eksporta diversifikācijas ietekmei uz ienākumu pieaugumu uz vienu iedzīvotāju.”

3.2. attēls. Eksporta vērtības evolūcija

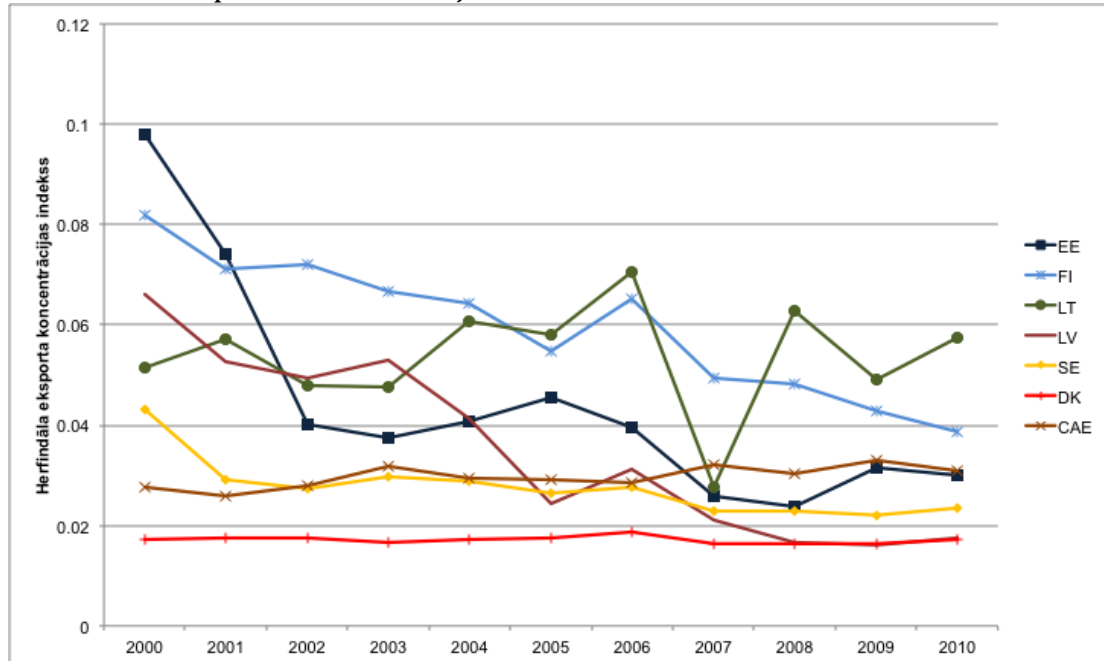

Avots: Eurostat.

²⁷ Eksporta koncentrācija ir diversifikācijas pretstats. Tādējādi zemāka koncentrācija vienlīdzīga augstākai diversifikācijai.

²⁸ Hesse (2008)

3.3. attēls. Eksporta koncentrācijas attīstība²⁹

Avoti: Eurostat un autoru aprēķini.

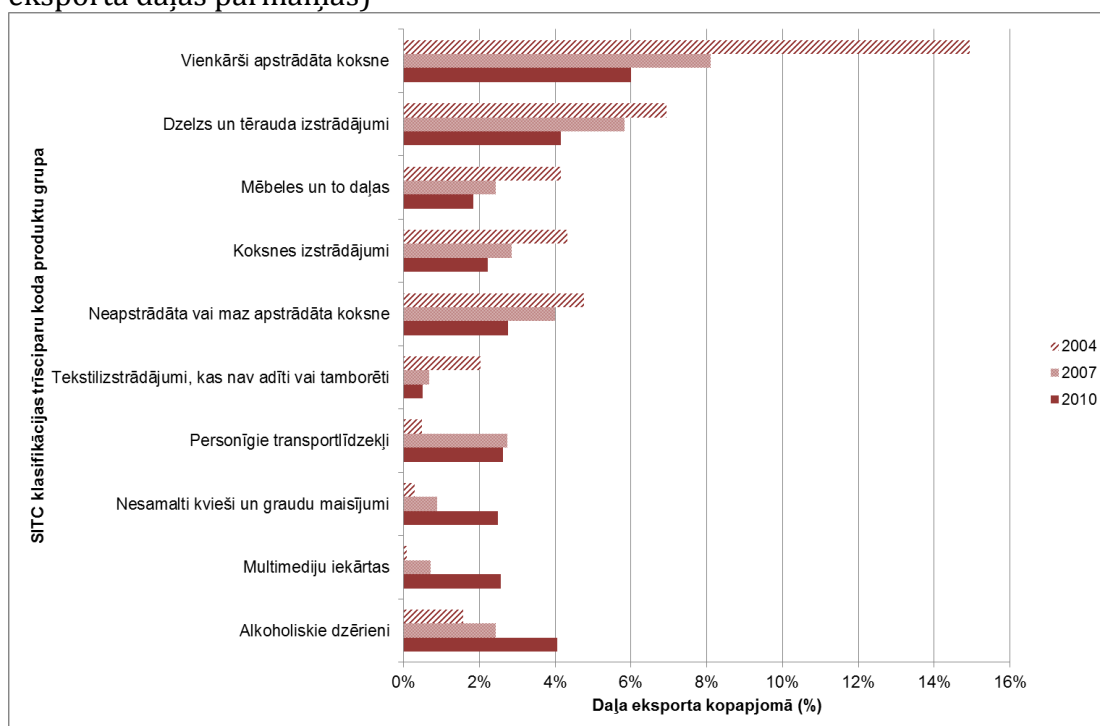
Tādējādi eksporta koncentrācijas samazinājums vidējā termiņā atspoguļo eksporta veiksmes stāstu kopā ar H. Heses minēto procesu. 2000.-2007. gadā eksporta daļas visvairāk kritās tradicionālajās nozarēs (sk. 3.4. att.). Piemēram, vienkārši apstrādātas koksnes eksports samazinājās par 13.6 procentu punktiem, bet koksnes – aptuveni par 2.3 procentu punktiem. No otras puses, bija vērojams multimediju produktu, farmācijas produktu un melno metālu eksporta kāpums, un tie ir tikai daži piemēri.³⁰ Citiem vārdiem sakot, diversifikācija tiek saistīta ar vairāk attīstītu preču daļas paplašināšanos.

Kopumā redzams, ka eksporta daļas samazināšanās lielākoties notikusi galvenajās eksporta preču grupās (sk. 3.5. att.), bet kompensējošais eksporta daļas pieaugums vērojams vairākās produktu grupās, tādējādi uzrādot zemāku koncentrācijas rādītāju.

²⁹ Eksporta koncentrācija tiek mērīta, izmantojot Herfindāla indeksu, kas ziņojumā definēts kā visu plaša patēriņa preču grupu daļas eksporta summa kvadrātā SITC (Starptautiskā standartizētā tirdzniecības klasifikācija (*Standard International Trade Classification*)) klasifikācijas četrpāru koda līmenī. Pārskatāmības nolūkā eksporta vērtība norādīta SITC klasifikācijas divpāru koda kategorijā.

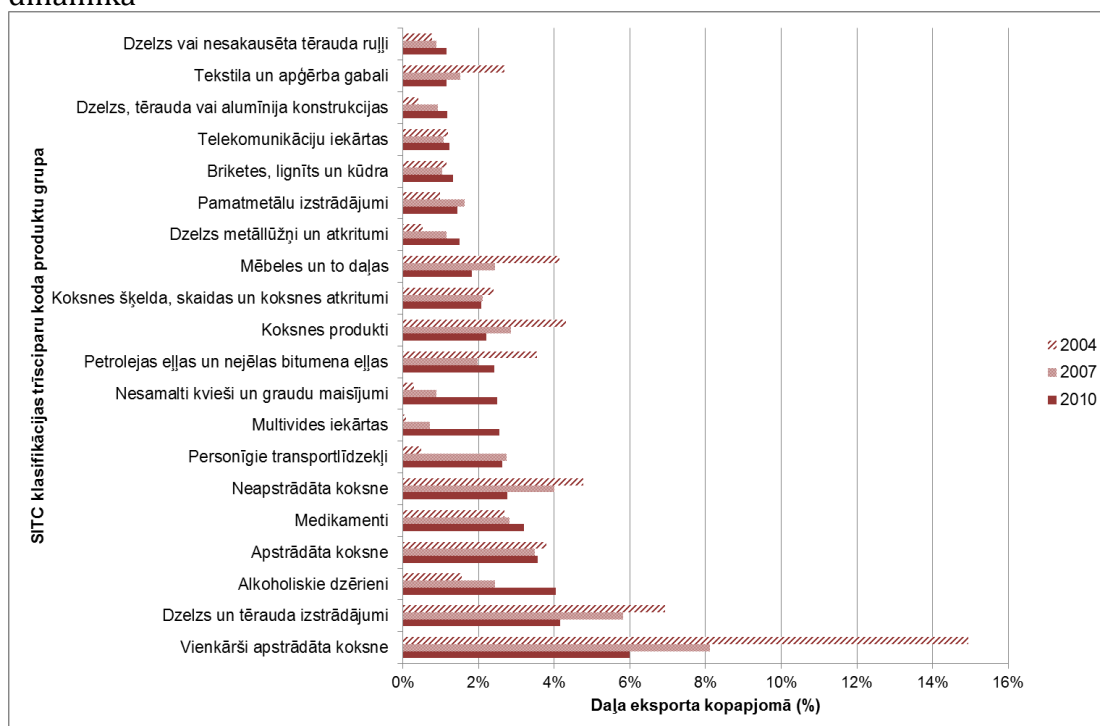
³⁰ Personīgo automobiļu un transportlīdzekļu eksporta daļas pieaugums, visticamāk, ir pagaidu fenomēns, jo tas galvenokārt atspoguļo to automobiļu atkārtotu eksportu, kuri tika konfiscēti nomniekiem un parādniekiem, kas vairs nebija spējīgi nokārtot saistības. Līdzīgi arī graudaugu kultūru eksporta pieaugums vienkārši atspoguļo graudu cenas kāpumu pasaulē 2010. gadā.

3.4. attēls. Plaša patēriņa preču eksporta daļas dinamika (lielākās absolūtās eksporta daļas pārmaiņas)³¹

Avots: Eurostat.

3.5. attēls. 20 visvairāk eksportēto plaša patēriņa preču eksporta daļas dinamika

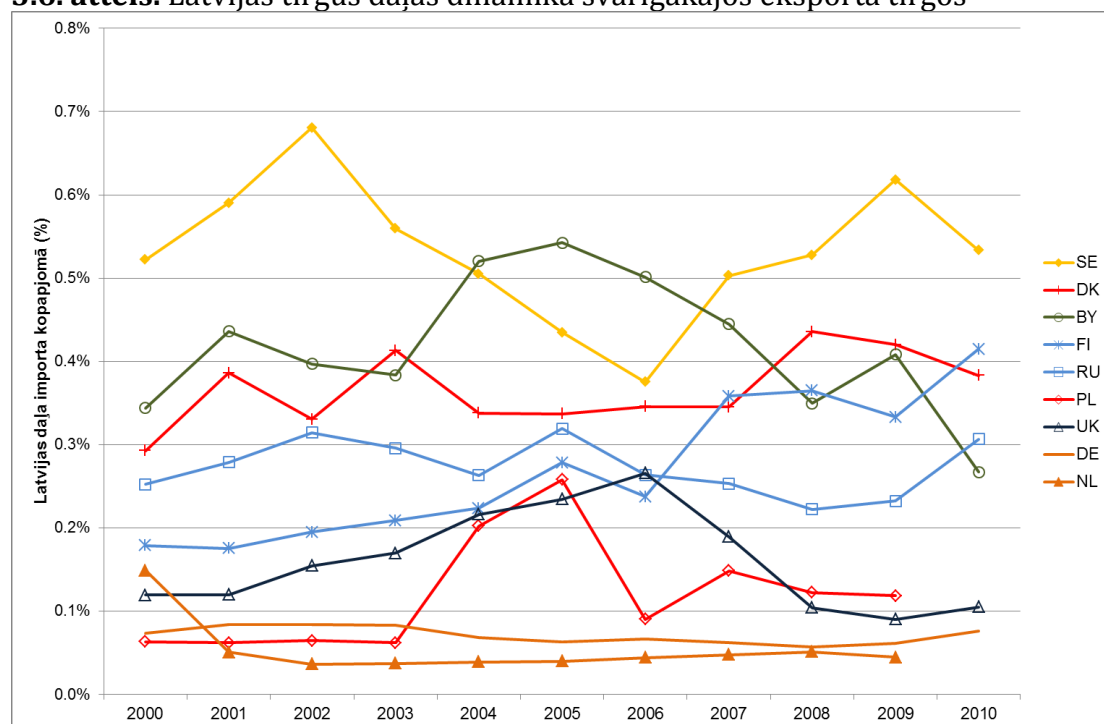
Avots: Eurostat.

³¹ 3.4. un 3.5. attēlā pārskatāmības nolūkā izmantots SITC klasifikācijas trīsciparu kods.

3.6. attēlā atspoguļota Latvijas tirgus daļas attīstība 2000.-2010. gadā tajos eksporta tirgos, kuri 2010. gadā bija galvenie. Pārskatāmības nolūkā attēlā nav iekļauta Igaunija un Lietuva, jo šajās valstīs Latvijas tirgus daļa pieauga īpaši strauji (Lietuvā – par 4.76 procentu punktiem jeb gandrīz par 400%, bet Igaunijā - par 2.91 procentu punktiem jeb aptuveni par 250%). Novērots, ka, lai gan kaimiņvalstu tirgus daļu kāpums bija ievērojams, saskatāms maz noteiktu tendenču, jo tirgus daļas bijušas ļoti nepastāvīgas.

Vienlaikus, aplūkojot Latvijas daļu tās 20 galveno eksporta preču ziņā kopējā ES tirdzniecībā (iekšējā un ārējā), redzams, ka šis rādītājs 2009. un 2010. gadā palielinājies 16 gadījumos no 20, vedinot domāt, ka 2010. gadā vērotais eksporta pieaugums ir kas vairāk nekā tikai ciklisks efekts.

3.6. attēls. Latvijas tirgus daļas dinamika svarīgākajos eksporta tirgos

Avots: UN Comtrade.

Baltijas valstu savstarpējais tirdzniecības pieaugums ir viens no ES pievienošanās procesā un realitātē gūtajiem sasniegumiem. 3.7. attēlā parādīts, ka Latvijai ir lielākā šīs tirdzniecības daļa, un, kamēr Igaunijā un Lietuvā 2010. gadā šī daļa samazinājās, Latvijā tā turpināja augt, kaut arī kopējā Baltijas iekšzemes tirdzniecības vērtība kritās. Tas liecina, ka Latvijas tautsaimniecība nav īpaši aizsargāta pret triecieniem Baltijas valstīs. Lai gan Baltijas iekšzemes tirdzniecības izaugsme ir veiksmes stāsts pēc 2004. gada, eksporta ģeogrāfiskā diversifikācija varētu samazināt Latvijas pakļaušanu šim riskam.

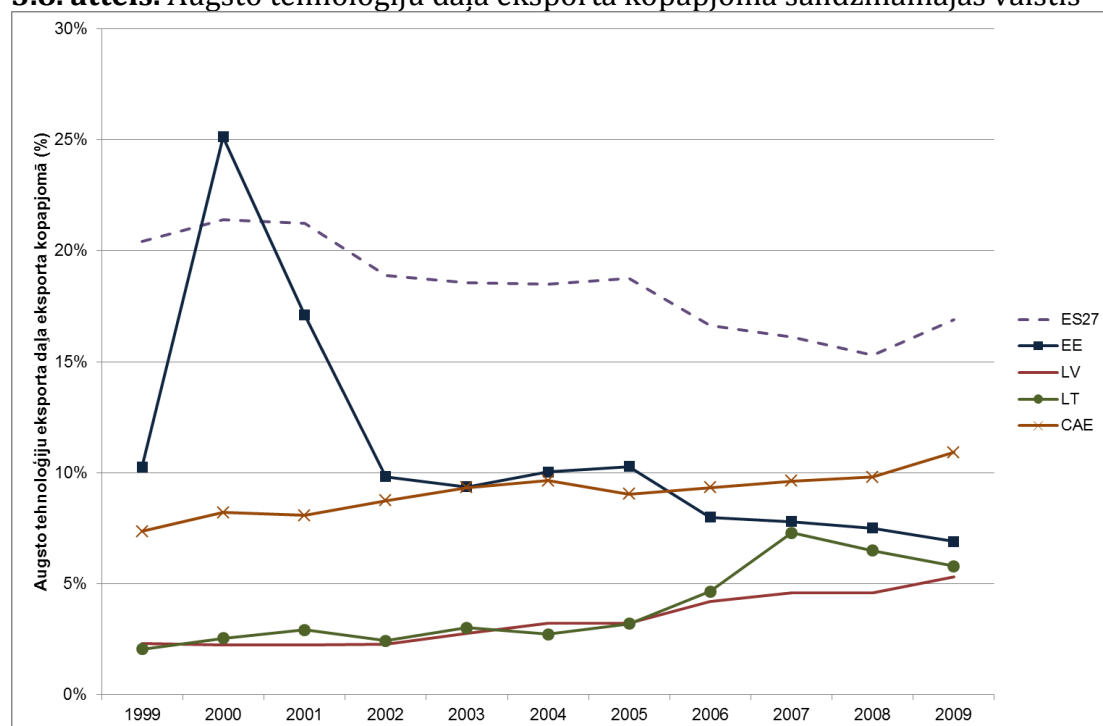
3.7. attēls. Baltijas valstu savstarpējā tirdzniecības dinamika

Avoti: *Eurostat* un autoru aprēķini.

Politiskajās debatēs Latvijā daudz runāts par Latvijas transformēšanu par „augstas pievienotās vērtības” un „uz zināšanām balstītu” tautsaimniecību ar pieskaņotu eksporta struktūru. Ja šīm ambīcijām tiek piešķirta nozīme, viens no rādītājiem ir eksporta tehnoloģiskā izsmalcinātība. 3.8. attēlā redzams, ka eksporta augstās tehnoloģijas produktu daļa Latvijai pastāvīgi bijusi zemāka nekā ES27 valstīs, Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs un Igaunijā, bet laika gaitā tā bijusi tādā pašā līmenī kā Lietuvā. Vienlaikus Latvijas augsto tehnoloģiju eksporta daļa 1999.-2009. gadā nemitīgi auga un 2009. gadā pārsniedza 5% (tomēr tas joprojām ir mazāk par trešdaļu no ES27 valstu vidējā rādītāja un tikai aptuveni puse no Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidējā rādītāja).

3.8. attēls. Augsto tehnoloģiju daļa eksporta kopapjomā salīdzināmajās valstīs

Avots: Eurostat.

Arī pakalpojumu tirdzniecībā pēdējo gadu laikā vērojams būtisks kāpums. Latvijas pakalpojumu eksports 2004.-2009. gadā pieauga gandrīz divas reizes un krīzes laikā cieta mazāk nekā preču eksports, 2009. gadā samazinoties tikai aptuveni par 12%. Vairākumam kategoriju laika gaitā nav bijusi saskatāma koncentrācijas tendence ar samērā stabilām daļām.

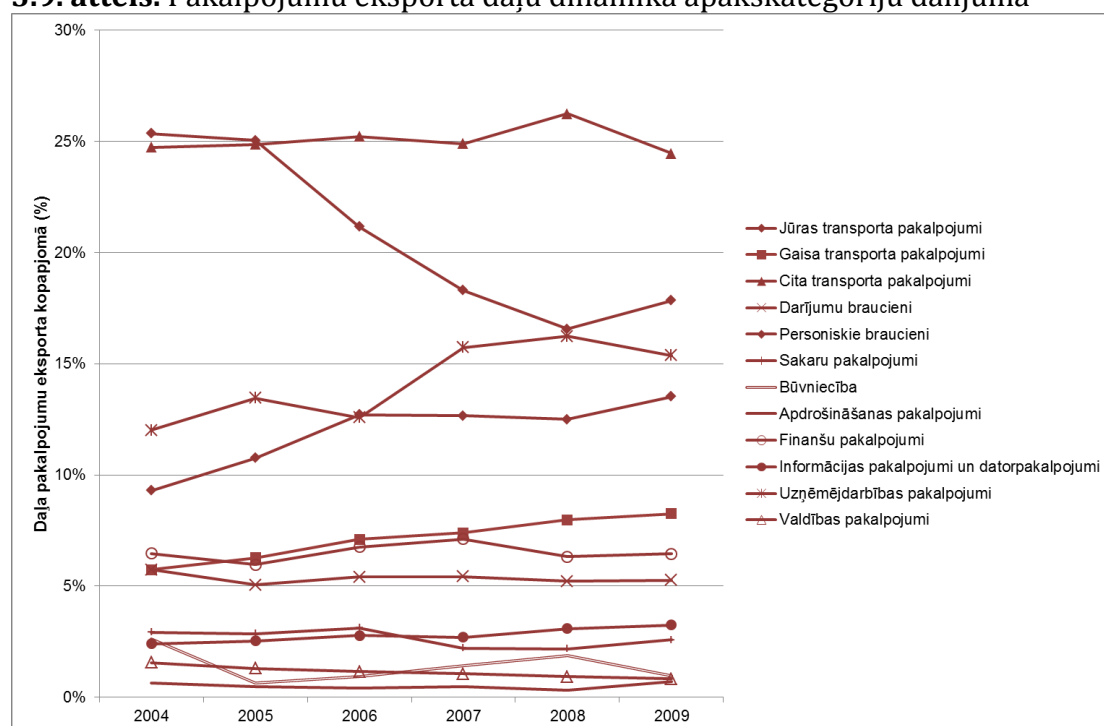
Izņēmums bija 30% samazinājums jūras transporta pakalpojumu apjomā 2004.-2009. gadā – Latvijas jūras transporta pakalpojumu eksporta vērtība 2004.-2009. gadā pieauga par 30%, kas ir ievērojami mazāk nekā kopējā pakalpojumu eksporta kāpums 100% apjomā. Atbalsta un papildu jūras transporta pakalpojumu (piemēram, tie pakalpojumi, kuri ienākošajām un izejošajām kravām fiziski tiek sniegti ostās) apjoms bijis lielāks - norādītajā periodā tie pieauguši par 50%.³² Tas saskan ar relatīvi labo Latvijas transporta un loģistikas infrastruktūras vērtējumu: 2010. gadā loģistikas snieguma rādītāja (*Logistics Performance Index*) ziņā Latvija 155 valstu vidū ierindojās 37. vietā, īpaši spēcīgu sniegumu parādot starptautisko pārvadājumu organizēšanas vienkāršuma jomā (21. vieta). Kopējais rādītājs ierindo Latviju pirms Lietuvas (45. vieta) un

³² Vairākumu šā kāpuma veidojušas augstākas cenas, jo Latvijas ostās pārkrauto kravu bruto svars 2004.-2009. gadā palielinājās tikai par 10%, lai gan pasaulē tas pieauga aptuveni par 15%, bet Lietuvā – aptuveni par 24%.

Igaunijas (43. vieta), un tas apliecina, ka Latvija kopš 2007. gada pakāpusies par piecām vietām.³³

Jūras transporta pārvadājumu pakalpojumu viduvējā snieguma pamatā galvenokārt ir AS „Latvijas kuģniecība” (LK) nepietiekamais devums, kuras apgrozījums dominē šajā pakalpojumu eksporta apjomā (2004.-2009. gadā LK ieņēmumi samazinājās aptuveni par 17%). To daļēji var attiecināt uz kuģniecības sabiedrībām nelabvēlīgajiem globālajiem apstākļiem - globālais pārvadājumu pakalpojumu apjoms šajā periodā pieauga tikai par 15% (pieredzot regresu 5% apjomā 2009. gada recesijas gadā), bet frakts likmes nokritās par 40%-60%. Salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu, kur 2004.-2009. gadā jūras transporta pārvadājumu pakalpojumu eksports samazinājās aptuveni par 3%-4%, Latvijas jūras transporta pārvadājumu pakalpojumu nozares sniegums bija samērā labs.

3.9. attēls. Pakalpojumu eksporta daļu dinamika apakškategoriju dalījumā

Avots: Eurostat.

³³ PB Loģistikas snieguma rādītājs mēra kopējo tirdzniecības loģistikas infrastruktūras kvalitāti un gatavību konkrētajā valstī, pamatojoties uz loģistikas profesionāļu aptauju gan pašā valstī, gan tās tirdzniecības partnervalstīs. Rādītājs mēra sešas galvenās snieguma jomas: muiža, infrastruktūra, starptautiskie pārvadājumi, loģistikas kompetence, darījumu izsekošana un iekļaušanās laikā.

5. ielikums. Latvijas tautsaimniecības struktūras transformācija: liecības no preču telpas analīzes

Latvijai, atvērtai tautsaimniecībai ar nelieliem dabas resursiem, atslēga uz patstāvīgu un ilgtspējīgu ienākumu un labklājības pieaugumu ir tās spēja ražot un eksportēt preces, kuru pieprasījums pasaulē ir liels. Vismaz uz kādu laiku labākus rezultātus var sasniegt efektīvas esošās rūpniecības struktūras ietvaros. Tomēr pētījumi liecina, ka, lai notiktu ilgstoša konverģence uz augstāko ienākumu līmeni, Latvijai jāuzlabo to produktu veidi, kurus tā ražo un eksportē. Tam nepieciešama Latvijas ražošanas struktūras transformācija, process, ko dažkārt dēvē arī par „kāpšanu pa tehnoloģiju kāpnēm”.

Acīmredzami fakti par Latvijas eksporta struktūru liecina, ka strukturālās pārmaiņas tiešām notikušas - eksports pēdējo 10 gadu laikā kļuvis diversificētāks, un augsto tehnoloģiju daļa kopējā eksporta apjomā šajā periodā nepārtraukti augusi. Tomēr, lai dziļāk izpētītu Latvijas strukturālo transformāciju potenciālu, nepieciešama sarežģītāka pieeja. Šim mērķim LKZ 2011 projekta ietvaros tika veikts padziļināts pētījums¹ saskaņā ar R. Hausmaņa un B. Klingera², kā arī R. Hausmaņa, J. Hvinga un D. Rodrika³ izveidoto preču telpas metodoloģiju.

Saskaņā ar metodoloģiju veiksmē un ātrums, ar kādu katra valsts var mainīt tās ražošanas struktūru, atkarīgi no tās relatīvās pozīcijas preču telpā. Preču telpas analīze Latvijai 1995.-2009. gadā rāda jauktus rezultātus. Atzīstami, ka Latvijas preču telpā pēc 2000. gada vērojamas pozitīvas transformācijas tendences. Īpaši pēdējos gados nepārtraukti audzis produktu skaits ar pozitīvu nākotnes ienākumu radīšanas kapacitāti, kā arī varbūtība, ka laika gaitā Latvija varētu iedibināt salīdzinošās priekšrocības vismaz dažu šo produktu ražošanā.

Pēdējās tendences ķīmiskajā rūpniecībā ir īpaši iedrošinošas. Jau tagad Latvijas ķīmiskās rūpniecības sektors ražo produktus, kas vidēji ir sarežģītāki nekā vairākumā Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu. Farmācijas produktu ražošanas struktūra Latvijā ir labvēlīgāka, un tai ir augstāka ienākumu radīšanas kapacitāte nekā citās Baltijas valstīs. Tomēr, lai pilnībā izmantotu šīs acīmredzamās priekšrocības, svarīgi, lai farmācijas produktu labvēlīgākā pozīcija preču telpā tiktu saglabāta.

Neraugoties uz minēto, kopējā Latvijas eksporta sarežģītības pakāpe atpaliek ne tikai no Centrāleiropas valstīm, bet arī no Igaunijas. Vēl vairāk - pastāv bažas, ka labas attīstības perspektīvas, ko piedāvā uzlabojumi preču telpā, ne vienmēr tikuši pārvērsti tirgus daļu guvumos (piemēram, farmācijas un citi ķīmiskie produkti).

Tomēr preču telpas analīze apliecina, ka kopējā eksporta sarežģītība Latvijā būtiski atšķiras no līmeņa pirms 10 gadiem. Uzlabojies Latvijas eksporta kvalitatīvais sastāvs, un ievērojamākie uzlabojumi notikuši 2006.-2009. gadā, kad izmaksu balstītā konkurētspēja bija būtiski iedragāta. Var strīdēties, vai augošās darbaspēka izmaksas Latvijas ražotājus rosināja koncentrēties uz kvalitatīvo konkurētspējas aspektu vai arī to virzīja jaunu preču tirgu un segmentu apgūšana. Kopumā pētījums liecina, ka pēdējos gados uzlabojumi Latvijas eksporta struktūrā bijuši daudz nozīmīgāki, nekā būtu gaidāms no preču telpas modelēšanas rezultātiem. Tas vedina domāt, ka ekonomikas politikas veicinājušas pozitīvas transformācijas.

¹ Sk. K. Beņkovskis, M. Bitāns, O. Krasnopjorovs (2011).

² Sk. R. Hausmann, B. Klinger (2006).

³ Sk. R. Hausmann, J. Hwang, D. Rodrik (2005).

Novērtējums

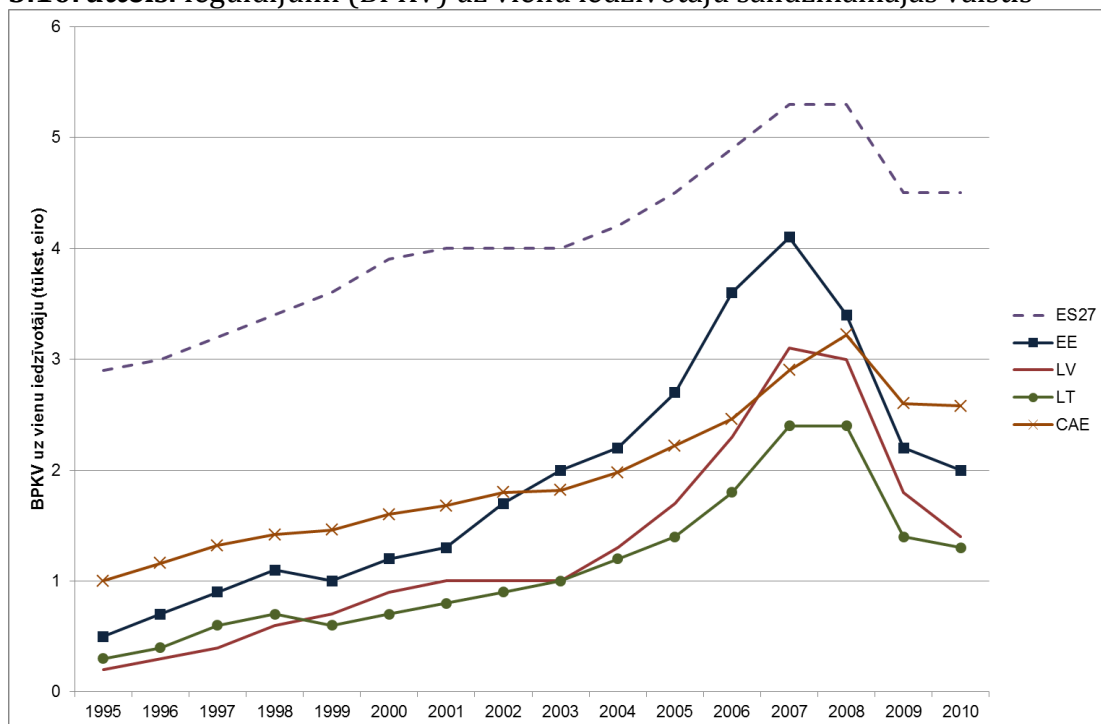
- Rekordliels eksporta devums apliecina, ka Latvijas atveseļojas no recesijas.
- Latvijas eksporta snieguma vidēja termiņa pozitīva iezīme ir Latvijas eksporta diversifikācijas pieaugums un pārslēgšanās no tradicionālajām eksporta jomām uz citām. Latvijas eksporta struktūra patlaban ir diversificētāka nekā Igaunijai un Lietuvai, un tā salīdzināma ar Dānijas eksporta struktūru.
- Latvijas relatīvi zemais kopējās tirdzniecības līmenis salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm un Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm kopumā liecina par mazāku veiksmi, piesaistot uzņēmumus, izmantot Latviju kā saikni to globālajās ražošanas un piegādes ķēdēs.
- Lai gan Latvijas preču eksporta tehnoloģiskā izsmalcinātība laika gaitā uzlabojas, tā salīdzinājumā ar ES27 valstīm un salīdzinājumā ar Igauniju un Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm kopumā joprojām ir zema.
- Lai gan apstākļi pasaulē bija nelabvēlīgi, Latvijas pakalpojumu eksports turpinājās uzrādīt labu sniegumu, un to veicināja Baltijas valstīs visaugstāk novērtētā transporta un loģistikas infrastruktūra.
- Reģionālās (Baltijas) tirdzniecības izaugsme ir ES pievienošanās procesa pozitīvs iznākums.

3.1.2. Bruto pamatkapitāla veidošana

Bruto pamatkapitāla veidošana (BPKV) ir standarta rādītājs, ar kuru tiek mērīts valsts ieguldījums pamatkapitālā. Tādējādi BPKV līmenis nodrošina Latvijas ražošanas jaudu progresīvu mērījumu. Tas arī apliecina investoru pārliecību par nākotni. Tādējādi augsts investīciju līmenis liecina gan par augstu nākotnes ražošanas jaudu, gan par spēcīgu pārliecību par tautsaimniecības nākotni. 3.10.

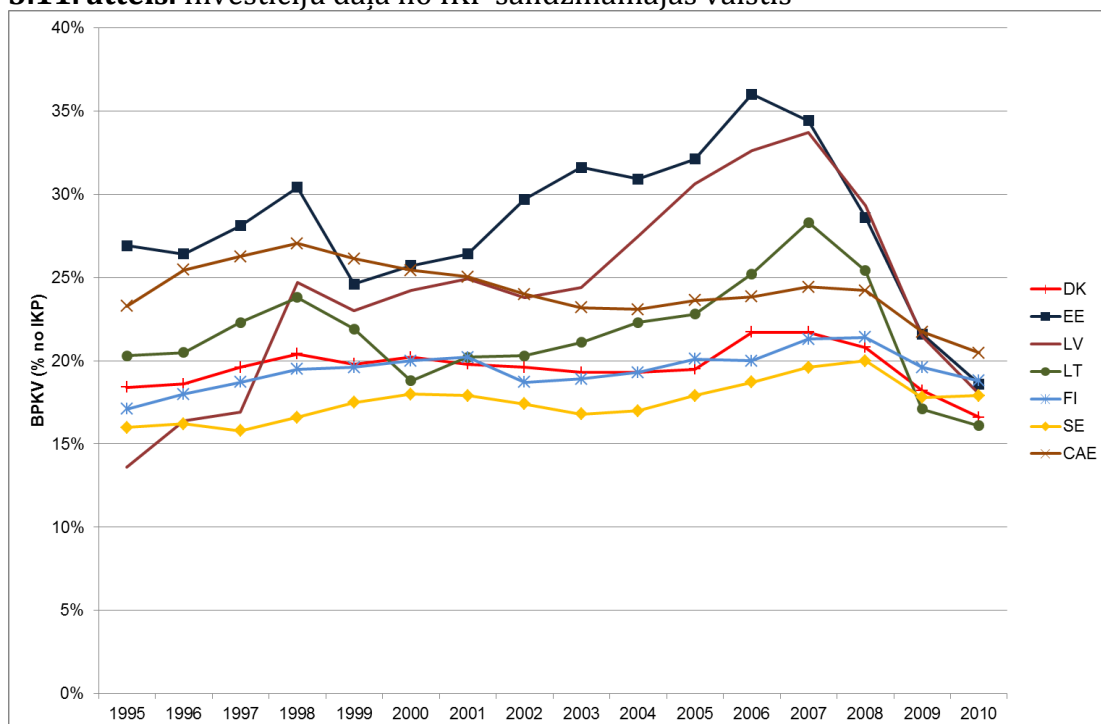
un 3.11.attēlā redzami divi Latvijas investīciju snieguma rādītāji BPKV perspektīvā.

3.10. attēls. Ieguldījumi (BPKV) uz vienu iedzīvotāju salīdzināmās valstīs

Avots: Eurostat.

3.11. attēls. Investīciju daļa no IKP salīdzināmās valstīs

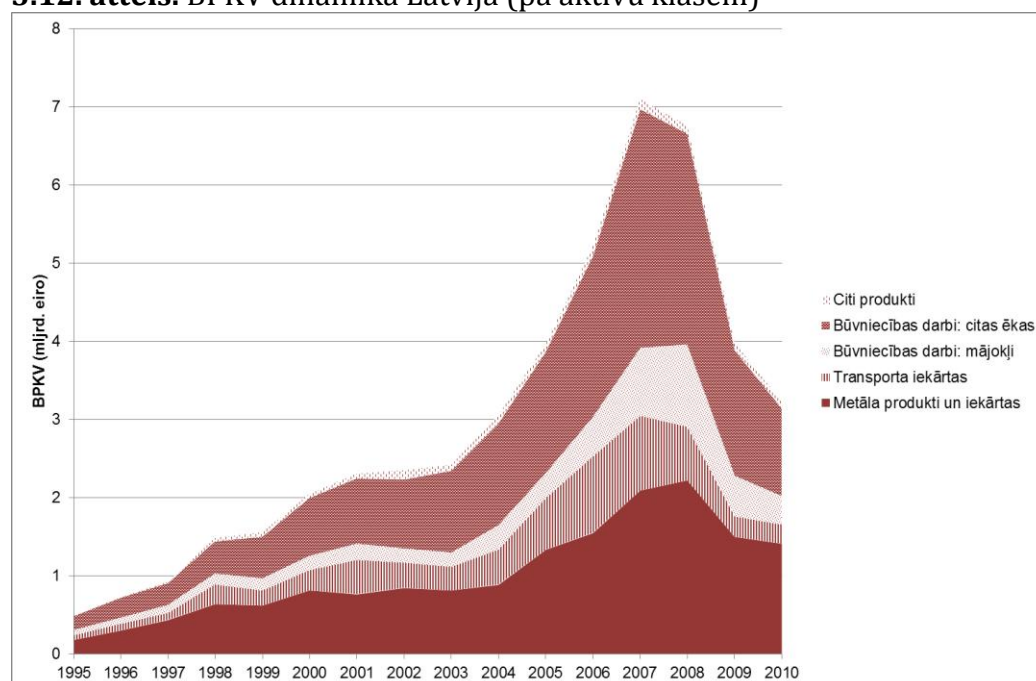
Avots: Eurostat.

Rādītāji liecina, ka Latvija gadu gaitā uz vienu iedzīvotāju ieguldījusi aptuveni tikpat, cik Lietuva, bet mazāk nekā Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis un daudz mazāk nekā Igaunija un ES27 valstis kopumā. Attiecībā uz ieguldījumiem kā daļu no IKP, pēc tam kad 20. gs. 90. gados Latvija bija atpalikusi no Igaunijas, no 2003. gada līdz krīzes sākumam Latvija pieredzēja strauju ieguldījumu apjoma kāpumu, ierindojoties otrajā vietā aiz Igaunijas ar ieguldījumu likmēm virs 30% no IKP.

3.1. tabulā parādītas bruto pamatkapitāla veidošanas nozaru daļas. Redzams, ka straujā uzplaukuma laikā nekustamais īpašums, noma un cita komercdarbība veidoja aptuveni 45% no visu ieguldījumu apjoma. Jādomā, ka sabiedriskā sektora ieņēmumu lielais apjoms ir daļēji strukturālo fondu finansēto infrastruktūras ieguldījumu rezultāts. Ražošana pieredzējusi samērā konstantu bruto pamatkapitāla veidošanas daļu aptuveni 14% apjomā ar nelielu samazinājumu 2006.-2008. gadā, kad pārējās nozares šķita pievilcīgākas. Tādējādi straujā uzplaukuma gados ieguldījumi nekustamajā īpašumā, nomā un citā komercdarbībā „izspieda” ieguldījumus apstrādes rūpniecībā, un tādējādi izskaidrojama šajos gados īpaši zemā apstrādes rūpniecības IKP daļa (sk. 3.5.1. sadaļu par Latvijas tautsaimniecības nozaru sastāvu).

Pēc 2007. gada ieguldījumi kā IKP daļa strauji samazinājās (mazāk par 20% visās Baltijas valstīs) līdz rādītājam, kas zemāks par Centrāleiropas un Austrumeiropas rādītājiem kopumā, bet līdz līmenim, kas līdzīgs Somijai un Zviedrijai. Latvijai kā attīstības līmeņa valstij būtu vēlams sasniegt tādu ieguldījumu līmeni, kas augstāks par Skandināvijas valstu līmeni un vismaz tikpat augsts kā pārējās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs. Tādējādi recesija Latvijā ne vien samazināja pašreizējo ražošanas līmeni, bet arī negatīvi ietekmēja ražotspēju nākotnē.

3.12. attēls. BPKV dinamika Latvijā (pa aktīvu klasēm)

Avots: Eurostat.

3.12. attēlā citādi parādīts būvniecības nozīmīgums Latvijas straujajā ieguldījumu kāpumā.

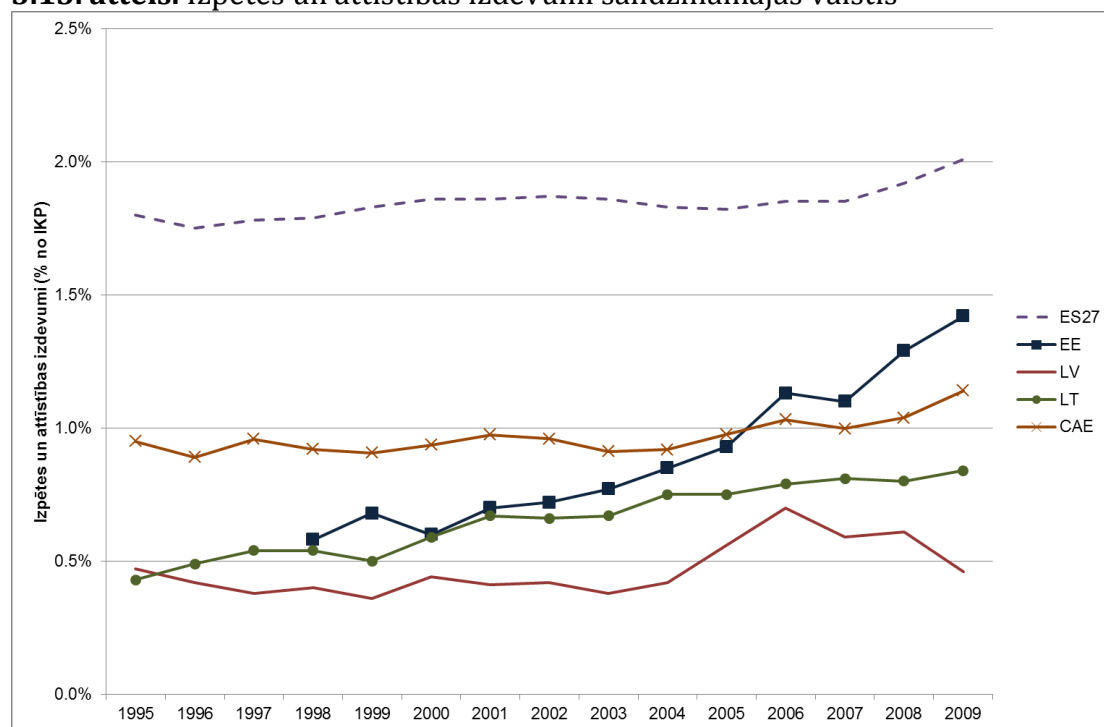
3.1. tabula. BPKV daļa nozaru dalījumā

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Lauksaimniecība, medniecība, mežsaimniecība un zvejniecība (A un B)	6.1%	9.2%	6.7%	5.8%	6.5%	7.5%
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde (C)	0.2%	0.3%	0.3%	0.4%	0.5%	0.5%
Apstrādes rūpniecība (D)	14.1%	14.3%	13.7%	12.7%	13.1%	14.8%
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde (E)	9.7%	8.2%	5.7%	5.5%	6.2%	6.4%
Būvniecība (F)	3.3%	3.9%	4.4%	6.8%	3.4%	3.1%
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu, sadzīves aparatūras un iekārtu remonts (G)	12.1%	10.1%	10.8%	9.0%	7.6%	6.4%
Viesnīcas un restorāni (H)	1.6%	2.6%	2.3%	2.1%	2.1%	1.9%
Transports, glabāšana un sakari (I)	14.2%	12.5%	12.6%	9.2%	11.4%	10.8%
Finanšu starpniecība (J)	3.4%	2.6%	2.6%	0.1%	1.8%	1.9%
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma, datorpakalpojumi, zinātne un citi komercpakalpojumi (K)	20.0%	22.4%	21.6%	28.4%	27.5%	24.0%
Sabiedriskais sektors (L-Q)	15.2%	13.9%	19.5%	19.9%	19.8%	22.8%

Avots: Eurostat.

Ieguldījumi izpētē un attīstībā ir noteikts ieguldījumu veids, kas atbilst „uz zināšanām balstītas” tautsaimniecības mērķim. Lai gan ne vienmēr izpētes un attīstības izmaksas tiek uzskaitītas uzņēmumu bilancēs pretī aktīviem, tās atspoguļo ieguldījumus nemateriālajos aktīvos (zināšanas un idejas), kurus grūti novērtēt, bet kurus var novest, piemēram, pie eksportējamiem novatoriskiem produktiem un tehnoloģijām. Tas atspoguļots 3.13. attēlā.

3.13. attēls. Izpētes un attīstības izdevumi salīdzināmajās valstīs

Avots: Eurostat.

Lai gan visām Baltijas valstīm 20. gs. 90. gados bija līdzīga izpētes un attīstības izdevumu daļa attiecībā pret IKP, Latvijas un tās abu kaimiņvalstu atšķirība ar katru gadu paplašinās un Latvijas līmenis joprojām ir ievērojami zemāks nekā ES27 valstu un Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidējais līmenis. Latvija ir unikāla arī tajā ziņā, ka tās izpētes un attīstības izdevumu daļa attiecībā pret IKP krīzes laikā samazinājās. Izpētes un attīstības izdevumi daudz vispārīgāk attiecas uz Latvijas inovatīvo sniegumu, kas sīkāk aplūkots 3.2.2. sadaļā.

Novērtējums

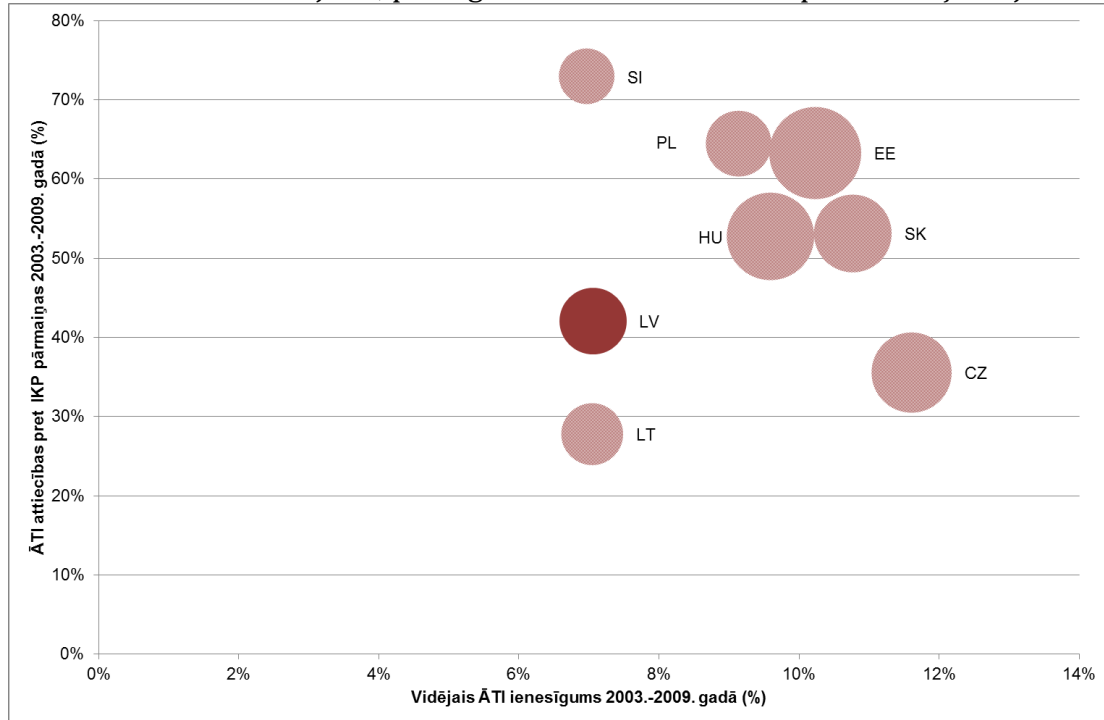
- Izņemot straujā uzplaukuma periodu, kad ieguldījumi kā daļa no IKP pārsniedza 30%, ieguldījumi Latvijas attīstības līmeņa valstij bijuši zemi.
- Periodā līdz krīzei ieguldījumu sadalījums bija par labu tādai nozarei kā nekustamais īpašums, noma un cita komercdarbība, kam bija maza nozīme gan no labklājības, gan konkurētspējas viedokļa.
- Izpētes un attīstības ieguldījumu līmenis attiecībā pret visām salīdzināmajām valstīm bijis zems un pēdējos gados samazinājies vēl vairāk.

3.1.3. Ārvalstu tiešās investīcijas

Piesaistīto ĀTI apjoms un pieaugums rāda valsts izaugsmes prognozes, kā arī spēju starptautisko finansējumu piesaistīt attīstībai un segt iekšējo ietaupījumu deficītu. Neatkarīgi no kapitāla pieplūduma ĀTI ir svarīgs piekļuves kanāls jaunām tehnoloģijām un vadības praksēm, kā arī veids, kā pieslēgt valsts tautsaimniecību globālajiem tirgiem.

Latvija atrodas aptuveni diapazona vidū ĀTI attiecībā pret IKP (sk. 3.14. att.).

3.14. attēls. ĀTI uzkrājumi, pieaugums un ienākumi no kapitāla³⁴ saņēmējvalstī

Piezīme. Burbuļa izmērs ir proporcionāls ĀTI uzkrājumiem 2009. gadā (% no IKP).

Avoti: Eurostat un autoru aprēķini.

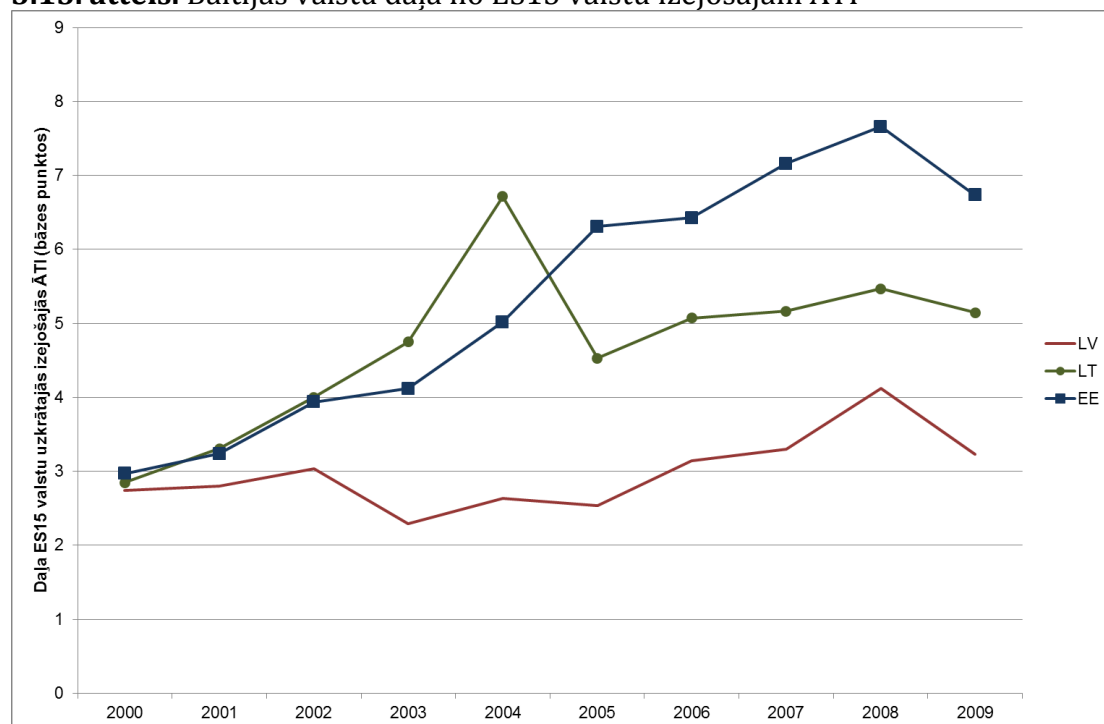
Ar ĀTI uzkrājumiem aptuveni 43% apjomā no IKP Latvija 2009. gadā bija apsteigusi Lietuvu (37% no IKP) un nedaudz apsteigusi Poliju (42% no IKP), bet atradās aiz Igaunijas, kas ar ĀTI uzkrājumu 81% apjomā no IKP bija līdere salīdzināmo valstu vidū. Tomēr no ĀTI daļas pieauguma viedokļa Latvija apsteigusi tikai Lietuvu un Čehijas Republiku. Kopumā Latvijas sniegums ĀTI piesaistē uzskatāms par apmierinošu, īpaši ņemot vērā to, ka aplēstā ĀTI atdeve ir pieticīga salīdzinājumā ar pārējo reģiona valstu rādītājiem.

Viens no rādītājiem Latvijas pievilcībai kā ĀTI mērķim ir tās daļa ĀTI kopapjomā. 3.15. attēlā parādīts, ka Latvijas daļa no kopējām ES15 valstu izejošajām ĀTI nedaudz pieauga 2000.-2009. gadā (no aptuveni 0.027% līdz 0.032%). Tomēr gan Lietuvā, gan Igaunijā bijis daudz lielāks šā rādītāja kāpums no aptuveni līdzīga sākumpunkta 2000. gadā. Varētu iebilst, ka būtu dabiski, ja Lietuva

³⁴ Šeit definēts kā ikgadējo ienākumu no ĀTI attiecība pret kopējiem ĀTI uzkrājumiem gada beigās.

saņemtu lielāku ĀTI daļu tās lielākās platības dēļ, tomēr šāds arguments nav attiecināms uz Igauniju.

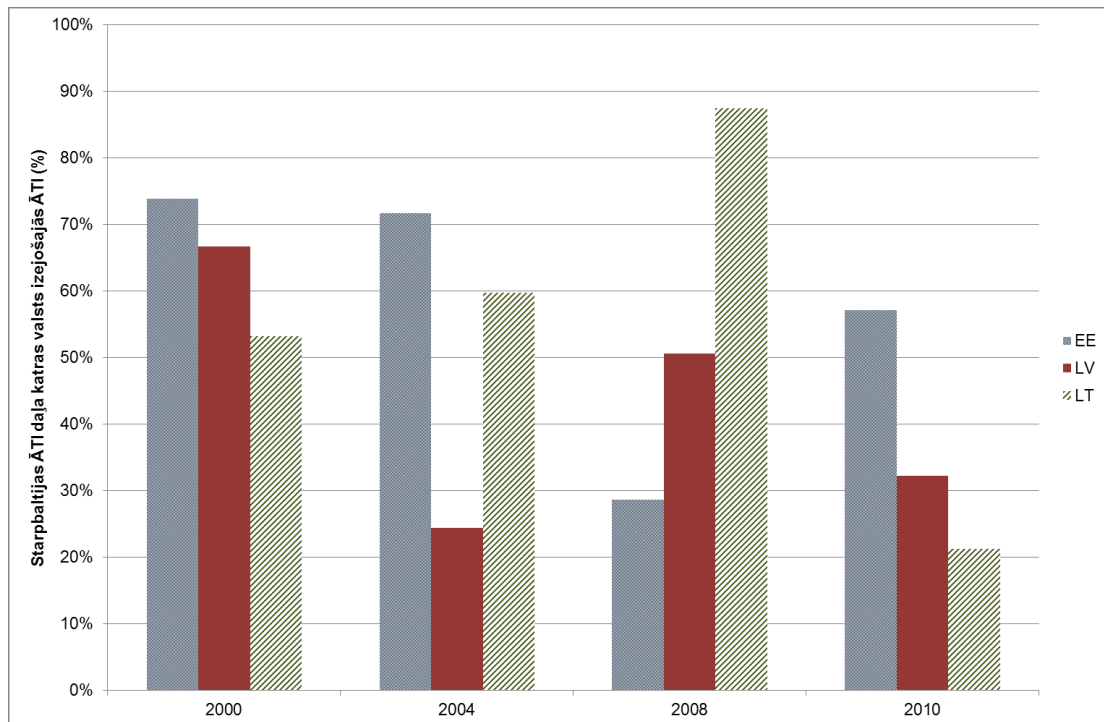
3.15. attēls. Baltijas valstu daļa no ES15 valstu izejošajām ĀTI

Avoti: Eurostat un autoru aprēķini.

Trīs Baltijas valstis intensīvi veic savstarpējus ieguldījumus (sk. 3.16. att.).

3.16. attēls. Uz citām Baltijas valstīm novirzīto ĀTI daļa

Avoti: Eurostat un autoru aprēķini.

Vērojams, ka ļoti būtiska katras valsts izejošo ĀTI daļa tiek novirzīta uz pārējām Baltijas valstīm un Igaunija relatīvā skatījumā pašlaik ir aktīvākā Baltijas iekšējā investore.

Novēroto ĀTI attīstību nozīmīgi ietekmēja galvenokārt ārvalstīm piederošās finanšu starpniecības nozares aktivitātes. 2004.-2008. gadā šī nozare strauji uzplauka - un kāpums bija daudz augstāks nekā daudzās citās valstīs. 3.2. tabulā skaidri parādīts, ka ĀTI lielākā daļa 2003.-2009. gadā galvenokārt pieauga finanšu starpniecībā, tirdzniecībā un remontā, kā arī nekustamajā īpašumā, nomā un citā komercdarbībā, bet apstrādes rūpniecībā ĀTI uzkrājumu kāpums bija samērā pieticīgs.

3.2. tabula. ĀTI daļa nozaru dalījumā (ĀTI kopapjomā)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Lauksaimniecība un zivsaimniecība	1.7%	1.5%	1.3%	1.7%	2.1%	2.6%
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	0.5%	0.5%	0.5%	0.5%	0.4%	0.6%
Apstrādes rūpniecība	11.8%	12.9%	9.9%	9.9%	10.7%	11.5%
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	7.0%	11.2%	8.7%	5.2%	3.6%	3.4%
Būvniecība	1.6%	1.7%	1.7%	1.6%	1.9%	2.2%
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; remonts	15.7%	14.0%	13.1%	11.9%	14.0%	13.4%
Viesnīcas un restorāni	1.2%	1.0%	0.9%	1.0%	1.1%	1.1%
Transports, glabāšana un sakari	14.2%	11.5%	8.7%	7.5%	8.2%	7.6%

Finanšu starpniecība	16.1%	21.4%	24.1%	28.3%	28.8%	29.2%
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma, un citi komercpakalpojumi	17.8%	16.5%	18.6%	22.0%	20.3%	21.7%
Citi pakalpojumi	12.4%	7.8%	12.6%	10.5%	8.9%	6.8%

Avots: Eurostat.

3.3. tabula. ĀTI tīrā plūsma nozaru dalījumā (milj. eiro)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Lauksaimniecība un zivsaimniecība	14	7	12	51	43	35
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	-2	6	5	9	-1	10
Apstrādes rūpniecība	-18	145	27	175	122	59
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	144	235	28	-110	-100	-21
Būvniecība	23	19	26	25	28	25
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; remonts	54	62	164	146	230	-58
Viesnīcas un restorāni	5	1	13	19	16	-1
Transports, glabāšana un sakari	148	6	15	65	95	-49
Finanšu starpniecība	140	359	486	750	191	7
Operācijas ar nekustamo īpašumu, un citi komercpakalpojumi	-30	98	373	593	-27	104
Citi pakalpojumi	232	-88	399	62	-69	-173

Avots: Eurostat.

Tirdzniecības un investīciju politikas attīstība

Valdības politika eksporta un ĀTI jomā galvenokārt ir Latvijas preču un pakalpojumu eksporta veicināšanas un ārvalstu investīciju piesaistes pamatnostādnes 2010.–2016. gadā. Tajās norādīti trīs plaši politikas virzieni: eksporta konkurētspējas paaugstināšana, atbalsta instrumenti (ieviešana) un līgumtiesiskais nodrošinājums (uzlabošana).

Tālāk aplūkota svarīgāko pasākumu un beidzamajos dažos gados veikto politikas pārmaiņu izlase. Šī izlase nav visaptveroša, bet ietver tās politikas un pasākumus, kuri ir nozīmīgi no monetārā viedokļa un kuri, visticamāk, materiāli ietekmēs eksportu, ĀTI un izaugsmi.³⁵ 2009. gada jūnijā kļuva pieejamas eksporta kredīta garantijas, kas aizsargā eksportētājus pret riskiem, kuri

³⁵ Netiek ietverta, piemēram, mācību, semināru, konsultāciju un konferenču organizēšana iekšzemes uzņēmējdarbības vidē ar mērķi - „eksporta motivācijas paaugstināšana” vai „eksporta pārvaldības spēju palielināšana”.

raksturīgi eksporta līgumos ar partneriem jaunos ārvalstu tirgos. Kopš 2011. gada 30. aprīļa apstiprinātas 63 garantijas 3.55 milj. latu kopapjomā. Pieteikšanās garantijām eksportam uz ES un OECD valstīm beidzās 2010. gadā, bet pieteikšanās garantijām eksportam uz pārējām valstīm turpināsies līdz pat 2013. gada beigām.

- Atbalsts tirgdarbības aktivitāšu veikšanai ārvalstīs, piemēram, līdzdalībai tirdzniecības pasākumos un konferenču un semināru organizēšanai. Kopumā šai aktivitātei pieejami aptuveni 27 milj. latu, un projektu pieteikumus varēja iesniegt līdz 2011. gada decembrim. Maksimālais pieejamais finansējums katram pieteicējam ir aptuveni 140 tūkst. latu triju gadu laikā.
- Četru jaunu ārējo ekonomisko misiju atvēršana ārvalstīs 2011. gadā. Šīs pārstāvniecības un LIAA darbosies saskaņā ar „vienas pieturas aģentūras” principu, kas ļauj izvairīties no situācijas, kad ārvalstu investoriem jāapmeklē dažādu valsts aģentūru tīkls, lai saņemtu informāciju un iegūtu atbalstu investīciju projektam.
- LIAA 2011. gadā ieviestā integrētā metodika ārvalstu investīciju piesaistei. Šī metodoloģija koordinē ministriju, pašvaldību, infrastruktūras nodrošinātāju, valsts institūciju, universitāšu un pētniecības aģentūru darbu, ieviešot stratēģiski nozīmīgus investīciju projektus.
- Lielo un stratēģiski nozīmīgo investīcijas projektu koordinācijas padomes izveide 2010. gadā. Padomi vada Ministru prezidents.

Novērtējums

- ĀTI kopējais līmenis ir pieticīgs.
- ĀTI galvenā uzmanība laika posmā līdz krīzei bijusi vērsta uz darbībām, kas attiecas uz iekšzemes tirgu, īpaši uz finanšu pakalpojumiem.
- Baltijas valstu iekšējās ĀTI ir samērā nozīmīgas, bet tās daļēji virza investori, kas atrodas ārpus reģiona un organizē darbību Baltijas valstīs ar reģionālo galveno biroju starpniecību kādā no šīm valstīm.

3.2. Uzņēmējdarbība un inovācijas

Uzņēmējdarbībai ir izšķiroša nozīme nācīgas konkurētspējas attīstībā. Ekonomiskās izaugsmes teorija māca, ka uzņēmēji, veidojot uzņēmumus, zināšanas pārvērš inovācijās,³⁶ kas ir svarīgs ražīguma pieauguma un nākotnes labklājības veidošanas avots. Tās kļūst arvien nozīmīgākas, jo pieaugošā globālā konkurence samazinājusi iespējas konkurences cīņā izmantot vienīgi zemas izmaksas. Inovācijas ietver jaunu produktu, jaunu pakalpojumu un jaunu klientu

---

³⁶ Sk. P. M. Romer (1994), P. Reynolds (1999).

apkalpošanas veidu ieviešanu. Tā nav tikai jaunu zinātnisku ideju ģenerēšana, bet arī spēja radīt vērtību jaunajos veidos.

3.2.1. Uzņēmējdarbība

Izšķir divus galvenos uzņēmējdarbības veidus – *izdevības veicinātā* (individīdi tiek iesaistīti uzņēmējdarbībā, lai izmantotu izdevību gūt augstākus ienākumus vai arī vēloties iegūt neatkarību) un *nepieciešamības veicinātā* (individīdi tiek spiesti pievērsties uzņēmējdarbībai, jo nav citas alternatīvas gūt ienākumus). Izdevības veicinātā uzņēmējdarbība dos lielāku ieguldījumu nācijas konkurētspējas ilgtermiņa attīstībā nekā nepieciešamības veicinātā uzņēmējdarbība.³⁷ Turklāt ir skaidri redzama inovāciju (sk. sadaļu par inovācijām) un izdevības veicinātās uzņēmējdarbības saikne. Dati, kas iegūti, Latvijai piedaloties Uzņēmējdarbības globālajā monitoringā (*Global Entrepreneurship Monitor*) (GEM), ļauj salīdzināt Latvijas sniegumu ar pārējo GEM valstu sniegumu.³⁸ Salīdzinājums ar Igauniju un Lietuvu nav iespējams, jo neviena no tām nebija to 59 valstu vidū, kuras piedalījās 2010. gada GEM. Saskaņā ar GEM iniciatīvu savāktie dati papildus GEM ziņojumam publicēti un analizēti Globālajā uzņēmējdarbības un attīstības indeksā (*Global Entrepreneurship and Development Index*). (GEDI). GEM un GEDI atšķirība ir tāda, ka GEM galvenokārt vērsts uz uzņēmējdarbības kvantitatīvo raksturojumu, bet GEDI - uz kvalitatīvajiem aspektiem.

Vispirms aplūkots vispārējais Latvijas uzņēmējdarbības līmenis. Tad seko diskusija par uzņēmējdarbības kvalitāti un uzņēmējdarbības attieksmju un centienu nozīmi.

Kopējā sākumposma uzņēmējdarbība (*Total early-stage entrepreneurial activity*) (TEA)³⁹ ir rādītājs, ko GEM struktūrā izmanto uzņēmējdarbības raksturošanai. 3.17. attēlā aplūkoti TEA dati par Latviju un vairākām salīdzināmajām valstīm 2005.-2010. gadā, un redzams, ka iepriekšējos gados Latvijā bijis samērā augsts TEA rādītājs.

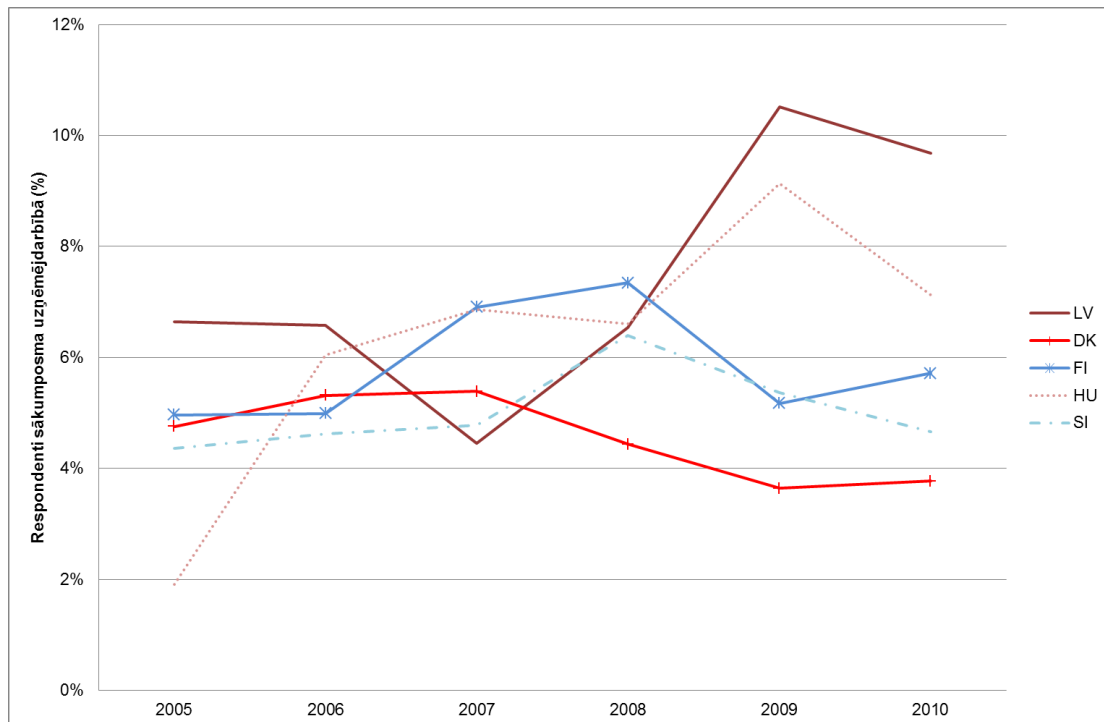
3.17. attēls. Kopējā sākumposma uzņēmējdarbība

---

³⁷ Sk. Z. J. Ács, A. Varga (2005).

³⁸ Latvijas Uzņēmējdarbības globālo monitoringu katru gadu publicē TeliaSonera institūts sadarbībā ar Rīgas Ekonomikas augstskolu. Sk. O. Rastrigina u.c. (2011).

³⁹ TEA definēta kā pieaugušie iedzīvotāji (18-64 gadu vecumā), kas ir vai nu *topošie uzņēmēji* (t.i., aktīvi iesaistīti tādas uzņēmējdarbības izveidē, kura viņiem piederēs pašiem vai sadarbībā ar kādu, bet kuras ietvaros nav vēl izmaksātas algas vai citi maksājumi īpašniekiem ilgāk par trijiem mēnešiem), vai *jaunas uzņēmējdarbības īpašnieki-vadītāji* (t.i., viņiem pieder un viņi vada uzņēmējdarbību, kuras ietvaros ir izmaksātas algas un/vai citi maksājumi īpašniekiem ilgāk par trijiem mēnešiem, bet ne ilgāk par 42 mēnešiem).

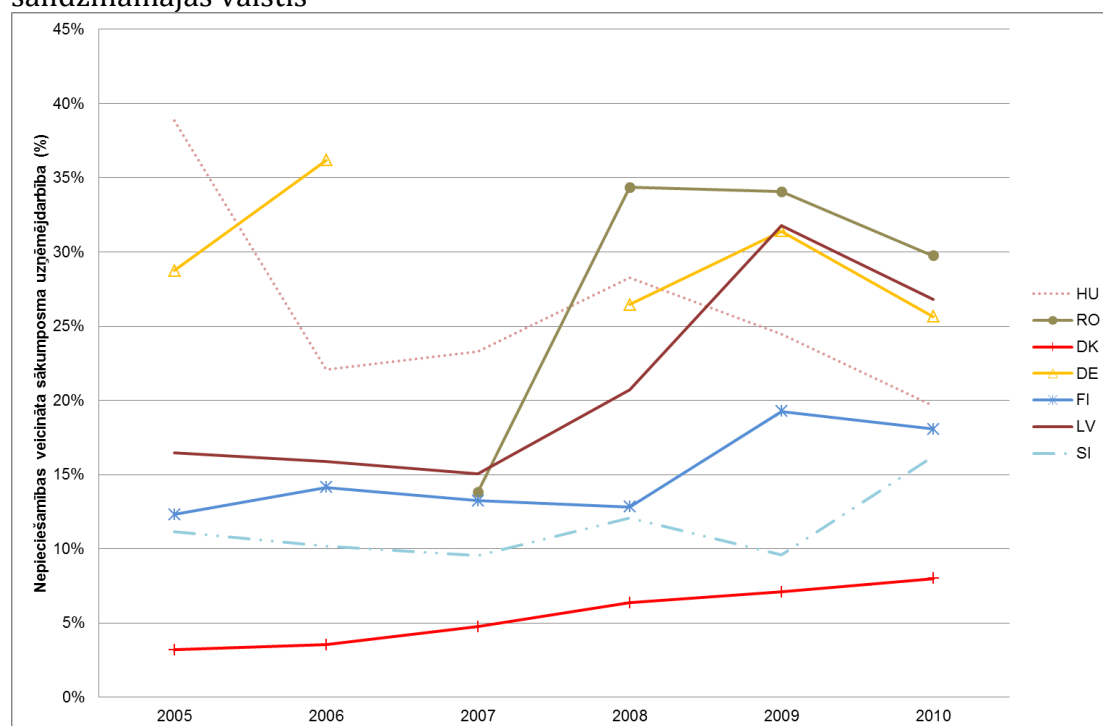
Avots: GEM datubāze.

Sākumposma uzņēmējdarbības līmenis samazinājās Latvijas straujā uzplaukuma laikā un palielinājās recesijas laikā. 2005. un 2006. gadā TEA bija samērā stabila – aptuveni 6.5% apmērā, bet 2007. gadā saruka līdz 4.4%. Šķiet loģiski to interpretēt galvenokārt kā Latvijas darba tirgus labvēlīgo apstākļu ietekmi, un cilvēki uzskatīja, ka izdevīgāk uzņēmējdarbību nomainīt uz algotu darbu. Ekonomiskā situācija pasliktinājās 2008. un 2009. gadā, kad TEA palielinājās virs 10%, bet nedaudz samazinājās 2010. gadā. Šis piemērs liecina, ka TEA kāpumu lielā mērā nosaka nepieciešamības veicinātā uzņēmējdarbība, jo sabruka nodarbinātības izredzes. Turklāt 2009. gadā nepieciešamības veicinātā uzņēmējdarbība kā daļa no sākumposma uzņēmējdarbības valstīs ar augstāku labklājības līmeni salīdzinājumā ar 2008. gadu pieauga aptuveni par 25%. ASV šī attiecība 2009. gadā palielinājās no aplēstajiem 12% līdz 23%. Islandē, kuru, tāpat kā Latviju, recesija skāra spēcīgi, arī bija vērojams līdzīgs nepieciešamības veicinātās uzņēmējdarbības kāpums.

3.18. attēlā šī hipotēze apstiprināta, parādot, ka Latvijai 2009. un 2010. gadā tūlīt aiz Rumānijas bija lielākā nepieciešamības veicinātā uzņēmējdarbības daļa. Redzams arī, ka Latvijas nepieciešamības veicinātā uzņēmējdarbība ir izteikti anticikliska, t.i., recesijas laikā tā pieauga gan relatīvos, gan absolūtos skaitļos. Tādējādi apšaubāms, vai nesēn vērotais kāpums kopējā sākumposma uzņēmējdarbībā sniegs tik lielu ieguldījumu attīstībā, kā notiktu, ja uzņēmējdarbība būtu saskatīto iespēju rezultāts. Daudzu šo mēģinājumu sākt uzņēmējdarbību, kas aizsākās 2009. un 2010. gadā, rezultātā, visticamāk,

radīsies maza apjoma uzņēmējdarbības aktivitātes ar zemu izdzīvošanas iespēju, kas būs vai nu īslaicīgas, vai neveiksmīgas.⁴⁰

3.18. attēls. Nepieciešamības veicināta sākumposma uzņēmējdarbība salīdzināmajās valstīs

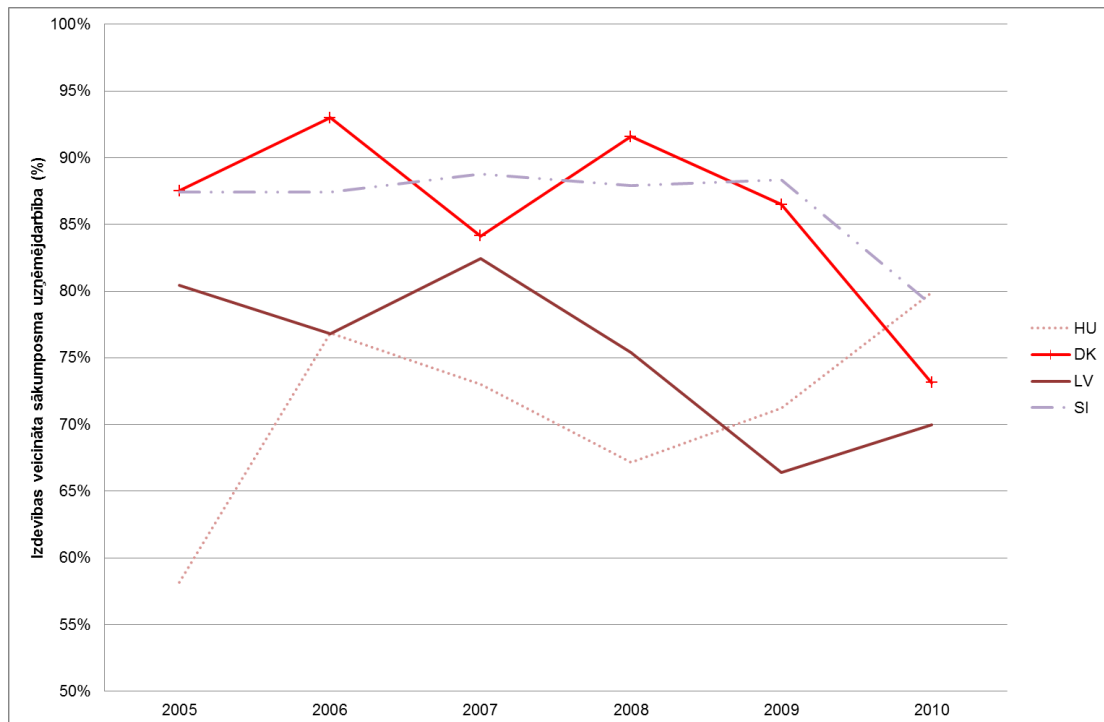

Avoti: GEM 2010. gada galvenie dati un autoru aprēķini.

Kā nepieciešamības veicinātas uzņēmējdarbības spoguļattēls Latvijas nepieciešamības veicinātā uzņēmējdarbība (sk. 3.19. att.) ir procikliska (vismaz relatīvā ziņā), t.i., liela sākumposma uzņēmēju daļa labvēlīgā situācijā iesaistīta izdevības veicinātās aktivitātēs. Latvijas izdevības veicinātās uzņēmējdarbības daļa attiecībā pret salīdzināmajām valstīm būtiski mainījies – straujā uzplaukuma laikā tā atradās starp 3-4 veiksmīgākajām valstīm, bet ekonomiskās lejupslīdes laikā ierindojās vienā no pēdējām vietām.

3.19. attēls. Izdevības veicināta sākumposma uzņēmējdarbība salīdzināmajās valstīs

⁴⁰ Šā novērojuma pamatā ir arguments, ka nepieciešamības veicinātie uzņēmēji nav uzņēmēji tāpēc, ka viņus vada lielas idejas vai viņi ir pārliecināti par to, ko dara, - viņi vienkārši mēģina izdzīvot, jo viņiem nav likumīga veida, kā rīkoties, piemēram, strādnieki, kas spiesti uzsākt uzņēmējdarbību brīdī, kad viņi tiek izslēgti no tradicionālā algu darba tirgus. Tādējādi, visticamāk, viņi atgriezīsies algu darba tirgū, tiklīdz šāda iespēja radīsies. Turklāt, tā kā uzņēmuma primārais uzdevums ir izdzīvot, nepieciešamības veicinātā uzņēmējdarbība, visticamāk, neaizsāks dinamisku izaugsmi (sk. S. Glinkina, 2003).

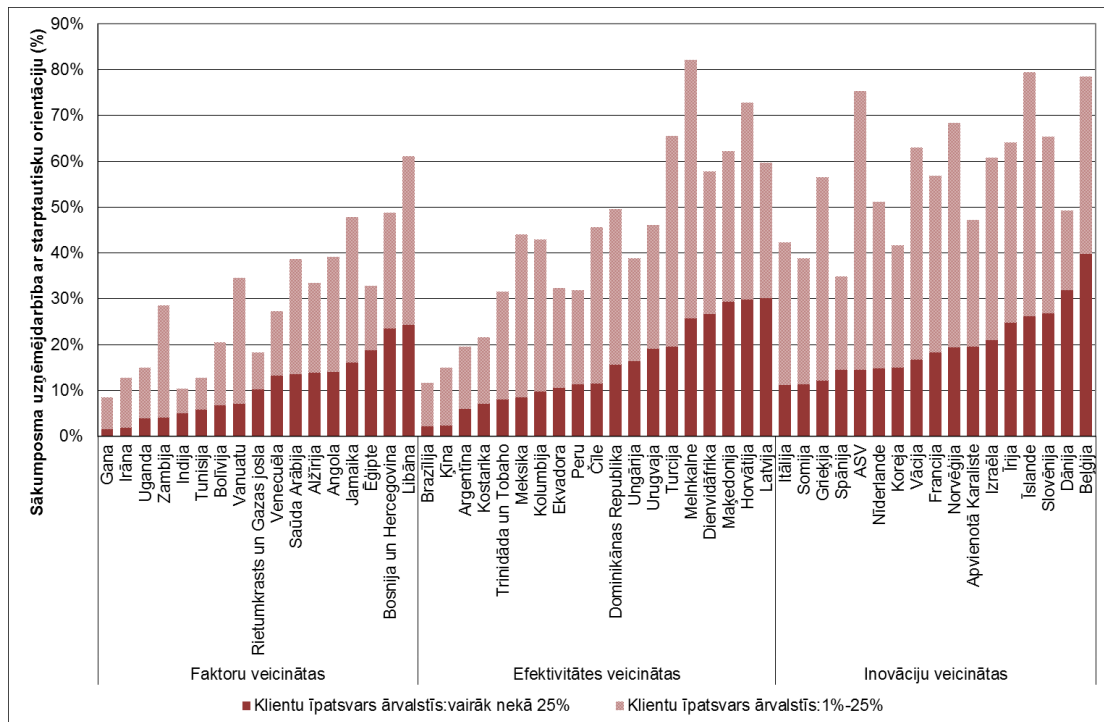

Avoti: GEM 2010. gada galvenie dati un autoru aprēķini.

Centieni ir vēl viena uzņēmējdarbību raksturojoša īpašība. Viens no ar centieniem saistītiem rādītājiem ir sākumposma uzņēmēju starptautiskā orientācija. Šā rādītāja pamatā ir pārdošanas daļa klientiem ārpus iekšzemes tautsaimniecībām, t.i., eksports, starptautiskie klienti, kas iepērkas tiešsaistē, vai starptautiskie tūristi vai biznesa ceļotāji.

3.20. attēlā parādīta to uzņēmēju procentuālā daļa, kuri norādījuši, ka viņiem ir vismaz daži klienti vai vairāk nekā 25% klientu ārpus iekšzemes tautsaimniecībām 2008.-2010. gadā. Valstis sagrupētas trijās attīstības fāzēs un katrā fāzē sarindotas atkarībā no tā, kurām ir vairāk nekā 25% klientu ārpus iekšzemes tautsaimniecībām. Galvenais novērojums - lielākām valstīm ir zemāka starptautiskā orientācija, kā tas notiek katrā ekonomiskās attīstības fāzē, piemēram, Argentīnā, Brazīlijā, Indijā, Irānā un Ķīnā. Arī ASV ir neliela sākumposma uzņēmēju daļa ar ievērojamu starptautisko orientāciju, lai gan trijām piektdaļām ir vismaz kāda starptautiskā orientācija. Latvijai ir augstākā starptautiskā orientācija Efektivitātes veicināto valstu grupā. Tas tāpēc, ka Latvija ir relatīvi maza valsts ar nelielu iekšzemes tirgu.

3.20. attēls. **Sākumposma uzņēmējdarbība ar starptautisku orientāciju (2008.-2010. gads)**

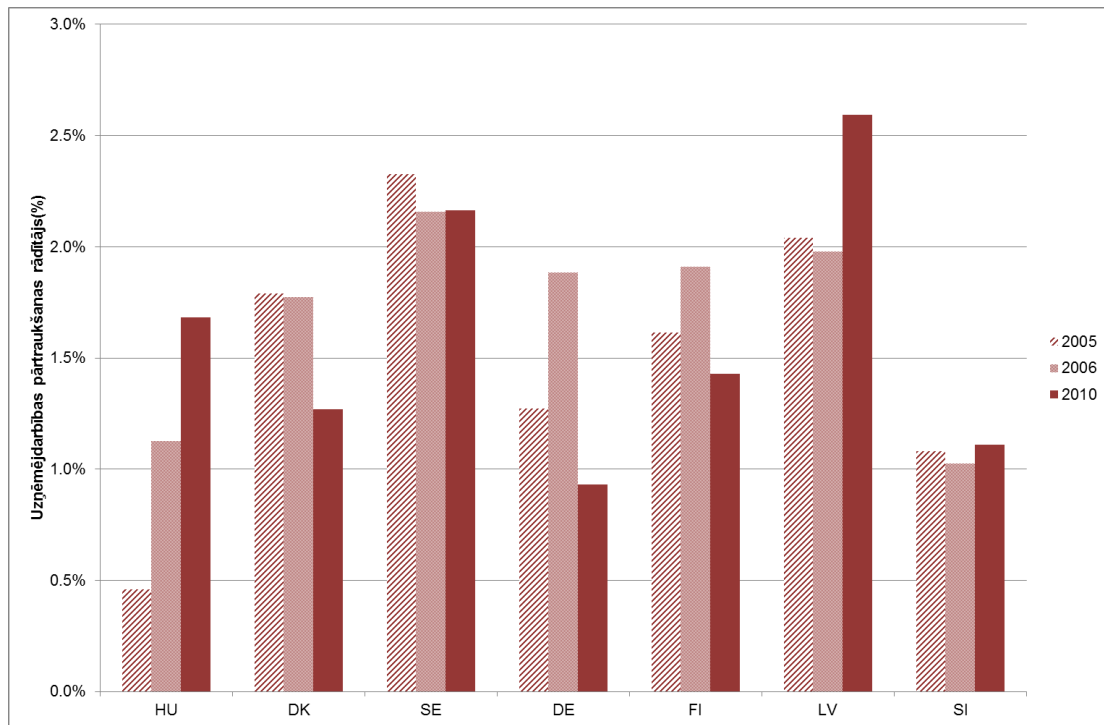

Avots: Autoru aprēķini, kuru pamatā ir GEM 2007.-2010. gada galvenie dati.

GEM datu kopums sniedz arī informāciju par uzņēmējdarbības pārtraukšanas proporciju un izbeigšanas iemesliem.⁴¹ Atklātie fakti atspoguļoti 3.21. attēlā. Latvijas relatīvais sniegums atkal mainās uzņēmējdarbības cikla ietvaros. Augstais uzņēmējdarbības pārtraukšanas rādītājs 2010. gadā apstiprina uzskatu, ka daudzu 2009. gadā notikušā TEA pieauguma dēļ radušos jauno uzņēmumu izdzīvošanas laiks nav bijis ilgs. Uzņēmējdarbības nerentabilitāte un problēmas finansējuma iegūšanā pēdējos gados bijuši galvenie uzņēmējdarbības pārtraukšanas iemesli Latvijā. Un atkal uzņēmējdarbības cikla ietvaros vērojamas detaļu pārmaiņas. Minētie uzņēmējdarbības pārtraukšanas iemesli apstiprina uzskatu, ka straujā uzplaukuma laikā uzņēmējdarbība apsīka, jo tad bija pieejamas īpaši labas nodarbinātības iespējas. 2007. gadā 23% to uzņēmēju, kuri pārtrauca uzņēmējdarbību, to darīja „cita darba vai uzņēmējdarbības iespēju dēļ”, bet 2010. gadā šādu iemeslu norādīja vairs tikai 6%. Tomēr tas, ka uzņēmējdarbības nerentabilitāte un finansējuma iegūšanas problēmas visā šajā periodā kopumā bija visbiežāk minētie iemesli, neizraisa pārsteigumu.

3.21. attēls. Uzņēmējdarbības pārtraukšanas rādītājs

⁴¹ Uzņēmējdarbības pārtraukšanas proporcija tiek definēta kā procentuālā to iedzīvotāju daļa vecuma grupā no 18 līdz 64 gadiem, kuri beidzamo 12 mēnešu laikā pārtraukuši uzņēmējdarbību.

Avots: GEM 2010. gada galvenie dati.

GEDI⁴² sniedz dziļāku izpratni par Latvijas uzņēmējdarbības kvalitāti un to, kā tā saistīta ar individuāliem un arī institucionāliem faktoriem. GEDI aplūko trīs dažādas uzņēmējdarbības dimensijas, un katrai no tām ir savs apakšindekss.

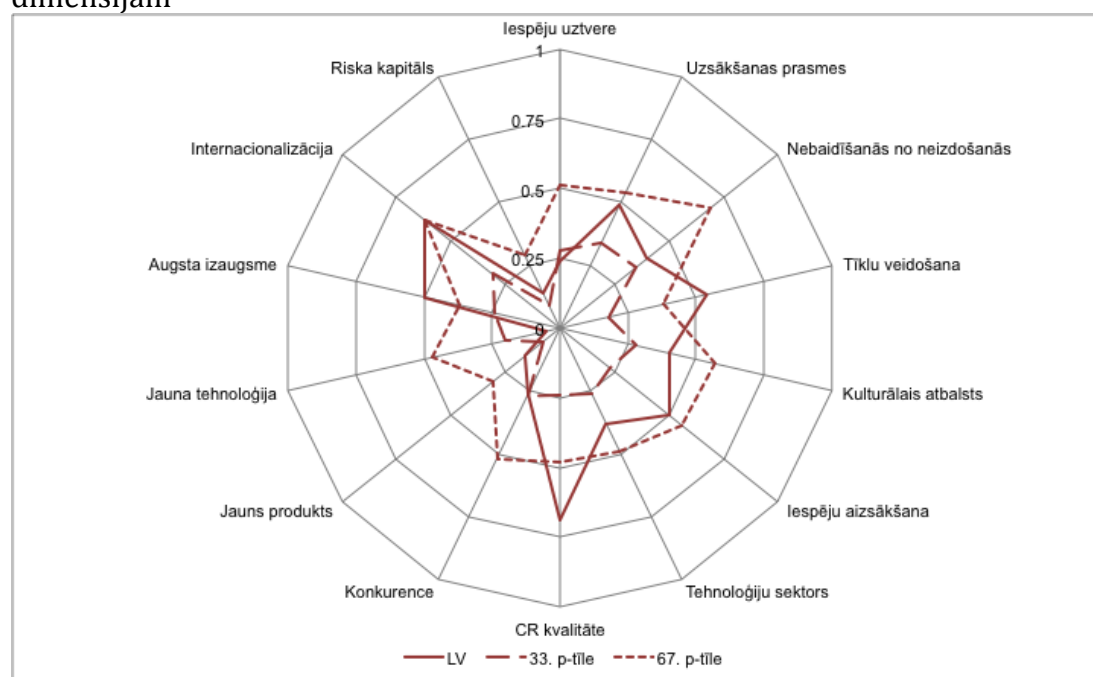
- Uzņēmējdarbības attieksmes apakšindekss (ATT) atspoguļo nācijas iedzīvotāju attieksmi pret uzņēmējdarbību. Aplūkotajos aspektos ietilpst attieksme pret uzņēmējdarbības iespēju atzīšanu, kā arī pret neizdošanos un bailēm no neizdošanās.
- Uzņēmējdarbības aktivitātes apakšindekss (ACT) mēra uzņēmējdarbības aktivitāti ar lielu izaugsmes potenciālu (salīdzinājumam – GEM rādītāji galvenokārt aplūko visu veidu uzņēmējdarbības aktivitātes neatkarīgi no to izaugsmes potenciāla). Būtiskas izaugsmes potenciālu nosaka dažādi kvalitatīvi mērījumi.
- Uzņēmējdarbības centienu apakšindekss (ASP) nosaka atšķirīgo, kvalitatīvo un stratēģisko uzņēmējdarbības raksturu, piemēram, produkta vai tehnoloģijas novitāte, izaugsmes ambīcijas un internacionalizācija.

Katrs apakšindekss ietver vairākas uzņēmējdarbības dimensijas, un atklājumi par Latviju saistībā ar šīm dimensijām parādīti 3.22. attēlā, kurā Latvija salīdzināta ar GEDI valstīm, kas atrodas tajā pašā ekonomiskās attīstības – efektivitātes veicinātas tautsaimniecības - līmenī.⁴³

⁴² Sīkāk par 2011. gada GEDI sk.: Z. J. Ács, L. Szerb (2010). GEDI detalizētāku aplūkojumu sk.: Z. J. Ács, L. Szerb (2009).

⁴³ GEDI valstis sagrupētas trijās ekonomiskās attīstības grupās – faktoru veicinātā, efektivitātes veicinātā un inovāciju veicinātā attīstība. Šos ekonomiskās attīstības posmus sk. M. Porter, J. Sachs, J. McArthur (2002).

3.22. attēls. Latvijas relatīvā pozīcija saskaņā ar kvalitatīvajām uzņēmējdarbības dimensijām

Avots: Z. J. Ács, L. Szerb (2010).

Latvijas rādītāji atsevišķās „centienu”, t.sk., riska kapitāla, augstas izaugsmes, jaunu tehnoloģiju, jaunu produktu un konkurences, dimensijās ir īpaši zemi. Vienīgā centienu dimensija, kurā Latvijai ir teicami rezultāti, ir internacionalizācija. No otras puses, Latvijas rezultāti ir ļoti labi cilvēkkapitāla kvalitātes ziņā un samērā labi tehniskā sektora ziņā – dimensijās, kurām parasti ir pozitīva saikne ar jaunajām tehnoloģijām, ar augstu izaugsmi u.c.

Pārējos apakšindeksos Latvijas rādītāji ir labāki, īpaši attieksmes, kontaktu veidošanas un uzņēmējdarbības uzsākšanas prasmju jomā, kur vienīgais izņēmums ir iespēju uztvere.

Mazo un vidējo uzņēmumu/uzņēmējdarbības politikas attīstība

Mikrouzņēmumu mērījumu pamatā galvenokārt ir 2009. gada 30. oktobrī sagatavotais valdības dokuments „Konceptija par mikrouzņēmumu atbalsta pasākumiem”, un mērījumi pamatoti gan Latvijas „ES 2020” stratēģijā, gan Latvijas Stratēģiskās attīstības plānā 2010.-2013. gadam.

Vairākas politikas pārmaiņas (tās, kuras ietilpst valdības sagatavotajā Uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plānā) aplūkotas sadaļā par administratīvo efektivitāti. Politikas, kas apskatītas eksporta/ĀTI vai inovāciju sadaļās, arī var vienkārši interpretēt kā uzņēmējdarbību atbalstošas. Svarīgākie tiešie pasākumi saistībā ar finansēšanu vai iespējamo ietekmi uz uzņēmējdarbības aktivitātēm ir šādi.

- Riska kapitāla un sākuma kapitāla līdzekļi. Riska kapitāla un sākuma kapitāla līdzekļi izveidoti kā privāti uzņēmumi, kuru kapitāls iegūts no Eiropas Investīciju fonda un iekšzemes institucionālajiem investoriem.

Fondi iegulda sākumposma iekšzemes novatoriskās uzņēmējdarbībā, un kopējais publiskais finansējums ir aptuveni 24 milj. latu. Paredzams, ka finansējuma pieteikumi tiks pieņemti līdz 2013. gada beigām.

- Starpposmu aizdevumi ir augsta riska aizdevumi, kurus izsniedz Latvijas Garantiju aģentūra un kuri subordinēti banku aizdevumiem (starpposmu aizdevumus izsniedz tikai kopā ar banku finansējumu). Aizdevumu apjoms ir no 100 tūkst. latu līdz 7 milj. latu, un kopējais pieejamais finansējums ir 17 milj. latu. Paredzams, ka pieteikumi šiem atbalsta pasākumiem tiks pieņemti līdz 2013. gada beigām.
- Uzņēmējdarbības inkubatori, kas ir ES fondu iniciatīva, kuru paredzēts īstenot līdz 2014. gada beigām. Projekta mērķis ir izveidot un uzturēt inkubatorus, kas atbalsta jaunus un mazus uzņēmējus valstī, nodrošinot viņiem infrastruktūru, konsultācijas un pakalpojumus, kas ir uzņēmējdarbības pamatā. Pašlaik kopumā darbojas 10 šādu inkubatoru, kas sniedz pakalpojumus 323 mazajiem, mikrouzņēmumiem un vidējiem uzņēmumiem. Kopējais šīs aktivitātes finansējums bija aptuveni 20 milj. latu.
- Uzņēmumu konkurētspējas uzlabošanas atbalsta programma, kas nodrošina finansējumu mazajiem, vidējiem un lielajiem uzņēmumiem, kuriem ir ekonomiski pamatoti ilgtermiņa izaugsmes plāni, bet kuri nevar iegūt finansējumu konstatēto augsto risku dēļ. Programma piedāvā investīciju aizdevumus (līdz 5 milj. latu) un aizdevumus apgrozāmo līdzekļu finansēšanai (līdz 2.5 milj. latu). Aizdevumi galvenokārt tiek novirzīti ražojošajiem uzņēmumiem un uzņēmumiem, kas izmanto ES fondu finansējumu. Darbību jau ir uzsākuši sekojoši finanšu instrumenti: Aizdevumi komersantu konkurētspējas uzlabošanai, kur kopējais finansējums ir 202 miljoni latu. Finanšu instrumentu ievieš Hipotēku un zemes banka un aizdevumi ir pieejami garantijas komersantu konkurētspējas uzlabošanai.
- ESF programma „Atbalsts pašnodarbinātības un uzņēmējdarbības uzsākšanai”. Programma piedāvā kompleksu atbalsta pasākumu kopumu cilvēkiem, kas sāk uzņēmējdarbību, t.sk., konsultācijas, mācības, aizdevumus un mērķdotācijas. Kopējais pieejamais finansējums ir 23 milj. latu, no kuriem aptuveni 7 milj. latu jau izlietoti. Šīs iniciatīvas ietvaros 2009. gada 7. augustā Hipotēku banka un Latvijas investīciju attīstības aģentūra (LIAA) noslēdza līgumu par programmas īstenošanas nosacījumiem un kārtību. Līgums paredz, ka programma darbosies līdz 2015. g. jūnijam. Paredzēts, ka programmas ietvaros 1200 programmas dalībnieki saņems konsultācijas un apmācības, bet 800 biznesa uzsācēji - finansiālo atbalstu.
- Mazo un vidējo uzņēmumu mikrokreditēšanas programma, kuras ietvaros tiek izsniegti aizdevumi līdz 3 000 latu pašnodarbinātajām personām un uzņēmumiem, kuru darbinieku skaits nepārsniedz 10. Kopējais pieejamais finansējums ir aptuveni 5 milj. latu, un programma tiks īstenota līdz 2015. gada jūlijam.

- Uzņēmējdarbības atbalsts īpaši atbalstāmajos reģionos. Pasākums tika aizsākts ar mērķi veicināt uzņēmējdarbību valsts mazāk attīstītajos reģionos. Šā pasākuma ietvaros finansējums bija pieejams mazajiem, mikrouzņēmumiem un vidējiem uzņēmumiem, lai veiktu ieguldījumus pamatkapitālā, t.sk. nemateriālajos ieguldījumos. Pieteikumu otrā kārtā beidzās 2009. gada decembrī, un bija pieejami kopumā 22 milj. latu.
- Atbalsts darbinieku mācībām vai nu atsevišķiem uzņēmumiem, vai partneruzņēmumiem. Pieteikšanās šīm divām programmām jau noslēgusies, un kopējais pieejamais finansējums bija aptuveni 25 milj. latu.
- 2010. gada septembrī ieviestais mikrouzņēmumu nodoklis sniedz iespēju uzņēmumiem ar nelielu apgrozījumu un mazu darbinieku skaitu maksāt mikrouzņēmumu nodokli, kas ir visaptverošs nodoklis 9% apjomā no apgrozījuma. Nodoklis ietver darbinieku ienākuma nodokli un sociālās apdrošināšanas iemaksas, kā arī uzņēmumu ienākuma nodokli.
- Ievērojami samazināta administratīvā maksa par uzņēmējdarbības reģistrāciju.
- Ierosināta iespēja dibināt sabiedrības ar ierobežotu atbildību, kuru sākumkapitāls ir tikai 1 lats.

Novērtējums

- Sākumposma uzņēmējdarbības aktivitāte Latvijā kopumā ir samērā augsta.
- Nesenā sākumposma aktivitātes izaugsme galvenokārt radusies nepieciešamības veicinātas uzņēmējdarbības dēļ, kuru sekmēja nodarbinātības iespēju sabrukums recesijas laikā.
- Latvijai ir samērā labi rezultāti uzņēmējdarbības kvantitatīvo aspektu jomā, bet kvalitatīvo aspektu ziņā tās sniegums ir nepietiekams, īpaši jaunu tehnoloģiju un inovāciju dimensijās.
- Latvijas uzņēmēju starptautiskā orientācija ir samērā augsta.

3.2.2. Inovāciju sniegums

Iepriekšējā sadaļā konstatēts Latvijas relatīvi vājais sniegums uzņēmējdarbībā, kuras pamatā ir inovācijas. Šajā sadaļā aplūkots Latvijas kopējais inovāciju sniegums.

Konkurētspējas pamatā ir inovācijas vai nu jaunu un uzlabotu produktu ražošanā un pakalpojumu sniegšanā, vai meklējot efektīvākus veidus esošo produktu ražošanā un piegādē klientiem. Inovācijas iedalāmas divās plašās kategorijās. Viens inovāciju veids ir tādu jaunu produktu, pakalpojumu vai ražošanas procesu

ieviešana, kuri pasaulē ir pilnīgi jauni. Šādas inovācijas paplašina pasaules tehnoloģiskās robežas un ir izšķiroši svarīgas konkurences priekšrocību radīšanai attīstītajās tautsaimniecībās. Tomēr uzņēmumi var apgūt tādu produktu ražošanu, kuri ir jauni pašiem, bet zināmi pasaulē. Šāda veida inovācijas vairāk atbilst attīstības valstīm, kurās konkurētspējas priekšrocības tiek gūtas, virzoties augšup pa produktu kāpnēm.

Pastāv trīs vispārpieņemtas pieejas inovāciju novērtēšanā: 1) izmantojot patentu skaitu, 2) uzņēmējdarbības investīcijas izpēte un attīstība un 3) pētījumu dati par pašpārskata produktiem vai procesu inovācijām. Katrai metodei ir savas priekšrocības un trūkumi.⁴⁴ Pirmā pieeja aplūko tikai to, kas uzskatāms par pilnīgi jaunām inovācijām, bet pārējās divas pieejas var ietvert abus iepriekš aplūkotos inovāciju veidus.

Kopējais inovāciju indekss (*Summary Innovation Index*)(SII), kuru Māstrihtas universitātē izstrādājis UNU-MERIT EK *Innovation Union Scoreboard* vajadzībām, atspoguļo standarta ieeju inovācijas novērtēšanai un salīdzināšanai Eiropā. SII pamatā ir 25 novatorisma rādītāji, t.sk. patentu skaits, izpētes un attīstības izdevumi un uzņēmuma līmeņa produktu vai procesu inovācijas.⁴⁵ Pētījumā SII dati papildināti ar patentu reģistrācijām ASV un ES, sniedzot labāku priekšstatu par inovāciju aktivitātēm uz produktu kāpņu augstākajiem pakāpieniem.⁴⁶

Saskaņā ar *Innovation Union Scoreboard* 2010. gada datiem Latvijai bija sliktākie rādītāji Eiropā inovatīvās aktivitātes ziņā, un nākamā bija Bulgārija. 3.23. attēlā redzams Latvijas SII 2006.-2010. gadā salīdzinājumā ar izvēlētajām valstīm, kā arī ES15 valstu un ES12 valstu vidējie rādītāji.⁴⁷ Salīdzinājums ļauj izdarīt vairākus secinājumus. Pirmkārt, Igaunijas inovāciju sniegums ievērojami pārsniedz abu pārējo Baltijas valstu devumu. Igaunijas SII 2010. gadā vairāk nekā divas reizes pārsniedza Latvijas rādītāju. Otrkārt, Igaunijas vadošā loma inovācijās bija izpaudusies jau ilgi pirms 2006. gada, kas bija pirmais gads SII datu pieejamības ziņā. Treškārt, Latvijas inovāciju sniegums pēdējo triju gadu laikā bijis nepietiekams.

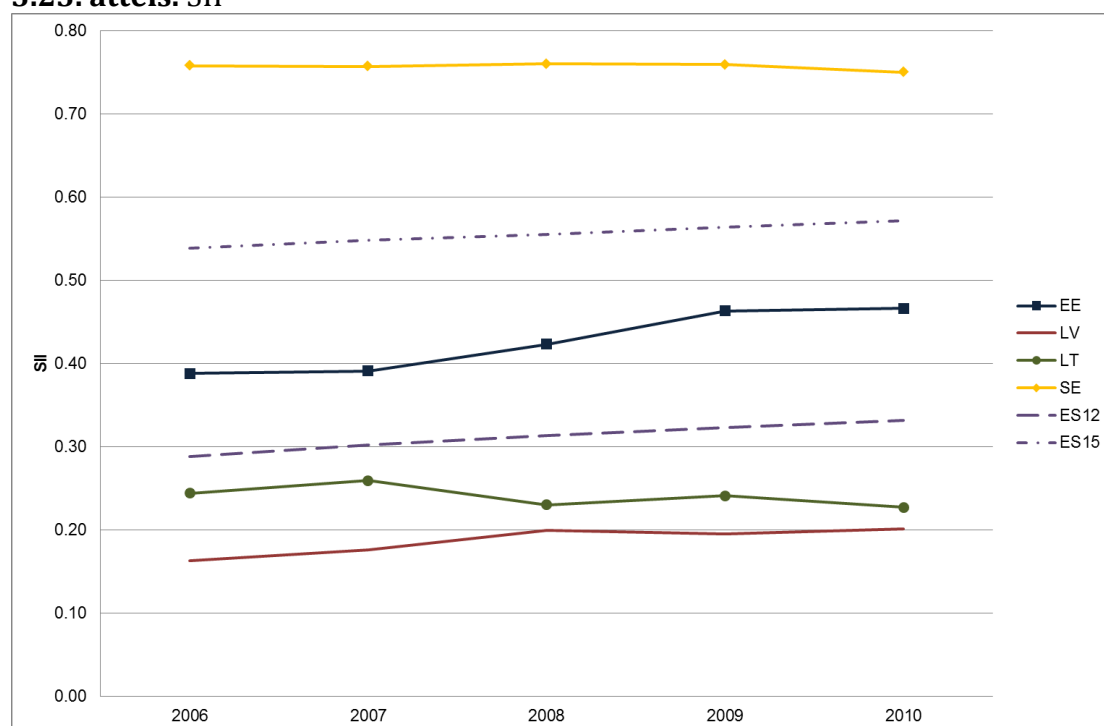
⁴⁴ Patenti tiek kritizēti par to pārāk šauru inovāciju novērtējumu. Piemēram, inovācijas, kas ir jaunas uzņēmumam, bet ne tirgū, nevar tikt patentētas. Izpētes un attīstības investīciju dēļ var tikt vai netikt ieviests jauns produkts, tādējādi tas ir nepilnīgs rādītājs.

⁴⁵ Tas attiecas uz 2010. gada SII. 2009. gadā un iepriekšējos gados tika izmantoti nedaudz citādi rādītāji.

⁴⁶ Izmantotie datu avoti: *Innovation Union Scoreboard* (2010), *European Patent Office*, *ISI Web of Science* un *United States Patent and Trademark Office*.

⁴⁷ Salīdzināmo valstu izvēli nosaka trīs apsvērumi. Pirmkārt, salīdzinājumā gan ar raksturīgu attīstīto Eiropas valsti, gan ar raksturīgu jauno attīstības valsti. Tādējādi salīdzināti ES15 valstu un ES12 valstu vidējie rādītāji. Otrkārt, salīdzinājums veikts ar Igauniju un Lietuvu šo valstu daudzo līdzību dēļ. Treškārt, salīdzināts ar Zviedriju tās ģeogrāfiskā tuvuma dēļ un līdera lomu inovāciju jomā.

3.23. attēls. SII

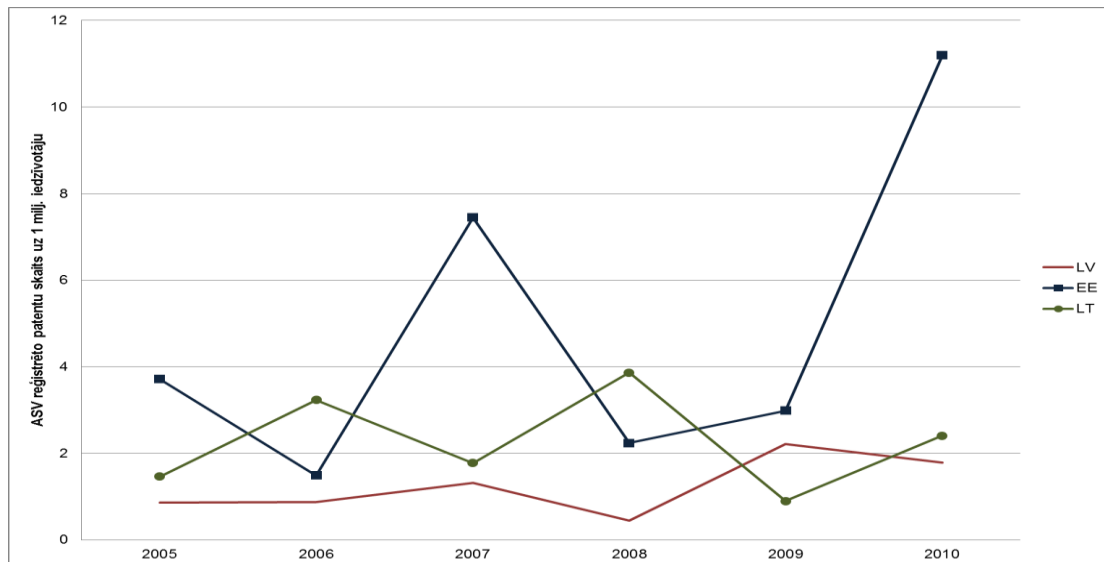

Avots: *Innovation Union Scoreboard* (2010).

ES *Innovation Union Scoreboard* sniegtos datus par Latvijas nepietiekamo inovāciju sniegumu (sk. 3.23. att.) apstiprina patentu reģistrāciju dati – īpaši salīdzinājumā ar Igauniju, aplūkojot reģistrēto patentu skaitu divos pasaules svarīgākajos un tehnoloģiski attīstītākajos tirgos - ASV un ES. 3.24. un 3.25. attēlā redzama to patentu reģistrācijas dinamika uz 1 milj. iedzīvotāju ASV un ES, kuru izcelsme ir Baltijas valstu rezidenti 2005.-2010. gadā.⁴⁸

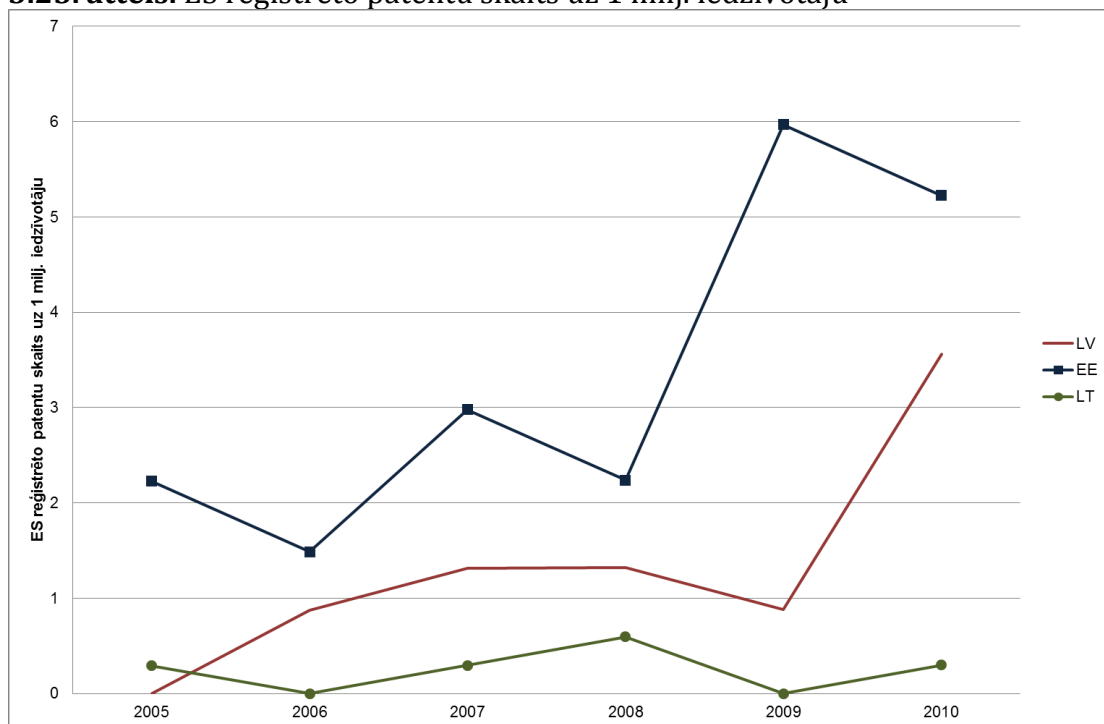
3.24. attēls. ASV reģistrēto patentu skaits uz 1 milj. iedzīvotāju

⁴⁸ ASV patenta izcelsmi nosaka pēc pirmā izgudrotāja dzīvesvietas.

Avoti: ASV Patentu un preču zīmju birojs un autoru aprēķini.

3.25. attēls. ES reģistrēto patentu skaits uz 1 milj. iedzīvotāju

Avoti: Eiropas Patentu birojs un autoru aprēķini.

3.4. tabulā salīdzināts patentu reģistrāciju skaits šajos divos lielākajos tirgos 2010. gadā arī ar Zviedriju, kā arī sniegti ES15 valstu un ES12 valstu vidējie rādītāji. Skaidri redzams, ka Latvijas konkurētspējas priekšrocības uz produktu kāpņu augstākā pakāpiena salīdzinājumā ar attīstītajām valstīm ir nenozīmīgs. Piemēram, ASV reģistrēto ES15 valstu patentu skaits uz 1 milj. iedzīvotāju 2010. gadā bija aptuveni 45 reizes lielāks par Latvijas reģistrēto patentu skaitu. Salīdzinājums ar Zviedriju ir vēl pārsteidzošāks – gandrīz simt reižu lielāks. Turklāt Latvijas sniegums šajā jomā ievērojami atpaliek no Igaunijas un ir

aptuveni līdzvērtīgs Lietuvas devumam. Kopumā Latvijasniecīgais inovāciju sniegums, visticamāk, vājinās tās ilgtermiņa konkurētspēju.

3.4. tabula. Reģistrēto patentu skaits uz 1 milj. iedzīvotāju (2010. gads)

	ASV Patentu un preču zīmju birojs	Eiropas Patentu birojs
Igaunija	11.2	5.2
Latvija	1.8	3.6
Lietuva	2.4	0.3
Zviedrija	170.7	157.1
ES12 valstis	3.8	2.4
ES15 valstis	81.2	69.5

Avoti: ASV Patentu un preču zīmju birojs, Eiropas Patentu birojs un autoru aprēķini.

6. ielikums. Inovācijas, eksports un mazo uzņēmumu finansēšana ražošanas un zināšanu ietilpīgās nozarēs Latvijā

Ziņojuma pamatteksts plaši dokumentē labi zināmo Latvijas nepietiekamo sniegumu inovāciju jomā. LKZ 2011 projekta ietvaros izstrādātais padziļinātais ziņojums sniedzas dziļāk par aprakstošo statistiku un rāda, ka daļa no neapmierinošā inovāciju rezultāta iemesla meklējama finanšu ierobežojumos, ar ko saskaras mazie uzņēmumi Latvijā. Tas tieši saistīts ar plašāku jautājumu par konkurētspēju. Svarīgākais aspekts ir mazo uzņēmumu inovācijas, kas padara tos konkurētspējīgus gan savā valstī, gan starptautiskajos tirgos. Arī spēja apgūt jaunus starptautiskos tirgus (t.i., eksportēt) ir konkurētspējas pazīme. Tātad politikas veidotājiem vajadzētu būt īpaši ieinteresētiem to faktoru kopumu apzināšanā, kuri cēloniski nosaka gan inovācijas, gan eksportu, un tas varētu palīdzēt politikai radišanā, lai uzlabotu Latvijas uzņēmumu konkurētspēju.

Izmantojot unikālus mikrolīmeņa datus – apsekojumu par mazajiem inovatīvajiem uzņēmumiem Latvijā (SIBiL) –, padziļinātajā ziņojumā izmantota un paplašināta J. Gorodņičenko un M. Šniceres* izstrādātā metodika, lai izpētītu, cik nozīmīga ir neattīstītu finanšu tirgu un grūtību pieklūt ārējam finansējumam ietekme, kavējot Latvijas uzņēmumus izmantot inovāciju un eksporta komplementaritātes potenciālu.

Tādējādi pētījums palīdz izskaidrot divus atsevišķus jautājumus, kas praktiski interesē ekonomikas politikas veidotājus. Pirmkārt, cik tāl novērotā mazo uzņēmumu ārējā finansējuma zemā izmantošana ir piedāvājuma puses nepilnību rezultāts (t.i., nevēlēšanās aizdot mazajiem uzņēmumiem) vai pieprasījuma puses nepilnības (t.i., zemas kvalitātes biznesa plāni)? Otrkārt, kāda ir finanšu problēmu, eksporta un inovāciju mijiedarbība Latvijas mazajos uzņēmumos?

Cēloņefektu identifikācija un novērtēšana šajā kontekstā ir liels izaicinājums. Pētījumā liela uzmanība pievērsta tam, lai saprastu inovāciju, eksporta un finanšu ierobežojumu cēlonību. Lai gan vispārpieņemtās zināšanas liecina, ka šāda saikne pastāv, ir arī citi, konkurējoši, skaidrojumi. Piemēram, finanšu ierobežojumi varētu būt sliktas investīciju idejas rezultāts vai arī mazu uzņēmumu vadītāju nespēja „pārdot” idejas potenciālajiem finansētājiem.

Izmantojot *bivariate probit* modeļa struktūru, kā arī instrumentālus mainīgos, kas labāk ņem vērā dažādu faktoru saistību, autori secina, ka finanšu ierobežojumi ļoti negatīvi ietekmē inovācijas Latvijā. Kvantitatīvi novērtētie efekti ir ļoti lieli. Novērtētā inovāciju un eksporta elastība attiecībā uz finansējuma ierobežojumiem ir attiecīgi -1.46 un -1.91. Pēdējais skaitlis, piemēram, rāda - ja par 1% samazinātos to uzņēmumu daļa, kuri saskaras ar finanšu ierobežojumiem, tas palielinātu eksportējošo uzņēmumu daļu par 1.91% (kontrolējot pēc citiem faktoriem).

Tādējādi šis padziļinātais pētījums sniedz jaunus neatkarīgus pierādījumus tam, ka politikas, kas veidotas ar mērķi samazināt finanšu ierobežojumus, ar ko saskaras mazie uzņēmumi Latvijā, atmaksāsies, ja vairāk pieaugs eksportējošo un inovatīvo uzņēmumu skaits, tādējādi Latvijas tautsaimniecībai kļūstot konkurētspējīgākai.

* Sk. Y. Gorodnichenko, M. Schnitzer (2010).

Novērtējums

- Latvijas inovāciju sniegums ir nenozīmīgs visās novērtējuma dimensijās.
- *Innovation Union Scoreboard* datu uzrādīto Latvijas nepietiekamo inovāciju sniegumu apstiprina patentu reģistrāciju dati.

3.3. Makroekonomiskā nelīdzsvarotība

Īslaicīgā makroekonomiskā nelīdzsvarotība, piemēram, tirdzniecības vai apgrozāmo līdzekļu trūkums, algas, kas pieaug ātrāk par ražīgumu, vai straujais iekšējā aizņēmuma kāpums ir parastas ekonomiskās aktivitātes iezīmes, kam nevajadzētu samazināt labklājību. Tomēr, ja šī nelīdzsvarotība kļūst strukturāla vai nepastāvīga, tās iespējamā koriģēšana izraisa sāpīgas krīzes. Latvijas tautsaimniecība šādu krīzi nesen pieredzēja. Nelīdzsvarotības dati ir daļējs nepastāvības tendenču brīdinājuma mehānisms, uz ko jāreaģē politikai. Tie sniedz arī informāciju par konkurētspējas pamatu vājumu, kas ļauj rasties šādi nelīdzsvarotībai.

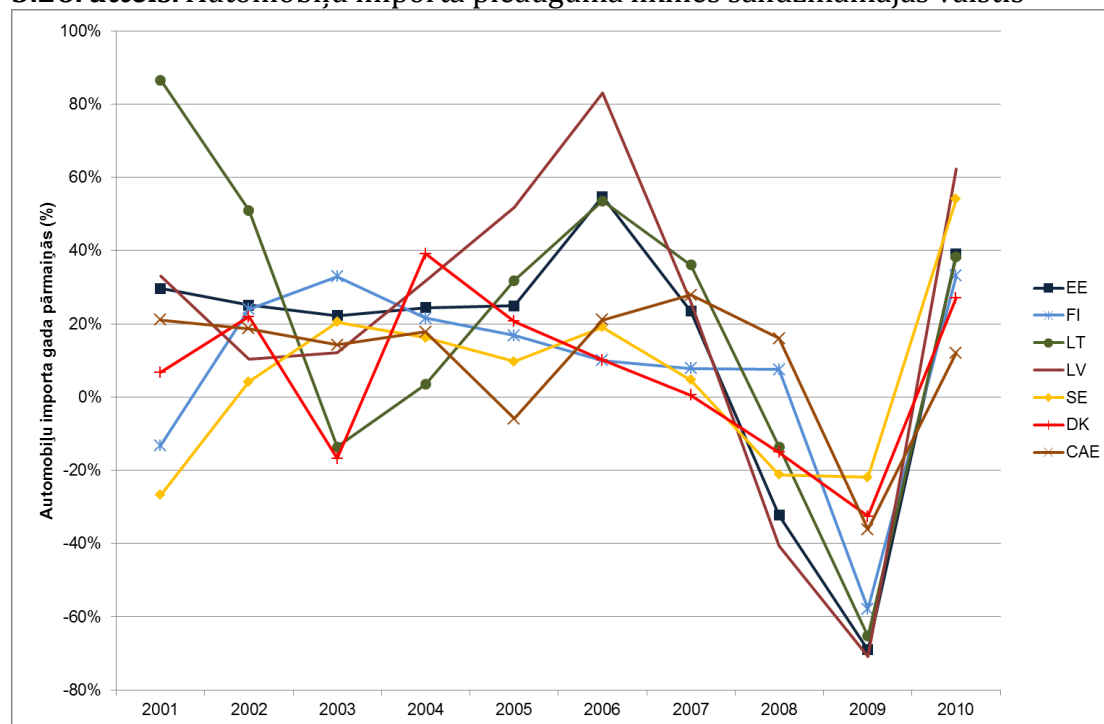
Šajā sadaļā aplūkota Latvijas pieredze no nelīdzsvarotības perspektīvas, izmantojot šādus rādītājus:

- tirdzniecība un apgrozāmie līdzekļi;
- algas un darbaspēka izmaksas;
- privātie aizņēmumi un nekustamais īpašums.

3.3.1. Tirdzniecība un tekošais kants

Latvijas attīstības posmā gaidāms, ka tādu investīciju nepieciešamība, kuras pārsniedz iekšējos uzkrājumus, tiks saistīta ar tekošā kanta deficītu, un tāda tiešām bijusi pēdējo 20 gadu pieredze. Tomēr pēc pievienošanās ES 2004. gadā lielās kapitāla ieplūdes veicināja strauju kreditēšanas un patēriņa uzplaukumu, kas ne vien radīja strauju algu un cenu kāpumu, bet arī izraisīja daudzu patēriņa preču, kas netiek ražotas Latvijā, importa pieaugumu. Labs piemērs ir automobiļi, kuru imports palielinājās pat par 80% (sk. 3.26. att.).

3.26. attēls. Automobiļu importa pieauguma likmes salīdzināmajās valstīs

Avots: Eurostat.

Tādējādi radās rekordliels tekošā konta deficīts, kas tika novērots pēc tam, kad satraucošie 10% no IKP tika pārsniegti 2004. gadā. 3.27. attēlā parādīts, ka tekošā konta deficīts vairāk nekā 20% apjomā no IKP tiek skaidrots ar pat vēl lielāko negatīvo preču tirdzniecības bilanci. Apgrozāmo līdzekļu uzlabojums kopš recesijas sākuma arī radies, uzlabojot tirdzniecības bilanci kopā ar pārskaitījumu ieplūdi 2009. gadā. Tekošā konta deficīts 2000.-2008. gadā tika finansēts, ārvalstu bankām un ĀTI veicot plašu kreditēšanu.

3.27. attēls. Tekošā konta bilances dinamika Latvijā

Avots: LB.

Importa sabrukuma un spēcīgā eksporta snieguma kombinācija nozīmēja, ka 2010. gadā tika novērota vēsturiski rekordzema preču un pakalpojumu tirdzniecības bilance aptuveni -0.8% apjomā no IKP. Atliek vērot, kā attīstīsies bilance, atveseļojoties iekšējam pieprasījumam un samazinoties straujā eksporta paplašināšanās iespējām.

3.3.2. Algas un darbaspēka izmaksas

Algu attīstība Latvijā pēdējos gados iedalāma trijos atšķirīgos periodos. Pirmkārt, 2001.-2004. gadā Latvija pieredzēja šķietami normālu panākšanas izaugsmi, saistītu ar pievienošanās ES prognozēm un procesu. Šajā periodā faktiskās algas un ražīgums attīstījās samērā līdzvērtīgi – ražīguma kāpums bija 5.5%-9% gadā, bet faktisko algu pieaugums - 5%-8% gadā. Tad pēc pievienošanās ES 2004. gadā sākās krass algu kāpums. Trešais posms atbilst t.s. iekšējai devalvācijai 2009. un 2010. gadā.

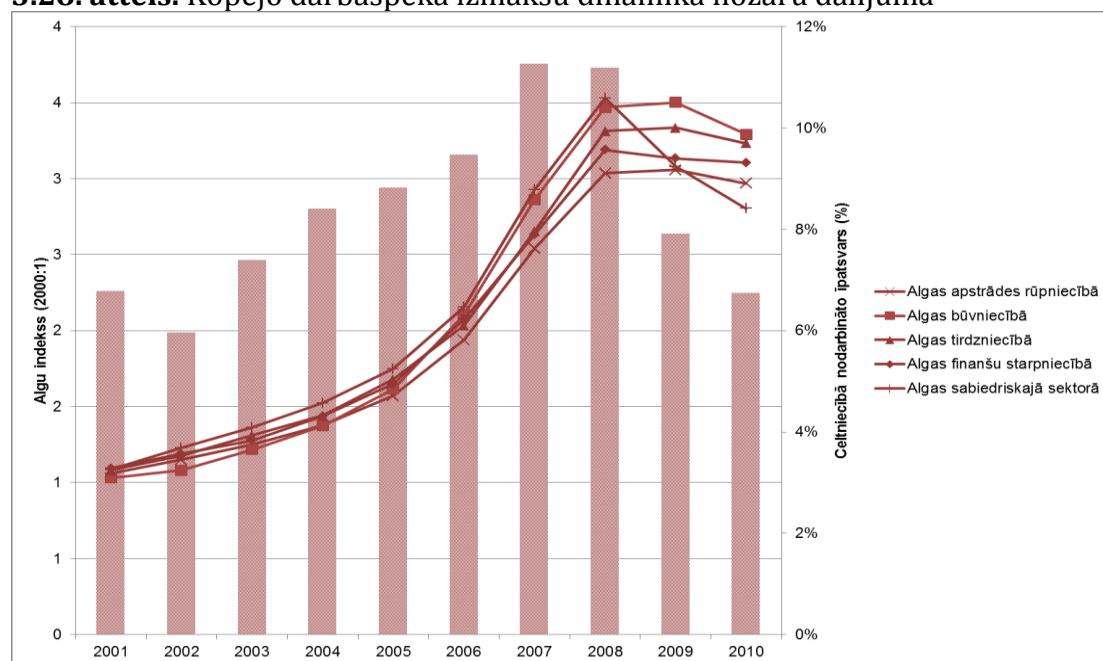
Pievienošanās ES 2004. gadā un lata piesaiste eiro tajā pašā gadā izraisīja lielu kapitāla pieplūdumu, veicinot strauju iekšzemes nekustamā īpašuma, nomas un citas komercdarbības un būvniecības uzplaukumu. 3.28. attēlā redzams, ka šajās nozarēs tas palielināja jaudu, nodarbinātību un algas. Vienlaikus strauji augošie nodokļu ieņēmumi rosināja krasu valdības izdevumu kāpumu, tādējādi sabiedriskajā sektorā algas augs pat straujāk nekā būvniecībā. Šīs algu pārmaiņas, ko papildināja liela skaita strādājošo emigrācija⁴⁹ uz ES valstīm ar atvērtiem darba tirgiem, piespieda darba devējus visās tautsaimniecības nozarēs paaugstināt algas darbaspēka saglabāšanai.

⁴⁹ Nesenās tautas skaitīšanas dati parādīja, ka emigrantu skaits varētu būt aptuveni 0.3 milj. jeb 13% no iedzīvotāju kopskaita.

Kopējais ražīguma pieaugums šajā periodā turpinājās tādā pašā līmenī kā pirms 2005.gada, bet nominālais (stundu) algu kāpums bija 15% 2005.gadā, 2007.gadā tas palielinājās līdz 30% un pat 2008. gadā tas bija 22%. 2001.-2008.gadā Latvija pieredzēja nominālo algu kāpumu 228% apjomā jeb 77% kāpumu faktiskajos rādītājos. Tas ļoti skaidri parādīts nominālo kopējo darbaspēka stundas izmaksu evolūcijā (pieaugums - 221%). Vienlaikus darbaspēka ražīgums, kas tiek mērīts kā faktiskais IKP par katru nostrādāto stundu, 2001.-2008.gadā kopumā palielinājās tikai par 61%, uzrādot samērā lielu kumulatīvo algu un ražīguma neatbilstību, kas atspoguļota 3.29. attēlā.

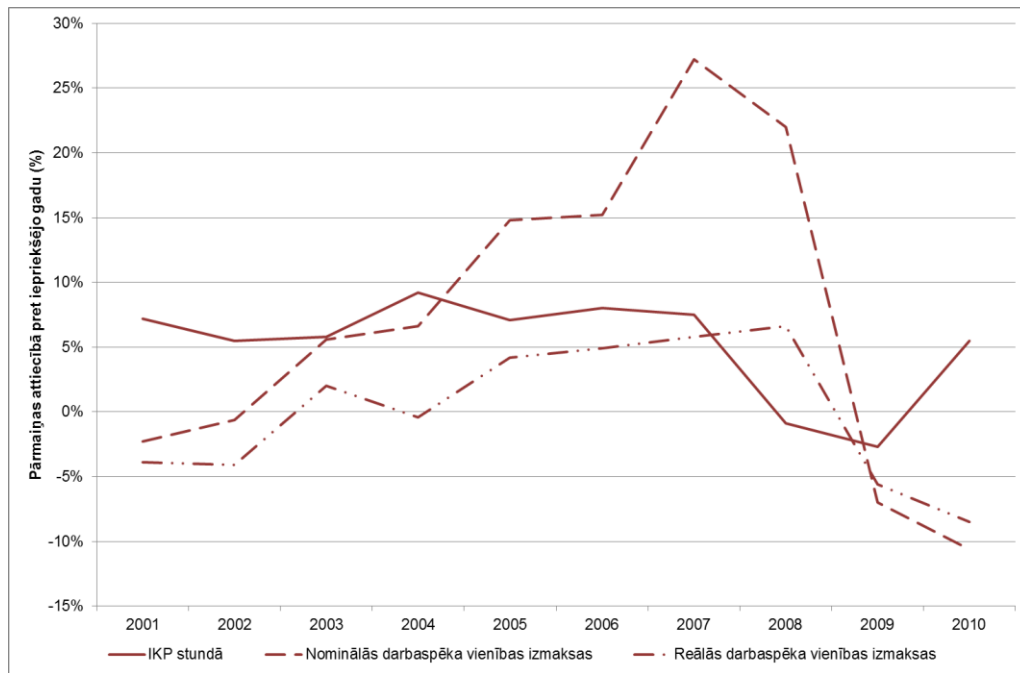
2009. un 2010. gadā samazinājās gan faktiskās, gan nominālās algas. Starptautiskā finanšu krīze un Latvijas nekustamā īpašuma burbuļa plīšana 2007. un 2008. gadā apturēja ekonomisko ekspansiju un algu pieaugumu. 2008.-2010. gadā faktiskais IKP pieredzēja kumulatīvu kritumu vairāk nekā par 20%, un LFS bezdarbs palielinājās nedaudz virs 20%. Sarūkot rentabilitātei un krītoties pieprasījumam, darba devēji samazināja darbaspēku un pazemināja algas. Šajā ziņā dominēja sabiedriskais sektors, jo nodokļu ieņēmumu zaudējums un nepieciešamība izsniegt galvojumu vienai no lielākajām valsts bankām palielināja budžeta deficītu, rosinot būtiski samazināt izdevumu apjomu. Visvairāk saruka algas sabiedriskajā sektorā, tādējādi vidējā alga pirms nodokļu samaksas šajā sektorā 2008.-2010. gadā samazinājās par 17%, bet nominālās kopējās darbaspēka izmaksas stundā - aptuveni par 21%.

3.28. attēls. Kopējo darbaspēka izmaksu dinamika nozaru dalījumā

Avoti: Eurostat un EK.

3.29. attēls. Algu un ražīguma dinamika tautsaimniecībā

Avots: EK.

Latvijas fiksētais nominālais valūtas kurss nozīmēja, ka darbaspēka izmaksu pieaugums, kas pārsniedza ražīgumu, tieši pārvērtās cenu konkurētspējas samazinājumā pasaules tirgos. To atspoguļo faktiskā spēkā esošā valūtas kursa attīstība.

3.30. attēls. Faktiskā spēkā esošā valūtas kursa dinamika

Avoti: EK un LB.

3.30. attēlā redzams, ka uz darbaspēka vienības izmaksām (*unit labour cost*) (ULC) balstītā faktiskā spēkā esošā valūtas kursa (*real effective exchange rate*)

(REER)⁵⁰ vērtība saskaņā ar EK aprēķiniem 2005.-2008. gadā pieauga aptuveni par 75%. 2009. gadā, kad recesija bija visaugstākā, uz darbaspēka izmaksām balstītais faktiskais spēkā esošais valūtas kurss samazinājās par 8.5%, bet ar to nepietika, lai atgūtu iepriekš zaudēto konkurētspēju. Līdzīgi uz RCI balstītais faktiskais spēkā esošais valūtas kurss,⁵¹ kuru aprēķina LB, 2005.-2008. gadā pieauga aptuveni par 24%, bet kumulatīvā vērtība 2009. un 2010. gadā saruka aptuveni par 10%.⁵²

3.3.3. Privātie aizņēmumi un nekustamais īpašums

Gadiem, kas izraisīja ekonomisko krīzi, bija raksturīga strauja kredītu ekspansija gan uzņēmumiem, gan mājsaimniecībām, kas aizpildīja nekustamā īpašuma un patēriņa burbuli, kā arī pastiprināja un finansēja apgrozāmo līdzekļu deficītu. 3.31. attēlā redzams privātā sektora aizņemto līdzekļu investīciju eksponenciālais pieaugums 1995.-2009. gadā, kad privāto aizņēmumu attiecība pret IKP palielinājās gandrīz 14 reizi. Lai gan rādītājs 108% apjomā no IKP nav pārmērīgs attīstīto valstu (piemēram, Īrijā 2009. gadā šis rādītājs bija 200% no IKP) standartiem, tas ir otrs lielākais privātā sektora aizņemto līdzekļu investīciju rādītājs Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidū, kas ir vēl jo iespaidīgāk, ja ņem vērā, ka 1995. gadā Latvijā bija mazākais privāto aizņēmumu apjoms attiecībā pret IKP.

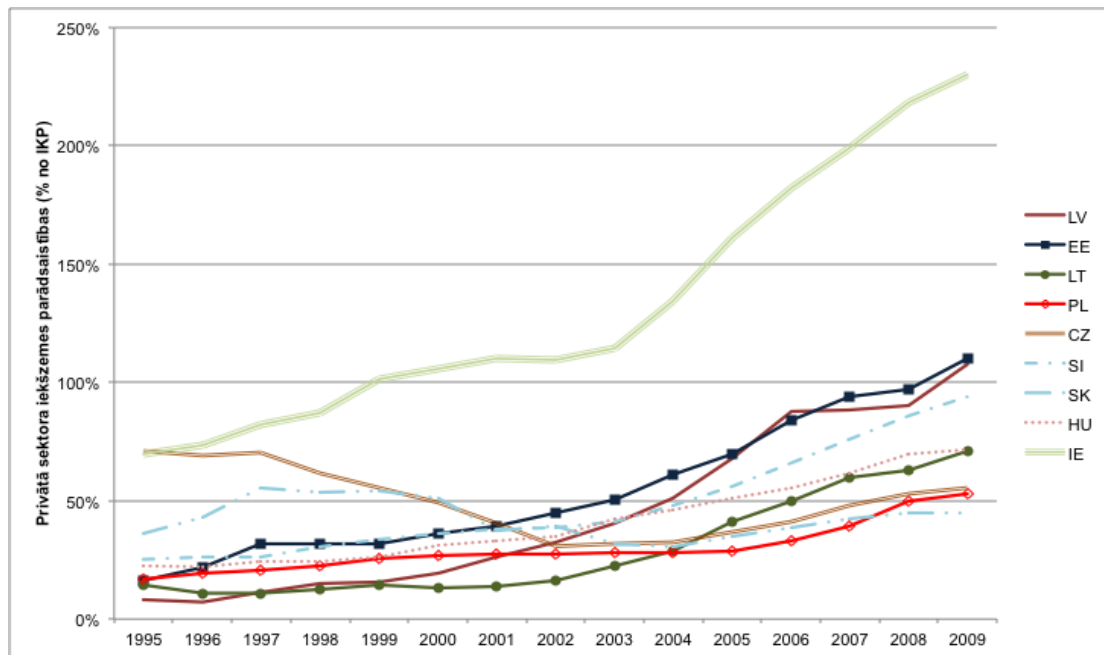
3.31. attēls. Privāto aizņēmumu apjoma dinamika

---

⁵⁰ REER ir divpusēju valūtas kursu tirdzniecības svērtais rādītājs, kur ņemta vērā cenu kustība, kā arī nominālie valūtas kursi. Uz darbaspēka izmaksām balstītais faktiskais spēkā esošais valūtas kurss izmanto darbaspēka izmaksas kā atbilstošo cenu/izmaksu indeksu. Šis uz darbaspēka izmaksām balstītais faktiskais spēkā esošais valūtas kurss bieži tiek uzskatīts par vislabāko valsts starptautiskās cenu/izmaksu konkurētspējas attīstības rādītāju.

⁵¹ RCI ir labākais iekšzemē ražoto preču novērtējums pretstatā patēriņa preču indeksam, kas ietver importēto preču cenas. Tādējādi iespējams, ka RCI ir labākais „cenu konkurētspējas” novērtējuma rādītājs.

⁵² Spriedums par to, vai kāds reālais valūtas maiņas kurss ir “atbilstošs”, nevar tikt balstīts uz vienkāršu “pirms” un “pēc” analīzi, bet tam jābūt balstītam uz līdzsvara reālā valūtas maiņas kursa konceptu. Novērtēt vidēja termiņa līdzsvara reālo valūtas maiņas kursu ir sarežģīts uzdevums, kas ietver vidēja termiņa kapitāla plūsmu aplēses. Lieki teikt, ka šādu aprēķinu Latvijai nav. Tomēr, ņemot vērā nelīdzsvarotību, kas tiek novērota pirms krīzes, grūti atsacīties no vērtējuma, ka reālā valūtas maiņas kursa attīstība tolaik nebija ilgtspējīga. Tas, vai pašlaik (2012. gadā) pastāv līdzsvara reālais valūtas maiņas kurss, paliek atklāts jautājums.

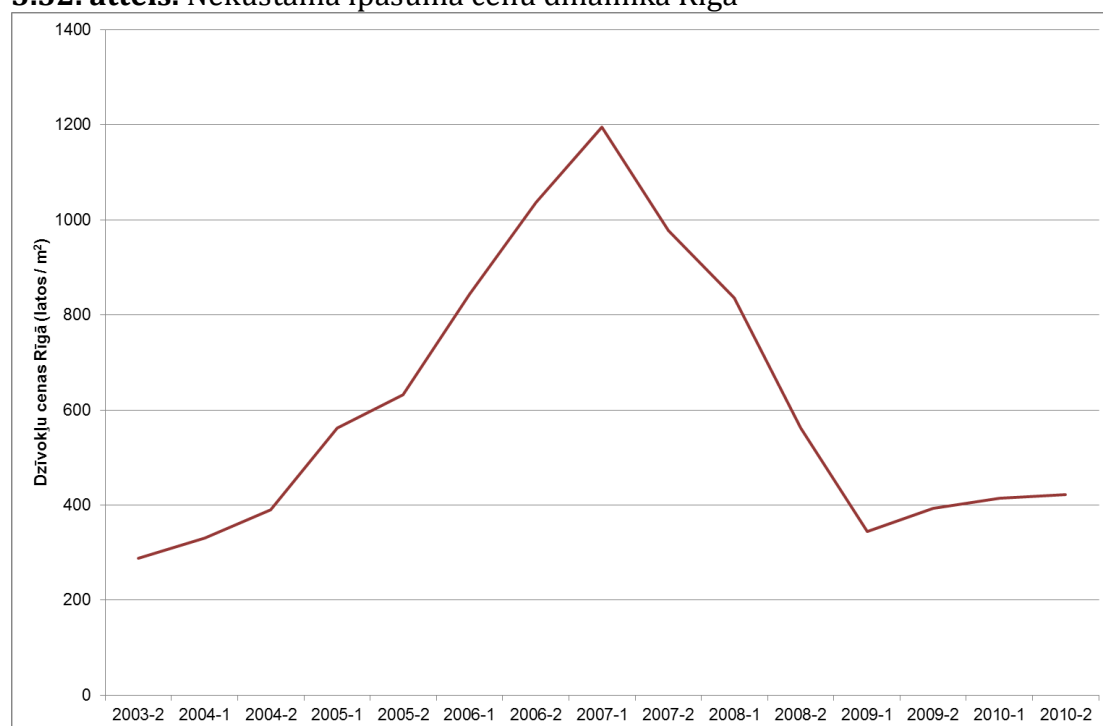

Avots: PB.

Lielākā kredītu ekspansijas problēma ir tā, ka aizdevumi galvenokārt tika izmantoti veidos, kas nepaaugstina tautsaimniecības ražīguma jaudu, piemēram, līdz 2007. gadam būvniecība, transports, glabāšana un sakari veidoja lielāko daļu no bruto pamatkapitāla veidošanas un nekustamais īpašums, noma un cita komercdarbība, nevis apstrādes rūpniecība bija tās nozares, kurās tika investēts visvairāk.

3.32.attēlā atainots bīstamais stāvoklis, kādu izraisīja kredītu veicinātais nekustamā īpašuma burbulis, - dzīvokļu cenas Rīgā nepilnu četru gadu laikā paaugstinājās vairāk nekā četras reizes. Tas, ka aizņemtā nauda tika galvenokārt „patērēta”, nozīmē, ka aizdevumu atmaksai nākotnē būs negatīva tīrā ietekme uz ienākumiem pēc nodokļu u.c. maksājumu samaksas, jo nav paredzams, ka aizdevumi vieni paši varētu radīt daudz papildu produkcijas un ienākumu.

3.32. attēls. Nekustamā īpašuma cenu dinamika Rīgā

Avots: „Latio”.

Novērtējums

- Pēc pievienošanās ES Latvijas tautsaimniecību raksturo lielas gan iekšējās, gan ārējās nelīdzsvarotības rašanās.
- Recesijas un politikas darbību dēļ nelīdzsvarotība pašlaik nav aktuāls jautājums.
- Neatbildēts paliek jautājums, vai veiktas strukturālās reformas, kas samazinātu iespējamību, ka nelīdzsvarotība varētu rasties atkārtoti, tiklīdz tautsaimniecība būs atveseļojusies.

3.4. Strukturālais sastāvs

Tautsaimniecības strukturālo sastāvu ietekmē daudzi faktori, t.sk. tā konkurētspējas pamatu vēsturiskā evolūcija, atrašanās vietas konkrētās iespējas un iepriekšējo struktūru mantotā ietekme. Tas sniedz gan plašu ieskatu labklājības kontekstā, gan konkurētspējas profilā, kas jau tradicionāli Latvijā pastāvējis.

3.4.1. Nozaru sastāvs

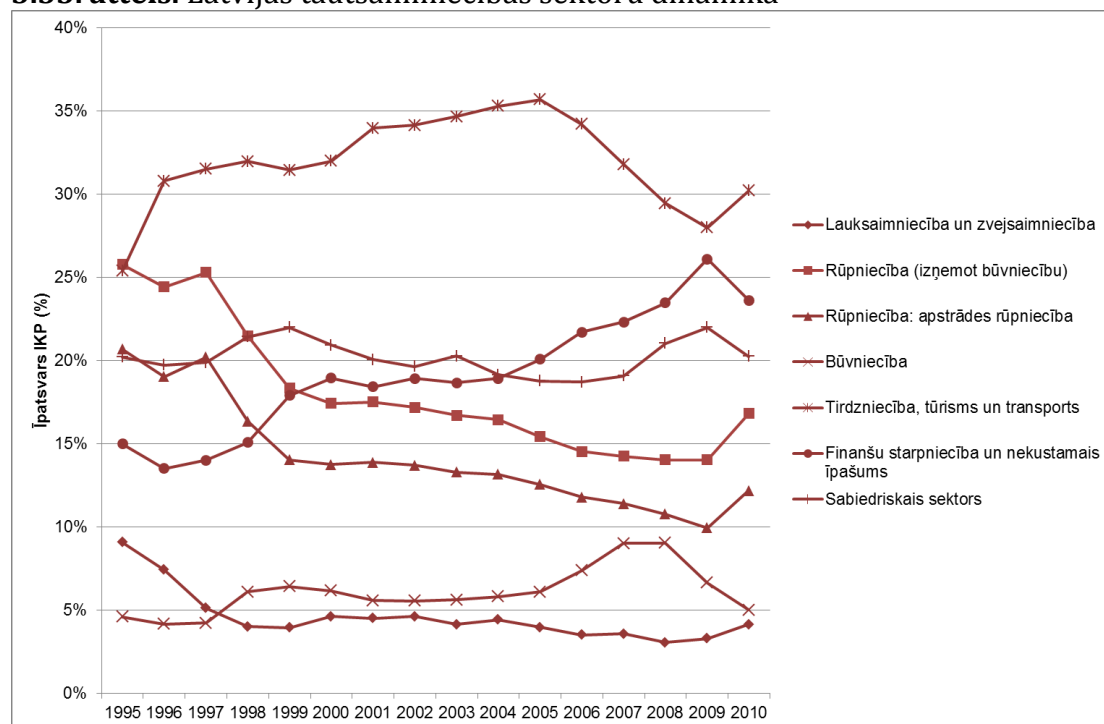
Latvijas tautsaimniecība kopš 1991. gada pieredzējusi trīs galvenās epizodes, kas būtiski ietekmējušas tās struktūru: 1) padomju ekonomiskās sistēmas sabrukums Latvijā 20. gs. 90. gadu sākumā un pāreja uz tirgus ekonomiku, 2) pievienošanās ES 2004. gadā un tam sekojošais nekustamā īpašuma un

patēriņa burbulis un 4) 2008. un 2009. gada ekonomiskā krīze un pašreizējā atveseļošanās.

Nozīmīgākā strukturālā tendence, kas bija vērojama jau 1991. gadā, ir ražošanas daļas samazināšanās IKP. 3.33. attēlā parādīts, ka Latvijā IKP apstrādes rūpniecības daļa saruka no 26% 1995. gadā līdz 17% 2010. gadā un ražošanas daļa samazinājās no 21% līdz mazāk nekā 10% 2009. gadā. Interesanti, ka ražošanas daļa 2010. gadā pieauga kopā ar spēcīgo eksporta sniegumu, kas bija vērojams šajā gadā. 3.5. tabulā redzams, ka 2010. gadā Latvijas rūpniecības devums ir aptuveni par 5-6 procentu punktiem zemāks nekā abās pārējās Baltijas valstīs un aptuveni par 2 procentu punktiem zemāks nekā ES.

Otrs ievērojams cēlonis strukturālajam notikumam ir gandrīz divkārtšā finanšu starpniecības un nekustamā īpašuma, nomas un citas komercdarbības daļa (no 12% 1995. gadā līdz 21% 2010. gadā). To izraisīja straujā kredītu ekspansija, kas 1995. gadā gandrīz nebija vērojama, kā arī nekustamā īpašuma, nomas un citas komercdarbības un būvniecības straujš uzplaukums 2004.-2008. gadā, kad šo nozaru daļa no IKP plīsa. Tomēr nekustamā īpašuma, nomas un citas komercdarbības un finanšu starpniecības daļa no IKP Latvijā ir mazāka nekā ES, un paredzams, ka nozare atkal sāks attīstīties, atveseļojoties tautsaimniecībai un kreditēšanai.

3.33. attēls. Latvijas tautsaimniecības sektoru dinamika

Avots: Eurostat.

3.5. tabula. Latvijas tautsaimniecības sektoru salīdzinājums (2010. gads)

	ES27	ES15	LV	EE	LT
Lauksaimniecība un zivsaimniecība	1.7%	1.5%	4.1%	3.5%	3.4%
Rūpniecība (izņemot)	18.8%	18.2%	16.8%	22.7%	22.3%

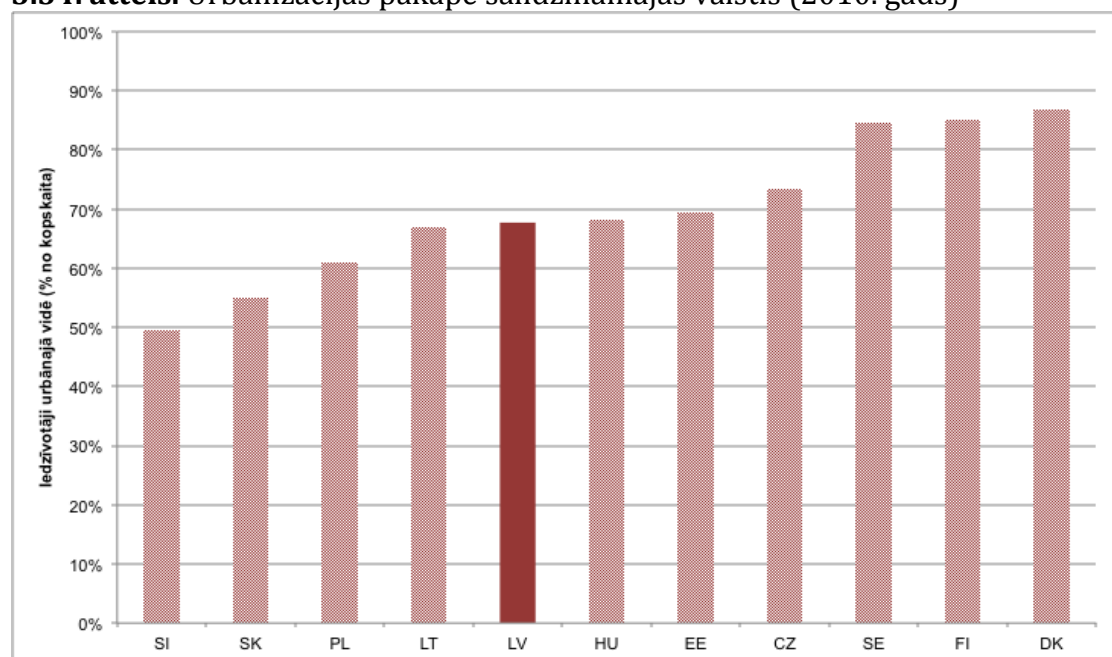
būvniecību)					
No kuras apstrādes rūpniecība	15.4%	14.9%	12.2%	16.8%	n/a
Būvniecība	6.0%	5.9%	5.0%	5.7%	5.7%
Tirdzniecība, tūrisms un transports	20.8%	20.5%	30.2%	25.2%	33.5%
Finanšu starpniecība un nekustamais īpašums	29.0%	29.8%	23.6%	23.8%	16.1%
Sabiedriskais sektors	23.8%	24.2%	20.2%	19.1%	19.1%

Avots: Eurostat.

3.4.2. Ekonomiskā ģeogrāfija

3.34. attēlā redzams, ka Latvija ir mazāk urbanizēta nekā vairākums attīstītāko Eiropas valstu, piemēram, Zviedrija un Somija, bet tās urbanizācijas pakāpe ir aptuveni tāda pati kā pārējās bijušajās komunisma valstīs. Latvijā aptuveni 67% iedzīvotāju dzīvo pilsētās (Dānijā, Somijā un Zviedrijā - vairāk nekā 80%). Tomēr šo rādītāju spēcīgi ietekmē Rīgā dzīvojošo cilvēku lielais skaits. Aprēķinos neņemot vērā Rīgas ietekmi, urbanizācijas pakāpe samazinās līdz 52%.

3.34. attēls. Urbanizācijas pakāpe salīdzināmajās valstīs (2010. gads)

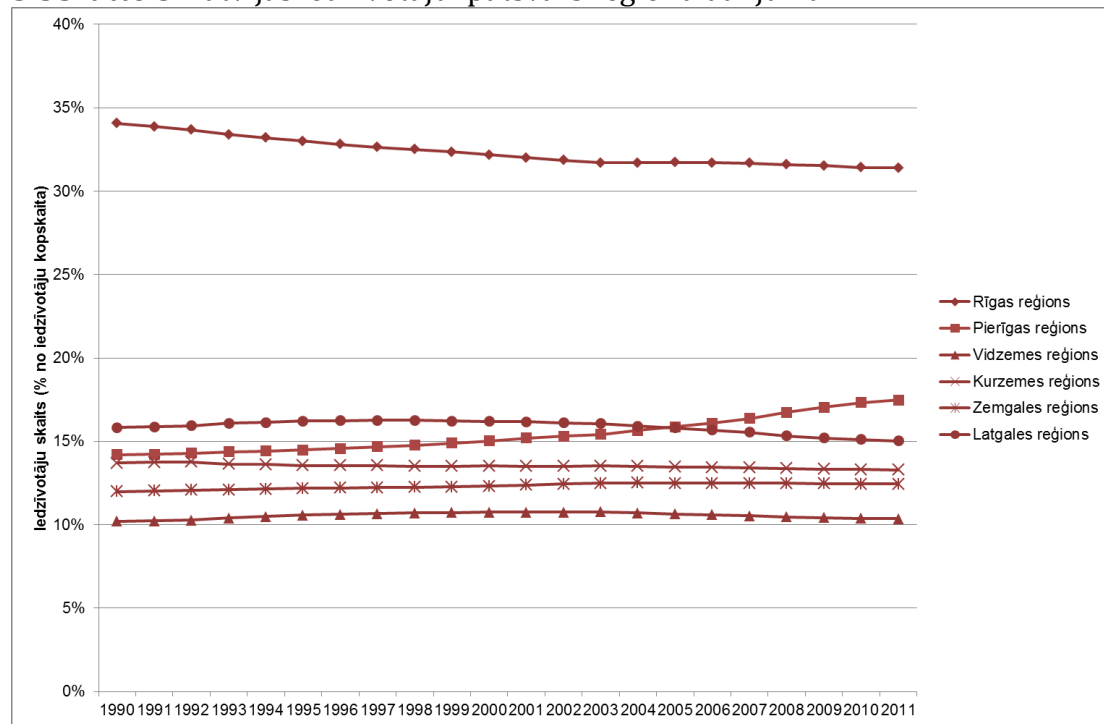

Avots: ANO Iedzīvotāju sadaļa . (United Nations Population Division)

Gandrīz puse no valsts iedzīvotāju kopskaita dzīvo Rīgā vai tuvajā Rīgas rajonā. Šī kopējā Rīgā un Pierīgā dzīvojošā iedzīvotāju daļa nedaudz palielinājusies, jo audzis iedzīvotāju skaits Pierīgā, lai gan Rīgā iedzīvotāju skaits samazinājies. Šīs tendences atspoguļo joprojām augošo cilvēku vēlmi strādāt galvaspilsētā, bet Rīgas ietekme simbolizē pašpietiekamu ciklu, jo cilvēkus galvaspilsētai pievelk daudz labākas darba, atpūtas un izglītības iespējas, un lielie uzņēmumi un iestādes tur izvieto galvenos birojus, bet vienlaikus paplašinās Rīgas un pārējo valsts reģionu plaisu. Tādējādi daļa Latvijā novērotās un 2.1. sadaļā aplūkotās

nelīdzsvarotības skaidrojama ar ģeogrāfisko nelīdzsvarotību starp Rīgu ar tās apkārtējo teritoriju un pārējiem reģioniem. nedzīvot pilsētas kņadā un burzmā (sk. 3.35. att.).

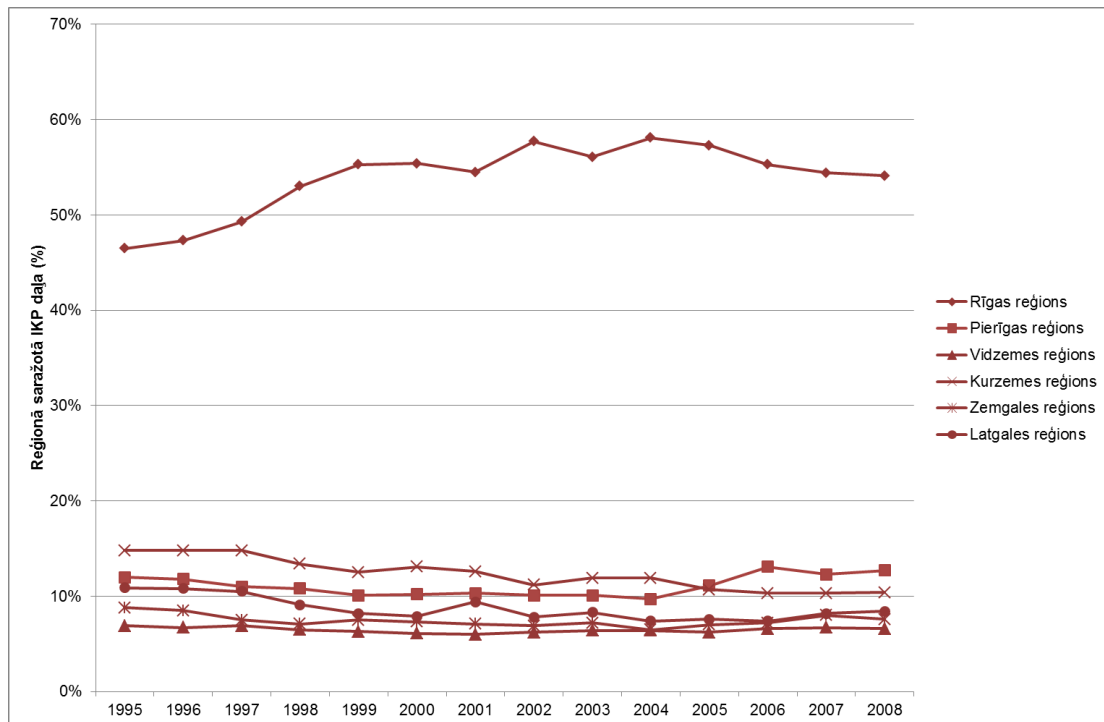
3.35. attēls. Latvijas iedzīvotāju īpatsvars reģionu dalījumā

Avots: Eurostat.

3.36. attēlā redzams, ka kopējā Rīgas un Pierīgas IKP daļa 1995.-2008. gadā pieaugusi no 60% līdz 66%. Tas negatīvi ietekmē darba tirgus elastīgumu un demogrāfiju, jo cilvēki nevēlas pārcelties no Rīgas, lai strādātu citur, bet jaunie bezdarbnieki reģionos bieži vien izvēlas pamest valsti pavisam.

3.36. attēls. Latvijas IKP dinamika reģionu dalījumā

Avots: Eurostat.

Novērtējums

- IKP ražošanas daļa samazinājās līdz vēsturiski zemākajam līmenim (2009. gadā – mazāk par 10%), un kritumu noteica finanšu starpniecības un nekustamā īpašuma nozare.
- Straujais eksporta kāpums 2010. gadā tika saistīts ar tautsaimniecības atveseļošanu.
- Kopējā urbanizācijas pakāpe ir gandrīz tāda pati kā pārējās Eiropas bijušajās komunisma valstīs, bet šo rādītāju spēcīgi iedragāja Rīgas ietekme.

4. Konkurētspēju ietekmējošie faktori

Šo nodaļu veido divas daļas. I daļā aplūkotas divas makroekonomiskās konkurētspējas dimensijas: institucionālā kvalitāte un makroekonomiskā politika. II daļā apskatīta mikroekonomiskā konkurētspēja plašā izpratnē un ietverta šādu strukturālo un institucionālo faktoru analīze.

- Ražošanas faktoru tirgi: darba un kapitāla tirgi
- Prasmes/iemaņas un izglītības sistēma
- Inovāciju infrastruktūra
- Pārvalde: nodokļu sistēma, valsts pārvaldes efektivitāte un valsts loma ekonomikā
- Iedzīvotāji: Latvijas demogrāfiskās problēmas
- Preču tirgi: pieprasījums un klasteru izveide
- Fiziskā infrastruktūra un enerģētika

Latvijas dabas resursi aplūkoti 1. pielikumā. Resursus nevar mainīt, īstenojot atbilstošu politiku, taču tie nosaka gan labklājību, gan konkurētspējas faktoru ietekmi, piemēram, gadījumos, kad ģeogrāfiskā atrašanās vieta palielina efektīvas loģistikas infrastruktūras vērtību.

I daļa. Makroekonomiskā konkurētspēja

4.1. Institucionālā kvalitāte

Literatūrā atrodams viedoklis, ka ilgtermiņā institucionālā kvalitāte var spēcīgi ietekmēt ekonomiskos sasniegumus. Šī iedarbība tieši var izpausties biznesā, piemēram, ietekmējot tiesību sistēmu. Minētā ietekme var izpausties arī politisku lēmumu veidā, kas pieņemti, piemēram, atkarībā no institūcijas noteiktās fiskālās politikas. Kopumā institucionālā kvalitāte sākotnēji nosaka konkrētu vērtību kopumu, uzvedību un attieksmes, kas ietekmē gan politiskajā, gan biznesa vidē īstenoto praksi un pieņemtos lēmumus. Ēnu ekonomikas apmērs un uzņēmējdarbības līderu atvērtība darbībai ārpus likuma ir viens no svarīgākajiem rādītājiem. Otrs rādītājs ir vispārējais uzticības līmenis sabiedrībā.

4.1. tabula ilustrē atsevišķus GCI 2010. gada rādītājus, kas raksturo Latvijas un pārējo Baltijas valstu institucionālo kvalitāti. Krievijas rādītāji izmantoti papildu salīdzinājumam. Likuma varas jeb tiesiskuma ziņā Latvija atpaliek no Igaunijas un atrodas vienā līmenī ar Lietuvu, apsteidzot Krieviju. Turpretī politisko institūciju kvalitātes ziņā Latvijas situācija nav visai iepriecinoša.

4.1. tabula. Rangi atkarībā no atsevišķiem institucionālās kvalitātes rādītājiem (2010. gads)

	Latvija	Lietuva	Igaunija	Krievija
Sociālā infrastruktūra un politiskās institūcijas (SIPI)	57	48	27	86
Politiskās institūcijas	87	61	24	91
Sabiedrības uzticēšanās politikiem	99	92	37	57
Valsts līdzekļu nelietderīga izmantošana	97	88	33	65
Favorītisms amatpersonu pieņemtajos lēmumos	72	44	26	79
Likuma vara	54	47	27	100
Uzņēmumu ētika	78	61	30	94
Korupcijas kontrole (WB)	43	46	29	108

Avoti: PEF un GCI (2010. gads).

Šos novērojumus lielā mērā apstiprināja arī 2011. gada ERAB pārejas posma rādītāji (2011. gada *EBRD Life in Transition Indicators*) (pamatojoties vairāk uz individuālo, nevis biznesa uztveri, kā tas ir Jaunajā GCI), kas skaidri parāda, ka uzticība valdībai (Ministru prezidentam, Saeimai un politiskajām partijām) jau no tā zemā līmeņa 2006. gadā samazinājusies vēl vairāk. Turpretī korupcija individuālās uztveres līmenī tiek uzskatīta par mazāku problēmu. To apliecina arī GCI rādītāji.

Priekšstatu par mazefektīvajām politiskajām institūcijām tiešā veidā apstiprina arī pieredze: Latvijas valdības parasti veido sarežģītas trīs vai četru partiju koalīcijas, kas noturas vidēji 1.25 gadus. Ministru prezidenta varu ierobežo nepieciešamība saglabāt esošo koalīciju, kā arī atsevišķu ministru relatīvi lielā ietekme.

Aplūkojot institucionālo kvalitāti, detalizētāk analizētas šādas jomas:

- uzņēmumu ētiskā uzvedība (konkrētāk, ēnu ekonomika);
- Latvijas tiesiskā bāze.

4.1.1. Uzņēmumu ētika un Latvijas ēnu ekonomika

Kā redzams 4.1. tabulā, izplatīts ir uzskats, ka Latvijas uzņēmumu ētika ir nepietiekama. Svarīgs tās aspekts ir uzņēmumu iesaistīšanās aktivitātēs, kas var tikt uzskatītas par piederošām ēnu ekonomikai. Papildus nodokļu ieņēmumu samazinājumam ēnu ekonomikas aktivitātes ietekmē konkurētspēju vairākos veidos, t.sk. nevienmērīga spēles laukuma radīšanu starp uzņēmumiem, kas spēlē saskaņā ar likumiem, un tiem, kas to nedara. Tas rada izkropļojumus, jo tautsaimniecības resursi tiek izmantoti nepareizi.

Nesen veiktajā pētījumā, kura ietvaros tika apkopoti dati par ēnu ekonomikas apjomu Eiropā, ietverti dati par 1999.-2007. gadu un parādīts, ka ēnu ekonomika, kas izteikta procentos no oficiālā IKP, 2007. gadā Latvijā, Igaunijā un

Lietuvā bija attiecīgi 44.3%, 42.3% un 34.0% no IKP. Vidējie rādītāji 1999.-2007. gadā bija attiecīgi 41.7, 40.3 un 31.9 no IKP.⁵³

Šie rezultāti būtu pretstatāmi 2011. gada pētījuma rezultātiem, kas rāda, ka, lai gan Baltijas valstis Eiropas kontekstā joprojām izceļas ar ēnu ekonomikas lielumu, tās relatīvais apmērs ir mazāks. Ziņojums par ēnu ekonomikas apmēru un attīstību 31 Eiropas un piecām OECD valstīm 2003.-2011. gadā liecina, ka Latvijas ēnu ekonomika tiek vērtēta 26.5%, Igaunijas – 28.6% un Lietuvas – 29.0% apmērā ar vidējo rādītāju visām apskatītajām valstīm – 19.3% apmērā no oficiālā IKP.⁵⁴

Nav jāskaidro, ka neformālās jeb ēnu ekonomikas apmēru aplēses atrodas tālu no triviāla uzdevuma un to pamatā ir vairāki pieņēmumi un aplēses. Šis novērojums saistīts ar to, ka, tā kā pieņēmumi dažādos pētījumos var ievērojami atšķirties, šo pētījumu salīdzināšana ir sarežģīta (gan salīdzinot dažādus nacionālus pētījumus, gan salīdzinot konstatētos faktus nāciju starpā). Ēnu ekonomikas apmēra savstarpējam salīdzinājumam dažādās valstīs reti tiek izmantota vienota metodoloģija. Tādējādi ēnu ekonomikas aplēstais lielums, kā arī valstu klasifikācija dažādos pētījumos var atšķirties – un parasti tas tā arī ir.

Kopumā tas uzskatāmi pierāda to lietoto metožu nepilnības,⁵⁵ kuras izmantotas minētajos pētījumos, vērtējot ēnu ekonomikas apjomu, – rezultāti ir īpaši jutīgi attiecībā uz pētnieku izdarītajiem pieņēmumiem,⁵⁶ un aprēķiniem tiek izmantoti sekundārie dati. Tātad, tā kā dažādu pētījumu pieņēmumi var ievērojami atšķirties, pētījumu salīdzināšana ir sarežģīta. Izmantotie dati un pieņēmumi viena pētījuma ietvaros starp valstīm var atšķirties, tāpēc starptautiskie salīdzinājumi pat viena pētījuma ietvaros var būt neiespējami.⁵⁷ Tādējādi novērtētais ēnu ekonomikas apmērs un valstu ranžējums dažādos pētījumos var atšķirties – un vispārīgā gadījumā atšķiras.⁵⁸ Tomēr gandrīz visos pētījumos, kas

---

⁵³ Pārējās Eiropas valstīs ar augstu ēnu ekonomikas attiecību pret oficiālo IKP ietilpst Bulgārija (41.2%) un Rumānija (38.9%). 2007. gada rādītāji pārējās jaunajās ES valstīs ir aptuveni 30% no oficiālā IKP, t.i., tuvu Lietuvas rādītājam. Minētos datus atspoguļojis un analizējis F. Šneiders. Sk. *F. Schneider* (2011).

⁵⁴ Sk. *F. Schneider* (2011). Saskaņā ar pētījumu Baltijas valstu vidū valstis ar augstāku neformālās jeb ēnu ekonomikas daļu 2011. gadā ir Bulgārija (32.3 %), Rumānija (29.6 %), Horvātija (29.5 %) un Turcija (27.7 %).

⁵⁵ Šo novērtēšanas metodi dēvē par MIMIC (*multiple indicator multiple cause*). Tai pamatā ir pieeja ēnu ekonomiku uzskatīt par indeksu, kam ir iemesli un ietekmes, bet to nav iespējams novērot vai izmērīt. Novērojot ar neredzamo indeksu saistītos mainīgos (t.i., ēnu ekonomikas apmēru), iespējams novērtēt ēnu ekonomikas indeksu un radīt datu laikrindas. Protams, šis rezultāts ir ļoti jutīgs pret pētnieka izdarītajiem pieņēmumiem.

⁵⁶ T. Breušs min, ka MIMIC metodoloģija ir “subjektīva un praksē viegli ietekmējama” un “MIMIC metodoloģija šim mērķim neder”. Sk. *T. Breusch* (2005).

⁵⁷ Sk. *C. Helberger, H. Knepel* (1988), *T. Breusch* (2005) - kritiskam MIMIC metodes novērtējumam un *F. Schneider* (2005) - metodes pielietojumam.

⁵⁸ ES valstīs ēnu ekonomikas lielumam ir arī reģionāls aspekts. Nesenais ES reģionu pētījums rāda ievērojamas reģionālās atšķirības (sk. *E. Tafenu, H. Herwarts, F. Schneider* (2010)). Konstatējumi vienas valsts ietvaros liecina, ka tajos valsts reģionos, kuros ir zemāka labklājība, vērojama ēnu ekonomikas aktivitāte, kas ir augstāka par vidējo. Šie konstatējumi īpaši attiecināmi uz Latviju, kur ir lielas reģionālās neatbilstības (sk. 3.5.2. sadaļu par Latvijas ekonomisko ģeogrāfiju).

aptver ES, Baltijas valstis izceļas ar augsto relatīvo ēnu ekonomiku attiecībā pret IKP.⁵⁹

Pavisam atšķirīgu pieeju nesēnā ziņojumā piemēro T. J. Putniņš un A. Sauka (2011), kuri izmanto primārus apsekojuma datus ēnu ekonomikas apmēru novērtēšanai Baltijas valstīs. Tādējādi šo autoru pieeja ļauj izvairīties no kritikas, kas attiecināma uz minētajiem pētījumiem. Saskaņā ar viņu pētījumu ēnu ekonomika Latvijā ir ievērojami lielāka nekā Igaunijā un Lietuvā. Pirms tiek turpināta šo konstatējumu aplūkošana, vērts uzsvērt kādu šā pētījuma pozitīvo īpašību – tajā izmantota viena datu apkopošanas un aplēšu metodoloģija visās iesaistītajās valstīs.⁶⁰

T. J. Putniņa un A. Saukas pētījuma galvenie atklājumi atspoguļoti 4.2. tabulā. Tiek lēsts, ka ēnu ekonomika Latvijā ir aptuveni divas reizes lielāka nekā kaimiņvalstīs: 2010. gadā Latvijā - 38% no IKP, bet Igaunijā un Lietuvā – aptuveni 19% no IKP. Latvijā nozaru skatījumā ēnu ekonomika dominēja būvniecībā (54% aptaujāto uzņēmumu bija iesaistīti ēnu ekonomikas aktivitātēs), pakalpojumos un mazumtirdzniecībā - attiecīgi 42% un 41%. Latvijas pieredze ievērojami atšķiras no Igaunijas un Lietuvas, kur lielākais ēnu ekonomikas īpatsvars ir vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā (aptuveni 27% no IKP). Visbeidzot, pētījumā parādīts, ka Latvijas mazie un, kas samērā pārsteidzoši, arī lielie uzņēmumi (ar vairāk nekā 200 darbiniekiem) ir tie, kuros vērojama vislielākā iesaistīšanās ēnu ekonomikas aktivitātēs.

4.2. tabula. Ēnu ekonomikas apmērs attiecībā pret IKP Baltijas valstīs

	2009	2010	Pārmaiņas
Igaunija	20.2%	19.4%	-0.8%
Lietuva	17.7%	18.8%	0.8%
Latvija	36.6%	38.1%	1.5%

Avots: Putniņš un Sauka (2011).

Kad tiek skaidroti iemesli, kāpēc notiek iesaistīšanās ēnu ekonomikas aktivitātēs, Latvijas uzņēmumi apgalvo, ka tos neapmierina nodokļu sistēma un/vai budžeta izdevumi. Salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu Latvijas uzņēmumi ar nodokļiem un budžeta izdevumiem ir neapmierināti visvairāk. Latvijas uzņēmumus ļoti neapmierina arī valdības atbalsts uzņēmējdarbībai (vai tā neesamība). Lai gan Latvijas uzņēmumi ir neapmierināti ar nodokļu sistēmu, tie samērā pozitīvi vērtē VID – divas trešdaļas aptaujāto uzņēmumu bija vai nu „ļoti apmierināti”, vai „apmierināti” ar nodokļu administrēšanu. Lai gan uzņēmumus apmierina nodokļu administrēšana, tās nepietiekamā likumīgā īstenošana minēta kā viens no iemesliem, kāpēc tie iesaistās ēnu ekonomikas aktivitātēs (T. J. Putniņš, A. Sauka, 2011).

⁵⁹ Aplūkojot faktus par Latviju no ēnu ekonomikas apmēra perspektīvas, V. Kaže, R. Škapars, G. Bolinskis (2011) konstatē: „Latvija bieži vien tiek minēta kā viena no valstīm, kur ir visaugstākais pelēkās ekonomikas līmenis, kas novērtēts % no IKP” (420. lpp.). Turklāt, aplūkojot vairāku dažādu pētījumu konstatētos datus, autori secina: „šie rādītāji skaidri atspoguļo jautājuma apmēru: pelēkās ekonomikas līmenis Latvijā ir viens no augstākajiem Austrumeiropā” (421. lpp.).

⁶⁰ Kā jau minēts, tas ir ļoti rets gadījums. Pieņemot, ka viss pārējais ir vienāds, tam vajadzētu sniegt drošākas aplēses, veicot valstu salīdzinājumu.

Konkurētspējas ziņā uzņēmumu līmenī konstatētie fakti liecina, ka daudzi uzņēmumi ēnu ekonomikā saskata izdzīvošanas iespēju gan absolūtā izmaksu līmeņa ziņā, gan saistībā ar konkurenci ar citiem uzņēmumiem.

Baltijas valstu ēnu ekonomikas indeksa konstatētie fakti apliecina un arī padziļina izpratni par Jaunā GCI konstatējumiem.

7. ielikums. Par SSE Riga ēnu ekonomikas apmēra aplēšu ticamību un to salīdzināmību ar citām aplēsēm

Ir trīs galvenās ēnu ekonomikas apmēra aplēšu metodes, un katrai no tām ir savas priekšrocības un trūkumi. Pirmā grupa, t.s. makrometodes, mēģina novērtēt ēnu ekonomiku, izmantojot makroekonomiskās aktivitātes rādītājus, piemēram, elektronēģijas patēriņu vai naudas uzkrājumus/plūsmas. Otrā grupa, t.s. latentu mainīgo metodes, sniedz aplēses, kuru pamatā ir novērotie mainīgie, kur tiek pieņemts, ka tie nosaka ēnu ekonomikas lielumu un pieaugumu, un novērotie mainīgie, kur tiek pieņemts, ka tos ietekmē ēnu ekonomikas apmērs. Visaptverošajā un plaši atzītajā OECD rokasgrāmatā „Nenovērotās ekonomikas novērtēšana” (*Measuring the Non-observed Economy*) pirmās divas metodes atzītas par nepiemērotām ēnu ekonomikas apmēra noteikšanai to ierobežojumu dēļ, piemēram: 1) nav skaidrs, kuras novērotās un nenovērotās ražošanas daļas aptver šīs metodes, 2) šo modeļu pamatā esošie pieņēmumi ir pārāk vienkāršoti un 3) modeļu rezultāti nav stabili tādā nozīmē, ka pārmaiņas modeļu pieņēmumos vai piemērā var radīt būtiski atšķirīgas aplēses. Šīs problēmas padara šīs divas metožu grupas zināmā mērā subjektīvas un viegli ietekmējamās praksē. Tomēr šo metožu priekšrocība ir tā, ka tās relatīvi ātri un lēti piemērojamas lielam skaitam valstu.

Ēnu ekonomikas aplēses SSE Riga ziņojumā „Baltijas valstu ēnu ekonomikas indekss” iegūtas no raksturīga triju valstu uzņēmēju aptaujas. Uz pētījumiem balstītas pieejas ietilpst trešajā ēnu ekonomikas apmēra aplēšu grupā – „tiešās metodes”. Lai gan tās ir visdārgākās un visvairāk laiku patērējošās, tām nav raksturīgi minēto divu grupu ierobežojumi, un tādējādi tās iesaka (piemēram, OECD) tādai piemērošanai, kur svarīga gan precizitāte definējot, kas tiek novērtēts, gan aplēšu stabilitāte. Loģisks pamats uzņēmēju tiešai aptaujāšanai, kā tas notika SSE Riga pētījuma ietvaros, ir tas, ka tie uzņēmēji, kuri paši iesaistīti neatbilstošu pārskatu sniegšanā un ēnu ekonomikā, vislabāk zina, cik daudz ražošanas vai ienākumu netiek iekļauti pārskatos.

Galvenais uz pētījumiem pamatotu pieeju ierobežojums ir risks pārāk augstu novērtēt kopējo ēnu ekonomikas apmēru neatbildēšanas vai nepatiesu atbilžu sniegšanas rezultātā temata sensitīvā rakstura dēļ. *SSE Riga* pētījums samazina šo risku, izmantojot vairākas pētniecības un datu apkopošanas tehnikas, kas iepriekšējos pētījumos pierādījušas, ka ir efektīvas patiesāku atbilžu gūšanai (sk., piemēram, *K. Gerxhani (2007), B. Kazemier, R. van Eck, (1992), J. Hanousek, F. Palda (2004)*). Pētījuma sagatavošanu tās uztver kā pētījumu par apmierinātību ar valdības politiku, nevis kā pētījumu par ēnu ekonomiku, pakāpeniski ieviešot sensitīvākus un mazāk sensitīvus jautājumus, pārfrāzējot pārskatu nesniegšanas jautājumus netieši (jautājot par citiem nozares uzņēmumiem, nevis par pašu uzņēmumu) un analīzes posmā kontrolējot faktorus, kas savstarpēji saistīti ar iespējami nepatiesu atbildi, piemēram, neiecietību pret izvairīšanos no nodokļiem un korupciju. Lai rezultāti būtu salīdzināmi starp valstīm, jā rūpējas, lai metodes tiktu konsekventi piemērotas katrā Baltijas valstī.

Netiešie darba tirgus pierādījumi nodrošina papildu netiešus pierādījumus Latvijā t.s. aplokšņu algu izplatībai. Divi attiecīgie rādītāji ir darbaspēka daļa, kas tiek nodarbināta, pamatojoties uz pagaidu līgumiem vai nelikumīgiem līgumiem (valstu vidējie rādītāji 2001.-2007. gadā), un darbaspēka daļa (kas koriģēta, ņemot vērā bezdarbu), kas neveic ieguldījumus pensiju sistēmā (2007. gada dati). Latvijā šie procentuālie rādītāji ir 7.1 un 9.8, Igaunijā – attiecīgi 2.4 un 5.6, bet Lietuvā - 4.9 (Lietuvā nav pieejami dati par ieguldījumiem pensiju sistēmā). Turklāt salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu Latvijā ievērojami lielāka ir tā darbaspēka daļa, kas strādā vai nu mazos uzņēmumos, vai ir pašnodarbinātie – kur tiek pieņemts, ka šie pasākumi veicina ēnu ekonomikas aktivitātes, piemēram, aplokšņu algas. Latvijā 2007. gadā šī daļa bija 41%, bet Igaunijā un Lietuvā - attiecīgi 26% un 27%. Nobeigumā, pamatojoties uz šiem trijiem rādītājiem, kas izriet no darba tirgus datiem, ir pamats uzskatīt, ka aplokšņu algu izplatība Latvijā ir lielāka nekā abās kaimiņvalstīs.*

* Minētie darba tirgus dati iegūti no K. Fialovas pētījuma, kurā izmantoti *Eurostat* dati, darbaspēka aptaujas un autoru aprēķini, lai analizētu attiecības starp darba tirgu un ēnu ekonomiku ES (*K. Fialová, 2010*). Jāpiemin, ka tā darbaspēka daļa, kura tiek nodarbināta uz pagaidu līgumu un nelikumīgu līgumu pamata, uzņēmējdarbības cikla ietvaros mainās, tāpēc izmantots perioda vidējais rādītājs.

Notikumi politikā

- KNAB ir institūcija, kuras uzdevums ir cīņa pret korupciju un tās novēršana Latvijā. KNAB dibināts 2002. gadā kā neatkarīga valsts institūcija, kas strādā Ministru prezidenta pakļautībā. Sākot ar 2012. gadu, KNAB uzdevumos ietilpst arī valsts amatpersonu deklarāciju pārbaude. Patlaban valsts amatpersonu deklarācijas pārbauda VID.
- Palielināta kriminālatbildība par kukuļdošanu privātajā sektorā, par kriminālsodāmu atzīta nepamatota labuma piedāvājuma pieņemšana, un par kriminālsodāmu atzīta arī kukuļdošana valsts sektorā kādas trešās personas labā.

- 2011. gadā valdība pieņēma grozījumus Krimināllikumā, nosakot kriminālatbildību par politisko partiju nelikumīgu finansēšanu lielā ajomā.
- Ēnu ekonomika valdības rūpju lokā bijusi jau daudzus gadus. 2010. gadā Latvijas valdība izstrādāja „Pasākumu plānu ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.–2013. gadam”. Plānā iekļauti 60 pasākumi ar mērķi pakāpeniski samazināt ēnu ekonomiku un veicināt godīgu konkurenci, piemērojot šādus pasākumus: administratīvā sloga samazināšanu, jaunas elektroniskās deklarēšanās sistēmas ieviešanu, sankciju sistēmas ieviešanu, lai ēnu ekonomikā ierobežotu aktīvo uzņēmumu piedalīšanos sabiedriskajos iepirkumos, centienus veicināt uzņēmējdarbības pāreju no neregistrētas uz reģistrētu tautsaimniecību, kā arī efektīvākas kontroles sistēmas ieviešanu.

Novērtējums

- Latvijā attieksme pret sociālajām un politiskajām institūcijām kopumā ir neapmierinoša.
- Latvijas valdības parasti bijušas īslaicīgas, un līdz SVF un EK intervencei Latvijas politikai bija raksturīgi galvenokārt īstermiņa mērķi.
- Pierādīts, ka ēnu ekonomika Latvijā veido aptuveni 40% no IKP. Aplokšņu algas ir galvenais šādas ēnu ekonomikas izpausmes veids.
- Ēnu ekonomika nenozīmē tikai zaudētus valsts ieņēmumus vai negodīgu konkurenci. Izkropļojot resursu sadali, ēnu ekonomika tiešā veidā kaitē gan iekšzemes, gan ārvalstu uzņēmumiem, vēršot Latviju mazāk pievilcīgu ārvalstu investoriem, īpaši tiem, kuri stingri ievēro biznesa ētikas normas.
- Institūcijas grūti mainīt pakāpeniski. Latvija, šķiet, iestrēgusi „sliktā institucionālā līdzsvarā”, īpaši ēnu ekonomikā ziņā.

4.1.2. Latvijas tiesiskā bāze

Valsts tiesiskajai sistēmai (tiesību akti, to ieviešana un īstenošana) ir būtiska loma valsts konkurētspējas noteikšanai. Tādējādi Jaunajā GCI īpaša uzmanība pievērsta likuma varai, kas ir viena no svarīgākajām sabiedrības institūcijām. 4.3. tabulā atspoguļots Baltijas valstu vispārējais Jaunais GCI, kā arī daži atsevišķi apakšindeksi, kas veido šo vispārējo rādītāju.

4.3. tabula. Likuma varu raksturojošais Jaunais GCI (atsevišķas komponentes)

	LV	LT	EE
Likuma vara (2010)	54	47	27
Tiesu neatkarība	64	68	26
Tiesiskā regulējuma efektivitāte	102	67	32
Īpašumtiesības	63	54	30
Likuma vara (PB)	35	37	26

Avots: Jaunais GCI.

Vērtējot pēc vispārējā likuma varas rādītāja, Latvija un Lietuva atrodas visai līdzīgās pozīcijās, bet Igaunija rangu tabulā ierindojas daudz augstāk. Analizējot sniegtos apakšindeksus, situācija ir gandrīz tāda pati – Latvija un Lietuva rangu tabulā atrodas visai tuvu, bet Igaunija tās ievērojami apsteidz. Tomēr, kā redzams 4.3. tabulā, Latvija nepatīkami izceļas vienā būtiskā aspektā, proti, tiesiskā regulējuma efektivitātes ziņā Latvija noslīdējusi līdz 102. vietai.

Lai izprastu tiesiskā regulējuma efektivitātes zemo rādītāju ietekmi, īsumā jāaplūko tiesiskā regulējuma loma un tas, kā šis regulējums ietekmē valsts konkurētspēju. Tautsaimniecības efektīvai funkcionēšanai un tādējādi arī konkurētspējai nepieciešama efektīva uzņēmējdarbību regulējoša tiesiskā bāze, kam nebūtu vajadzīgas lielas izmaksas. Labi funkcionējošs tiesiskais regulējums palielina visu tautsaimniecību nozaru attīstības iespējas, tādējādi pozitīvi ietekmējot arī konkurētspēju.

Prognozējama tiesiskā sistēma, no vienas puses, samazina uzņēmējdarbības izmaksas, kā arī ar tiesisko sistēmu un tiesību aktu piemērošanu saistīto uzņēmējdarbības risku. Neprognozējama tiesiskā sistēma, no otras puses, palielina uzņēmējdarbības risku un uzņēmējdarbības izmaksas. Tiesiskā sistēma uzskatāma par neparedzamu (neprognozējamu) vairākos gadījumos. Tiesību akti var būt neskaidri un grūti interpretējami. Neskaidri tiesību akti īstenošanas institūcijai, piemēram, regulatoram, varētu piešķirt pārāk lielas tiesības. Turklāt jāņem vērā arī dažādi ar tiesību aktu ieviešanu saistīti aspekti. Piemēram, atļaujas saņemšanai nepieciešamais laiks (uzņēmumu apvienošanai un saimniecisko strīdu izskatīšanai vajadzīgais laiks un izmaksas).

Citiem vārdiem sakot, jo grūtāk prognozējams un jo ilgāks kāda jautājuma risināšanai nepieciešamais laiks, jo lielāks tiesiskā regulējuma radītais uzņēmējdarbības risks. Turklāt neefektīva tiesiskā sistēma parasti rada nevienlīdzīgus noteikumus, kas izdevīgāki tiesību aktu ieviešanas institūcijām, nevis uzņēmumiem, vienlaikus radot arī pamatu korupcijai.

Kopumā ņemot, visi šie aspekti rada „nevajadzīgus” kropļojumus, kas negatīvi ietekmē ekonomisko resursu sadali un tādējādi arī tautsaimniecības konkurētspēju. Tāpēc valstīm ar efektīvu tiesisko regulējumu ir priekšrocības gan iekšzemes, gan ārvalstu investīciju piesaistē salīdzinājumā ar valstīm, kuru tiesiskā sistēma ir necaurredzama, lēna un dārga.

Šā ziņojuma uzdevums nav sniegt visaptverošu Latvijas situācijas raksturojumu saistībā ar likuma varas īstenošanu kopumā un tiesiskā regulējuma efektivitāti.⁶¹ Turklāt analīzi, kas par esošo situāciju ļautu iegūt vairāk informācijas nekā valsts vieta rangu tabulā atbilstoši Jaunajam GCI un PB Uzņēmējdarbības indeksam, vēl vairāk apgrūtina tas, ka vairāk vai mazāk vērojams izmantojamo datu trūkums, vienalga, vai tie būtu kvalitatīvi vai kvantitatīvi. Lai izvairītos no šīs problēmas, izmantota pieeja, ko varētu dēvēt par „netiešo pierādījumu” metodi. Proti, pētītas tās tiesību jomas, kuras būtiski

---

⁶¹ Taču likuma varu un/vai Latvijas tiesiskās sistēmas efektivitāti varētu (un, iespējams, vajadzētu) aplūkot kādā vienā vai vairākās padziļinātās izpētēs nākotnē.

ietekmē uzņēmējdarbības vides vispārējo kvalitāti un tādējādi arī konkurētspēju.⁶²

- reglamentējošā struktūra;
- korporatīvā pārvaldība;
- juridiskās sistēmas efektivitāte;
- arbitrāža un saimnieciskie strīdi.

Reglamentējošā struktūra

Reglamentējošās struktūras analīzes nolūkā apskatītas divas Latvijas institūcijas, kurām piešķirtas regulatora funkcijas, - FKTK un Konkurences padome. Abas šīs institūcijas regulē jomas, kas svarīgas labi funkcionējošai tirgus ekonomikai un tādējādi arī konkurētspējas palielināšanai. Tomēr svarīgi atcerēties, ka pētījuma mērķis nav izvērtēt šo institūciju darbību, bet gan to, cik labi vispārējais tiesiskais regulējums darbojas, nodrošinot godīgus un caurredzamus procesus, vienlaikus līdzsvarojot regulatora un tirgus dalībnieku intereses. Tam pamatā ir pieņēmums, ka valsts varas iestādes spēja pieņemt atbilstošus lēmumus un konstruktīvi un efektīvi sadarboties ar tirgus dalībniekiem varētu tikt uzskatīta par vienu no faktoriem, kas ietekmē tirgus dalībnieka (vienalga, iekšzemes vai starptautiska) lēmumu par turpmāku investīciju veikšanu Latvijā.

FKTK regulē un uzrauga visas bankas, apdrošināšanas sabiedrības un aktīvu pārvaldības uzņēmumus un atbild gan par šo institūciju piesardzīgu regulējumu, gan uzņēmējdarbību. Lai gūtu priekšstatu par tiesiskā regulējuma efektivitāti kopumā, analizēta daļa Licencēšanas komisijas darbības.⁶³ Konstatēts, ka vairākos gadījumos pieteikumu izskatīšanai bija vajadzīgs vairāk laika, nekā noteikts attiecīgajos tiesību aktos. Citos gadījumos grūtības sagādāja tiesību akti kā tādi, jo tajos nav norādīts maksimālais pieļaujama laiks licences pieteikuma izskatīšanai. Turklāt nav noteikti nekādi ierobežojumi tam, kādos gadījumos un cik lielā mērā valsts varas iestādei ir tiesības pieprasīt papildu informāciju. Lieki teikt, ka visi trīs minētie novērojumi liecina gan par procesa neprognozējamību, gan neskaidrībām par to, cik ilgi šāds process varētu turpināties. Šāda neskaidrība varētu tikt saistīta ar komisijas darbu, taču to var radīt arī tiesību akti, kuros komisijai nav noteikti stingri ierobežojumi attiecībā uz to vai citu izskatāmo jautājumu termiņiem.

Otrais gadījums attiecas uz Latvijas Konkurences likumu un tā ieviešanu. Pastāv tieša saikne starp konkurētspēju un konkurenci. EK Konkurences ģenerāldirektorāts, definējot savu misiju, norādījis: „Konkurence nav pašmērķis. Bez tās nav iespējams funkcionējošs vienotais tirgus, kas visiem tā dalībniekiem garantētu vienlīdzīgus noteikumus. (...) Tādējādi konkurence veicina plašāku mērķu īstenošanu, t.i., veicina spēcīgu un ilgtspējīgu izaugsmi, konkurētspēju.”

---

⁶² Šajā nodaļā izmantotos materiālus LKZ 2011 vajadzībām apkopājuši tiesību eksperti. Par šo materiālu interpretāciju atbild ziņojuma autori.

⁶³ Konkrēti, licenču izsniegšanu finanšu tirgus dalībniekiem darbības uzsākšanai, atļauju izsniegšanu būtiskas līdzdalības iegādei un izpildinstitūciju locekļu apstiprināšanu.

Konkurences likums ir galvenais konkurences tiesību akts, kurā definēti šādi galvenie mērķi:

- 1) aizliegtu vienošanos un darbību regulējums;
- 2) tirgus dalībnieku dominējošā stāvokļa ļaunprātīgas izmantošanas nepieļaušana;
- 3) tirgus dalībnieku dominējošā stāvokļa ļaunprātīgas izmantošanas nepieļaušana mazumtirdzniecībā;
- 4) uzņēmumu apvienošanās un iegādes kontrole;
- 5) negodīgas konkurences nepieļaušana.

Četri no šiem minētajiem galvenajiem mērķiem varētu tikt uzskatīti par samērā „standarta”. Tomēr vispārējā ES kontekstā izceļas trešais mērķis, jo attiecas tieši uz mazumtirdzniecību.⁶⁴

Konkurences padomes darba apskats sākts tāpat, kā aplūkojot FKTK funkcijas, proti, tiks noskaidrots, cik ilgs laiks Konkurences padomei nepieciešams lēmumu pieņemšanai, kas par to teikts tiesību aktos un cik lielu rīcības brīvību tai atļauj spēkā esošie likumi un noteikumi.

Konkurences likumā noteikti termiņi, kādos Konkurences padomei jāpieņem lēmums. Vairākumā gadījumu lēmums tai jāpieņem 6 mēnešu laikā pēc attiecīgās lietas ierosināšanas. Ja objektīvu iemeslu dēļ 6 mēnešu termiņu nav iespējams ievērot, Konkurences padome šo termiņu var pagarināt līdz 1 gadam, sākot no lietas ierosināšanas dienas. Ja lietā nepieciešama ilgstoša faktu konstatācija, Konkurences padome ar motivētu lēmumu var pagarināt lēmuma pieņemšanas termiņu uz laiku, kas nepārsniedz 2 gadus no lietas ierosināšanas dienas. Lēmumi par termiņa pagarināšanu lēmuma pieņemšanai saistībā ar izskatāmo lietu nav pārsūdzami. Praksē tas izvērties tā, ka Konkurences padome regulāri pagarinājusi lēmuma pieņemšanas termiņus bez jebkāda pamatojuma. Par to liecina arī statistika par periodu no 2007. gada 1. janvāra līdz 2011. gada 31. augustam, atklājot, ka Konkurences padomes veikto lietu izskatīšanu laiks vidēji ir garāks par 6 mēnešiem, taču īsāks par 1 gadu. Tas liecina, ka Konkurences padome izmanto tai piešķirto rīcības brīvību un atstāj tos tirgus dalībniekus, pret kuriem ierosināta lieta par kādu iespējamu pārkāpumu, neziņā par attiecīgās lietas iznākumu uz grūti prognozējamu laiku.

Vēl kāds svarīgs termiņš, kas jāievēro Konkurences padomes izskatītajās lietās, ir periods, kurā personām, pret kurām ierosināta lieta par attiecīgo pārkāpumu, jāsniedz fakti un informācija savai aizstāvībai. Saskaņā ar Konkurences likumu pēc tam, kad Konkurences padome attiecīgajā lietā konstatējusi lēmuma pieņemšanai nepieciešamos faktus, procesa dalībniekiem tā nosūta rakstisku

---

⁶⁴ Vērts nedaudz komentēt Konkurences likuma trešo, galveno, mērķi, proti, dominējošās pozīcijas izmantošanas mazumtirdzniecībā nepieļaušanu. Šai likuma prasībai un veidam, kādā Konkurences padome to ieviesusi, būtu jāaizsargā iekšzemes piegādātāju intereses. Šajā likuma daļā nav minētas patērētāju intereses. Tādējādi šī Latvijas Konkurences likuma īpašā prasība neveicina ne konkurences, ne vienotā tirgus attīstību. Tāpēc tas rada ekonomisko resursu nepamatotas piešķiršanas iespēju un tādējādi samazina arī Latvijas konkurētspēju.

paziņojumu, kurā sniedz pamatojumu, balstoties uz lietas izskatīšanas gaitā konstatētajiem faktiem. Procesa dalībniekiem īsā laikā jāatbild uz šo paziņojumu, turklāt daudzos gadījumos viņiem nav pieejami lietas materiāli, jo Konkurences padome ar savu lēmumu šādu piekļuvi var ierobežot. Šis apstāklis un tas, ka Konkurences padomei pirms minētā paziņojuma nosūtīšanas nav jāformulē sava nostāja attiecībā uz izskatāmo lietu, nozīmē, ka uzņēmumiem, pret kuriem ierosināta lieta par izdarītajiem pārkāpumiem, ir ļoti ierobežotas iespējas sevi aizstāvēt.

Jāsecina, ka spēkā esošais Konkurences likums un veids, kādā Konkurences padome to īsteno, radījis nevienlīdzīgus noteikumus, turklāt par labu Konkurences padomei, kam likums piešķir ievērojamu rīcības brīvību, kuru tā, šķiet, izmanto pilnā mērā. Atceroties minēto EK Konkurences ģenerāldirektorāta citātu, šķiet, Latvijas Konkurences likums nespēj nodrošināt vēlamos rezultātus. Pēdējais faktors ir problemātisks, jo labi funkcionējoša konkurences likumdošana nepieciešama, lai funkcionētu Eiropas iekšējais tirgus, un tā nepieciešama arī nacionālajai un Eiropas konkurētspējai.⁶⁵

Korporatīvā pārvaldība

Labā korporatīvā pārvaldība ir svarīgs faktors labas kopējās uzņēmējdarbības vides radīšanai. Parasti investorus piesaista uzņēmumi (un tādējādi arī valstis) ar spēcīgu korporatīvās pārvaldības sistēmu, kas spēj nodrošināt investoriem pārlicību, ka šie uzņēmumi ir labi pārvaldīti un caurredzami, vienlaikus piedāvājot stabilu un prognozējamu uzņēmējdarbības vidi. Tādējādi uzņēmumiem ar labu korporatīvās pārvaldības struktūru būs vieglāk piekļūt kapitālam, turklāt arī šo uzņēmumu kapitāla izmaksas būs zemākas. Citiem vārdiem sakot, valsts, kurai raksturīga laba korporatīvās pārvaldības struktūra, ir pievilcīga gan iekšzemes, gan ārvalstu investoriem.⁶⁶

Kā izklāstīts 4.3.2. apakšsadaļā par Latvijas kapitāla tirgiem, ir ļoti daudz pierādījumu tam, ka korporatīvā pārvaldība Latvijā nav pietiekami labi attīstīta. Turklāt, tā kā visiem pārējiem faktoriem esot vienādiem, laba korporatīvā pārvaldība samazina korupcijas līmeni, kā arī ēnu ekonomikas apmēru, šie divi rādītāji vēl vairāk apstiprina secinājumu par to, ka Latvijā korporatīvās pārvaldības struktūra ir nepietiekama.

Juridiskās sistēmas efektivitāte

Efektīva un lēta tieslietu sistēma veicina vieglu un efektīvu uzņēmējdarbības sektora funkcionēšanu un tādējādi sekmē konkurētspēju. Valstīm, kurās tieslietu sistēma funkcionē efektīvi, ir priekšrocība iedrošināt iekšzemes un ārvalstu investīcijas attiecībā pret tām valstīm, kurās tieslietu sistēma ir necaurredzama, lēna un dārga.

Pieejamie indikatori apstiprina pārlicību,⁶⁷ ka Latvijas tiesu sistēma ir neefektīva. Tiesu administrācijas efektivitāte izskatāmo lietu jomā ir

⁶⁵ Diskusiju sk. *European Commission* (2010).

⁶⁶ Diskusiju sk. *A. Shleifer, R. Vishny* (1997), *L. Zingales* (1998).

⁶⁷ Piemēram, EK publicētais *Eurobarometer: Public Opinion in the European Union* norāda, ka aptuveni trešdaļa Latvijas iedzīvotāju uzticas nacionālajai tieslietu sistēmai. Tas ir labāk nekā Lietuvā, kur aptuveni tikai ceturtdaļa iedzīvotāju uzticas tieslietu sistēmai, bet sliktāk nekā Igaunijā.

nepietiekama, jo ir garas rindas, kas savukārt rada kavējumus, tādējādi samazinot efektivitāti. Nesenā EK pētījumā⁶⁸ par izskatīšanas laiku,⁶⁹ izmantojot 2008. gada datus par civilajām, komercietām un administratīvajām lietām, Latvijā bija 158, 285 un 172 dienas attiecīgi pirmās, otrās un augstākās instances tiesām. Attiecīgie rādītāji Igaunijai bija 133, 142 un 125 dienas un Lietuvai – attiecīgi 45, 210 un 57 dienas. Attiecībā uz dinamiku Latvija ieridojas trešajā vietā no beigām izbeigto lietu ziņā.⁷⁰ No Latvijas atpaliiek vienīgi Horvātija un Rumānija. Tādējādi dati par izskatīšanas laiku un izbeigto lietu proporciju nodrošina izskaidrojumu neapmierinošajam Latvijas GCI rādītājam, kas atspoguļots 4.3 tabulā.

Nākamajā sadaļā norādīts, ka Latvijā var novērot lielu skaitu šķīrējtiesu un lietu, kas tiek izskatītas šķīrējtiesās, un iespējamais šā fakta skaidrojums ir tāds, ka tas rāda Latvijas tieslietu sistēmas neefektivitāti.

Faktori, kas rada neefektīvu un īpaši lēnu juridiskās sistēmas funkcionēšanu, ir šādi.

- Bieži mainīgā likumdošana apvienojumā ar nepietiekamā kvalitātē sastādītiem vai neeksistējošiem tiesību aktiem.
- Reģionālā nesabalansētība personāla ziņā – piemēram, viens tiesnesis apelācijas instancē Rīgas reģiona tiesā saņem mēnesī divas vai trīs reizes vairāk lietu nekā tiesneši citu reģionu tiesās.
- Tiesnešu izglītība – daudzi no viņiem saņēmuši izglītību padomju laikos un tādējādi strādājuši atšķirīgā tiesu sistēmā.
- Sistēma, kas indivīdu attaisno gandrīz jebkurā gadījumā, piemēram, neierodoties uz tiesas sēdi. Tas var ievērojami palēnināt juridiskos procesus.

Daudzus no šiem novērojumiem vismaz daļēji var izskaidrot tas, ka atšķirībā no Igaunijas Latvija (tāpat kā Lietuva) nav īstenojusi vispārēju tieslietu sistēmas reformu, bet mēģinājusi to mainīt pamazām.

Šķīrējtiesa un saimnieciskie strīdi

Lai izprastu vispārējo Latvijas uzņēmējdarbības klimatu, būtu ideāli, ja par rādītāju varētu izmantot saimniecisko strīdu skaitu. Tomēr tas nav iespējams. Tam ir vairāki iemesli. Viens no tiem ir tas, ka daudzi saimnieciskie strīdi tiek nokārtoti ārpus tiesu sistēmas, izskatot tos šķīrējtiesā. Šķīrējtiesai ir vairākas priekšrocības salīdzinājumā ar strīdu risināšanu tiesā, proti, tā ļauj iesaistītajām personām kontrolēt procesu, tā ir ātrāka un kopumā tiek uzskatīta arī par efektīvāku. Tieši tāpēc daudzos gadījumos strīdu risināšanā priekšroka tiek dota šķīrējtiesai. Tāpēc šķīrējtiesā izskatīto lietu skaitu var uzskatīt par rādītāju, kas atspoguļo arī saimniecisko strīdu skaitu un tādējādi arī tiesiskās sistēmas

---

⁶⁸ Sk. *The European Commission for the Efficiency of Justice* (2011).

⁶⁹ Izskatīšanas laikā salīdzina izlemto lietu skaitu attiecīgajā periodā un neizlemto lietu skaitu perioda beigās. To aprēķina, dalot 365 gada dienas ar lietu apgrozību īpatvaru (kur lietu apgrozības īpatsvars ir attiecība starp izlemto lietu skaitu un neizlemto lietu skaitu perioda beigās). Izskatīšanas laiks rāda nepieciešamo dienu skaitu, lai iesniegtā lieta tiesā tiktu atrisināta.

⁷⁰ Izbeigto lietu īpatsvars ir attiecība starp atrisinātajām un ienākošajām lietām noteiktā periodā.

efektivitāti un biznesa kultūru. Diemžēl nav zināms šķīrējtiesā iesniegto lietu skaits, taču ir pieejama informācija par šķīrējtiesu skaitu Latvijā – rādītāju, kas liecina par saimniecisko strīdu skaitu. Latvijā ir aptuveni 120 šķīrējtiesu⁷¹ (Lietuvā – trīs reģistrētas šķīrējtiesas).⁷² Pirmkārt, tas liecina par daudziem saimnieciskajiem strīdiem (jo pieprasījums acīmredzot attaisno vairāk nekā 100 šķīrējtiesu institūciju uzturēšanu), tādējādi liecinot par to, ka kopējais Latvijas uzņēmējdarbības klimats atrodas tālu no vēlamā, apstiprinot arī Jaunā GCI rādītājus. Turklāt, visticamāk, daļēji to var skaidrot arī ar neefektīvo tiesisko sistēmu. Otrkārt, šķīrējtiesu skaits signalizē par iespējamu kvalitātes problēmu, proti, tik mazā valstī kā Latvija vienkārši trūkst kvalificētu speciālistu visu šķīrējtiesu kvalitatīva darba nodrošināšanai. Tas savukārt liek domāt, ka, samazinot šķīrējtiesu skaitu, varētu tikt paaugstināta pieņemto lēmumu kvalitāte.

Novērtējums

Vispārējais Latvijas tiesiskā regulējuma novērtējums ļauj izdarīt šādus secinājumus.

- Tiesiskā sistēma kopumā tiek uzskatīta par neefektīvu, īpaši spēkā esošie tiesību akti un to ieviešana.
- Tiesiskā sistēma, šķiet, ieviešanas institūcijām dod pārāk lielu rīcības brīvību, kuru šīs institūcijas, iespējams, arī izmanto, turklāt uz tirgus dalībnieku rēķina.
- Kopumā pastāv nevienlīdzīgi noteikumi, kurus savā labā var izmantot ieviešanas institūcijas, turklāt uz tirgus dalībnieku rēķina.
- Runājot par konkurētspēju, Konkurences likums un tā ieviešana būtu jāpārskata un, iespējams, jāgroza.
- Latvijas nepilnīgā korporatīvās pārvaldības struktūra palielina kapitāla izmaksas un neveicina investīcijas.

Noslēgumā jāsecina, ka pašreizējie tiesiskās sistēmas trūkumi kavē investīciju ieplūdi, rada daudz saimniecisko strīdu un pieļauj nepamatotu Latvijas ekonomisko resursu sadali, tādējādi mazinot Latvijas konkurētspēju.

4.2. Makroekonomiskā politika

Makroekonomiskajai politikai ir būtiska īstermiņa ietekme uz saimniecisko darbību, dažkārt pat lielāka nekā citiem konkurētspēju ietekmējošiem galvenajiem faktoriem. Tomēr tādu faktoru, piemēram, īstermiņa ekspansīvas fiskālās politikas, ilgtermiņa ietekme bieži vien ir ierobežota. Svarīgākas ir makroekonomiskās politikas rezultātā izveidojušās strukturālās

⁷¹ Sk. *Ancient and Modern: Arbitration in Northern Europe* (2008) („Senatne un mūsdienas: šķīrējtiesas Ziemeļeiropā”), kur teikts: „Viena no spilgtākajām Latvijas šķīrējtiesu prakses iezīmēm tomēr ir šķīrējtiesu rekordlielais skaits valstī. Pašlaik Latvijā ir 122 LR Tieslietu ministrijas reģistrētas šķīrējtiesas.”

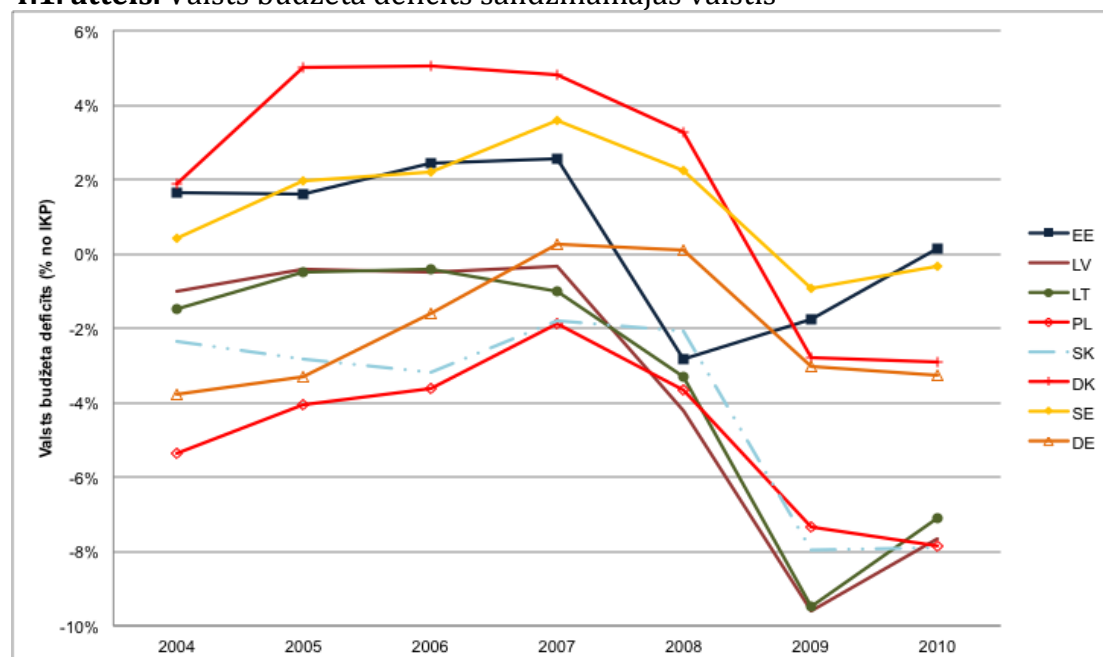
⁷² Sk. *Arbitration in the Baltic States* (2009) („Šķīrējtiesa Baltijas valstīs”).

nelīdzsvarotības, piemēram, ilgstoši augsta inflācija vai valsts budžeta deficīts, kas nav ilgtspējīgs.

Atbilstoši Jaunajam 2010. gada GCI Latvijas makroekonomiskā politika ierindojās 94. vietā, proti, zemāk nekā Krievija (82. vieta) un daudz zemāk nekā Igaunija (31. vieta). Tā kā lats ir piesaistīts eiro, makroekonomiskās politikas slogs gandrīz pilnībā gulst uz fiskālo politiku. No sacītā izrietošā loģika prasītu, ka augstas inflācijas periodos būtu jāīsteno stingra fiskālā politika, kas samazinātu pieprasījumu un inflācijas spiedienu. Latvijas gadījumā tas nozīmē, ka straujās izaugsmes gados valdībai bija jānodrošina budžeta pārpalikums, daļēji, lai biznesa cikla ietvaros līdzsvarotu budžetu, daļēji, lai nepieļautu inflācijas kāpumu.

Praksē, kā redzams 4.1. attēlā, Latvijas valdība 2004.-2010. gadā nespēja nodrošināt sabalansētu budžetu, lai gan ekonomiskā izaugsme līdz 2007. gadam bija mērāma ar divciparu skaitli un nodokļu ieņēmumu apjoms pieauga. Lietuva rīkojās gandrīz tāpat kā Latvija. Turpretī Igaunija īsteno pretciklisku fiskālo politiku, labvēlīgos apstākļos veidojot budžeta pārpalikumu, bet nelabvēlīgos apstākļos - deficītu. No šā viedokļa Latvijas un arī Lietuvas fiskālā politika cietusi neveiksmi, par ko liecina arī abu valstu atrašanās GCI rangū tabulā.

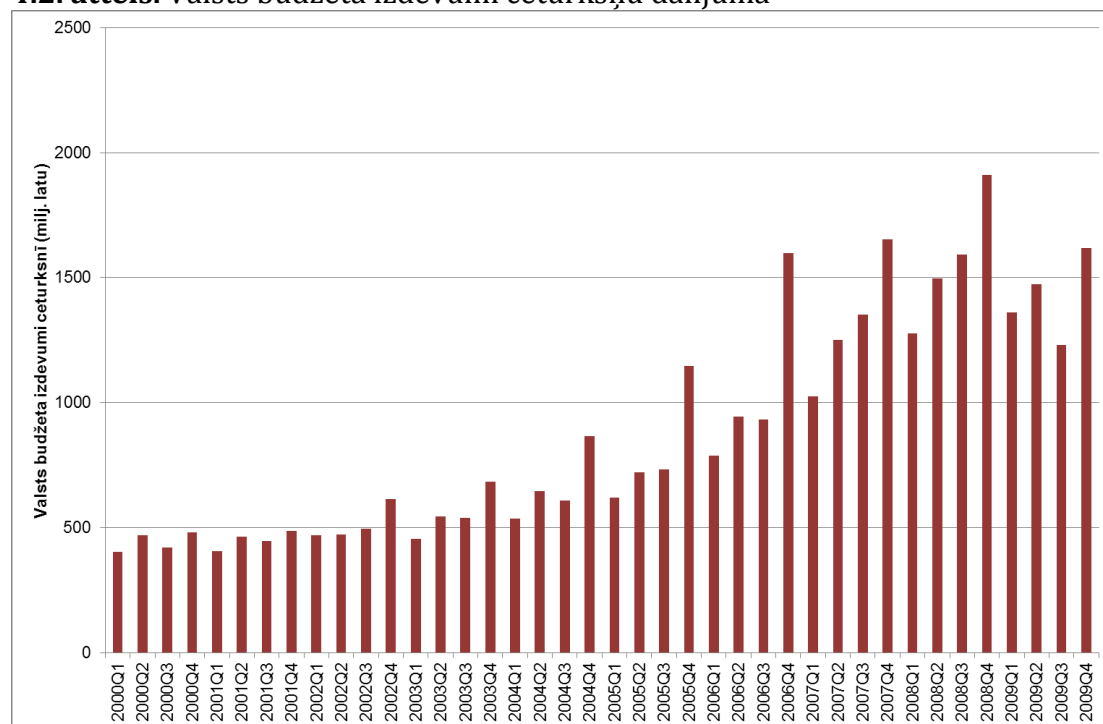
4.1. attēls. Valsts budžeta deficīts salīdzināmajās valstīs

Avots: Reuters.

Latvijas nevēlēšanās vai nespēja īstenot stingrāku fiskālo politiku straujās izaugsmes laikā, iespējams, skaidrojama ar Latvijas koalīciju valdību īslaicīgumu un Ministru prezidenta un LR Finanšu ministrijas institucionālo nespēju, plānojot budžeta izdevumus, salīdzinājumā ar nozaru ministriem. 4.2. attēlā atspoguļoti budžeta ceturkšņa izdevumi, palielinoties ekonomiskās izaugsmes tempam.

4.2. attēls. Valsts budžeta izdevumi ceturkšņu dalījumā

Avots: LR Finanšu ministrija.

Redzams, ka izdevumi konsekventi pieauga katra gada pēdējā ceturksnī, kad lielie nodokļu ieņēmumi tika sadalīti starp dažādo koalīcijas valdību partneriem. Tādējādi summas, kuras būtu bijis iespējams izmantot budžeta pārpalikuma veidošanai, tika vienkārši iztērētas. Tikai pēc tam kad Latviju smagi bija skārusi ekonomiskā krīze, ārvalstu aizdevēji piespieda Latvijas valdību pārskatīt budžeta izdevumu daļu un īstenot virkni pasākumu, t.sk. samazināt gan valsts sektorā strādājošo algas, gan skaitu, kā arī samazināt valsts izdevumus kopumā.

Vēl viens efektīvas fiskālās politikas īstenošanu kavējošs faktors ir tas, ka vairākus ar labklājību un atlīdzību saistītus jautājumus regulē Satversme (LR konstitūcija). Piemēram, mēģinājumu samazināt pensijas, kas straujās ekonomiskās izaugsmes laikā palielinājās tāpat kā algas, apturēja Satversmes tiesas lēmums, jo Satversmes tiesa atzina valdības rīcību par „antikonstitucionālu”. Tādējādi ar valsts pensiju izmaksu saistīto izdevumu apjoms ekonomiskās krīzes laikā pieauga no aptuveni 6% no IKP līdz 9% no IKP. Tādējādi būtiska to jautājumu daļa, kuri parasti tiek uzskatīti par fiskālo politiku (kā arī labklājības politiku), izrādās ārpus ekonomiskās politikas jomas.

Turklāt viedokli par stingras fiskālās politikas nepieciešamību apstiprina arī tas, ka, ņemot vērā lata piesaisti eiro, LB rīcībā ir ierobežots skaits citu monetāro instrumentu, ko tā varētu izmantot inflācijas apkarošanai vai citu ekonomisko problēmu risināšanai. Citiem vārdiem sakot, šie uzdevumi atstāti fiskālo instrumentu ziņā.

Kopumā minētie novērojumi ir pietiekams arguments par labu fiskālās politikas reformai. Pirmais solis tika sperts, ierosinot Fiskālās disciplīnas likumu, kurā

skartas dažas no redzamākajām problēmām. Iespējams, likuma pieņemšana vien nevarētu būt pietiekama, un tas būtu jāiestrādā Satversmē, lai nepieļautu vieglu tā atcelšanu.

Visbeidzot, plaši izplatītā krāpšana nodokļu jomā (kā iepriekš minēts sadaļā par ēnu ekonomiku) un vispārējais viedoklis (saskaņā ar Jauno GCI) par nelietderīgu valsts līdzekļu izmantošanu būtiski ierobežo fiskālās politikas iespējas un ietekmes jomu. Ja ēnu ekonomikas apmērs būtu tikpat liels kā, piemēram, Lietuvā, Latvijas fiskālie rezultāti, tāpat kā tās vieta Jaunajā GCI rangu tabulā, visticamāk, būtu bijusi ievērojami augstāka.

Makroekonomiskās politikas attīstība

Institucionālās pārmaiņas:

- Fiskālās disciplīnas likums. Tas sniedz fiskālās politikas pamatnostādnes, kas nosaka precīziska budžeta izstrādāšanas noteikumus, t.sk. izdevumu griestus, budžeta pārpalikuma izveides nepieciešamību periodos, kad IKP pieaugums pārsniedz 2%, un budžeta deficīta robežu 3% apjomā no IKP, kā arī sistemātisku vidēja termiņa budžeta plānošanu un prognozēšanu. Likums šobrīd (2012) tiek apspriests Saeimā un ir paredzēts, ka tas stāsies spēkā 2014. gadā.
- Operatīvā līmenī Latvijas valdība 2008.-2011. gadā likumu „Par budžetu un finanšu vadību” grozījusi 10 reizi, lai palielinātu uzraudzību un atbildību par budžeta veidošanas procesu. Arī šīs pārmaiņas veiktas atbilstoši Latvijai piešķirto SVF un ES aizdevumu līgumu nosacījumiem. Šie grozījumi finanšu ministram dod tiesības pēc saviem ieskatiem uz laiku ierobežot Valsts kases izsniegto līdzekļu plūsmu, ja budžeta deficīts pārsniedz 0.5% no IKP.

Novērtējums

- Latvijas makroekonomiskā politika līdz brīdim, kad 2008. gada beigās un 2009. gada sākumā iejaucās starptautiskie aizdevēji, kopumā vērtējama kā neefektīva. Tā kā lata piesaiste eiro nozīmē, ka aktīvas monetārās politikas iespējas ir visai ierobežotas, fiskālā politika bijusi neapmierinoša.
- Ņemot vērā saistības pret SVF un EK, Latvijas fiskālā politika pašlaik lielā mērā strādā autopilotā. Fiskālās politikas mērķi ir parāda atmaksa un Māstrihtas kritēriju izpilde, un mazāka uzmanība tiek pievērsta Latvijas iedzīvotāju labklājības problēmām.
- Fiskālajai politikai vajadzīga racionālāka plānošana un ieviešana, lai nodrošinātu Latvijas ekonomiskās attīstības mērķu sasniegšanu.

II daļa. Mikroekonomiskā konkurētspēja

4.3. Ražošanas faktori

4.3.1. Darba tirgi: institūcijas un politika

Labi funkcionējošs darba tirgus ir svarīgs valsts konkurētspēju ietekmējošs faktors, jo tas nosaka valsts galveno ekonomisko resursu, proti, darbaspēka, efektīvu sadali. Formālos un neformālos tirgus mehānismus, kas nosaka to, kā funkcionē valsts darba tirgus, var uzskatīt par darba tirgus institucionālo struktūru. Darba tirgus institūcijas var raksturot šādos aspektos:

- vienošanās par darba samaksas sistēmu un apjomu;
- minimālo algu regulējošie tiesību akti;
- nodarbinātības aizsardzību regulējošie tiesību akti;
- darbaspēka nodokļu slogs.

Visi šie elementi kopā ietekmē darba tirgus funkcionēšanu un pielāgošanos šokam, piemēram, nosakot bezdarba līmeni un ietekmējot reālās algas un cenu reaģēšanu uz bezdarba līmeni. Piemēram, stingras nodarbinātības aizsardzību regulējošo tiesību aktu prasības palielina strādājošo iespējas ietekmēt algu noteikšanas procesu, tāpēc algas mazāk atkarīgas no bezdarba līmeņa: tas padara atlaišanu dārgāku, un tādējādi, esot nemainīgam bezdarba līmenim, darba zaudēšanas risks attiecīgajā organizācijā strādājošajam ir zemāks, tāpēc strādājošajiem ir lielākas iespējas prasīt un izredzes saņemt algas pielikumu. Lielas minimālās algas var mazināt darba devēju manevrēšanas iespējas un vēlmi pieņemt darbā mazkvalificētus darbiniekus, tādējādi palielinot jau strādājošo darbinieku iespējas ietekmēt algas apjomu, ja bezdarba līmenis nemainās. Turklāt institucionālā ietekme var izpausties arī kā atbilstības nodrošināšana starp darbaspēka kvalitāti un darba raksturu. Jebkāda institucionāla sistēma, kas palielina iespēju nodrošināt atbilstību starp darba meklētāju kvalifikāciju un pieprasījumu, var mazināt strukturālo bezdarbu. Labāka atbilstība starp darba meklētāju kvalifikāciju un pieprasījumu ļaus labāk sadalīt ekonomiskos resursus, tādējādi tieši ietekmējot arī ražīgumu.

Vienošanās par darba samaksas sistēmu un apjomu

Pretstatā daudzām Rietumeiropas valstīm Latvijā nav centralizētas algu vienošanās sistēmas. Patiesi, Latvijas privātajā sektorā arodbiedrību gandrīz nav, bet valsts sektorā esošās arodbiedrības, piemēram, medicīnas un izglītības darbinieku arodbiedrības, ir neefektīvas. Tikpat kā nav dzirdēts par streikiem vai citiem protesta veidiem. 4.4. tabulā sniegti jaunākie no tīmekļa vietnes *worker-participation.eu* gūtie dati par arodbiedrību blīvumu un koplīgumu procentuālo segumu Baltijas valstīs un - salīdzinājumam - arī dažās citās valstīs.

4.4. tabula. Arodbiedrību blīvums un koplīgumu procentuālais segums salīdzināmajās valstīs (2010. gads)

	LV	LT	EE	DK	SE	UK
Arodbiedrību biedru īpatsvars	14%	9%	10%	67%	71%	27%
Koplīgumu procentuālais segums	34%	15%	33%	80%	90%	33%

Avots: www.worker-participation.eu.

Tādējādi koplīgumu nozīme Latvijā ir ļoti maza. Ja koplīgums noslēgts, attiecīgās vienošanās parasti tiek slēgtas uzņēmuma vai organizācijas līmenī, bet lielākajā daļā Latvijas privātā sektora šādas sarunas vispār nenotiek. Tādējādi daudzu strādājošo algas tiek noteiktas, vienojoties individuāli. Turklāt jāsaprot, ka privātajā sektorā uzrādītās algas nebūt neatspoguļo visu esošo situāciju un aplokšņu algu sistēma, proti, skaidras naudas izmaksa darbiniekiem papildus oficiāli uzrādītajām algām, raksturīga gandrīz visam privātajam sektoram. Kā minēts iepriekšējā nodaļā, ir būtiski pierādījumi tam, ka neuzrādītajām algām ir svarīga nozīme Latvijas tautsaimniecībā. Iepriekš 2009. gadā veiktais pētījums liecina, ka 17% no visām Latvijā oficiāli nodarbinātajām personām (salīdzinājumam: ES27 valstīs - 5%, Lietuvā - 11% un Igaunijā - 8%) saņem aplokšņu algas vidēji 46% apjomā no viņu kopējiem algas ieņēmumiem.⁷³ Šādas formālas un neformālas prakses neto rezultāts ir tāda algu noteikšanas sistēma privātajā sektorā, kura tiek uzskatīta par īpaši „elastīgu”, kur algu noteikšanu ierobežo koplīgumi un aplokšņu algas var tikt izmantotas kā neformāls korekcijas mehānisms.

Minimālo algu regulējošie tiesību akti

Likumā noteiktās minimālās algas ietekmes uz nodarbinātību un vispārējo darba tirgus funkcionēšanu analīze nav tik vienkārša. Tomēr gan teorija, gan prakse ļauj domāt, ka minimālā alga, ja tā ir saistoša, visticamāk, mazina nodarbinātību, īpaši mazkvalificētā un mazāk produktīvā darbaspēka nodarbinātību.

4.3. attēlā sniegts minimālo algu salīdzinājums vairākās ES valstīs.⁷⁴ Minimālā alga Latvijā, kā arī pārējās Baltijas valstīs eiro pēc PPS ir viena no zemākajām ES. Tomēr, ja salīdzina minimālās algas attiecību pret vidējo darba algu,⁷⁵ Latvijā tā ir viena no augstākajām jauno ES valstu vidū (31.6% 2010. gadā), augstāka nekā Igaunijā (24.7%) un Lietuvā (29.3%). Tas liecina par to, ka minimālās algas ietekme uz darba tirgu Latvijā, visticamāk, ir visai spēcīga.⁷⁶

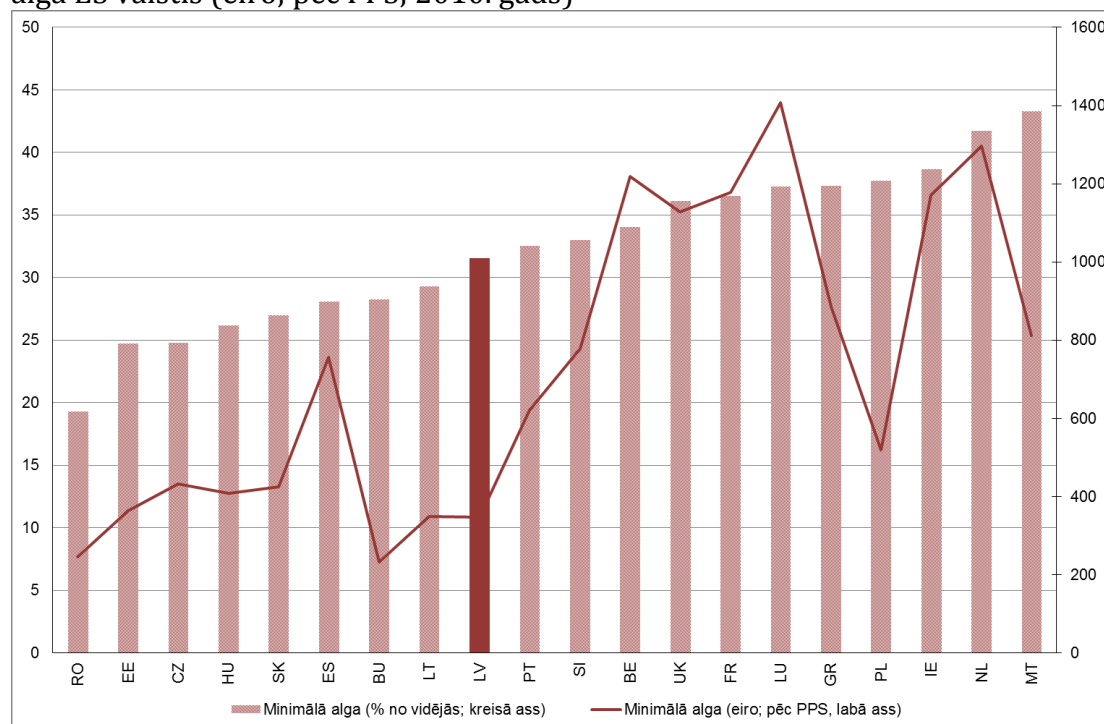
⁷³ Sk. C. Williams (2009).

⁷⁴ Likumā noteiktā minimālā alga ir 18 valstīs no ES27 valstīm. Minimālā alga Beļģijā un Grieķijā tiek noteikta koplīgumos, taču, tā kā minimālās algas segums šajās valstīs ir ļoti plašs (attiecas gandrīz uz visām tautsaimniecības nozarēm), šajā salīdzinājumā iekļautas arī šīs valstis.

⁷⁵ Salīdzinājumam izmantota vidējā darbinieku alga, kas atspoguļota nacionālajos kontos, nevis oficiāli uzrādītās algas, jo nacionālo kontu dati koriģēti, ievērojot ēnu ekonomikas aplēses. Tādējādi no nacionālajiem kontiem gūtajos algu datus vismaz daļēji ņemtas vērā t.s. aplokšņu algas.

⁷⁶ To, ka vidējās algas līmenis Latvijā ir visai zems, taču tā attiecība pret darbinieku vidējo darba samaksu ir augsta, var izskaidrot tādējādi, ka darbaspēks Latvijā ir mazāk produktīvs nekā citās Eiropas valstīs un tāpēc pelna mazāk.

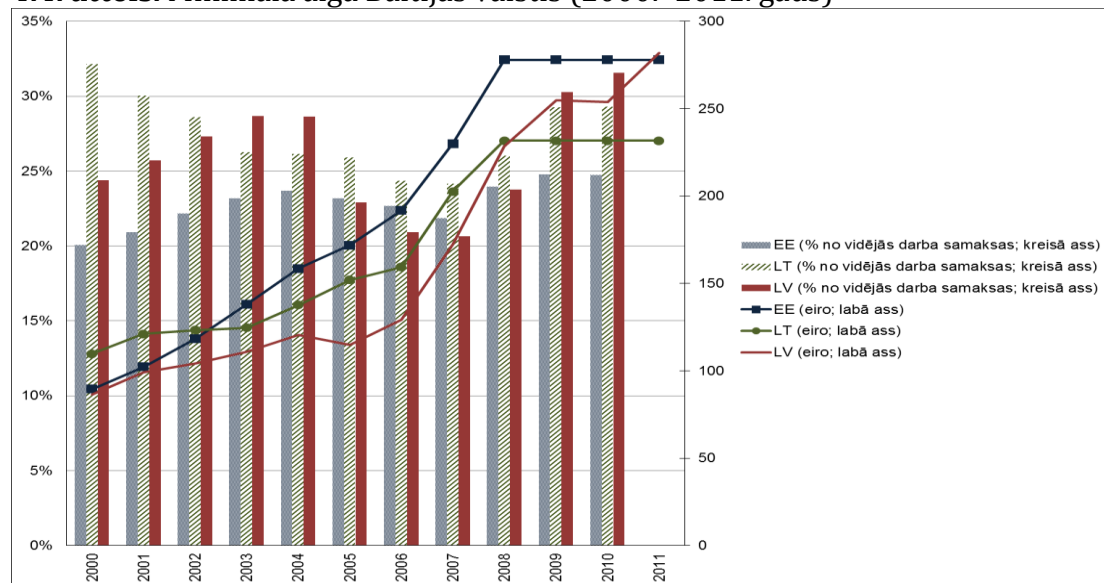
4.3. attēls. Minimālā alga ES valstīs (% no vidējās darba samaksas) un minimālā alga ES valstīs (eiro; pēc PPS; 2010. gads)

Avoti: Eurostat un autoru aprēķini.

Latvija ir vienīgā Baltijas valsts, kas pēckrīzes periodā paaugstinājusi minimālo algu (sk. 4.4. att.). Ne Igaunija, ne Lietuva kopš 2008. gada minimālo algu nav paaugstinājusi, bet Latvijā minimālā alga palielināta divas reizes – 2009. gada 1. janvārī (no 160 latiem (228 eiro) līdz 180 latiem (256 eiro) mēnesī) un 2011. gada 1. janvārī (līdz 200 latiem (285 eiro) mēnesī). Tādējādi minimālā alga Latvijā ir augstāka nekā pārējās Baltijas valstīs gan vidējās darba samaksas ziņā, gan – pēc pēdējā paaugstinājuma – arī eiro izteiksmē.

4.4. attēls. Minimālā alga Baltijas valstīs (2000.–2011. gads)

Avoti: Eurostat un autoru aprēķini.

Minimālās algas paaugstināšana atbilst 2003. gadā pieņemtajai un nesen pārskatītajai politikai, kuras mērķis ir līdz 2014. gadam palielināt minimālo algu līdz 47%-48% no bruto vidējās mēneša algas (patlaban tā ir 44.9% no vidējās algas 2010. gadā). Viens no politikas mērķiem ir taisnīgums. Tiek uzskatīts, ka, lai Latvija varētu ratificēt Eiropas Sociālās hartas 4. pantu (kas paredz taisnīgu atlīdzību (Eiropas Padome, 1961)), politikas galīgajam mērķim būtu jāatbilst minimālajai algai 68% apjomā no vidējās darba samaksas. Pastāv arī uzskats, ka augstāka minimālā alga samazina darba devēju motivāciju maksāt aplokšņu algas.

Tomēr Latvijā minimālā alga procentos no darba samaksas jau tā ir samērā augsta salīdzinājumā ar pārējām jaunajām ES valstīm. Tas nozīmē, ka tālāka minimālās algas attiecības pret vidējo darba samaksu paaugstināšana, visticamāk, palielinātu attiecīgos izkropļojumus.

Nodarbinātības aizsardzību regulējošie tiesību akti

Nodarbinātības aizsardzību regulējošie tiesību akti parasti raksturo darba tirgu elastīgumu. Plaši tiek izmantoti šādi nodarbinātības aizsardzību regulējošo tiesību aktu stingrības rādītāji:

- Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) Nodarbinātības aizsardzību regulējošo tiesību aktu indekss (*Employment protection legislation index (EPL)*) (D. Venn, 2009);
- PEF aprēķinātais darbā pieņemšanas un atlaišanas no darba elastības indekss (*World Economic Forum*, 2010).

OECD EPL indekss ir viens no biežāk izmantotiem rādītājiem nodarbinātības aizsardzības tiesību aktu analīzē. Šajā indeksā tiek ņemta vērā 21 nodarbinātības aizsardzības likumdošanas norma. Šīs normas raksturo trīs tiesību aktu aspektus: 1) pastāvīgo darbinieku aizsardzību pret individuālo atlaišanu, 2) normas, kas reglamentē līgumu uz noteiktu laiku un 3) normas, kas regulē kolektīvo atlaišanu. Katrai likumdošanas normai tiek piešķirts vērtējums no 0 (pilnīgi elastīga) līdz 6 (pilnīgi neelastīga), un vidējais indekss tiek aprēķināts kā svērtais vidējais vērtējums. EPL indekss tiek aprēķināts visām OECD valstīm un dažām kandidātvalstīm. Latvija nav ne OECD valsts, ne kandidātvalsts, tāpēc oficiālā OECD indeksa vietā var izmantot A. Muravjova aprēķinātos indeksus.⁷⁷

PEF aprēķinātais darbā pieņemšanas un atlaišanas no darba elastības indekss publicēts Globālās konkurētspējas ziņojumā, kur tas tiek izmantots, lai izvērtētu valstu darba tirgu efektivitāti (detalizētāku metodoloģijas izklāstu sk. *World Economic Forum* (2010)). Darbā pieņemšanas un atlaišanas no darba elastības novērtējums veikts, pamatojoties uz aptauju, kurā piedalījās uzņēmumu vadītāji,

---

⁷⁷ A. Muravjovs (A. Muravyev, 2010) novērtē darba aizsardzību regulējošo tiesību aktu normu pārmaiņas NVS un Baltijas valstīs no 1985. gada līdz 2009. gadam, izmantojot OECD metodoloģiju.

kuriem tika lūgts raksturot darbā pieņemšanas un atlaišanas no darba elastību no 1 (kavē regulējums) līdz 7 (nosaka darba devēji).

4.5. tabulā sniegti minētie indeksi, kas noteikti Latvijai, Lietuvai un Igaunijai, un vidējie Baltijas valstu⁷⁸ un ES15 valstu indeksi.

4.5. tabula. Nodarbinātības aizsardzību regulējošo tiesību aktu stingrība Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un ES15 valstīs

	LV	LT	EE	Baltijas valstis	ES15 valstis
OECD EPL indekss, 2008 (0 – pilnīgi elastīgs, 6 – pilnīgi neelastīgs)	2.39	2.61	2.27	2.46	2.34
PEF Darbā pieņemšanas un atlaišanas no darba elastības indekss, 2009 (1 – pilnīgi elastīgs, 7 – pilnīgi neelastīgs)	4.6	4.6	4.9	4.7	4.6

Avoti: A. Muravyev (2010), *World Economic Forum* (2010), D. Venn (2009) un autoru aprēķini.

OECD indekss liecina, ka nodarbinātības aizsardzību regulējošie tiesību akti Latvijā un vidēji arī Baltijā ir stingrāki nekā ES15 valstīs, bet PEF indekss rāda, ka nodarbinātības aizsardzību regulējošie tiesību akti Baltijā ir mazliet elastīgāki nekā ES15 valstīs.⁷⁹

Visus šos novērojumus kopumā varētu interpretēt kā pierādījumus tam, ka jaunajās ES valstīs, īpaši Latvijā, tiesību aktu normu ieviešana un ievērošana ir visai neefektīva.

Darbspēka nodokļu slogs

Darbspēka nodokļu ietekme uz darba tirgu izpaužas starpībā starp darbspēka izmaksām darba devējam un strādājošo saņemto algu. No pieprasījuma viedokļa augstākas darbspēka izmaksas gan tieši, gan netieši samazina darbspēka pieprasījumu. No piedāvājuma puses, augstāki nodokļi samazina algu pēc nodokļu samaksas un krītas darbspēka piedāvājums. Tādējādi augstāks nodokļu slogs samazinātu nodarbinātības līmeni. Nodokļu ietekmi uz darba tirgu var ietekmēt arī citi darba tirgus faktori.

⁷⁸ Vienkāršais matemātiskais vidējais, autoru aprēķins.

⁷⁹ Lai gan dažādo indeksu atšķirības nav lielas, tās liek padomāt, ņemot vērā to, kā šie indeksi veidoti. OECD indeksa pamatā ir tiesību aktu normas, un tas liecina par samērā stingrākiem nodarbinātības aizsardzību regulējošajiem tiesību aktiem nekā ES15 valstīs. Turpretī PEF indekss aprēķināts, pamatojoties uz darba devēju subjektīviem vērtējumiem, un liecina par pretējo. A. Zasovas (2011) veiktā valstu ekonometriskā analīze liecina, ka ES12 valstu OECD indekss būtiski neietekmē to, kā darba devēji ievēro darbā pieņemšanas un atlaišanas normas, bet ES15 valstīs šī sakarība ir statistiski nozīmīga. Īsumā tas nozīmē, ka jaunajās ES valstīs kopumā, kā arī konkrēti Latvijā oficiālie darba aizsardzību regulējošie tiesību akti nav pietiekami labs rādītājs, lai novērtētu, kā uzņēmumi uztver darba tirgus elastību.

- Algu nosakošās institūcijas. Piemēram, arodbiedrības vai minimālā alga var ietekmēt darba devēju iespējas pārnest nodokļu slogu uz darbiniekiem.
- Jebkādas darba tirgus iezīmes, kas palielina ar nodarbinātību tieši nesaistītos ienākumus, piemēram, bezdarbnieka pabalsts vai citi sociālie pabalsti, palielina darbaspēka piedāvājuma elastību un tādējādi arī nodokļu sloga negatīvo ietekmi uz nodarbinātību.
- Ēnu ekonomikas lielais īpatsvars nozīmē, ka nodokļu sloga palielināšana var samazināt nodarbinātības līmeni un līdzdalības rādītājus, ja strādājošie reaģētu, atstājot oficiālās darbavietas. No otras puses, ja strādājošie izvēlas aiziet no darba un reģistrēties kā bezdarbnieki, nodokļu sloga palielināšanas dēļ samazinās nodarbinātība un palielinās bezdarba līmenis, neietekmējot līdzdalības rādītājus.

Darbaspēka nodokļu slogu visbiežāk novērtē, izmantojot nodokļu atšķirības rādītāju jeb t.s. nodokļu plaisu (*tax wedge*) vai faktisko nodokļu likmi (*implicit tax rate*). Nodokļu plaisu var aprēķināt mājsaimniecībām ar atšķirīgu struktūru un dažādu ienākumu līmeni. Tas atspoguļo starpību starp darbaspēka izmaksām darba devējam un strādājošo saņemto algu. Šis rādītājs ir teorētisks un pamatojas uz nodokļu tiesību aktiem, bet faktiskie nodokļu ieņēmumu dati netiek ņemti vērā. Turpretī faktiskās nodokļu likmes pamatā ir faktiski gūtie nodokļu ieņēmumi, un tā tiek aprēķināta kā budžeta ieņēmumu no darbaspēka nodokļiem (Latvijā - no iedzīvotāju ienākuma nodokļa un sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām) attiecība pret kopējo darbiniekiem izmaksāto atlīdzību no nacionālajiem kontiem.

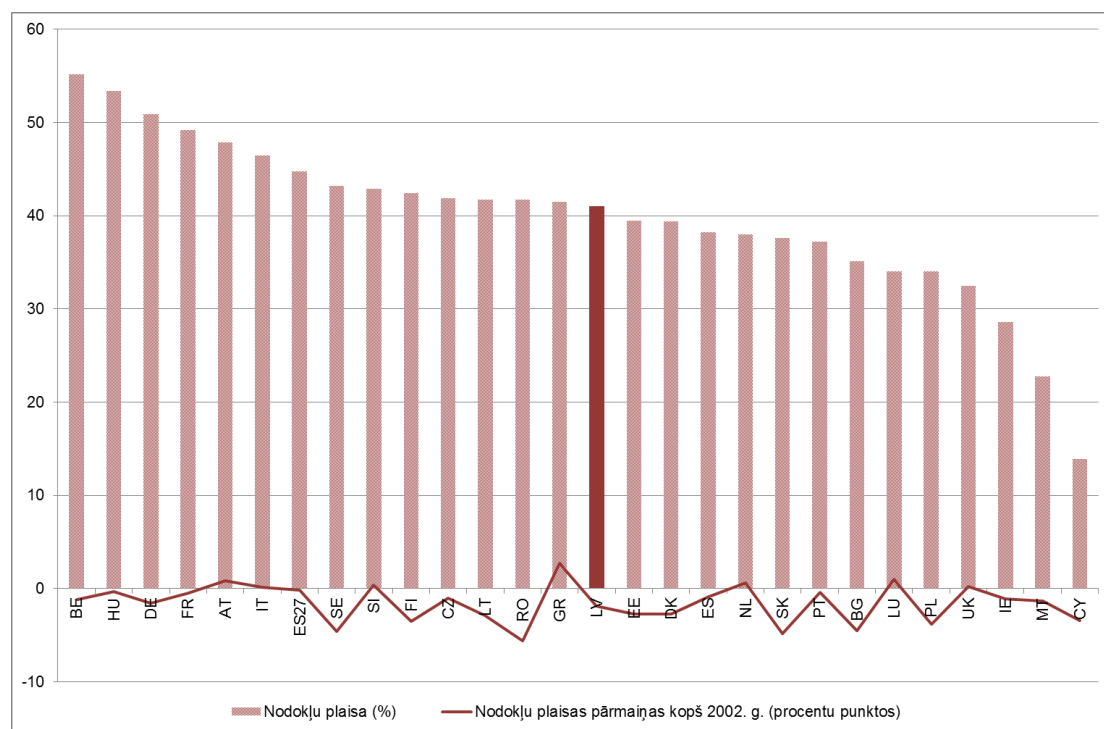
Šo divu rādītāju atšķirība var būt liela, ja pastāv augsts aplokšņu algu īpatsvars. Nodokļu plaisu (pēc definīcijas) šādas neuzrādītas algas neietekmē. Turpretī faktisko nodokļu likmi ietekmē gūtie nodokļu ieņēmumi. Turklāt faktiskās nodokļu likmes aprēķina formulā izmantotie saucēja dati, proti, dati par strādājošo atlīdzību, tiek saņemti no nacionālajiem kontiem, un tas nozīmē, ka šis rādītājs koriģēts par neuzrādīto algu summu, ko aplēsušas statistikas institūcijas. Tāpēc, ja neuzrādīto algu apjoms ir liels, faktiskā nodokļu likme var atspoguļot zemāku darbaspēka nodokļu slogu nekā nodokļu atšķirības rādītājs jeb nodokļu plaisa.

Darbaspēka nodokļu plaisa „vecajās” un „jaunajās” valstīs 2009. gadā divām mājsaimniecību kategorijām atspoguļota 4.5 attēlā.

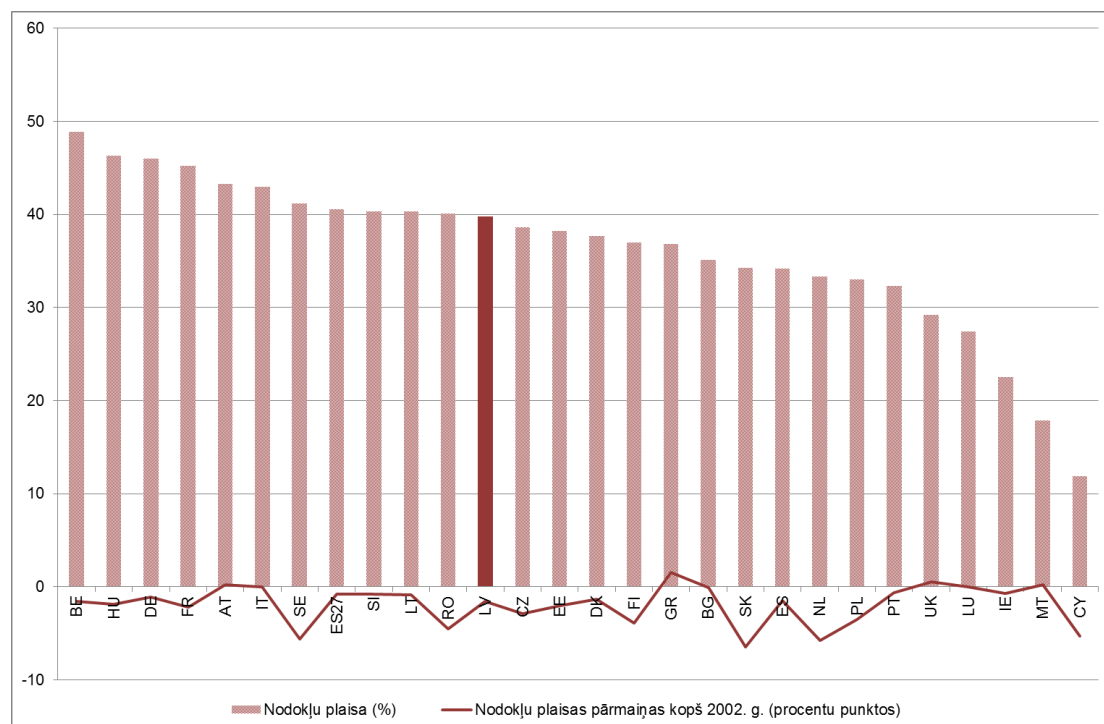
Nodokļu plaisa Latvijā 2009. gadā indivīdam, pelnot vidējo algu, bija mazāka nekā vidēji ES27 valstīs (attiecīgi 41.0% un 44.8%), bet indivīdam, pelnot divas trešdaļas no vidējās algas, tā aptuveni atbilda vidējam ES27 valstu līmenim (attiecīgi 39.8% un 40.6%). Nodokļu plaisa abu kategoriju indivīdiem Latvijā bija lielāka nekā Igaunijā un aptuveni tāda pati kā Lietuvā.

4.5. attēls. Darbaspēka nodokļu plaisa 2009. gadā un nodokļu plaisas pārmaiņas salīdzinājumā ar 2002. gadu

1. Viens cilvēks bez bērniem, kurš saņem 100% no vidējās algas valstī.

2. Viens cilvēks bez bērniem, kurš saņem 67% no vidējās algas valstī.

* 2008. gada dati.

** 2007. gada dati.

Avots: European Commission (2010) un autoru aprēķini.

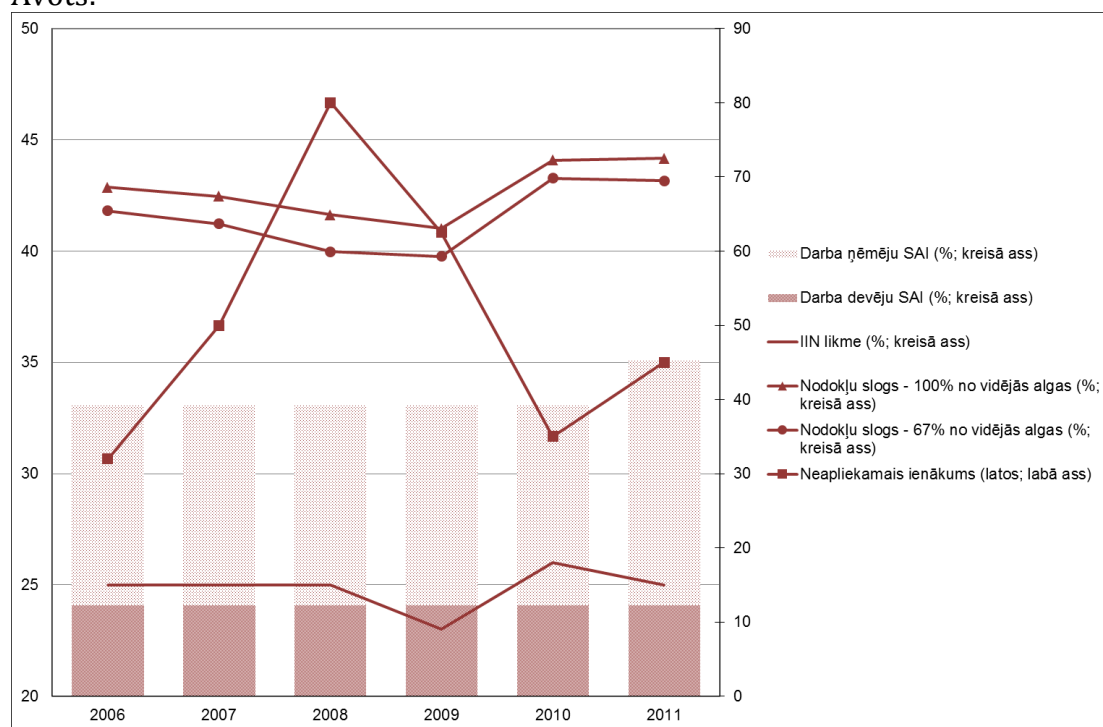
Piezīme. 2009. gada dati ir provizoriski (EK), Latvijas dati – autoru aprēķini.

Lai gan daudzas ES27 valstis nodokļu plaisu pēdējos gados samazinājušas, tā salīdzinājumā ar attīstītajām valstīs ārpus ES joprojām ir liela (piemēram, 2009. gadā ASV indivīdam, kurš pelna vidējo algu tautsaimniecībā un kuram nav bērnu, nodokļu plaisa bija 29.4%, indivīdam, kurš pelna 67% no vidējās algas tautsaimniecībā un kuram nav bērnu, tā bija 26.9%. Austrālijā šie rādītāji bija attiecīgi 26.7% un 20.7% (*Organization for Economic Co-operation and Development, 2011*). Daudzās ES27 valstīs, lai gan fiskālā situācija bija smaga, 2008. un īpaši 2009. gadā nodokļi tika samazināti būtiski, jo daudzas valstis ieviesa pasākumus darbaspēka izmaksu samazināšanai un darba tirgu stimulēšanai, lai atvieglotu pielāgošanos pēckrīzes apstākļiem. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme būtiski tika pazemināta Dānijā, Ungārijā, Somijā un Zviedrijā, bet dažas citas valstis mainīja ienākumu kategorijas, ko apliek ar attiecīgu nodokļa likmi (*tax brackets*), vai ieviesa citas darbaspēka nodokļu sistēmas pārmaiņas (Vācija, Spānija un Itālija) (*European Commission, 2010*).

Turpretī Latvijā nodokļu plaisa pēc 2008. gada palielinājās (sk. 4.6. att.).

4.6. attēls. VSAOI likme darba ņēmējiem un darba devējiem, iedzīvotāju ienākuma nodoklis, neapliekamais ienākums un nodokļu plaisa indivīdam, kuram nav bērnu un kurš pelna 100% un 67% no vidējās algas Latvijā

Avots:

„Latvijas Vēstnesis” (2011) un autoru aprēķini.

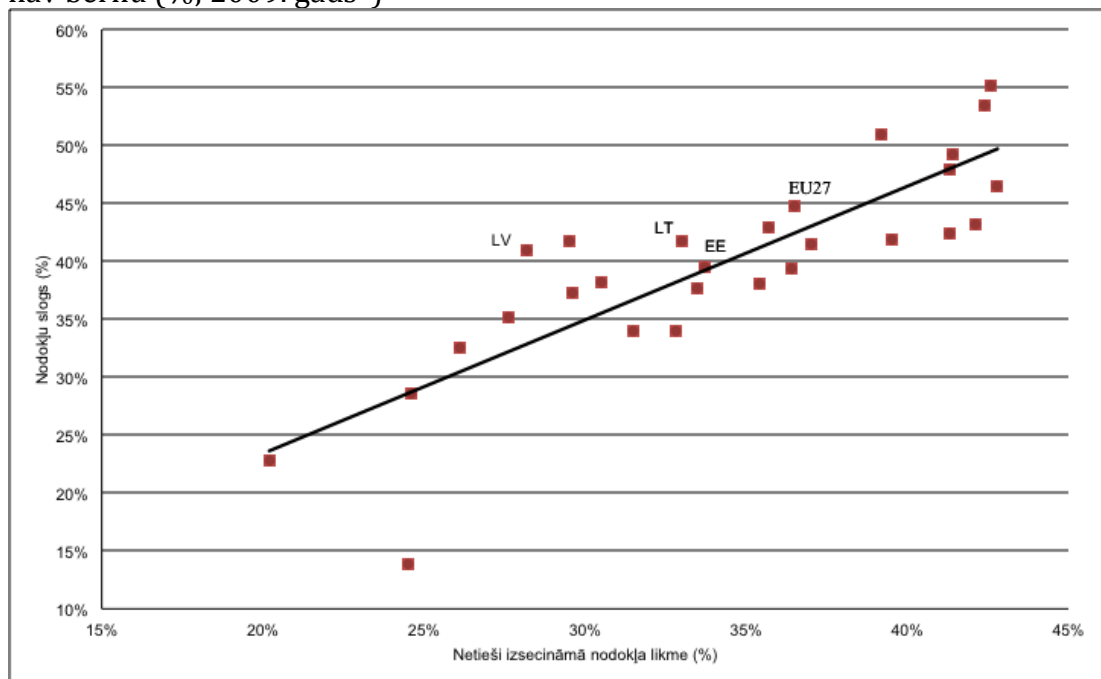
Valdība 2009. gada vidū sākotnēji mēģināja novirzīt nodokļu slogu no darba uz patēriņu un samazināja iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmi no 25% līdz 23%, bet pašnodarbinātajām personām (kas diagrammā nav atspoguļotas) šī likme tika samazināta līdz 15%. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa atlaide⁸⁰ tika

⁸⁰ Ar nodokli neapliekamais ienākums.

samazināta, tādējādi nodokļu plaisa tika samazināta gan strādājošajiem, kuri pelna vidējo algu, gan tiem, kuru atalgojums ir zemāks (attiecīgi no 41.6% līdz 41.0% un no 40.0% līdz 39.8%). Tomēr 2010. un 2011. gadā, pakļaujoties spiedienam veikt ārkārtīgi lielu fiskālo konsolidāciju, valdība palielināja iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmi (līdz 26% 2010. gadā, pēc tam 2011. gadā to samazinot līdz 25%). Savukārt darba ņēmēju maksājamā OECD likme 2011. gadā tika paaugstināta no 9% līdz 11%. Turklāt iedzīvotāju ienākuma nodokļa atlaide tika samazināta vēl vairāk. Tādējādi 2011. gadā nodokļu plaisa strādājošajiem ar vidējo algu palielinājās līdz 44.2% un strādājošajiem ar zemāku atalgojumu - līdz 43.2%.

Tomēr faktiskās nodokļu likmes aprēķini liek secināt, ka darbaspēka nodokļu slogs Latvijā ir zemāks nekā Igaunijā un Lietuvā un zemāks nekā vidēji ES27 valstīs⁸¹ (sk. 4.7. att.). Pastāv zināmi ierobežojumi darbaspēka faktiskās nodokļu likmes un nodokļu plaisas salīdzināšanai, jo faktiskā nodokļu likme neļauj ņemt vērā nodokļu sistēmas progresivitāti un to var ietekmēt iedzīvotāju demogrāfiskais sastāvs. Tomēr jāņem vērā, ka darbaspēka faktiskā nodokļu likme ir ievērojami zemāka nekā Lietuvā un Igaunijā, bet nodokļu plaisa Latvijā ir lielāka nekā Igaunijā un tikai nedaudz mazāka kā Lietuvā. Kā jau minēts, tas var liecināt par samērā lielo neuzrādīto algu īpatsvaru Latvijā.

4.7. attēls. Darbaspēka faktiskā nodokļu likme ES (%; 2008. gads) salīdzinājumā ar nodokļu plaisu indivīdam, kurš pelna vidējo algu tautsaimniecībā un kuram nav bērnu (%; 2009. gads*)

* Dati par Bulgāriju, Igauniju, Lietuvu, Maltu, Rumāniju un Slovēniju attiecas uz 2008. gadu, dati par ES27 valstīm un Kipru - uz 2007. gadu.

Avoti: Eurostat, EK, „Latvijas Vēstnesis” (2011) un autoru aprēķini.

Fakti liecina arī par visai sarežģīto nodokļu maksāšanas kārtību Latvijā. Saskaņā ar PB datiem (World Bank u.c., 2010) 2009. gadā Latvijas uzņēmējs, pildot visas

⁸¹ Pēdējie pieejamie dati par faktisko nodokļu likmi darbaspēkam attiecas uz 2008. gadu.

ar darbaspēka nodokļiem saistītās prasības, patērēja vidēji 165 stundas. Vienlaikus uzņēmēji Luksemburgā šim procedūrām veltīja 14 stundu, Igaunijā – 34 stundas un Zviedrijā – 36 stundas. Vidējais attiecīgais laika periods ES27 valstīs bija 108 stundas.⁸²

Nobeigumā, pamatojoties uz spēkā esošajiem tiesību aktiem, var secināt, ka nodokļu slogs Latvijā strādājošajiem, kuri pelna vidējo algu tautsaimniecībā, un strādājošiem, kuru atalgojums ir zemāks, ir aptuveni ES27 valstu līmenī un augstāks nekā Igaunijā un mazliet zemāks nekā Lietuvā. Turklāt pēc 2008. gada, kad vairākums ES15 valstu ieviesa darbaspēka izmaksu samazināšanas pasākumus, Latvijā darbaspēka nodokļu slogs tika palielināts. Darbaspēka faktiskās nodokļu likmes un nodokļu plaisas atšķirība vedina domāt, ka neuzrādīto algu īpatsvars Latvijā varētu būt lielāks nekā Igaunijā un Lietuvā.

Darba tirgus politikas pārmaiņas

Recesijas un bezdarba pieauguma ietekmē tika veikti vairāki pasākumi nodarbinātības un sociālās drošības jomā. Arī šādi.

- 2009. gada septembrī valdība pieņēma programmu „Darba praktizēšana ar stipendiju pašvaldībās”. Šīs programmas mērķis bija krīzes sociālo seku mazināšana un bezdarbnieku iesaistīšana. Programmā piedalījušies vairāk nekā 113 tūkst. bezdarbnieku. Programmas dalībnieki sešus mēnešus veica sabiedriskos darbus pašvaldībās, mēnesī saņemot 100 latus (140 eiro) lielu stipendiju. Šī programma beigsies 2011. gada nogalē.
- Ieviesta mācību kupona sistēma (proti, princips „nauda seko bezdarbniekam”) finansiāla atbalsta sniegšanai bezdarbniekiem jaunas kvalifikācijas apgūšanai. Projekts „Mūžizglītības pasākumi nodarbinātām personām” veicina mūžizglītību, lai bezdarba riskam pakļautās personas, izmantojot kupona sistēmu, varētu papildināt un pilnveidot darbam nepieciešamās zināšanas un prasmes.
- Dažādi pasākumi pašnodarbinātības un uzņēmējdarbības veicināšanai Latvijā atbalsta jaunu uzņēmumu un mikrouzņēmumu izveidi.

Novērtējums

- Latvijas darba tirgus rakstura un efektivitātes analīzes rezultāti ir dažādi: elastīgā darba tirgus pielāgošana nepārprotami lielā mērā panākta, darba devējiem apejot oficiālos nodarbinātības noteikumus.
- Tautsaimniecības efektivitāti un konkurētspēju varētu palielināt, ja tiesību aktu prasību apiešanai tērētos resursus izmantotu produktīvāk.

---

⁸² Bija tikai četras ES valstis, kurās uzņēmēji nodokļu maksāšanai patērēja vairāk laika nekā Latvijā, t.i., Somija (200 stundu), Itālija (214 stundu), Čehijas Republika (262 stundas) un Bulgārija (288 stundas).

- Plaši izplatītā noteikumu neievērošana mazina uzticību darba tirgus institūcijām.

4.3.2. Finanšu tirgi

Finanšu tirgu attīstība ir joma, kurā Latvija atpaliek no reģiona salīdzināmajām valstīm. Šis konkurētspējas balsts ir īpaši svarīgs Latvijas pašreizējā ekonomiskās attīstības posmā, t.i., pārejā no efektivitātes virzītas tautsaimniecību uz inovāciju virzītu tautsaimniecību (Globālās konkurētspējas ziņojums, 2010.-2011.). Attīstītie finanšu tirgi vairo resursu izvietojuma efektivitāti tautsaimniecībā, novirzot mājsaimniecību ietaupījumus uz ražīgākajiem uzņēmumu ieguldījumiem. Lai veicinātu augstu inovāciju un investīciju līmeni, nepieciešami pieredzējuši finanšu tirgi, kas var nodrošināt uzņēmējiem piekļuvi finansēm, ko piedāvā stabila banku sistēma, riska kapitāla nodrošinātāji, pienācīgi noregulēts kapitāla tirgus un citi finanšu instrumenti.

Šajā sadaļā aplūkots plašs finanšu tirgus rādītāju spektrs, un Latvija tiek salīdzināta ar pārējām Baltijas valstīm (Igauniju un Lietuvu), salīdzināmajām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm (Bulgāriju, Rumāniju, Poliju, Slovākiju, Slovēniju un Ungāriju) un daudz attīstītākajām Ziemeļvalstīm (Dāniju, Somiju un Zviedriju).

Attīstība un funkcionalitāte

Latvijas akciju tirgus attīstīts daudz mazāk nekā salīdzināmo valstu akciju tirgi. 4.6. tabulā parādīts, ka Latvijas akciju tirgus relatīvais apmērs (tirgus kapitalizācija procentos no IKP) raksturīgs salīdzināmo valstu grupai, izņemot Slovākiju, - akciju tirgi pārējās Baltijas valstīs ir aptuveni divas reizes lielāki, salīdzināmajās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs – 2-4 reizes lielāki, bet Ziemeļvalstīs – 5-15 reižu lielāki. Akciju tirgus likviditātes atšķirība ir vēl būtiskāka: salīdzinājumā ar Latviju vidējais akciju tirgus apgrozījuma rādītājs pārējās Baltijas valstīs ir aptuveni 12 reižu lielāks, salīdzināmajās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs – 9 reizes lielāks, bet Ziemeļvalstīs – 93 reizes lielāks.

Turpretī riska kapitāla un privātā pašu kapitāla tirgus Latvijā ir relatīvi aktīvs. Šāda veida finansējums Latvijā 2008. gadā bija 0.27% no IKP, un šo rādītāju Baltijas, Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidū apsteidza tikai Ungārija (0.42%). Tomēr joprojām pastāv iespējas turpmākai attīstībai, jo riska kapitāla un privātā pašu kapitāla finansēšana Ziemeļvalstīs ir aptuveni divas reizes aojomīgāka nekā Latvijā (0.40%-0.67%).

Latvijas parādu tirgi, ko veido uzņēmumu obligācijas un banku aizdevumi, ir mazāk attīstīti nekā pārējās Baltijas, Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs. Uzņēmumu obligāciju tirgus (procentos no IKP) Latvijā veido aptuveni pusi no attiecīgajiem pārējo Baltijas valstu tirgiem. Depozītu iestāžu dziļums un aktivitātes, t.sk. banku aizdevumi uzņēmējdarbībai, parasti tiek mērīti, izmantojot plašās naudas rādītāja (M3) attiecību pret IKP. Izmantojot šo mērījumu, depozītu iestāžu dziļums un aktivitātes Latvijā (45% no M3 attiecībā pret IKP) ir par 17% zemāks nekā vidēji Igaunijā un Lietuvā (54%), par 17% zemāks nekā salīdzināmo Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidējais

rādītājs (54%), kā arī par 52% zemāks nekā Ziemeļvalstu vidējais rādītājs (93%). Alternatīvs aptaujā balstīts mērījums par uzņēmumu, kas ieguldījumu finansēšanai izmanto bankas, par procentuālo attiecību ļauj izdarīt līdzīgu secinājumu, t.i., banku parādu finansēšanas tirgus Latvijā vidēji ir nepietiekami attīstīts.

4.6. tabulā minētie rādītāji kopumā liecina, ka Latvijas finanšu tirgi ir nepietiekami attīstīti salīdzinājumā ar Baltijas, Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm, kurām ir ievērojams izaugsmes līmenis, lai sasniegtu Ziemeļvalstis. Latvijas akciju tirgus visvairāk atpalicis attīstībā, banku sektors vidēji ir mazāk attīstīts nekā salīdzināmajās valstīs, bet riska kapitāla un privātā pašu kapitāla ieguldījumu ziņā Latvija ir relatīvi aktīva.

4.6. tabula. Kapitāla tirgus attīstība

Finansējuma veids	Rādītājs	BG	RO	SI	HU	SK	PL	LT	LV	EE	DK	FI	SE	Avots	Gads
A panelis: Pašu kapitāla tirgi															
Akciju tirgus	Tirgus kapitalizācija (% no IKP)	15	19	24	22	5	31	12	7	14	60	38	106	PB	2009
	Akciju tirdzniecības apgrozījuma rādītājs (%)	5	8	9	111	4	49	7	1	16	93	74	114	PB	2009
Riska kapitāls	Riska kapitāla un privātā pašu kapitāla ieguldījumi (% no IKP)	0.27	0.20	0.01	0.42	0.05	0.17	0.00	0.27	0.09	0.49	0.40	0.67	EVCA	2008
B panelis: Parādu tirgi															
Obligāciju tirgus	Privātā sektora obligācijas, vērtība (% no IKP)			3.9	4.7		1.0	2.7	1.5	3.9				WFE/SEB	2010
Banku sistēma	Naudas rādītājs (% no IKP)	68	37		61	53	52	48	45	60	90		96	PB	2009
	Uzņēmumi, kas ieguldījumu finansēšanai izmanto bankas (% no uzņēmumiem)	35	37	52	49	33	41	47	37	41				PB	2009

Avoti: PB - Pasaules Banka, EVCA - Eiropas Riska kapitāla asociācija un PEREP analīze, WFE/SEB - Pasaules biržu federācija un SEB banka.

Piezīme. SK dati - no 2008. gada.

Latvijas finanšu tirgus nepietiekamās attīstības iemesli

Lielu daļu būtisko Latvijas un salīdzināmo valstu atšķirību var attiecināt uz vēsturiskiem faktoriem. Piemēram, Baltijas un Ziemeļvalstu finanšu tirgu atšķirību galvenokārt noteikušas Baltijas valstu padomju okupācijas sekas. Baltijas valstu atšķirības daļēji radušās dažādo privatizācijas metožu dēļ (*I. Korhonen, T. Kuus, V. Zirnask, 2000*). Tomēr šajā sadaļā uzmanība galvenokārt pievērsta faktoriem, kurus var ietekmēt politika, piemēram, vērtspapīru likumdošanai, izpaušanas prasībām, īstenošanai, kapitāla plūsmu ierobežojumiem, neformālajam sektoram un korupcijai. Diskusijas pamatā ir 2. pielikumā aplūkoti rādītāji.

Nemot vērā esošo finanšu kapitāla cenu, šauri finanšu tirgi var būt nepietiekama piedāvājuma rezultāts, piemēram, ieguldīt alkstošu investoru trūkums, vai pieprasījuma trūkums, piemēram, daži uzņēmumi, kas aktīvi meklē finanšu kapitālu ieguldījumiem. Piedāvājumu, visbeidzot, veido iekšzemes un ārvalstu mājsaimniecību ietaupījumi. Zemie starptautisko kapitāla plūsmu ierobežojumi Latvijā iekšzemes ietaupījumus ļauj papildināt ar ārvalstu finanšu kapitālu. Anekdotiski pierādījumi par piedāvājuma puses pietiekamību, kas veicināja diskusijas ar praktiķiem visās aktīvu klasēs un arī nesenaļā Latvijas Ārvalstu investoru padomes darba grupā par kapitāla tirgiem, liecina, ka finanšu kapitāla piedāvājums Latvijā ir pietiekams un nopietnākie ierobežojumi ir pieprasījuma pusē.

Piedāvājuma pusē ir arī nelielas šaubas, ka, ja Latvijas privātie uzņēmumi veiktu sākotnējos publiskos piedāvājumus (SPP), to akcijas būtu pieprasītas. Nesen Baltijas valstīs veiktajos SPP bija vērojams parakstīšanās pārsniegums, un pārrunas ar Latvijas savstarpējiem un pensiju fondiem pierāda, ka fondi ar prieku ieguldītu biržā kotētajos Latvijas uzņēmumos, bet pašlaik tie spiesti investēt ārvalstīs šādu uzņēmumu trūkuma dēļ. Līdzīgs stāsts ir arī saistībā ar riska kapitāla un privātā pašu kapitāla fondiem – finansējums ir pieejams, bet tikai daži uzņēmumi ir gan fondiem pievilcīgi, gan vēlas saņemt pašu kapitāla ieguldījumu (*A. Vanags, J. Stašekska, A. Paalzow, 2010*). Banku sektora parādu finansējuma piedāvājums pirms 2008. un 2009. gada krīzes bija pietiekams. Atšķirībā no pašu kapitāla finansējuma uzņēmumi daudz labprātāk vēlas un spēj saņemt aizdevumus no bankām, un attiecīgi banku sektors Latvijā ir attīstītāks nekā akciju tirgus.

Pieprasījuma pusē svarīgs ir jautājums, kāpēc Latvijas uzņēmumi nevēlas vai nav spējīgi izmantot vairāk pašu kapitāla finansējuma, īpaši kotējoties biržā, vai pieņemt riska kapitāla vai privātā pašu kapitāla ieguldījumus. Ir vairāki iemesli šādi nespējai vai negribēšanai. Sākot ar nespēju, relatīvi plaši izplatītā izvairīšanās no nodokļu samaksas, apzināta nepatiesu datu sniegšana un kukuļdošana traucē vairākiem uzņēmumiem atklāt grāmatvedības datus pašu kapitāla investoru rūpīgai pārbaudei. Šādu darbību izbeigšana un palikšana uzņēmējdarbībā daudziem uzņēmumiem ir neiespējama, jo tie vairs nebūtu konkurētspējīgi tirgū, kur šāda rīcība prevalē. Lai gan tas ietekmē uzņēmumu spēju saņemt parāda finansējumu, tas ir spēcīgāks šķērslis pašu kapitāla finansēšanā, jo pašu kapitāla turētāji, būdami ieinteresēti atlikuma saņemšanā,

parasti ievieš stingrāku uzraudzību un padziļinātas pārbaudes uzņēmumos, nevis parādu turētājiem. Cieši saistīta, kā minēts 4.1.2.sadaļā, ir relatīvi nepietiekamā Latvijas uzņēmumu informācijas izpaušana un korporatīvā pārvaldība, kas tos vērš riskantākus un mazāk pievilcīgus iespējamiem investoriem. Tas atkal traucē gan parādu, gan pašu kapitāla finansēšanai, paaugstinot kapitāla izmaksas, bet empīriskajos un teorētiskajos pētījumos plaši dokumentēts, ka traucējums ir daudz nopietnāks, piesaistot pašu kapitāla finansējumu. Visbeidzot, neuzņēmība, neefektīvās uzņēmējdarbības idejas un nepietiekamās uzņēmēju iemaņas, piemēram, Latvijā, ir izskaidrojums tam, ka līdzekļu meklētāji nav pievilcīgi finansējuma piedāvātājiem (*R. A. Campbell, R. Kraussl, 2007*). Izglītības kvalitātes reformas palīdzētu uzlabot kopējo uzņēmības un iemaņu līmeni. To, ka Latvijas uzņēmumi nav pievilcīgi riska kapitāla un privātā pašu kapitāla fondiem, apliecina 2. pielikumā minētie pievilcības rādītāji, ierindojošot Latviju pēdējā vietā salīdzināmo valstu vidū.

Ja atgriežamies pie nevēlēšanās izmantot pašu kapitāla finansējumu, daudzi uzņēmumu īpašnieki Latvijā nevēlas ziedot kādu daļu kontroles, lai iegūtu pašu kapitāla finansējumu. Kamēr visās valstīs tiek novērtēta privātā kontrole, anekdotiski pierādījumi liecina, ka šī ietekme īpaši spēcīga ir Latvijā kultūras un vēsturisko iemeslu dēļ. Tas, ka pirms 2008. un 2009. gada krīzes bija relatīvi viegli iegūt banku finansējumu, ir vēl viens nepietiekamā Latvijas uzņēmumu pašu kapitāla finansējuma pieprasījuma rādītājs.

Kāpēc banku sektors Latvijā, lai gan tas ir attīstītāks nekā akciju tirgus, ir seklāks un mazāk aktīvs salīdzinājumā ar banku sektoriem salīdzināmajās valstīs? Daļējtāpēc, ka daži no faktoriem, kas ierobežo uzņēmumu spēju palielināt pašu kapitālu, piemēram, neformālā darbība un caurredzamības trūkums, ierobežo, lai gan mazāk, arī to spēju saņemt parāda finansējumu. Piemēram, ja rentabls uzņēmums apzināti norāda mazāku peļņu, lai samazinātu nodokļu saistības, tas ierobežo spējas saņemt banku aizdevumus turpmākām investīcijām, jo tā nevar bankai nodemonstrēt savu rentabilitāti. Tomēr otrs iemesls ir tas, ka pašu kapitāla neesamība izraisa relatīvi augstus aizņemto līdzekļu investēšanas līmeņus un tiem sekojošu banku nevēlēšanos turpināt kreditēšanu, ja vien uzņēmumi nav spējīgi palielināt pašu kapitālu. Tas saskan ar relatīvi augstajām ķīlas prasībām un sadalījumu starp aizdošanas un aizņemšanās likmēm. To apliecina arī anekdotiski banku vadītāju pierādījumi un empīriski pierādījumi, ka Latvija salīdzinājumā ar pārējām Eiropas valstīm pārāk plaši izmanto aizņemto kapitālu pēc tam, kad pārbaudīti kapitāla struktūru noteicošie faktori (*T. J. Putniņš, 2010*).

Latvijā ir spēcīga investorus – gan akcionārus, gan kreditorus – aizsargājoša likumdošana. Tomēr likumdošana vien nenodrošina finanšu tirgus attīstību. Saskaņā ar pētījumiem pozitīva efekta gūšanai likumdošana jāpapildina ar stingru uzraudzību un īstenošanu, un šajā jomā Latvija atpaliek. Daļa problēmas ir tiesu sistēmā. Nepietiekamo resursu un neefektivitātes dēļ Latvijas tiesas lēni izskata korporatīvos un investīciju strīdus. Turklāt tiesnešiem nereti trūkst nepieciešamo uzņēmumu un vērtspapīru tiesību zināšanu un pieredzes lietu kompetentai izskatīšanai. Kā iespējamo šo problēmu risinājumu var minēt tiesnešu grupas izveidi, kas specializētos finanšu tirgus likumdošanā, nodrošinot viņiem mācības un tehnisko palīdzību, kā arī, reformējot esošās šķirējtiesas,

izveidot specializētu šķīrējtiesu, kas nodarbotos ar finanšu tirgus lietām. Vairākās jurisdikcijās šķīrējtiesas darbojas kā efektīva alternatīva strīdu risināšanā, kas ir ātrāka nekā parastā tiesu sistēma, un par tiesnešiem var piesaistīt nozares speciālistus.

Otra īstenošanas problēma ir neefektīvi regulatori. 2. pielikumā minētie aptaujas pierādījumi liecina, ka vērtspapīru biržu regulējums un uzraudzība Latvijā ir neefektīvākā Baltijas valstīs, vienlīdzīga ar neefektīvākajām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm (Bulgāriju un Rumāniju), kā arī efektivitātes ziņā ievērojami atpaliek no Ziemeļvalstīm.

Tātad finanšu tirgus attīstību Latvijā ierobežo šādi pieprasījuma puses faktori: 1) uzņēmumu nespēja iegūt finansējumu, jo tie iesaistīti neformālās darbībās un izvairās no nodokļu samaksas, 2) nevēlēšanās sadalīt īpašumtiesības un kontroli, lai piesaistītu pašu kapitāla ieguldījumus, un 3) pievilcības trūkums sliktās caurredzamības, mazefektīvās korporatīvās pārvaldības un neattīstītās uzņēmības dēļ. Šie faktori nopietni traucē uzņēmumiem saņemt pašu kapitāla finansējumu, kas turpmāk ietekmētu uzņēmuma spēju saņemt parāda finansējumu būtiska saistību nepildīšanas riska dēļ, kas pavada augstos aizņemtā kapitāla ieguldīšanas līmeņus. Daži ar infrastruktūru saistīti faktori, piemēram, neefektīvā uzņēmumu un vērtspapīru likumdošanas ieviešana vai līdzekļi tās ieviešanai, arī kavē finanšu tirgu attīstību Latvijā.

Neattīstīta finanšu tirgus makroekonomiskā ietekme

Divi galvenie iemesli, kāpēc kapitāla tirgus attīstība ietekmē ekonomiskās aktivitātes līmeni, saistīti ar uzkrājumu daudzumu, kas no mājsaimniecībām uz uzņēmumiem tiek novirzīti investīciju nolūkā, kā arī ar to investīciju kvalitāti, uz kurām tiek novirzīti līdzekļi. Īpaši: 1) attīstītākos kapitāla tirgos tiek nodrošināta labāka līdzekļu meklētāju pārbaude un uzraudzība, kas palielina resursu izvietojuma efektivitāti, un 2) lielāka likviditāte, pastiprināta spēja sadalīt riskus un lielāka instrumentu izvēle veicina krājumu mobilizāciju un attiecīgi palielina investīciju apjomu.

Vai Latvijas uzņēmumus ierobežo pieprasījuma puses faktori, kas ierobežo to piekļuvi finansējumam? Aptaujas pierāda (sk. 2. pielikumu), ka Latvijas uzņēmumi jūtas finansiāli ierobežoti. Piemēram, PB uzņēmumu aptaujā Latvija atbilstoši procentuālajiem rādītājiem par uzņēmumiem, kuri norāda piekļuvi finansēm kā lielāko ierobežojumu, ierindojusies otrajā vietā aiz Rumānijas. Saskaņā ar to Latvijas uzņēmumi un uzņēmēji investīcijām plaši izmanto iekšējo finansējumu (nesadalīto peļņu) un neformālo kapitālu (draugus un radniekus). Dalījums aktīvu klasēs liecina, ka gan parāda, gan pašu kapitāla finansējums ir ierobežots. Tas rāda, ka finanšu tirgus nepietiekamā attīstība, ko veicina dažādi faktori, ierobežo Latvijas uzņēmumu investīcijas un tādējādi kavē ekonomisko izaugsmi.

Lai noteiktu, kā finanšu tirgus attīstība Latvijā varētu ietekmēt ekonomisko izaugsmi, ekstrapolēts no P. L. Ruso un P. Vačtela (*P. L. Rousseau, P. Wachtel, 2000*) empīriskā pētījuma, izmantojot datus par Baltijas valstu pašreizējo attīstības līmeni. Iegūtas šādas aplēses. Palielinot Latvijas kapitāla tirgus attīstību līdz Igaunijas līmenim, ikgadējais faktiskā IKP uz vienu iedzīvotāju kāpuma radītājs pieaugtu aptuveni par 1.8 procentu punktiem. Papildu

pieaugums piecu gadu laikā samazinātu abu valstu ienākumu plaisu (kas tiek mērīta kā IKP uz vienu iedzīvotāju) par vienu trešdaļu un papildus radītu nodokļu ieņēmumus gadā 120 milj. eiro apjomā.

Finanšu tirgus politikas notikumi

Notikumi ir šādi.

- 2010. gadā valdība restrukturizēja parādos ieslīgušo AS „Parex Banka” un daļa no uzņēmuma tika pārveidota par AS „Citadele banka”. Tiek plānots, ka līdz 2014. gada beigām AS „Citadele banka” tiks pārdota, bet AS „Parex Banka” darbosies līdz 2017. gadam un tās galvenā uzmanība būs pievērsta publisko investīciju atmaksāšanai bankai. 2011. gada maijā AS „Parex Banka” atmaksāja sindicēto kredītu, neizmantojot valsts budžeta līdzekļus.
- Pašreizējā VAS „Latvijas Hipotēku un zemes banka” tiks restrukturizēta un pārveidota par attīstības finanšu institūciju. Reorganizācijas mērķis ir izveidot attīstības banku, lai līdz 2013. gada beigām īstenotu valsts atbalsta programmas.
- 2010. gada 16. decembrī valsts garantēto kompensāciju apjoms Latvijas banku un kredīta organizāciju klientiem tika palielināts līdz 100 tūkst. eiro (aptuveni 70 tūkst. latu). Grozījumi spēkā ar 2011. gada 1. janvāri. Bāzeles III noteikumi tiks ieviesti pakāpeniski 2012.-2018. gadā.
- FKTK mērķis ir stiprināt banku sektora stabilitāti un nodrošināt lielāku elastību attiecībā pret iespējamo tirgus sabrukumu nākotnē, nostiprinot banku kapitāla bāzi un nosakot striktākas likviditātes prasības. 2011. gada 31. decembrī tiks grozīti Minimālo kapitāla prasību aprēķināšanas noteikumi.

Novērtējums

Latvijas finanšu tirgu, īpaši akciju tirgus, nepietiekamā attīstība kavē Latvijas ekonomisko izaugsmi. Galvenie nepietiekamās attīstības iemesli ir šādi: dziļi iesakņojušies pieprasījuma puses faktori, piemēram, neformālās darbības, korupcija, nevēlēšanās dalīties uzņēmuma kontrolē, uzņēmējdarbības spēju trūkums, nepietiekamā korporatīvā pārvaldība un caurredzamības trūkums, kā arī finanšu tirgus infrastruktūras trūkums, piemēram, neefektīva uzņēmumu un vērtspapīru likumu īstenošana vai līdzekļi to īstenošanai.

Vienīgais nopietnais ilgtermiņa risinājums Latvijas nepietiekamās finanšu tirgus attīstības uzlabošanai ir pievērsties minētajiem pieprasījuma puses faktoriem: cīnīties ar korupciju un izvairīšanos no nodokļu samaksas, mainīt korporatīvās pārvaldības vispārējo raksturu un attieksmi pret uzņēmējdarbības īpašumtiesībām, kā arī uzlabot izglītības kvalitāti. Tomēr, lai veicinātu kapitāla tirgus attīstību, nekavējoties jāīsteno vairāki pasākumi.

- Turpmāka triju Baltijas valstu biržu integrācija Ziemeļvalstu biržās.

- Akciju tirdzniecības, klīringa un norēķinu darījumos pāriet uz eiro (tāpat kā pārējās Baltijas valstīs), lai samazinātu nevajadzīgus šķēršļus ārvalstu investoriem.
- Vienkāršot vērtspapīru nodokļu administrēšanas procedūras, īpaši mazumtirdzniecības investoriem.
- Daļēji privatizēt un kotēt biržā valstij piederošos uzņēmumus.
- Subsidēt sākotnējos publiskos piedāvājumus, jo kotēšanai biržā ir ārējie likviditātes efekti.
- Uzlabot uzņēmumu un vērtspapīru likumu īstenošanu, piemēram, izveidojot specializētas šķīrētienes, nodrošinot specializētas papildu mācības tiesnešiem uzņēmumu un vērtspapīru tiesību jautājumos.
- Uzlabot korporatīvo pārvaldību un caurredzamību valstij piederošajos uzņēmumos (ieviešot caurredzamības politiku, reformējot īpašumtiesību struktūru un izveidojot neatkarīgas padomes), lai rādītu piemēru privātajiem uzņēmumiem.

4.4. Izglītība un prasmes

Latvijas iedzīvotāji saskaņā ar vairākiem vispārpieņemtiem rādītājiem ir labi izglītoti. Turklāt, kā liecina uzņemto un absolvējušo studentu attiecība, izglītības sasniegumu rādītāji un lielais augstākās izglītības iestāžu skaits un izglītības līmenis laika gaitā audzis.

Saskaņā ar „ES 2020” stratēģiju izglītības un mācību jomā Latvijas sniegums ir samērā atbilstošs – tā neatrodas priekšgalā, bet nav arī atpalikusi, izņemot pieaugušo līdzdalību izglītības un mācību aktivitātēs, kas ir tikai 5.3% salīdzinājumā ar ES27 valstu vidējo rādītāju (9.3%) un mērķa rādītāju (15%).

4.7. tabula. Eiropas 2020. gada un Latvijas kritēriji un ES27 valstu vidējais sniegums

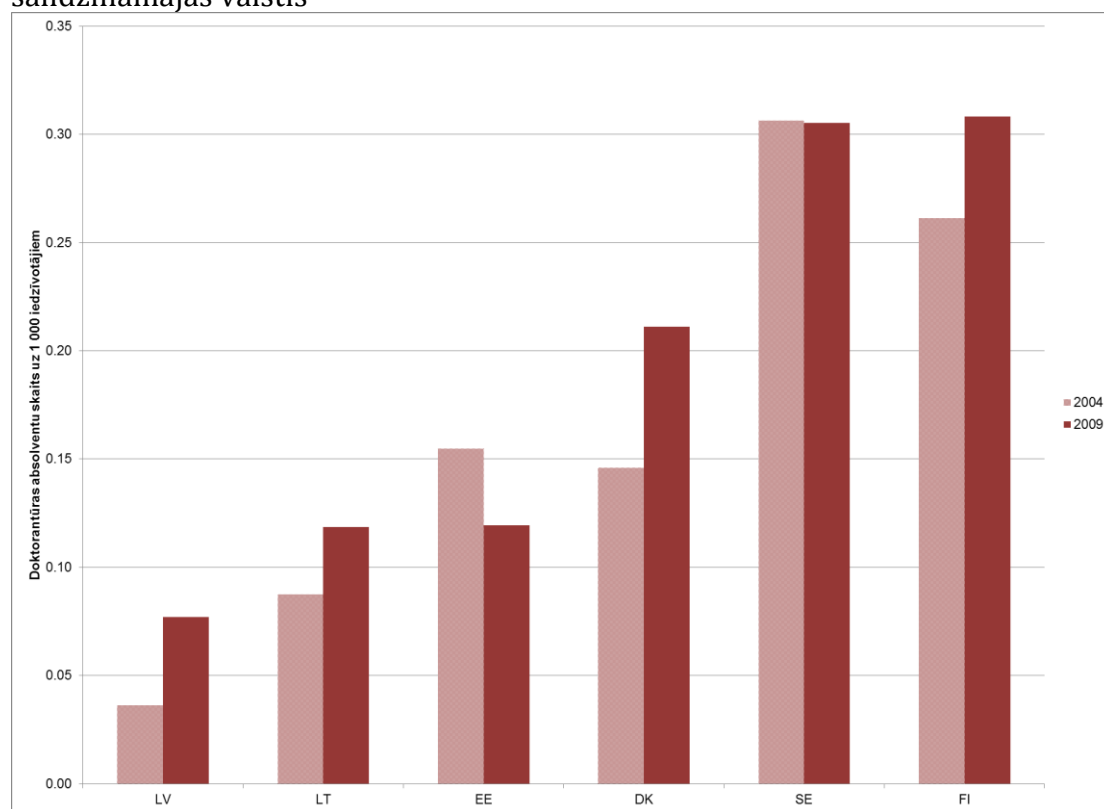
	ES27 valstis		Latvija		ES mērķis
	2000	2009	2000	2009	2020
Bērni vecumā no četriem gadiem līdz obligātās pamatizglītības uzsākšanai apgūst pirmsskolas izglītību	85.6	92.3	65.4	88.9	vismaz 95%
15 gadus veci audzēkņi ar nepietiekamām iemaņām lasīšanā, matemātikā un zinātnē	21.3	20.0	30.1	17.6	mazāk par 15%
To audzēkņu daļa, kuri pirms laika pārtraukuši izglītību un mācības	17.6	14.4	16.9 (2002)	13.9	mazāk par 10%
30-34 gadus veci iedzīvotāji ar augstāko izglītību	22.4	32.3	18.6	26.1	vismaz 40%
Pieaugušie (vecuma grupā no 25 līdz 64 gadiem), kas piedalās mūžizglītībā	9.8	9.3	7.9	5.3	vismaz 15 %

Avots: ES izglītības ziņojums: labs progress, bet vairāk pūļu jāvelta mērķu sasniegšanai, IP/11/488, 19.04.2011.

Galvenais „ES 2020” izglītības mērķis ir nodrošināt kritēriju - 40% jaunu cilvēku ar universitātes līmeņa kvalifikāciju. Pašlaik Eiropā 30-34 gadus vecu iedzīvotāju grupā šis rādītājs ir 32.3%, līdere ir Īrija (45%), bet Latvijas rādītājs ir 26%, toties tas turpina augt. Latvija patlaban nav sasniegusi nevienu no 2020. gada izglītības mērķiem, bet attiecībā uz rādītājiem par pirmsskolas vecuma bērniem izglītībā, 15 gadus veciem audzēkņiem ar nepietiekamām zināšanām un to audzēkņu daļu, kuri pirms laika pārtrauc mācības, Latvijas rādītāji ir labāki par ES vidējiem rādītājiem.

Viens no inovāciju un pētniecības potenciāla rādītājiem ir to cilvēku skaits, kuri piedalās augstākā līmeņa studijās un iegūst zinātnisko grādu. Latvijā ir viens no zemākajiem doktorantūras absolventu rādītājiem uz vienu iedzīvotāju Eiropā. Pēdējos gados doktorantūras absolventu kopskaits pakāpeniski aug (2009. gadā - 174), tomēr kāpuma temps joprojām nav pietiekami straujš, lai panāktu kaut vai Igauniju un Lietuvu. Nelielais skaits cilvēku, kas apgūst augstākā līmeņa studijas, apdraud augstākās izglītības sistēmas turpmāko attīstību, jo akadēmiskais personāls Latvijā noveco, bet aizstājēju nav. Zemais doktorantūras aktivitātes līmenis liecina arī par ļoti nedaudzajiem oriģinālajiem pētījumiem, kas tiek veikti Latvijā.

4.8. attēls. Doktorantūras absolventu skaits uz 1 000 iedzīvotājiem salīdzināmajās valstīs

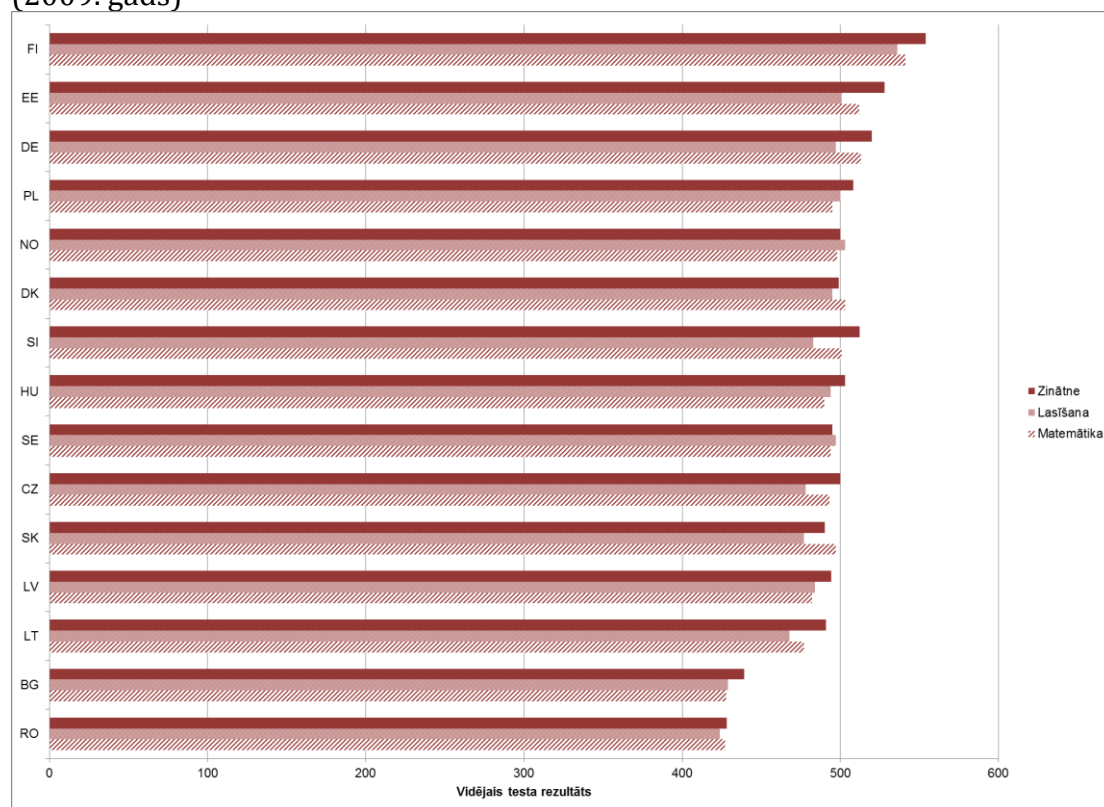

Avots: Eurostat (tiešsaistes datu kods educ_grad4 un educ_igen).

Lai gan skaitļu ziņā Latvijas izglītības sistēma un iedzīvotāju zināšanu līmenis šķiet samērā pieņemams ES un īpaši pasaules kontekstā, izglītības, īpaši augstākās, kvalitāte jāuzlabo. Aplūkojot 15 gadus veco audzēkņu spējas lasīšanā,

matemātikā un zinātnē, kas iekļautas Starptautisko studentu novērtējuma programmas (*Programme for International Student Assessment (PISA)*) starptautiskajā novērtējumā, vidējie rādītāji Latvijā 2009. gadā bija zemāki par 500 punktiem no maksimāli iespējamajiem 1 000 punktiem visās jomās: matemātikā - 482, lasīšanā - 484 un zinātnes pārbaudījumos - 494 (sk. 4.9. att.). OECD vidējie rādītāji bija attiecīgi 496, 493 un 501. Statistiski Latvijas rādītāji ir ievērojami zemāki par OECD vidējiem rādītājiem (PISA 2009. gada rezultāti). Atsevišķu reģiona valstu sniegums ir daudz labāks nekā Latvijai, piemēram, Somijai ir otrā vieta zinātnes sadaļā un trešā vieta lasīšanas sadaļā.⁸³ Igaunija ierindojās 15 labāko valstu vidū visos trijos rādītājos, kas ir statistiski labāk par OECD vidējiem rādītājiem.

4.9. attēls. Vidējie rādītāji matemātikā, lasīšanā un zinātnē salīdzināmajās valstīs (2009. gads)

Piezīmes. Mērogs ir no 0 līdz 1 000. Atsevišķu skaitļu summa var neatbilst kopsummai noapaļošanas dēļ. Dažas acīm redzamas aplēšu atšķirības var nebūt statistiski nozīmīgas.

Avoti: OECD un *Programme for International Student Assessment* (2009).

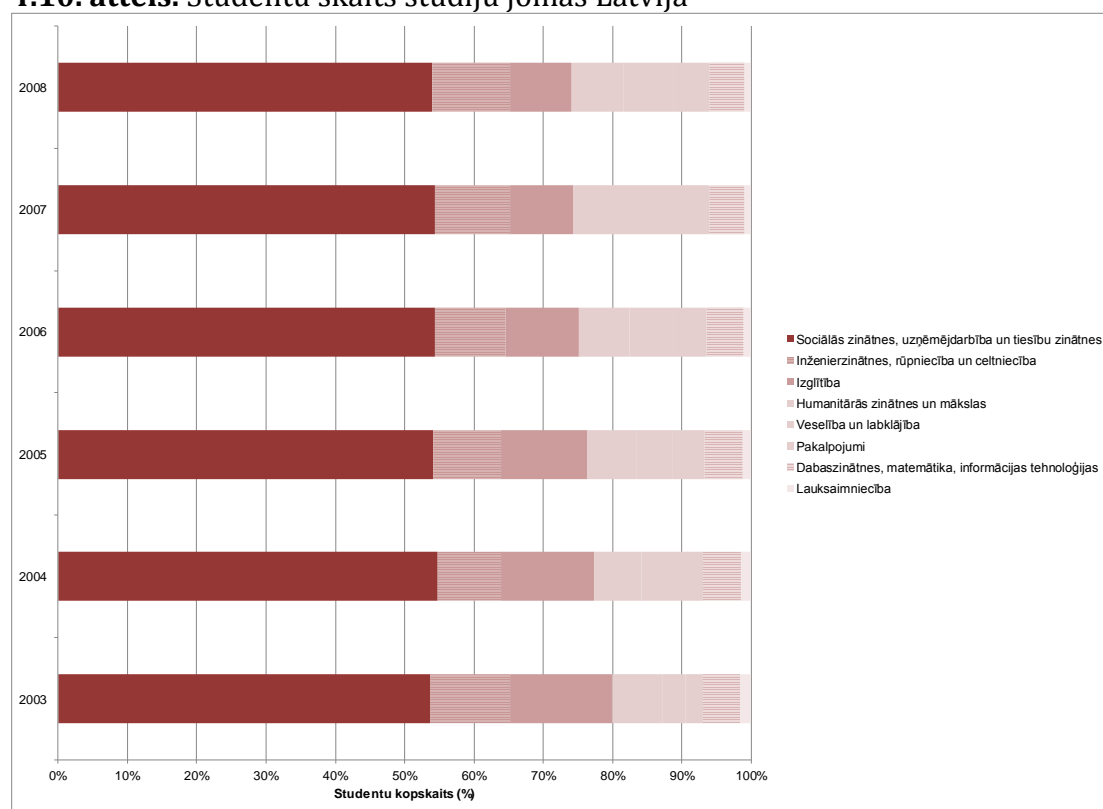
Augstākās izglītības kvalitātes problēma ir daudz dziļāka, bet to daudz grūtāk izmērīt. Pētnieki norāda, ka Latvijas augstākās izglītības sistēmā ir vairākas un pastāvīgas problēmas (V. Dombrovskis, 2009, D. Auers, T. Rostoks, S. Kenneth, 2007). Pirmkārt, Latvijā studenti bieži apvieno darbu ar mācībām, tādējādi viņi

⁸³ Tomēr vērtēšana nenotiek strikti pa valstīm, bet dažkārt pa atsevišķiem administratīvajiem rajoniem, piemēram, Ķīnā ir atsevišķi rādītāji Honkongai, Makau, Šanhajai u.c.

neapmeklē nodarbības, kas statistiski nozīmīgi ietekmē vidējo atzīmju, nodarbību apmeklējuma un neatkarīgā studiju laika samazināšanos (D. Auers, T. Rostoks, S. Kenneth, 2007). Otrkārt, Zinātnes citēšanas indeksa (*Science Citation Index (SCI)*) statistika liecina, ka Latvijas pētnieki starptautisko publikāciju ziņā ir ļoti neveiksmīgi un Igaunija un Lietuva ievērojami apsteidz Latviju. Sociālo zinātņu citēšanas indeksa (*Social Science Citation Index (SSCI)*) atšķirība ir pat vēl lielāka – 1990.-2008. gadā Latvijas sociālo zinātņu pārstāvji publicēja tikai 112 SSCI rakstu (Zviedrija un Somija publicēja attiecīgi 21 038 un 10 641 SSCI rakstu; vairāk sk. 4.5. sadaļā). Treškārt, V. Dombrovskis (2009) konstatējis, ka 1990. gadā iegūtā augstākā izglītība nav tik efektīva kā padomju laikā gūtā izglītība inovāciju veicināšanas ziņā, ko atspuļo gan produktu inovāciju, gan patentu pieteikumu skaits. Tādējādi secināms, ka izglītības kvalitāte ir pasliktinājusies un nenodrošina pietiekamu sniegumu, īpaši sociālajās zinātnēs.

Studiju koncentrācija sociālo zinātņu jomā (īpaši apvienojot to ar konstatējumu par šo jomu zemo kvalitāti) ir vēl viena potenciāla Latvijas konkurētspējas problēma. Augstākās izglītības kāpums pēc 1991. gada noticis galvenokārt sociālo zinātņu priekšmetos. Sociālās zinātnes, uzņēmējdarbību un tiesību zinātnes studē 54%, inženierzinātnes, ražošanu un būvniecību - tikai 11%, bet dabas zinātnes - 5% studentu.

4.10. attēls. Studentu skaits studiju jomās Latvijā

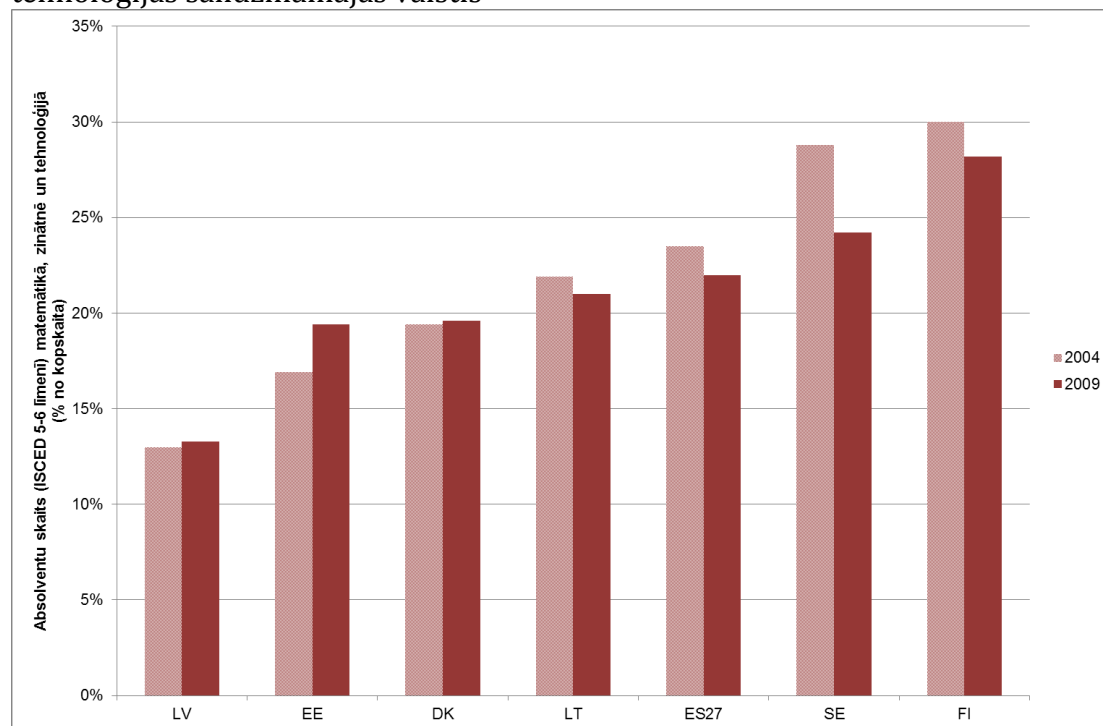

Avots: LR Izglītības un zinātnes ministrija.

Latvijā absolventu īpatsvars matemātikas, zinātnes un tehnoloģiju jomās (13%) ir viens no zemākajiem Eiropā (sk. 4.11. att.). Vairākumā Eiropas salīdzināmo valstu šādu absolventu skaita rādītājs pārsniedz 20%, bet augstākais līmenis 2009. gadā novērots Somijā, Vācijā, Čehijas Republikā un Zviedrijā. Igaunijā un

Lietuvā eksaktās zinātnes studē attiecīgi 19% un 21%. Latvija, īstenojot cilvēkkapitālu šajās jomās, nespēj pietiekami atbalstīt tehnoloģiju attīstību.

4.11. attēls. Absolventu skaits (ISCED 5-6 līmenī) matemātikā, zinātnē un tehnoloģijās salīdzināmajās valstīs

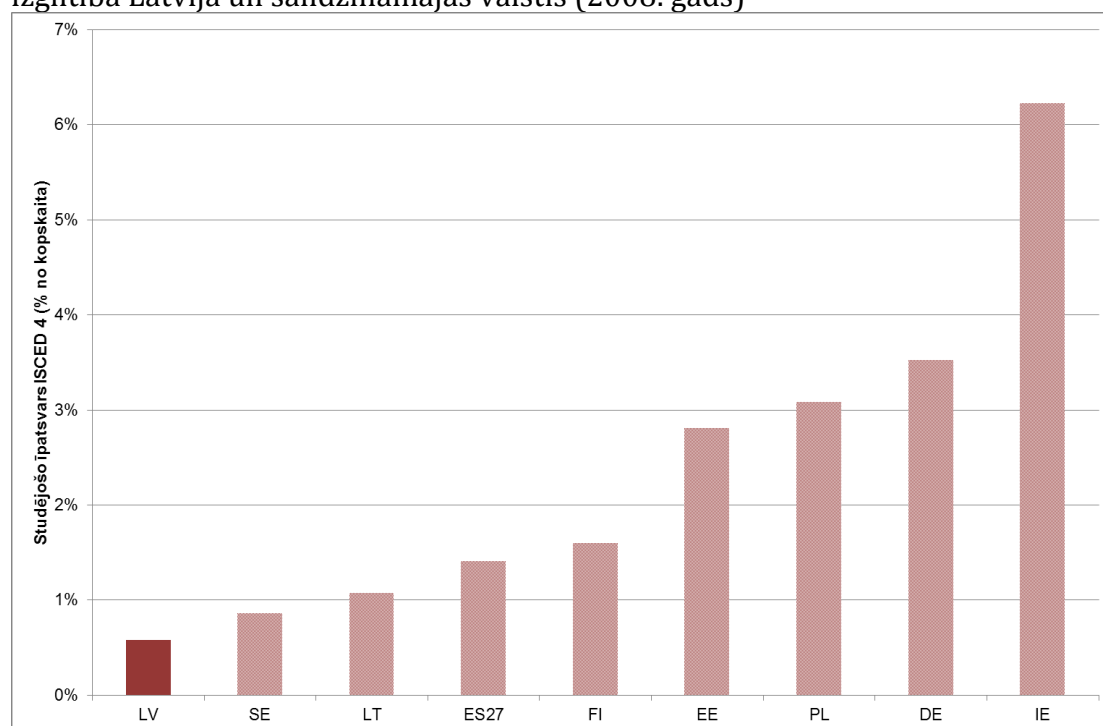

Avots: Eurostat (tiešsaistes datu kods educ_thflds).

Piezīme. Starptautiskā izglītības standarta klasifikācija (*International Standard Classification of Education*) (ISCED) 5-6 līmenī - augstākā izglītība.

Latvijas profesionālās un arodizglītības sistēma neatbilst sadarbībai ar darba tirgu - saskaņā ar veiktajām aptaujām darba devēji uzskata, ka gan profesionālās izglītības, gan augstākās izglītības iestādes nenodrošina studentus ar pietiekamām praktiskajām iemaņām izvēlētajā profesijā un puse visu studentu nestrādā tajā jomā, kurā iegūta izglītība pēc vidusskolas beigšanas. Turklāt, kā redzams 4.12. attēlā, salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm arodizglītība Latvijas skolu absolventu vidū ir samērā nepopulāra. Nav arī jēgpilnas mācekļu sagatavošanas sistēmas – darba devēji arodmācībā iesaistīti, galvenokārt gatavojot arodskolu mācību plānus.

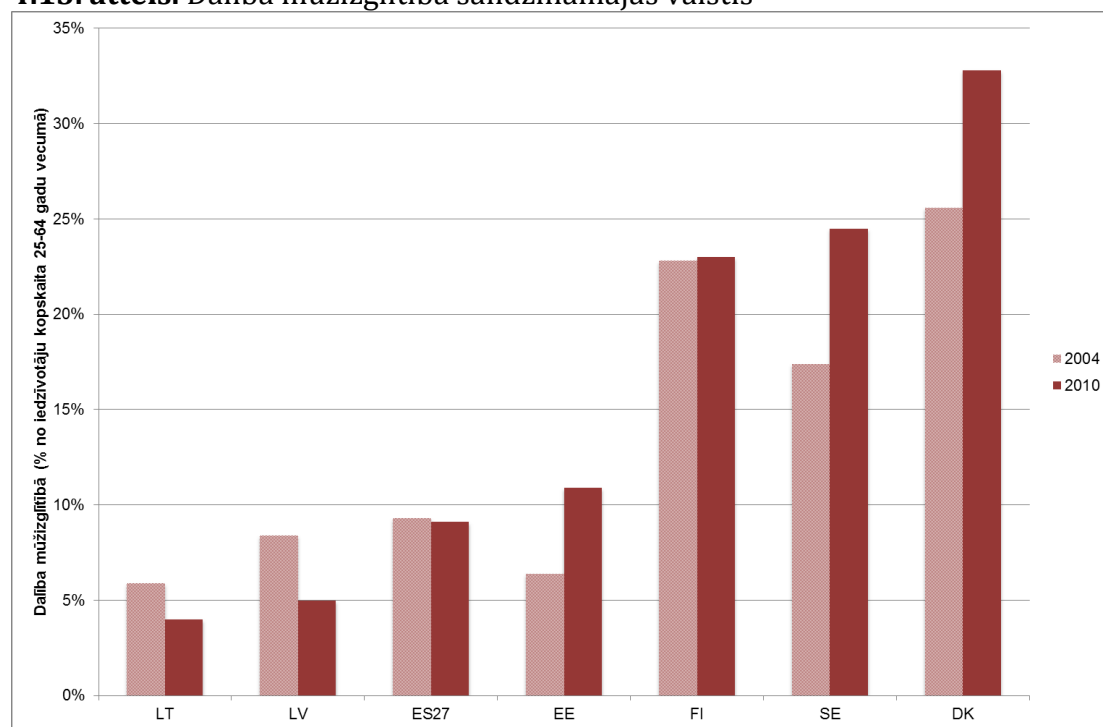
4.12. attēls. Studējošo īpatsvars pēc vidusskolas beigšanas profesionālajā izglītībā Latvijā un salīdzināmajās valstīs (2008. gads)

Avots: Eurostat.

Tālākizglītības izplatība apliecina, cik aktīvs un atsaucīgs ir valsts darba tirgus mainīgos darba tirgus apstākļos un kā tas atspoguļo vienu no darba tirgus elastības dimensijām. Skandināvijas valstīs ir ļoti augsts dalības līmenis mūžizglītības aktivitātēs (piemēram, Dānijā 2010. gadā - 33%), bet jaunajās ES valstīs – Bulgārijā un Rumānijā – dalības rādītājs ir tikai mazliet augstāks par 1%. Latvijai un pārējām Austrumeiropas valstīm ir vidējs līmenis. Tomēr Latvijas attīstības raksturīga iezīme ir tāda, ka izglītības un mācību aktivitātēs iesaistīto pieaugušo attiecība pēdējo sešu gadu laikā samazinājusies, īpaši pēckrīzes periodā kopš 2009. gada. Pirmkārt, tāpēc, ka to pieaugušo kopums, kuri meklē „jauna stila” izglītību pēc padomju laika diploma saņemšanas (visai populāra turpmākās izglītības pieeja pēc 1995. gada), lielā mērā izsmelts. Otrkārt, mūžizglītības līdzdalības samazinājumu Latvijā var izskaidrot ar līdzekļu trūkumu, īpaši pēc 2008. gada. Salīdzinājumā ar Skandināvijas valstīm Latvijā darba tirgus politika nepietiekami atbalsta izglītošanās un mācību iespējas cilvēkiem darbā – aktīvās darba tirgus politikas pievēršas bezdarbniekiem un ierobežotām sociālajām grupām.

4.13. attēls. Dalība mūžizglītībā salīdzināmajās valstīs

Avot: Eurostat, darbaspēka aptauja (tiešsaistes datu kods trng_lfse_01).

Izglītības politikas attīstība

- Latvijas Nacionālā reformu programma „ES 2020” par kritisku prioritāti noteikusi izglītības reformas.
- Galvenā vidējās izglītības reforma ir principa „nauda seko skolēnam” ieviešana.
- 2011. gadā tika paaugstinātas augstāko izglītības iestāžu akreditācijas prasības. Iepriekšējā gadā akreditācijas process tika unificēts. Tas nodrošina iestādēm vairāk elastības, piedāvājot kursus ārpus formālajām programmām un piedāvājot programmas sadarbībā ar ārvalstu partneriem.
- 29 augstākās izglītības iestāžu fiziskā infrastruktūra tiks modernizēta, izmantojot budžeta līdzekļus 65.3 milj. latu apjomā, t.sk. ES fondu finansējums - 51.3 milj. latu apjomā (2011-2013). Saistītā programma nodrošina finansējumu to komunikāciju infrastruktūras modernizēšanai.
- Stipendiju programma galvenokārt no ES fondiem (23 milj. latu apjomā) nodrošina studentiem 700 maģistra programmu un 200 doktora programmu.
- Arodizglītības iestāžu infrastruktūra nākamo pāris gadu laikā tiks modernizēta, izmantojot kopējo budžetu aptuveni 80 milj. latu apjomā.

- 2011.gada augustā Ministru kabinets izvēlējās pirmos sešus no plānotajiem deviņiem kompetenču centriem papildu finansējuma piešķiršanai. Kompetenču centri ir profesionālās izglītības iestādes, kas atbilst vairākiem kvalitātes kritērijiem. Kopumā pieejami 79 milj. latu ES fondu finansējuma profesionālās izglītības infrastruktūras attīstībai.

Novērtējums

- Izglītības līdzdalības un uzņemto studentu proporcija visos izglītības līmeņos ir augsta. Augstākajā izglītībā dominē sociālās zinātnes, bet zinātnē ir visai maza studentu proporcija. Tas liecina par vienu no galvenajiem izglītības un prasmju infrastruktūras izaicinājumiem.
- Izglītības kvalitāte, īpaši augstākās izglītības līmenī sociālajās zinātnēs, ir viena no svarīgākajām jomām.
- Skolu un augstākās izglītības iestāžu tīkls pašreizējai demogrāfiskajai situācijai ir pārāk plašs. Tādējādi ir spēcīga konkurence, zemas iestāšanās prasības augstākās izglītības iestādēs un nepietiekama akadēmisko resursu sadale.
- Saskaņā ar starptautiskajiem standartiem aktivitāte tālākizglītībā ir ļoti zema tāpat kā arodmācības darbavietās.
- Arodizglītībai ir zems prestižs un zemi uzņemšanas rādītāji.

4.5. Inovāciju infrastruktūra

Inovāciju sniegumu nosaka valsts inovāciju infrastruktūra, kas aptver vairākus inovāciju aspektus un saistītās jomas, piemēram, izglītību, zinātni un zinātnisko atklājumu/inovāciju komercializāciju. Koncentrēšanās uz inovācijām loģiskais pamats ir tas, ka saskaņā ar (neoklasisko) ekonomikas teoriju zināms, ka ilgtermiņā tehnoloģiskais progress ir vienīgais ilgtspējīgais labklājības pieauguma avots. Turklāt, jo progresīvāka tautsaimniecība, jo svarīgāks tās konkurētspējas attīstībā kļūst tehnoloģiskais progress vai inovācijas. Lai Latvija varētu panākt ekonomiskās kvalitātes kāpumu, nepieciešama piemērota un pilnveidīga inovāciju struktūra.

Jaunā GCI atklājumi par inovāciju struktūru un tās sastāvdaļām atspoguļoti 4.8. tabulā, kurā redzams, ka no trijām Baltijas valstīm sliktākie rādītāji ir Latvijai – 53. vieta, bet Igaunija un Lietuva ierindota attiecīgi 30. un 38. vietā. Turklāt Latvijas rezultāti joprojām ir sliktāki par abu pārējo Baltijas valstu rezultātiem visos aspektos, izņemot uzņemšanu augstākās izglītības programmās. Latvijā salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm īpaša uzmanība jāpievērš šādiem jautājumiem: universitāšu un nozaru pētniecības sadarbība, matemātikas un zinātnes izglītības kvalitāte un zinātnieku un inženieru pieejamība.

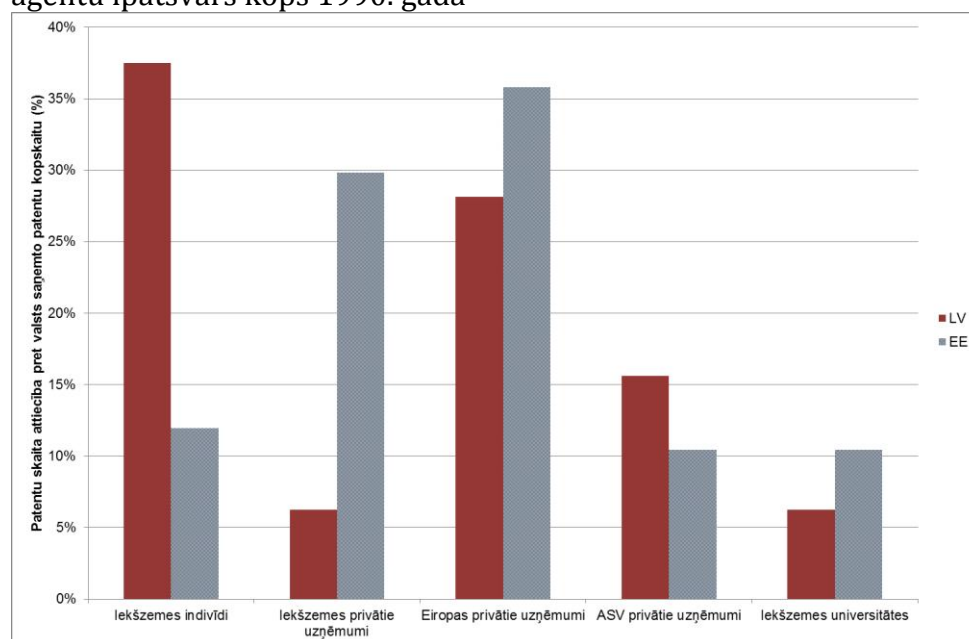
4.8. tabula. Inovāciju infrastruktūra (2010. gads)

	LV	LT	EE
<i>Inovāciju infrastruktūra 2010. gadā</i>	53	38	30
Zinātniskās pētniecības institūtu kvalitāte	53	38	25
Universitāšu un nozaru pētniecības sadarbība	62	32	35
Matemātikas un zinātnes izglītības kvalitāte	53	21	22
Vadības skolu kvalitāte	70	65	39
Zinātnieku un inženieru pieejamība	84	40	49
Uzņemšana augstākās izglītības programmās	18	11	24
Pakalpojumu patenti uz 1 milj. iedzīvotāju	39	52	37

Avots: Jaunais GCI.

Vēl viens rādītājs ir patentu reģistrācija. Lai dziļāk izpētītu patentu aktivitātes, tika klasificēti visi ASV Patentu un preču zīmju birojā reģistrētie patentu aģenti, kuru izcelsme ir Latvija un Igaunija. Šādu patentu skaits pēc 1995. gada Latvijā bija 32, bet Igaunijā – 67. Visi aģenti klasificēti šādās plašās kategorijās: 1) vietējās fiziskās personas, 2) vietējie privātie uzņēmumi, 3) citās Eiropas valstīs reģistrētie privātie uzņēmumi, 4) ASV reģistrētie privātie uzņēmumi un 5) iekšzemes universitātes vai pētniecības institūti. Rezultāti atspoguļoti 4.14. attēlā, un radušies vairāki secinājumi. Pirmkārt, vairākums Latvijas aģentu ir vai nu fiziskas personas (38%), vai privāti uzņēmumi, kas atrodas ASV vai Eiropā (attiecīgi 28% un 16%). Tikai 12% aģentu ir Latvijas vietējie privātie uzņēmumi. Tas liecina par nopietnām problēmām Latvijas uzņēmumu vietējo izgudrojumu komercializācijā. Pretstatā Latvijai 30% no Igaunijas aģentiem ir vietējās Igaunijas firmas. Otrkārt, salīdzinājumā ar Igauniju ļoti maz (6%) Latvijas patentu aģentu ir universitāšu institūcijas. Tas liecina vai nu par pētniecības sistēmas kvalitātes trūkumiem, vai nepilnīgu līgumu vai juridisko struktūru, kas nemotivē universitātes patentēt savus izgudrojumus.

4.14. attēls. ASV Patentu un preču zīmju birojā registrēto Latvijas un Igaunijas aģentu īpatsvars kopš 1990. gada

Avoti: ASV Patentu un preču zīmju birojs, Eiropas Patentu birojs un autoru aprēķini.

Salīdzinājums ar inovāciju līderiem, piemēram, Zviedriju un Igauniju, ļauj labāk izprast Latvijas nenozīmīgā inovāciju snieguma pamatfaktoros. Pamatīgāk aplūkojot rādītājus, kas veido SII, gūstams interesants ieskats par to, kāpēc Zviedrijā un Igaunijā inovāciju sniegums ir iespaidīgāks.

SII aptver trīs plašas jomas: inovāciju veicinātāji, firmu aktivitāte un inovāciju rezultāti. Šķiet, atvērta pētniecības sistēma, teicama akadēmisko institūciju un nozares sadarbība, kā arī patentēšana galvenokārt ārvalstīs ir galvenie faktori, kas nodrošina Zviedrijai Eiropas labāko inovāciju sniegumu. Zviedrija ir akadēmiskās zinātniskās pētniecības „spēkstacija”, kur jauno doktorantūras absolventu skaits uz 1 000 iedzīvotājiem vecumā no 25 līdz 34 gadiem ir gandrīz divas reizes lielāks nekā vidēji ES27 valstīs. Tās pētniecības sistēma ir īpaši atvērta. Starptautisko zinātnisko kōppublikāciju (vismaz viens autors ir no ārvalstīm, t.i., ārpus ES27 valstu loka) skaits uz 1 milj. iedzīvotāju gandrīz piecas reizes pārsniedz ES27 valstu vidējo rādītāju. Turklāt publisko un privāto kopdarbu pētniecības publikācijas vairāk nekā trīs reižu pārsniedz ES27 valstu vidējo līmeni, liecinot par zinātnes un uzņēmējdarbības kvalitatīvo saikni. Visbeidzot, Zviedrijas ieņēmumi no ārvalstu licencēm un patentiem vairāk nekā piecas reizes pārsniedz ES27 valstu vidējo līmeni (1.18% no IKP).

Igaunijas modelis ir ļoti līdzīgs Zviedrijas modelim. Tam raksturīga samērā atvērta pētniecības sistēma, kur starptautisko zinātnisko publikāciju kopskaits gandrīz divas reizes pārsniedz ES vidējo rādītāju. To raksturo arī ievērojama inovatīvo mazo un vidējo uzņēmumu sadarbības pakāpe, kā arī liels skaits mazo un vidējo uzņēmumu ar produktu vai procesu inovācijām.

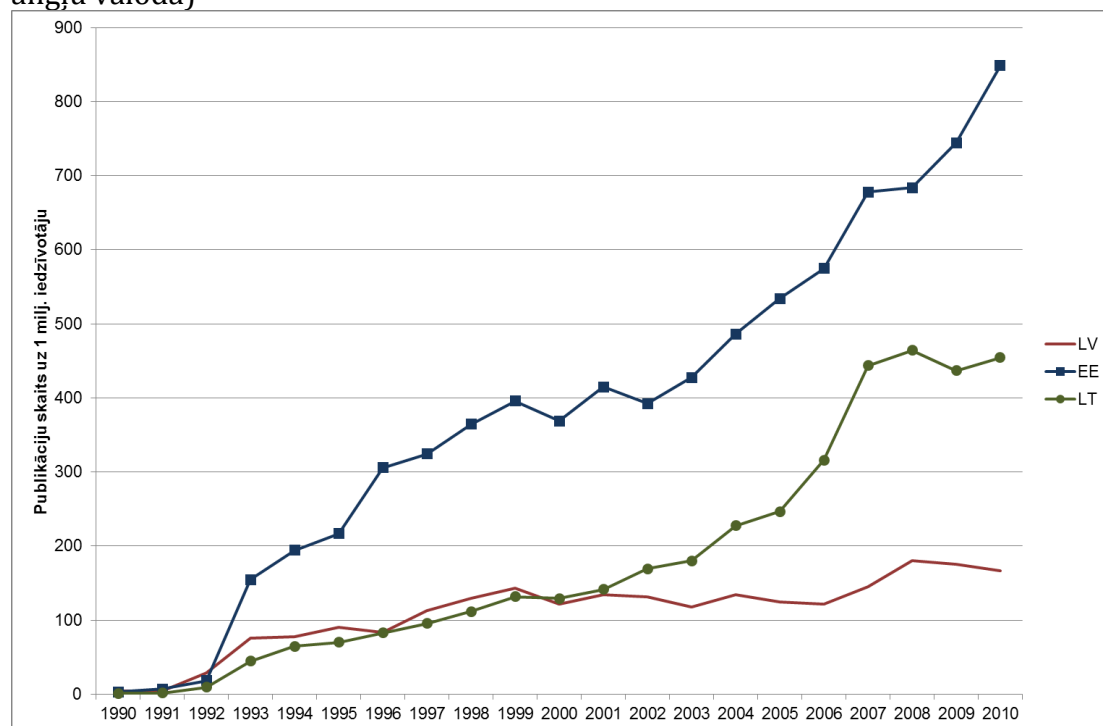
Latvijas trūkumi atspoguļo Zviedrijas priekšrocības. Nopietnas problēmas ir ar inovāciju īstenotājiem. Doktorantūru nesen beigušo absolventu skaits uz 1 000

iedzīvotājiem ir ļoti mazs – tikai puse no Igaunijas rādītāja. Turklāt Latvijas pētniecības sistēma nav ne „atvērta”, ne „teicama”, ne „pievilcīga”. Starptautisko zinātnisko kōppublikāciju skaits uz 1 milj. iedzīvotāju ir 132 - puse no ES27 valstu vidējā rādītāja un trešdaļa no Igaunijas rādītāja. Zinātnisko publikāciju skaits (10%) viscitētāko publikāciju vidū salīdzinājumā ar Igaunijas līmeni ir tikai ceturrtā daļa. Tādējādi uzņēmumu inovāciju aktivitātes arī ir nepietiekamas. Uzņēmumu pētniecības un attīstības izdevumu apjoms salīdzinājumā ar attiecīgajiem izdevumiem Igaunijā ir mazāks par trešdaļu. Publisko un privāto kōppublikāciju līmenis Igaunijā ir gandrīz 10 reižu augstāks nekā Latvijā. Patentu un licenču zemais ieņēmumu līmenis (aptuveni sestā daļa Igaunijas ieņēmumu) apliecina pētījumu komercializācijas problēmas.

Tādējādi salīdzinājums ar labākajiem inovāciju sniegumiem liecina par Latvijas pētniecības sistēmas neapmierinošo kvalitāti, kas ir viens no galvenajiem inovācijas kavējošajiem faktoriem. Šo secinājumu papildina dati par zinātniskajām publikācijām starptautiskajos profesionālajos žurnālos.

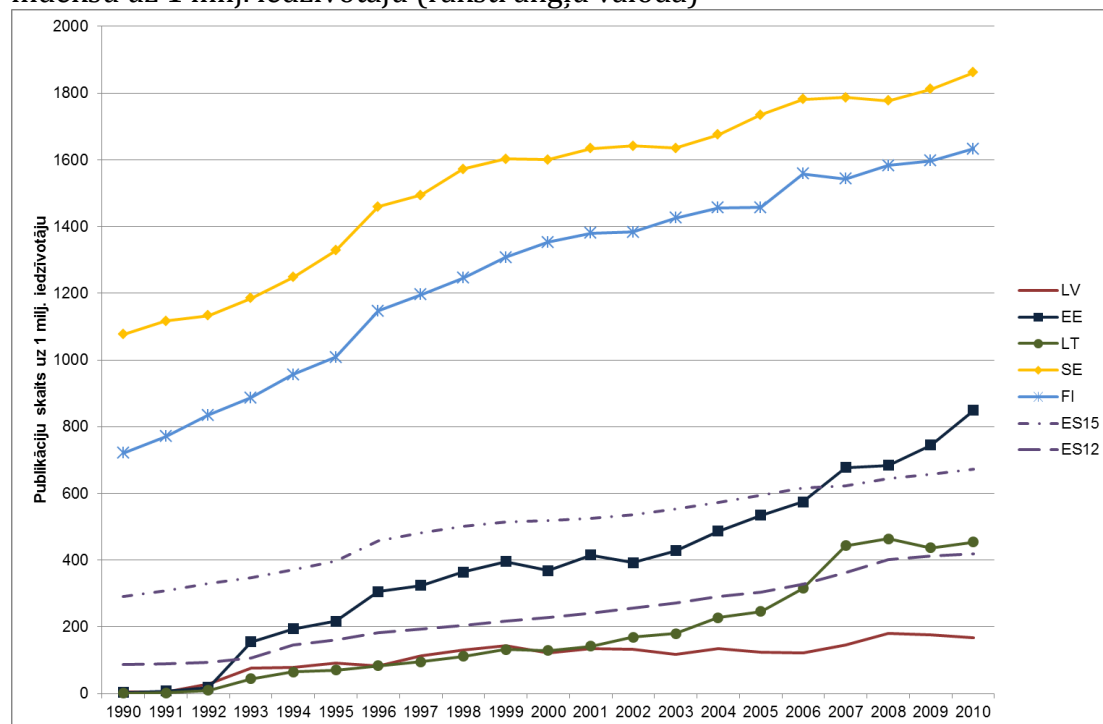
4.15. un 4.16. attēlā minēts publikāciju skaits saskaņā ar Thomson Reuters Zinātnes citēšanas indeksu uz 1 milj. iedzīvotāju angļu valodā. Rodas vairāki secinājumi. Pirmkārt, neraugoties uz līdzīgo sākotnējo sniegumu, Latvijas SCI publikāciju skaits kopš 1993. gada atpaliek no Igaunijas. Kopš 2002. gada Latvija sāka atpalikt arī no Lietuvas. Otrkārt, 2010. gadā vērojamas būtiskas atšķirības starp Latviju, Igauniju un Lietuvu. Treškārt, pēdējo divu gadu laikā šis rādītājs salīdzinājumā ar Igaunijas līmeni faktiski samazinājies.

4.15. attēls. Publikāciju skaits saskaņā ar *Thomson Reuters* Zinātnes citēšanas indeksu uz 1 milj. iedzīvotāju (vismaz viens autors ir no Baltijas valstīm; raksti angļu valodā)

Avoti: *ISI Web of Science* un autoru aprēķini.

4.16. attēls. Publikāciju skaits saskaņā ar *Thomson Reuters* Zinātnes citēšanas indeksu uz 1 milj. iedzīvotāju (raksti angļu valodā)

Avoti: *ISI Web of Science* un autoru aprēķini.

Inovāciju tiesiskie aspekti⁸⁴

Latvijas snieguma inovāciju jomā dziļākai izpratnei vērts apskatīt Latvijas pašreizējo likumdošanu inovāciju jomā salīdzinājumā ar Eiropas un ASV likumdošanu - īpaši, ja runa ir par universitātēs un pētniecības institūtos veikto pētījumu komercializāciju. Līdz 2010. gadam Latvijas likumdošana piešķir intelektuālā īpašuma tiesības tai iestādei, kuras darbinieks bija veicis attiecīgo atklājumu. Turklāt, ja institūcija tika finansēta no valsts budžeta, īpašumtiesības tika likumīgi uzskatītas par Latvijas valsts īpašumu. Citiem vārdiem sakot, pētniekam nebija (ja vien tas nebija paredzēts darba līgumā) nekādu juridisku tiesību un attiecīgi nekāda stimula komercializēt atklājumu un, visticamāk, arī maz pamudinājuma kopumā strādāt pie izgudrojumiem. Raugoties no (valsts finansētas) tās iestādes perspektīvas, kurā tika veikts atklājums vai inovācija, arī nebija īpaša stimula komercializēt izgudrojumu. Tādējādi ar iepriekšējo juridisko struktūru varētu vismaz daļēji skaidrot Latvijas nepietiekamo sniegumu inovāciju jomā.

⁸⁴ Sk. Z. Kalnina-Lukasevica, K. Stonans, A. Platonovs (2010), *New Innovation Platform for Latvia*, mimeo, Riga; Verspagen, B., (2006), 'University research, intellectual property rights and European Innovation Systems', *Journal of Economic Surveys*, vol. 20, no. 4; *Turning Science into Business, Patenting and Licensing at Public Research Organizations* (Zinātnes pārvēršana uzņēmējdarbībā, patentēšanā un licencēšanā sabiedriskās izpētes organizācijās), Parīze: OECD.

2010. gada pavasarī tika grozīts likums „Par zinātnisko darbību”. Grozījumu mērķis bija atļaut iestādēm izmantot intelektuālo īpašumu, kura izstrādi finansējusi valsts. Tomēr tās nav intelektuālā īpašuma īpašnieces. Tādējādi Latvijas likumdošana faktiski nav līdzvērtīga ES biežāk izmantotajai praksei – ļaut zinātniskajiem institūtiem izņemt patentus saistībā ar veiktajiem pētījumiem, kā tas ir, piemēram, Dānijā, Francijā un Vācijā. Līdzīgi arī ASV, 1980. gadā pieņemot Beija-Dola likumu (*Bayh-Dole Act*), pētījumus finansējušās valsts aģentūras nodeva inovāciju īpašumtiesības universitātēm, kurās tika veikti šie pētījumi, un šķiet, šāda rīcība bijusi efektīva, jo stimulēja universitātes komercializēt pētījumus.⁸⁵ Somija un Zviedrija savukārt izvēlējās citu ceļu, ļaujot universitātes darbiniekiem privāti pieteikt patentus uz viņu veikto darbu ar nosacījumu, ka pētījumu finansējusi valsts. Tādējādi individuālajam pētniekam tika dots būtisks stimuls komercializēt izgudrojumu. Turklāt gan Somijā, gan Zviedrijā ir spēcīga akadēmisko iestāžu un privātā sektora sadarbība, izmantojot līgumu pētījumus, ko finansē privātais sektors.

Nobeigumā, šķiet, ir iemesls pieņemt, ka vismaz daļa Zviedrijas stabilā snieguma inovāciju ziņā (kā minēts iepriekš) skaidrojama ar tās tiesisko struktūru, kas nodrošina spēcīgu stimulu komercializācijai.

Politikas attīstība

Institucionālajos un politikas notikumos ietilpst:

- *kompetenču centri*: to mērķis ir apvienot noteiktas nozares inovatīvos uzņēmumus un iestādes rūpniecisku pētījumu veikšanai un jaunu produktu un tehnoloģiju izstrādāšanai. Jaunu pētniecības darbību uzsākšanai vai esošo pētniecības darbību paplašināšanai pieejams valsts finansējums kompetenču centra ietvaros. Kompetenču centri ir „atvērtas” institūcijas, kuras ir pētījumu rezultātu īpašnieces un kuru dalībniekiem pieder centra daļas. LIAA centriem piešķir finansējumu. LIAA parakstījusi līgumus par sešu kompetenču centru atbalstu, un līdz 2015. gada beigām pieejamais finansējums ir 37.4 milj. latu. Šie seši kompetenču centri pašlaik izveidoti sadarbības struktūras nodrošināšanai 72 uzņēmumiem un 17 pētniecības institūtiem. Šie centri uzsāka darbu 2011. gada aprīlī;
- *tehnoloģiju pārneses kontaktpunkti* ir augstskolu vai zinātnisko institūtu struktūrvienības, kas atbild par ārējo komunikāciju (t.sk. ar uzņēmumiem) un informācijas sniegšanu par pētnieciskajām aktivitātēm un iestāžu pieredzi. Pašlaik darbojas astoņi kontaktpunkti – visi sabiedriskajās universitātēs (Latvijas Universitātē, Rīgas Tehniskajā universitātē, Latvijas Lauksaimniecības universitātē, Rīgas Stradiņa universitātē, Ventspils augstskolā, Rēzeknes augstskolā un Daugavpils augstskolā). Šai aktivitātei kopumā tika piešķirti 1.9 milj. latu. LIAA bija atbildīga par šīs aktivitātes ieviešanu un uzraudzību;
- *jaunu produktu un tehnoloģiju izstrāde – atbalsts jaunu produktu un tehnoloģiju ieviešanai ražošanā*: šīs ir divas Eiropas struktūrfondu aktivitātes, kas nodrošina uzņēmējiem tiešu valsts līdzfinansējumu jaunu

---

⁸⁵ Sk. R. E. Litan, R. M. Cook-Deegan (2011).

produktu un tehnoloģiju ieviešanai vai izstrādāšanai līdz 35% apjomam no kopējām izmaksām (jeb 1 milj. latu). Aktivitātēs, kas tiesīgas saņemt līdzfinansējumu, ietilpst tehnoloģiski modernizētu ražošanas iekārtu iegāde vai licenču un patentu iegāde. Projekti 15.2 milj. latu apjomā jau īstenoti. Projekta pieteikumu otrā kārtā noslēdzās 2011. gada februārī, un otrajā kārtā pieejamais finansējums ir 34 milj. latu;

- *augstas pievienotās vērtības investīcijas*: šī ir vēl viena Eiropas struktūrfondu aktivitāte, kas nodrošina atbalstu liela apjoma ražošanas pasākumu attīstībai (iekārtu iegādei, ēku un būvju celtniecībai un rekonstrukcijai, darbavietu radīšanai). Kopējais pieejamais finansējums 29 apstiprinātajiem projektiem ir 65 milj. latu, no kuriem 20.7 milj. latu izmaksāti 2010. gadā. Projektu iesniegumu atlase ir noslēgusies (12.12.2011-02.04.2012) – tika rīkota 2.kārta.
- *ilgtermiņa sadarbības platforma uzņēmējiem un zinātniekiem* pētniecības infrastruktūras Latvijā uzlabošanai. Projektā paredzēts atbalsts kompetenču centriem (2010.-2015. gadā), tehnoloģiju pārneses kontaktpunktiem (2009.-2013. gadā) un pētījumu rezultātu komercializācijas veicināšanas infrastruktūras izstrādei (2011.-2015. gadā), kā arī praktiskiem pētījumiem. Publiskais atbalstam pieejamais finansējums 2011.-2013. gadā ir 69.9 milj. latu, t.sk. ES fondu finansējums 68.1 milj. latu apjomā.

Novērtējums

- Vairāki dažādi rādītāji liecina, ka Latvijas inovāciju infrastruktūra ir neapmierinoša.
- Salīdzinājums ar labākajiem inovāciju sniegumiem apliecina Latvijas pētniecības sistēmas zemo kvalitāti, kas ir viens no galvenajiem inovācijas kavējošajiem faktoriem.
- Augstskolu un nozaru pētniecības sadarbība uzskatāma par nepietiekamu.
- Detalizētie no patentu reģistrācijām gūtie dati un inovāciju tiesiskie aspekti arī liecina par problēmām saistībā ar pētījumu komercializāciju.

4.6. Valdība: nodokļu sistēma, valdības loma tautsaimniecībā un administratīvā efektivitāte

4.6.1. Nodokļu sistēma

Nodokļu sistēma ietekmē konkurētspēju dažādos veidos - ietekmējot tieši, piemēram, uzņēmuma ražošanas faktoru izmaksas. Netieši nodokļu sistēmas ietekme izpaužas ar tās radīto stimulu starpniecību, tādējādi ietekmējot indivīdu un uzņēmumu rīcību. Nodokļu sistēma var radīt vairāk vai mazāk izkropļojumu, kas savukārt ietekmē resursu izvietojumu un tādējādi arī tautsaimniecības efektivitāti. Piemēram, augsts algas nodoklis ir iespējams traucēklis efektīvā darba tirgū, bet vienlaikus vērš darbaspēku daudz dārgāku attiecībā pret

kapitālu, kas savukārt ļauj darbaspēku aizstāt ar kapitālu, tādējādi radot pārāk augstu kapitālietilpību. Augsts algas nodoklis palielina arī vēlmi izvairīties no nodokļu samaksas, izmantojot aploksņu maksājumus. No otras puses, radot ieņēmumus, nodokļi nodrošina valdību ar līdzekļiem, kas nepieciešami ieguldīšanai aktivitātēs, lai veicinātu nācijas konkurētspēju, piemēram, infrastruktūrā un pamatizglītībā.

Tādējādi nācijas konkurētspējas analīzē jāņem vērā nodokļi un nodokļu sistēma. Interesants sākumpunkts ir Latvijas nodokļu sistēmas salīdzinājums ar Igaunijas un Lietuvas nodokļu sistēmām.

No kopējās struktūras viedokļa⁸⁶ Baltijas valstu nodokļu sistēmas ir visai līdzīgas. Lai gan struktūra ir diezgan līdzīga, dažādu nodokļu likmes šajās valstīs atšķiras.

Faktiskās darbaspēka, uzņēmumu ienākuma un patēriņa (pievienotās vērtības nodokļa) likmes ir šādas.⁸⁷

- Augstākā ir iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme, kas Latvijā 2011. gadā bija 25%, bet Igaunijā un Lietuvā – attiecīgi 21% un 15%.
- Uzņēmumu ienākuma nodokļa likme Latvijā un Lietuvā 2011. gadā bija 15%, bet Igaunijā - 21%.
- Standarta pievienotās vērtības likme Latvijā un Lietuvā 2011. gadā bija 22%, bet Igaunijā - 20%.

Dziļāku izpratni par nodokļu slogu sniedz netiešās nodokļu likmes, kas mēra vidējo nodokļu slogu uz dažāda veida tautsaimniecības ienākumiem vai darbībām, t.i., šajā pētījumā - uz darbaspēku, kapitālu un patēriņu. Netiešā nodokļu likme izsaka kopējos nodokļu ieņēmumus kā procentus no potenciālās nodokļu bāzes. Vispirms jāņem vērā darbaspēka netiešā nodokļu likme,⁸⁸ kas definēta kā attiecība starp nodokļiem un sociālajām iemaksām, kuras samaksātas par gūtajiem ienākumiem, un darbaspēka izmaksām. 2009. gadā darbaspēka netiešā nodokļu likme Latvijā bija 28.7%, Igaunijā - 35.0%, bet Lietuvā -33.1%. Tādējādi Latvijā ir zemākā netiešo nodokļu likme, lai gan sociālās iemaksas ir augstas.

Kapitāla netiešā nodokļu likme⁸⁹ ietver nodokļus, kas ieturēti no mājsaimniecību un uzņēmumu gūtajiem uzkrājumu un ieguldījumu ienākumiem. 2009. gadā

---

⁸⁶ Sk. E. Ahermaa, L. Bernardi (2005).

⁸⁷ Ja vien nav norādīts citādi, šajā sadaļā ietvertie dati gūti no *Eurostat* paziņojuma presei, *DG Taxud, Stat/11/100*, 2011. gada 1. jūlijs, „Nodokļu apjoma tendences Eiropas Savienībā” (*Taxation trends in the European Union*).

⁸⁸ Skaitītājs ietver visus tiešos un netiešos nodokļus un sociālās iemaksas, kas tiek ieturētas no darbinieku ienākumiem, bet saucējs ir kopējās ekonomiskajā teritorijā strādājošo darbinieku kompensācijas, kas algu sarakstos palielinātas nodokļiem. Tas tiek aprēķināts tikai par nodarbinātajiem darbiniekiem, t.i., neskaitot nodokļu slogu uz sociālajiem pārskaitījumiem un pensijām.

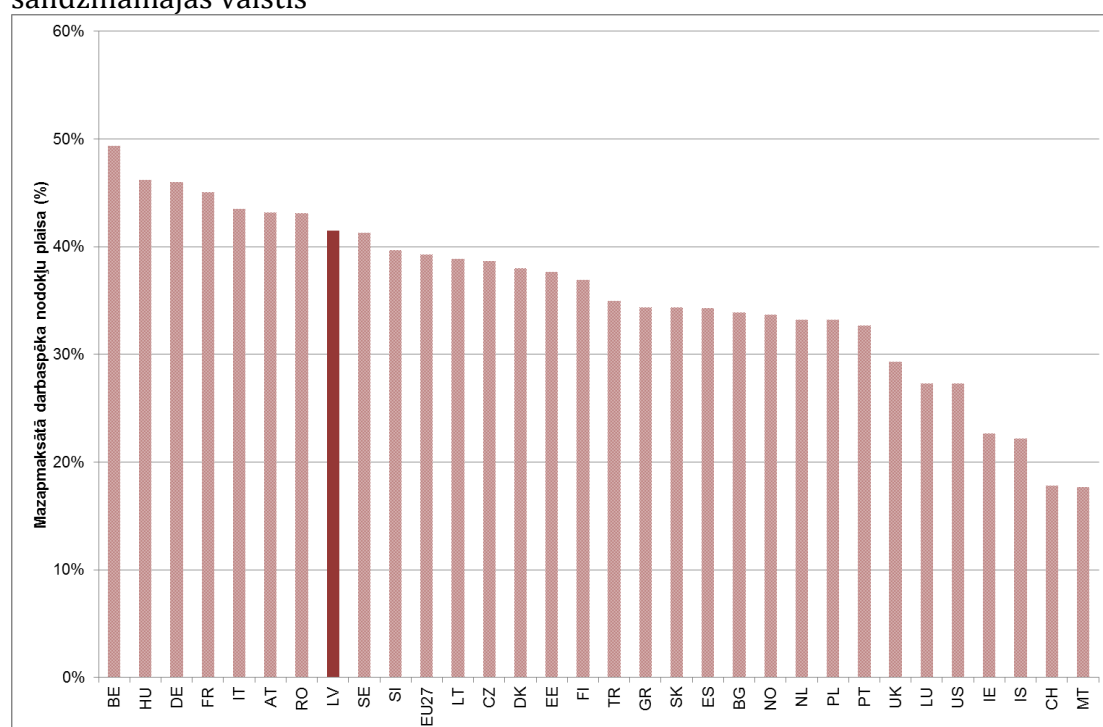
⁸⁹ Kapitāla netiešā nodokļu likme definēta kā attiecība starp nodokļiem, kas ieturēti no ienākumiem, kuri gūti no mājsaimniecību un uzņēmumu uzkrājumiem un ieguldījumiem, un nodokļiem, kas attiecas uz kapitāla uzkrājumiem, kuri radušies no iepriekšējo periodu

kapitāla netiešā nodokļu likme Latvijā bija 10.3%, Igaunijā - 14.0%, bet Lietuvā - 10.9%. Lai gan kapitāla netiešā nodokļu likme visās trijās Baltijas valstīs ir ļoti zema, tomēr Latvijā tā ir viszemākā.

Patēriņa netiešā nodokļu likme tiek definēta kā attiecība starp patēriņa nodokļu ieņēmumiem un galīgajiem māsaimniecību patēriņa izdevumiem valstī. Latvijā tā ir 16.9%, bet Igaunijā un Lietuvā – attiecīgi 27.6% un 16.5%.

Visbeidzot, ņemta vērā mazapmaksātā darbaspēka nodokļu plaša (darbaspēka izmaksu nodokļu plaša⁹⁰ ES un dažās salīdzināmajās valstīs (sk. 4.17. att.). Redzams, ka nodokļu plaša Latvijā ir mazliet lielāka nekā Igaunijā un Lietuvā.

4.17. attēls. Mazapmaksātā darbaspēka nodokļu plaša(%)⁹¹ ES un dažās salīdzināmajās valstīs

Avots: Eurostat.

Tādējādi jāsecina, ka Latvijas nodokļi ir līdzīgi Igaunijas un Lietuvas nodokļiem, bet Latvijas netiešo nodokļu likme kopumā ir zemāka.

Ņemot vērā to, ka pamatlíkme ir 15% apjomā un netiešā líkme ir zemāka nekā visās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs un Ziemeļvalstīs, kapitāla nodokļi Latvijā ir īpaši zemi (sk. 4.18. att.).⁹² Tomēr GCI dati liecina, ka tiek uzskatīts, ka nodokļiem un subsīdijām (Latvijā to ir maz, galvenokārt

---

uzkrājumiem un ieguldījumiem par labu pasaules kapitālam un nācījas rezidentu uzņēmējdarbības ienākumiem vietējo nodokļu nolūkā.

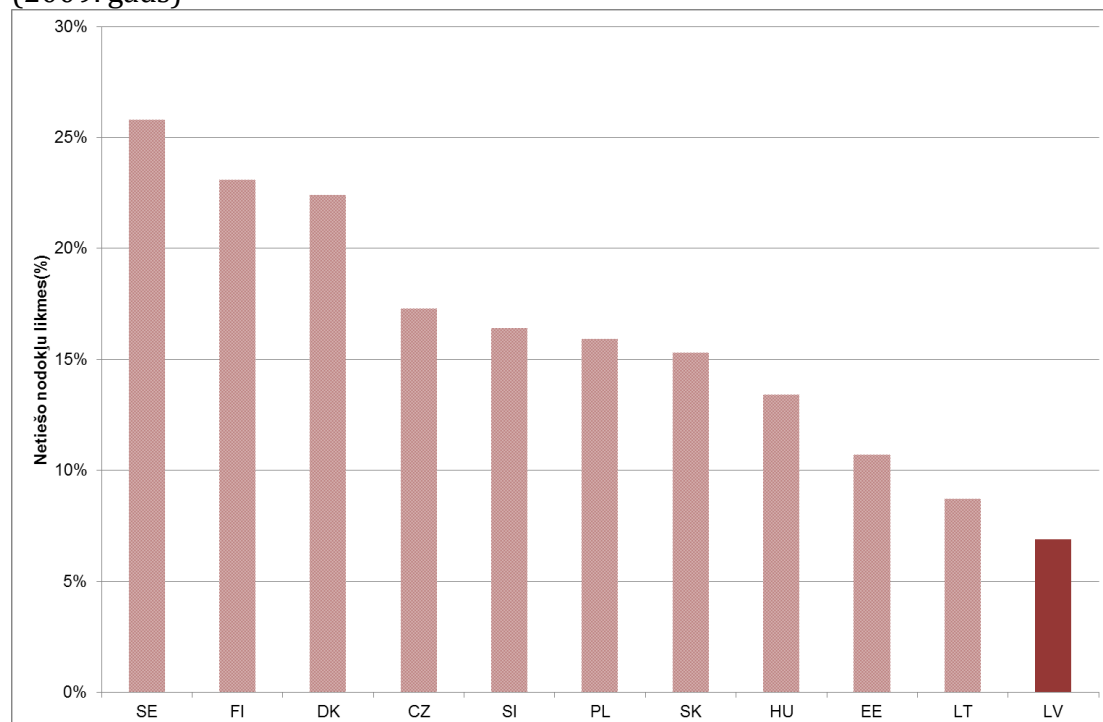
⁹⁰ Darbaspēka izmaksu nodokļu plaša tiek definēta kā ienākuma nodoklis no bruto ienākumiem plus darbinieka un darba devēja sociālās apdrošināšanas iemaksas, kas izteiktas procentos no kopējām darbaspēka izmaksām.

⁹¹Sk.http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Tax_rate_on_low_wage_earners_-_tax_wedge_on_labour_cost,_2009.png&filetimestamp=20110712142535.

⁹² Jāatzīmē, ka nodokļi no dividendēm, kapitāla pieauguma un procentiem, kas tika ieviesti 2010. gadā, iespējams, zināmā mērā ietekmēs Latvijas kopējo nodokļu likmi.

lauksaimniecības un transporta subsīdijas) ir nozīmīga kropļojoša ietekme uz konkurenci (sk. 4.9. tabulu). Saskaņā ar šo rādītāju Latvija daudz neatpaliek no Lietuvas un Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm kopumā, bet tās rādītāji ir sliktāki nekā Igaunijā un Ziemeļvalstīs. GCI datu pamatā ir aptaujas rezultāti, un, visticamāk, Latvijas vērtējumu spēcīgi ietekmē lielā ēnu ekonomikas daļa, jo sastopami plaši, gandrīz vai anekdotiski pierādījumi, ka godīgs uzņēmējs (tāds, kas maksā visus nodokļus) ir vilies tāpēc, ka nespēj vienlīdzīgi konkurēt ar nodokļus nemaksājošiem konkurentiem.

4.18. attēls. Kopējās kapitāla netiešo nodokļu likmes salīdzināmajās valstīs (2009. gads)

Avots: Eurostat.

4.9. tabula. Nodokļu un subsīdiju izkropļojošās konkurences ietekmes GCI dalījumā

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
LV	36	38	43	46	47	48	45	43	57	77
LT	52	56	63	68	75	80	88	105	80	100
EE	10	10	11	12	13	13	12	14	23	32
PL	62	67	80	85	96	102	73	89	92	60
HU	31	33	37	40	41	42	115	126	118	117
SI	25	27	29	32	33	34	104	41	36	55
SK	29	31	34	37	38	39	107	110	112	131
CZ	47	51	58	63	69	72	106	94	63	79
DK	1	1	1	1	1	1	20	34	15	20
FI	9	9	10	11	12	12	38	42	20	21
SE	18	20	22	25	26	27	34	24	14	10

Avots: GCI.

4.6.2. Valdības loma iekšzemes tirgos

Latvijas valdībai ir vērā ņemama līdzdalība tautsaimniecībā. Saskaņā ar Ministru kabineta 2009. gadā publicēto Pārskatu par valstij piederošiem aktīviem Latvijā bija 142 valstij piederoši uzņēmumi, kur valsts kapitāla daļas vērtība šajos uzņēmumos bija gandrīz 3 mljrd. eiro jeb aptuveni 17% no valsts IKP. Šo uzņēmumu aktīvu kopsumma ir aptuveni 10 mljrd. eiro jeb vairāk nekā puse no valsts IKP. Šajos uzņēmumos ietilpst veselības aprūpes iestādes un laboratorijas, kultūras nodibinājumi (teātri, orķestri), neatkarīgas regulējošās institūcijas un īpaši - komunālie pakalpojumi un transporta infrastruktūras operatori.

Svarīgāko valdības līdzdalību veido: 100% ieguldījums AS „Latvenergo”, kam ir monopolstāvoklis kā lielākajai elektroenerģijas ražotājai valstī un kas kontrolē visus sabiedriskos elektroenerģijas izplatīšanas tīklus; 100% ieguldījums VAS „Latvijas dzelzceļš”, kas kontrolē sabiedrisko dzelzceļa tīklu un vienīgais sniedz pasažieru dzelzceļa transporta un dzelzceļa kravu pārvadāšanas pakalpojumus; 51% ieguldījums SIA „Lattelecom”, kas dominē fiksēto telekomunikāciju pakalpojumu sniegšanā un veiksmīgi darbojas kabeļtelevīzijas un interneta jomā; kā arī VAS „Latvijas valsts meži”, kam pieder puse no visas valsts mežu platības.

4.6.3. Administratīvā efektivitāte

Birokrātija un administratīvās efektivitātes problēmas jau ilgi apgrūtinājušas Latvijas tautsaimniecības izaugsmi. Latvijas politikas veidotāji šim jautājumam vairākus gadus pievērsuši pastiprinātu uzmanību, un Latvijas pozīcijas uzlabošana saskaņā ar PB Uzņēmējdarbības indeksa klasifikāciju ir politikas veidotāju skaidri noteikts mērķis, un Latvija patiesi neatlaidīgi progresē šā indeksa ziņā, pakāpjoties no 24. vietas 2010. gadā uz 21. vietu 2011. gadā. Tādējādi saskaņā ar Latvijas Nacionālo reformu programmu (NRP) tās mērķis ir līdz 2013. gadam sasniegt 19. vietu. Kā minēts šā ziņojuma ievadā, šāda veida mērķis ir nevietā, jo, piemēram, viena valsts rādītāju ziņā var pakāpties tāpēc, ka otras valsts rādītāji pasliktinājušies.⁹³ Svarīgi, ka faktiskajiem resursiem, kurus ziedojuši indivīdi, uzņēmumi un amatpersonas, kas īsteno publisko administrāciju un birokrātiju, jābūt samērīgiem ar spēkā esošās regulējošās sistēmas mērķiem un labumiem. Tomēr ir daudz neskaidrību. Piemēram, kāpēc līgumos ar publiskām institūcijām nepieciešams pieņemšanas-nodošanas akts? Vairākumā jurisdikciju pietiek ar līgumu. Kāpēc Latvijas uzņēmumiem nepieciešamas 293 stundas, lai izpildītu nodokļu administrācijas prasības, ja Igaunijā pietiek tikai ar 81 stundu?⁹⁴

⁹³ Tiešām šķiet, ka 2011. gada Latvijas klasifikācijas uzlabojums daļēji radies kļūdas dēļ, kas samazinājusi Igaunijas pozīcijas.

⁹⁴ Sk. *Paying taxes in 2011: the global picture* („Nodokļu samaksa 2011. gadā: globālais skatījums”).

Politikas attīstība

Nodokļu sistēmas ziņā ir vispārēja apņemšanās pārnest nodokļu slogu no darbaspēka uz patēriņu un īpašumu. Šis mērķis iekļauts jaunajā valdības deklarācijā, kas stājas spēkā 2011. gada oktobrī. Īpašs mērķis ir darbaspēka nodokļu samazināšana par 9 procentu punktiem.

Publiskās administrācijas reforma bijis lielākais politikas mērķis kopš SVF/ES strukturālo reformu programmu ieviešanas. Veiktajos pasākumos ietilpst centrālās valdības administrācijas samazināšana par 25% kopš 2008. gada, aģentūru skaita samazinājums par 50%, kā arī vienotās publiskā sektora atalgojuma sistēmas ieviešana. Sāktas arī daudzas citas individuālās administratīvās reformas, kuru mērķis ir vienkāršošana un izmaksu samazināšana, piemēram, vietējo varas orgānu sabiedriskajos iepirkumos vai ES struktūrfondu projektu kontrolē un uzraudzībā.

NRP un Stratēģiskās attīstības plāns 2010.–2013. gadam izvirza vairākus augstākas administratīvās efektivitātes mērķus.

- Darbs pie ES fondu apguves veicināšanas FM veikto ES fondu sistēmas vienkāršošanas pasākumu rezultātā būtiski paātrinājis finanšu apriti projektos un atvieglojis projektu ieviešanu (piemēram, uz pusi samazināti maksājuma pieprasījuma izskatīšanas termiņi, projektu īstenotājs var pieprasīt apmaksāt izdevumus, ja ir to pamatojošie dokumenti, arī gadījumā, ja nav iesniedzis pilnu atskaiti par projekta mērķu izpildi).
- NRP uzsver nepieciešamību paplašināt pašvaldību iespējas uzņēmējdarbības veicināšanai, veicot grozījumus tiesību aktos, kas nosaka pašvaldību tiesības iznomāt un atsavināt mantu.
- Attiecībā uz sabiedrisko sektoru un pašvaldībām NRP liela uzmanība pievērsta t.s. vienas pieturas aģentūras principam, saskaņā ar kuru visi valdības pakalpojumi būtu koncentrēti vienā aģentūrā katrā teritorijā, paaugstinot pieejamību un administratīvo efektivitāti un samazinot izmaksas.
- Stratēģiskās attīstības plānā 2010.–2013. gadam ietilpst visu valsts funkciju audīts, valstij piederošā nekustamā īpašuma optimālas pārvaldības vadlīniju izstrāde, vienas pieturas valdības aģentūru izveide visā valstī, vienots personāla vadības atalgojums un personāla vadības procedūras civildienestā, iepirkumu sistēmu uzlabojumi un valdības pakalpojumu digitalizācija.

Paredzētas arī citas pārmaiņas un reformas.

- 2011. gada jūlijā valdība pieņēma Komerclikuma grozījumus, saskaņā ar kuriem uzņēmumiem jāatklāj to ārzonas īpašnieki. Dalībniekam, kam pieder pamatkapitāls vai daļa kādas citas personas labā (un tādējādi viņiem pieder vismaz 25% kapitāldaļu), par to jāinformē Uzņēmumu reģistrs. Grozījumus likumā ierosināja sabiedrība, izmantojot vēlēšanu platformu www.manabalss.lv un savācot vairāk nekā 10 tūkst. parakstu.

- Uzņēmumu elektroniskās reģistrācijas sistēmas ieviešana, kas aizstās pašreizējo papīra dokumentu sistēmu un panāks izmaksu ietaupījumu 25% apjomā, galvenokārt vairs npublicējot reģistrācijas atļaujas un paziņojumus papīra dokumenta veidā. Pirmais pilnībā elektroniski reģistrētais uzņēmums izveidots 2010. gada jūnijā.. Uzņēmumu reģistrs ir atbildīgs par nepieciešamo pārmaiņu īstenošanu.
- 2011. gada jūnijā parlaments 1. lasījumā pieņēma jauno Būvniecības likumu, kas ievērojami saīsina būvatļaujas saņemšanai un projektu saskaņošanai ar valsts institūcijām nepieciešamo laiku.
- 2011. gada maijā Ministru kabinets apstiprināja grozījumus Vispārīgajos būvnoteikumos, samazinot plānošanas un arhitektūras procesu koordinēšanai un tehnisko specifikāciju apstiprinājuma saņemšanai nepieciešamo laiku.
- Valdība plāno arī ieviest vienas pieturas aģentūras principu nekustamā īpašuma un nekustamā īpašuma tiesību reģistrācijai. Plānos ietilpst Kadastra informācijas sistēmas datubāzes un Zemesgrāmatas datubāzes sasaiste zemes īpašniekiem sniedzamās informācijas apjoma samazināšanai. Pasākums iekļauts Uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plānā 2012. gadam.
- Īpašumtiesību aizsardzības jomā valdība bija plānojusi līdz 2011. gada septembrim sagatavot grozījumus Komerclikumā. Šie grozījumi paaugstinātu caurredzamības prasības saistīto uzņēmumu darījumos (interesešu konfliktu mazināšanai). Valdība plāno arī ieviest noteikumus, kas akciju tirgū kotētajiem uzņēmumiem ļaus apstiprināt darījumu iekšējās informācijas caurredzamību pirms darījumu veikšanas.
- Jaunie bankrota noteikumi stājās spēkā 2011. gada novembrī. Tie nodrošina vienādu attieksmi pret visiem uzņēmumiem neatkarīgi no to tiesiskā statusa. Paredzēts arī samazināt uzņēmējdarbības slēgšanas periodu no 3 gadiem līdz 1 gadam.

Novērtējums

- Latvijas nodokļu sistēmas struktūra ir līdzīga Igaunijas un Lietuvas nodokļu sistēmas struktūrai. Formālās nodokļu likmes nedaudz atšķiras, bet darbaspēka, kapitāla un patēriņa netiešās nodokļu likmes zemākās ir Latvijā.
- Kapitāla nodokļi ir īpaši zemi.
- Viens no starptautiskās aizdevēju programmas rezultātiem bija nodokļu bāzes paplašināšana, piemēram, patlaban pirmo reizi ar nodokļiem tiek aplikti procenti, dividendes un kapitāla pieaugums.
- Valsts joprojām ir nozīmīgs tautsaimniecības tiešais spēlētājs.
- Latvija veltījusi ievērojamas pūles administratīvā sloga samazināšanai uzņēmējdarbībā.
- Administratīvās efektivitātes uzlabojumu mērķim vajadzētu būt taustāmiem efektivitātes ieguvumiem, nevis starptautiskai klasifikācijai.

4.7. Iedzīvotāji: demogrāfiskais izaicinājums

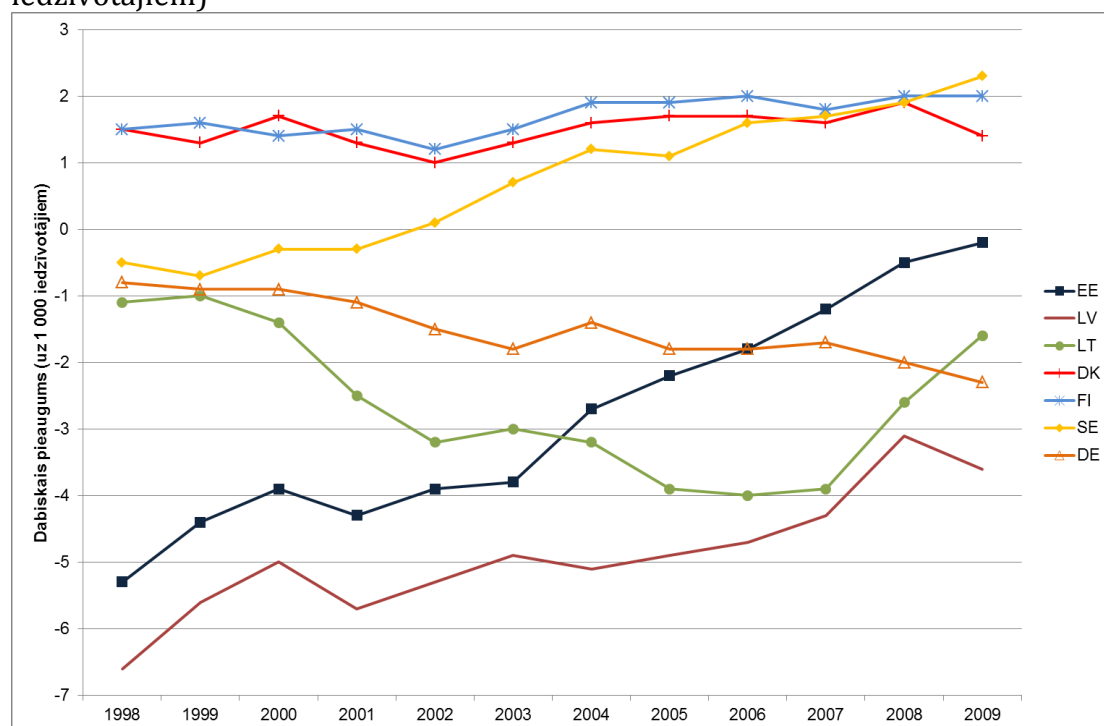
Demogrāfiskais profils un iedzīvotāju dinamika ir nopietns ilgtermiņa konkurētspējas izaicinājums. Pēdējo 20 gadu laikā Latvijā vērojamas arvien negatīvākas demogrāfijas tendences – strauja novecošana, zems dzimstības līmenis, apdzīvotības samazināšanās, īpaši laukos, un pastāvīga izceļošana. Iedzīvotāju skaits pēdējo 22 gadu laikā ir sarucis vairāk nekā par 22%, un pašlaik pēc tautas skaitīšanas rezultātiem tas ir 2 070 371.

Latvijas iedzīvotāji patlaban ir relatīvi jauni, vidējais vecums ir aptuveni 40 gadu, bet paredzams, ka novecošana notiks straujāk nekā vidēji Eiropā. Prognozējams, ka 2040. gadā vidējais iedzīvotāju vecums Latvijā būs 50.2 gadi, bet 2060. gadā – 51.9 gadi. Līdz 2060. gadam Latvija būs valsts, kurā dzīvos vieni no vecākajiem iedzīvotājiem Eiropā.

Kopš 20. gs. 90. gadiem Latvijā dzimstības līmenis ir zemāks par aizstāšanas līmeni, un pat tagad, kad dzimstība nedaudz paaugstinājusies, kopējais dzimstības līmenis 2008. gadā (augstākais līmenis 20 gadu laikā) bija tikai 1.45 bērni uz vienu sievieti (teorētiskais aizstāšanas dzimstības līmenis ir 2.1). Emigrācija (saskaņā ar dažādām aplēsēm - aptuveni 200 tūkst., galvenokārt darbaspējīgo iedzīvotāju) arī veicina šo negatīvo tendenci.

Vienīgi Skandināvijas valstis spējušas mainīt vispārējās negatīvās tendences, kas vērojamas lielākajā Eiropas daļā (sk. 4.19. att.). 1990. gadā Zviedrija bija valsts ar vecākajiem iedzīvotājiem Eiropā, bet īstenoto ģimenes un imigrācijas politiku rezultātā paredzams, ka līdz 2060. gadam tās iedzīvotāji būs vieni no jaunākajiem Eiropā.

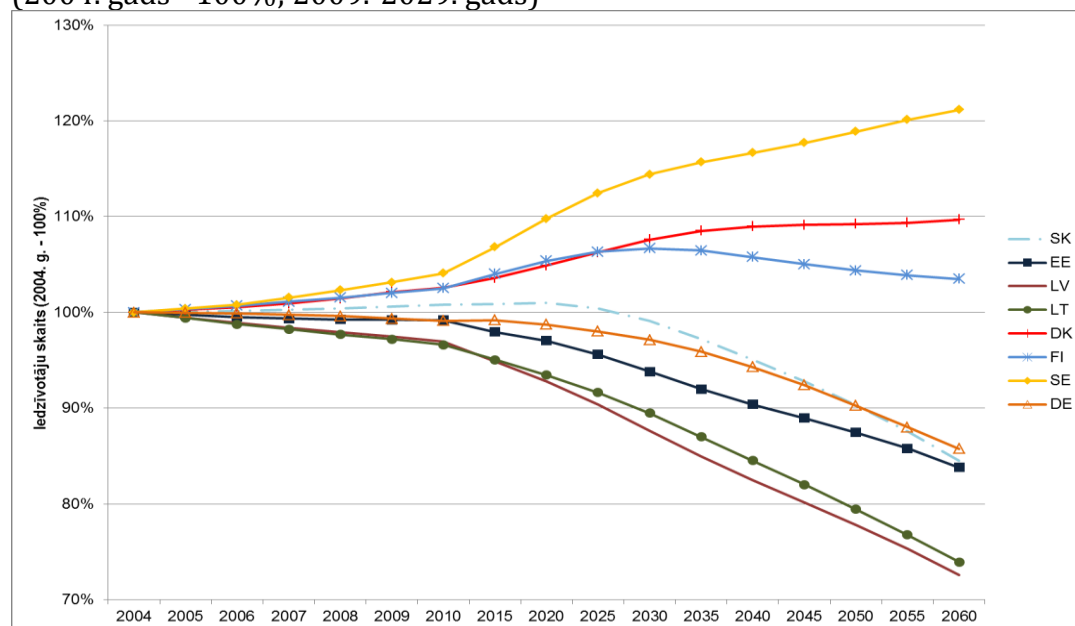
4.19. attēls. Dabiskās iedzīvotāju pārmaiņas salīdzināmajās valstīs (uz 1 000 iedzīvotājiem)

Avots: Eurostat, kods: tps00007.

Prognozes, kurās tiek ņemtas vērā gan iedzīvotāju dabiskās pārmaiņas, gan migrācija, paredz, ka iedzīvotāju skaits Latvijā samazināsies no 2.23 milj. 2011.gadā (oficiālā statistika) līdz 2.03 milj. 2030.gadā un līdz 1.68 milj. 2060.gadā. Iedzīvotāju skaits turpinās samazināties visā Eiropā, izņemot Skandināvijas valstis – Dāniju, Somiju un Zviedriju (sk. 4.20. att.).

4.20. attēls. Iedzīvotāju skaita procentuālās prognozes salīdzināmajās valstīs (2004. gads - 100%; 2009.-2029. gads)

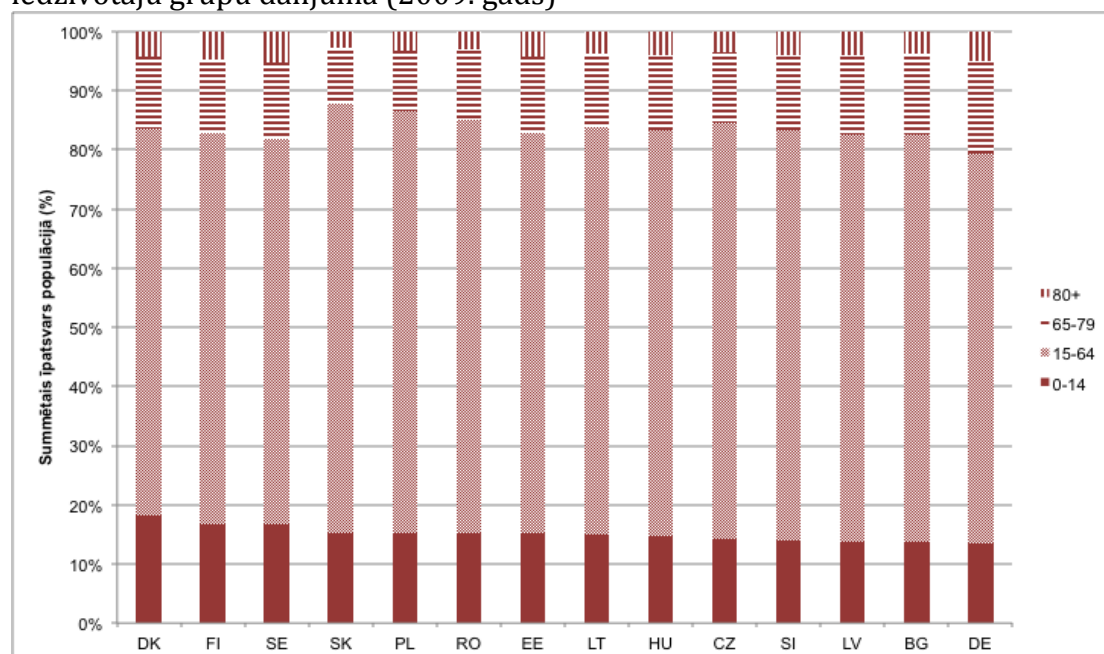

Avots: Eurostat, kods: tps00002.

Iedzīvotāju paredzamais dzīves ilgums ir 72.4 gadi, bet sievietēm salīdzinājumā ar vīriešiem ir augstāks prognozējamais dzīves ilgums. Vidējais paredzamais dzīves ilgums 2009. gadā bija gandrīz tāds pats kā 1970. gadā - nedaudz virs 70 gadiem. Paredzamais atlikušais iedzīvotāju dzīves ilgums 65 gadu vecumā sievietēm ir 17.3 gadi, bet vīriešiem - 12.7 gadi.

No ekonomiskā viedokļa pašreizējā iedzīvotāju vecuma struktūra Latvijā ir samērā labvēlīga – diezgan liela darbspējīgā vecuma iedzīvotāju daļa un ne tik liela ekonomiski atkarīgo iedzīvotāju, piemēram, pensionāru un bērnu, daļa. Latvijā ir viens no zemākajiem bērnu īpatsvaram Eiropā (13.8%). Tomēr tas nozīmē, ka ļoti neliela ļaužu grupa turpmākajos gados sasniegs darbspējīgā un reproduktīvā vecuma sliekšni. Skandināvijas valstīs, kurās patlaban ir vecākie iedzīvotāji, ir arī lielākais bērnu īpatsvars: Dānijā – 18.1%, bet Somijā un Zviedrijā - 16.6% (sk. 4.21. att.).

4.21. attēls. Iedzīvotāju vecuma struktūra salīdzināmajās valstīs galveno iedzīvotāju grupu dalījumā (2009. gads)

Piezīme. Valstis grupētas saskaņā ar bērnu (0-14 gadi) augstāko īpatsvaru visu iedzīvotāju kopskaitā.

Avots: Eurostat, kods: tps00010.

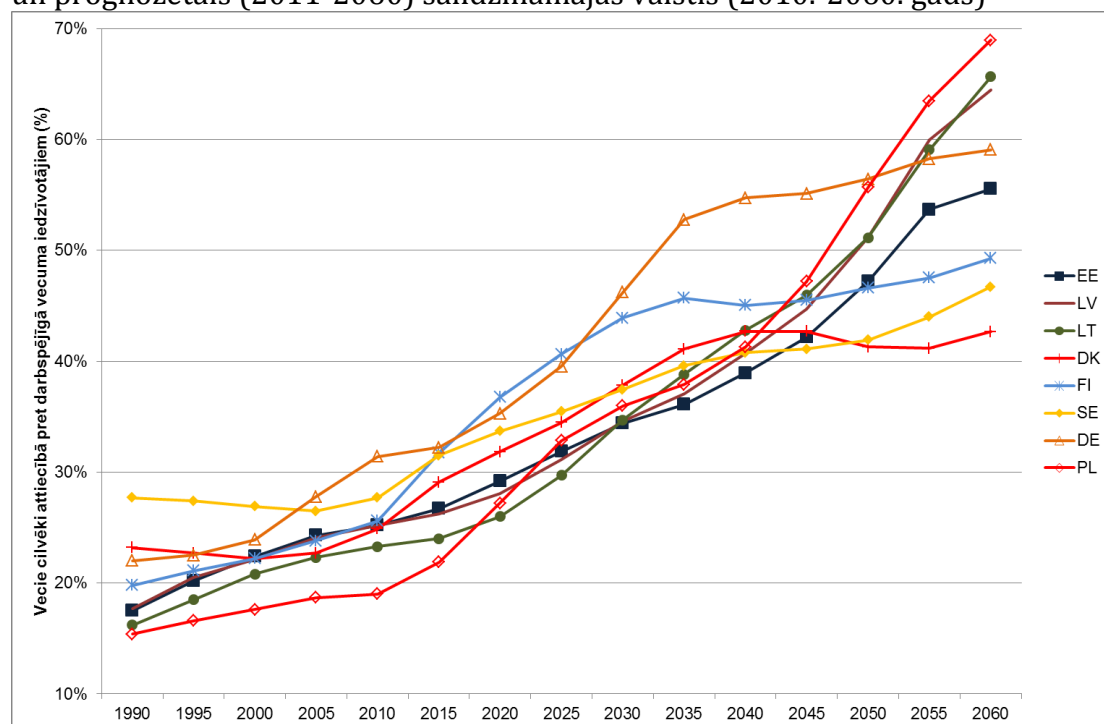
Lai gan Latvija salīdzinājumā ar tās Rietumeiropas līdziniekiem ir relatīvi agrā demokrātiskās pārejas posmā, paredzams, ka veco iedzīvotāju daļa nākamajās desmitgadēs būtiski augs. Tiek prognozēts, ka veco iedzīvotāju īpatsvars 2030. gadā pārsniegs 22%. Vienlaikus prognozē, ka darbspējīgo iedzīvotāju skaits vecuma grupā no 16 līdz 64 gadiem joprojām samazināsies.

Vecuma demogrāfiskās slodzes koeficients ir vecu cilvēku (65 gadi un vairāk, kad cilvēki parasti vairs nav ekonomiski aktīvi) skaita attiecība pret darbspējīgā vecuma (15-64 gadi) cilvēku skaitu. Šis rādītājs aptver sabiedrības vecuma struktūras pārmaiņas no cita skatījuma, un prognozes liecina, ka demogrāfiskās slodzes koeficients ievērojami augs arī pārējā Eiropā. Zviedrijā, Somijā un Dānijā ir zemākais demogrāfiskās slodzes koeficients (sk. 4.22. att.), bet daudzās valstīs

līdz 2060. gadam demogrāfiskās slodzes koeficients pārsniegs 55%. Koeficientu pārmaiņas rāda līmeni, līdz kuram vajadzēs pielāgoties tautsaimniecībām, lai uzturētu novecojošos iedzīvotājus. Pirmie soļi, protams, ir pensionēšanās vecuma paaugstināšana un valsts atvērtība imigrācijai.

Pensionēšanās vecuma paaugstināšana pašlaik notiek gandrīz visās Eiropas valstīs. Vairākumā veco ES valstu – Dānijā, Īrijā, Nīderlandē, Portugālē, Somijā, Spānijā un Zviedrijā – pensionēšanās vecums jau ir 65 gadi, bet Vācija no 2012. gada noteikusi pensionēšanās vecumu - 67 gadi. Austrumeiropas valstīs parasti ir zemāks pensionēšanās vecums, kas atspoguļo īsāku paredzamo dzīves ilgumu un īpaši īsāku veselīgu paredzamo dzīves ilgumu. Lietuvas parlaments jau apstiprinājis, ka līdz 2026. gadam pensionēšanās vecums sasniegs 65 gadus.

4.22. attēls. Vecuma demogrāfiskās slodzes koeficients - faktiskais (1990-2010) un prognozētais (2011-2060) salīdzināmajās valstīs (2010.-2060. gads)

Piezīme. Vecuma demogrāfiskās slodzes koeficients ir vecu cilvēku (65 gadi un vairāk, kad cilvēki parasti vairs nav ekonomiski aktīvi) skaita attiecība pret darbaspējīgā vecuma (15-64 gadi) cilvēku skaitu.

Avots: Eurostat, kods: tsdde510.

Nesenā krīze izraisīja darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju migrāciju, īpaši no laukiem, uz turīgākām ES valstīm. Eiropas augstākās izglītības sektora atvēšana apvienojumā ar zemu Latvijas augstākās izglītības sistēmas kvalitāti radījusi situāciju, ka arvien vairāk vidusskolu absolventu dodas studēt uz citu ES valstu augstskolām. Problēma, kuru Latvijas tautsaimniecības attīstībai un sociālās sistēmas ilgtspējai radījusi darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju un studentu aizplūšana, pacelta augstākajā politiskajā līmenī.

Laukos strauji saasinās apdzīvotības sarukšanas tendences. Jaunākie ziņojumi liecina, ka pēdējo 20 gadu laikā pārtraukuši eksistēt aptuveni 500 oficiāli

reģistrētu mazapdzīvoto vietu vai ciematu. Vidējā vecuma starpība Latvijas reģionos ir gandrīz četri gadi. Paredzams, ka nākamo 10 gadu laikā skolēnu un studentu skaits varētu samazināties aptuveni par 30%.

Nākotnē, visticamāk, pieaugs Eiropas valstu konkurence attiecībā uz darbspējīgā vecuma iedzīvotājiem. Valstis vienkāršos un padarīs atvērtākas imigrācijas politikas gan ES valstu, gan trešo valstu pilsoņiem, aicinot ne tikai kvalificētus darbiniekus, bet arī pamatprofesiju pārstāvjus. Imigrācija var kļūt par ekonomiskās labklājības galveno faktoru valstīs, kurās vietējie iedzīvotāji nespēj sevi atražot. Ekonomiski mazāk attīstītās ES valstis, t.sk. Latvija, var ciest diezgan nopietni, ņemot vērā zemo dzimstības līmeni un nespēju sacensties par saviem darbiniekiem konkurences cīņā ar bagātākajām valstīm.

Demogrāfijas politikas attīstība

Latvijā ir pasīva demogrāfijas politika.

- Diskusija par arvien sliktāko demogrāfisko situāciju, kuru raksturo novecošana un apdzīvotības samazināšanās, aktīvāka kļuva 2010. gadā. Saeima izveidojusi Demogrāfiskās politikas apakškomisiju, kas 10. Saeimas laikā strādāja Nacionālās drošības komisijas pakļautībā, bet 11. Saeimas laikā - Budžeta un finanšu komisijas pakļautībā.
- 2011. gada 18. februārī Ministru kabinets pieņēma Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.-2017. gadam. Dokuments paredz veicināt ģimeņu rašanos, stabilitāti, labklājību un dzimstību. Ieviešanas darbības plāns bija jāsagatavo līdz 2011. gada 1. decembrim.
- Kopš 2010. gada novembra maternitātes pabalsts tika samazināts no 100% līdz 80% no pabalsta pieprasītāja vidējām apdrošināšanas iemaksām. Šis lēmums tika pieņemts budžeta konsolidācijas pasākumu ietvaros.

Novērtējums

Demogrāfiskais profils iezīmē vairākus nopietnus Latvijas kopējās konkurētspējas izaicinājumus.

- Atbilstoša darbspējīgo iedzīvotāju pieejamība kopumā un to sadalījums valstī investīciju piesaistei.
- Valdības un pašvaldību spēja uzturēt pakalpojumu kvalitāti relatīvi mazapdzīvotā valstī.
- Pastāv pieaugošs spiediens uz kopumā labi izstrādāto pensiju sistēmu.
- Ilgtermiņa aprūpes sistēma un politikas, kas cīnās ar novecojošās sabiedrības negatīvajiem aspektiem, lielā mērā netiek pietiekami attīstītas. Saprātīgi būtu paredzēt sabiedrisko pakalpojumu un finansējuma pieprasījuma kāpumu demogrāfisko problēmu mazināšanai.

4.8. Produktu tirgi: stratēģijas un konkurences konteksts

4.8.1. Atvērtība

Tirdzniecības politikai esot ES līmenī, Latvijas tirgus atvērtības pakāpi lielā mērā nosaka administratīvie likumi un noteikumi. GCI Latviju 2005. gadā ierindoja nedaudz zemāk par Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidējo rādītāju muitas procedūru sloga (importa un eksporta precēm) un tirdzniecības barjeru (importa precēm) pārsvara ziņā. Lai gan Latvija bija pirmā Baltijas valsts, kas pievienojās PTO, tā būtiski atpaliek no Igaunijas, kas tirdzniecības barjeras nojauca ļoti ātri.

4.10. tabula. Tirgus atvērtības rādītāji (GCI klasifikācija)

	LV	LT	EE	PL	HU	SI	SK	CZ	FI	SE	DK
A panelis: 2005											
Muitas procedūru slogs	46	43	18	56	44	21	27	37	6	3	5
Tirdzniecības barjeru pārsvars	48	46	8	44	7	23	17	33	6	14	21
B panelis: 2010											
Muitas procedūru slogs	69	36	13	60	59	25	66	40	4	3	6
Tirdzniecības barjeru pārsvars	35	63	22	48	12	36	25	17	7	3	31

Avots: PEF.

Līdz 2010. gadam Latvijā bija pieaudzis relatīvais muitas procedūru slogs, palielinot kaimiņvalstu atšķirības. To varēja noteikt likumdošanas pārmaiņas, kas bija jāievieš pirms pievienošanās Šengenas zonai, kā arī tas, ka Latvijas austrumu robeža kļuva par ES austrumu robežu un tādējādi bija jāievieš daudz stingrākas kontroles procedūras. Vienlaikus 2005.-2010. gadā importa preču relatīvais tirdzniecības barjeru pārsvars ievērojami samazinājās, kaut gan pārējās Baltijas valstīs tas palielinājās. Tā kā tirdzniecības politiku nosaka ES, šīs pārmaiņas, visticamāk, attiecas uz ar tarifiem nesaistītām tirdzniecības barjerām.

4.8.2. Konkurences pakāpe

Tirgus koncentrācija un konkurences intensitāte ir cieši saistītas koncepcijas, jo liela tirgus koncentrācija parasti rada konkurences trūkumu. Savukārt konkurence nepieciešama uzņēmējdarbību un uzņēmēju iedrošināšanai nākt klajā ar jaunām idejām un samazināt izmaksas, un tas ir mehānisms, ar kura palīdzību spēcīgie uzņēmumi tiek atalgoti, bet neveiksmīgie – sodīti. Iekšzemes konkurence starp uzņēmējdarbībām sniedz ieguldījumu valsts starptautiskajā konkurētspējā. Pretmonopolu noteikumu efektivitāte un kvalitāte, tāpat kā ārvalstu īpašumtiesību proporcija, ietekmē konkurenci, jo ārvalstīs reģistrēti uzņēmumi var paļauties uz savu mātesuzņēmumu tehnoloģisko un finanšu atbalstu, un tādējādi iekšzemes uzņēmumiem tie ir grūti uzveicami konkurenti.

Kā redzams 4.11. un 4.12. tabulā, iekšzemes konkurence 2005.-2010. gadā pavājinājās, un līdzīgs rezultāts bija vērojams arī pārējās reģiona valstīs. Iespējamais iemesls tam ir neveiksmīgāko uzņēmumu bankrots ekonomiskās lejupslīdes laikā, atstājot lielāku tirgus daļu spēcīgākajām izdzīvojušajām uzņēmējdarbībām. Vienlaikus tiek uzskatīts, ka pretmonopolu politika kļuvusi neefektīvāka – tendence, kas ļoti labi saskatāma Latvijā un Lietuvā, bet mazāk - Igaunijā. Pretmonopolu politikas efektivitātes samazinājums varēja rasties tāpēc, ka regulatori nespēja iegrožot patēriņa preču un degvielas (īpaši dabasgāzes, no kuras Lietuva un Latvija atkarīgas vairāk nekā Igaunija) cenu pieaugumu.

GCI klasifikācija rāda, ka tirgus dominance pa uzņēmējdarbības grupām pieaugusi 2005.-2010. gadā un lieli (ārvalstīs reģistrēti) mazumtirgotāji ir lielisks uzņēmējdarbības grupas piemērs, kuras tirgus vara šajā periodā Latvijā pievērsa lielu uzmanību. Valstij piederošo uzņēmumu izraisītais tirgus sabrukums arī nedaudz pieauga, un tā varētu būt aptaujas dalībnieku reakcija uz valdības īstenoto vienas no valsts lielākās bankas pārņemšanu. Kopumā GCI dati liecina, ka ārvalstu līdzdalības pārsvars samazinājies līdzīgi kā vairākumā reģiona valstu, kas zināmā mērā izraisa pārsteigumu, jo populārs ir uzskats, ka ārvalstu uzņēmumi pastāvīgi pārpērk iespējamus Latvijas konkurentus.

4.11. tabula. Ar tirgus koncentrāciju saistītā GCI klasifikācija (2005. gads)

	LV	LT	EE	PL	HU	SI	SK	CZ	FI	SE	DK
Ārvalstu līdzdalības pārsvars	40	49	17	52	10	89	6	20	5	16	22
Iekšzemes konkurences intensitāte	60	40	18	47	21	50	45	32	17	23	24
Pretmonopolu politikas efektivitāte	48	45	30	39	31	42	56	28	2	20	12
Zems tirgus pārsvara apjoms (pa uzņēmējdarbības grupām)	50	66	52	28	37	29	49	39	4	25	11
Zems valstij piederošo uzņēmumu izraisītais tirgus sabrukums	88	33	21	62	87	83	39	42	5	1	8
Normatīvā kvalitāte	34	30	22	41	27	38	28	33	4	10	7

Avots: PEF.

4.12. tabula. Ar tirgus koncentrāciju saistītā GCI klasifikācija (2010. gads)

	LV	LT	EE	PL	HU	SI	SK	CZ	FI	SE	DK
Ārvalstu līdzdalības pārsvars	70	94	39	99	14	125	4	53	30	6	50
Iekšzemes konkurences intensitāte	83	65	31	33	36	55	35	24	64	5	41
Pretmonopolu politikas efektivitāte	87	102	46	57	71	56	86	52	3	2	4
Zems tirgus pārsvara apjoms (pa uzņēmējdarbības grupām)	82	108	34	41	57	67	52	23	27	18	13
Zems valstij piederošo uzņēmumu izraisītais tirgus sabrukums	98	57	34	39	41	111	105	93	2	1	12
Normatīvā kvalitāte	33	34	17	36	29	39	28	23	6	8	3

Avots: PEF.

4.8.3. Pieprasījuma nosacījumi

Pieprasījuma kvantitatīvais un kvalitatīvais raksturojums valstī ietekmē tos uzņēmējdarbību veidus, kas tajā attīstīsies, vai nu izmantojot ĀTI, vai vietējo uzņēmējdarbību. Piemēram, liels iekšzemes augsto tehnoloģiju produktu pieprasījums rosina to uzņēmējdarbību izaugsmi, kuras rada šos produktus, nevis to importu no ārvalstīm, kas salīdzinājumā ar iekšzemes pieprasījumu saistīts ar lielāku nenoteiktību un bieži vien ir nepieejams tirdzniecības barjeru vai ārvalstu tirgu nepārzināšanas dēļ.

Vienlaikus normatīvi (piemēram, būvniecības normatīvu vai publisko konkursu specifikāciju veidā) kalpo par pieprasījuma ierobežotājiem un novirza to uz noteiktiem produktu veidiem, ierobežojot konkurenci un uzņēmumu skaitu, kas varētu rentabli darboties attiecīgajās tautsaimniecības apakšnozarēs, tādējādi likumi var tikt izmantoti arī spēles laukuma nolīdzināšanai un konkurences palielināšanai.

Tā kā Latvijā ir zems IKP uz vienu iedzīvotāju, patērētāju pieprasījums ir zems no kvantitatīvā viedokļa un nesarežģīts no kvalitatīvā viedokļa, jo cilvēki tērē lielu daļu ierobežoto ienākumu par „pamata” precēm. Nekas arī īpaši neatšķir Latvijas uzņēmumu pieprasījumu no kaimiņvalstu uzņēmumu pieprasījumiem, un arī tas galvenokārt skaidrojams ar ienākumu līmeni. Abi šie pieprasījuma aspekti atspoguļoti GCI respondentu veiktajā pircēju izsmalcinātības vērtējumā (sk.

4.11. tabulu). Redzams, ka Latvija, kā arī kopumā Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis pircēju izsmalcinātības ziņā ievērojami atpaliek no Dānijas, Somijas un Zviedrijas. Tādējādi varētu šķīst, ka valdības uzdevums ir radīt pieprasījuma nosacījumus, tā veicinot tehnoloģiski konkurētspējīgu uzņēmējdarbību izveidi.

Tomēr 4.13. tabulā redzams, ka Latvija atpaliek no visām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm un Ziemeļvalstīm, izņemot Slovākiju, tajā jomā, cik aktīvi valdība iepērk augsto tehnoloģiju produktus, kas neizraisa pārsteigumu ar nosacījumu, ka publiskajā iepirkumā svarīgākais kritērijs ir izmaksas. Valdībai īpaši nav veicies arī informācijas un komunikācijas tehnoloģiju sekmēšanā. Līdz šim valdības galvenais informācijas un komunikācijas tehnoloģijas izmantošanas veicināšanas pasākums bija t.s. elektroniskā paraksta ieviešana. Tam vajadzēja piedāvāt ērtu veidu dokumentu elektroniskajai parakstīšanai un apstrādei, bet līdz 2011. gadam tā bija tik dārga un nepraktiska, ka tam nebija paredzams plašs pielietojums. Īpaši uzskatāms ir Latvijas salīdzinājums ar Igauniju, kas atļāvusi cilvēkiem vēlēšanās balsot internetā un ieviesusi bezmaksas bezvadu internetu gandrīz visās valsts sabiedriskajās vietās.

Vides noteikumu un kopumā normatīvo standartu ziņā Latvija klasificēta kā visregulētākā valsts Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu un Ziemeļvalstu vidū. Interesanti, ka zemākās vides noteikumu prasības ir Zviedrijā, lai gan parasti tā tiek uzskatīta par vienu no visvairāk vides jautājumos ieinteresēto valsti pasaulē. Normatīvie standarti vistiešāk ietekmē publisko iepirkumu, jo dažkārt tie var tikt izmantoti kandidātu loka ierobežošanai un privāto interešu nodrošināšanai. Kopumā šķiet, ka GCI dati apstiprina sen zināmo uzskatu, ka nabadzīgākajām valstīm raksturīga pārlieku liela regulēšanas tendence.

4.13. tabula. Pieprasījuma nosacījumu klasifikācija (2010. gads)

	LV	LT	EE	PL	HU	SI	SK	CZ	DK	FI	SE
Valdības progresīvo tehnoloģiju produktu iepirkums	113	110	32	86	90	85	133	30	16	4	12
Valdības panākumi informācijas un komunikācijas tehnoloģiju veicināšanā	84	30	10	85	79	49	100	59	20	26	1
Ar informācijas un komunikācijas tehnoloģijām saistītie likumi	82	37	4	85	55	27	72	45	9	3	1
Pircēju izsmalcinātība	87	108	79	61	110	99	114	40	29	18	4

Prasīgu normatīvo standartu esamība	52	44	30	42	27	24	22	21	15	7	1
Vides noteikumu bardzība	57	36	23	45	41	35	29	25	13	5	2

Avots: GCI.

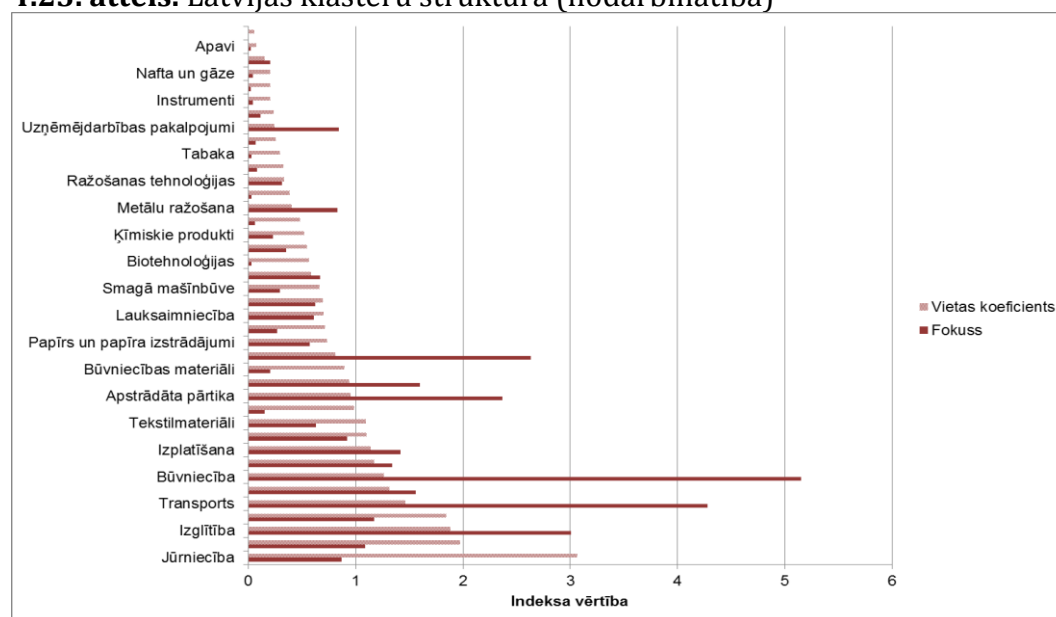
4.8.4. Klasteru klātbūtne

Latvijas tautsaimniecībā nodarbinātības struktūras ziņā pašlaik nav raksturīgi spēcīgi klasteru specializācijas līmeņi.

Eiropas Klasteru observatorijā (*European Cluster Observatory*) pieejamie nodarbinātības dati (kas atspoguļo situāciju 2009. gadā) liecina, ka tikai 34.7% Latvijas nodarbinātības ir nozarēs, kuras ģeogrāfiski koncentrētas un konkurē starp reģioniem (klasteru sektori). Tikai trijās ES valstīs (Apvienotajā Karalistē, Grieķijā un Nīderlandē) ir mazāks klasteru sektors. Lai gan klasteru sektora izmēra un ekonomiskā snieguma saikne ir sarežģīta, mazāk progresīvā tautsaimniecībā, kāda ir Latvijā, nepieciešama šāda neliela apmēra turpmāka analīze.

Eiropas Klasteru observatorija mēra arī specializācijas profilu klasteru sektorā. Visaugstākā specializācija, t.i., relatīvā nodarbinātības daļa klastera kategorijā kā procentuāla attiecība no Latvijas darba tirgus salīdzinājumā ar tādu pašu rādītāju ES līmenī, ir jūrniecībai, mēbelēm, kā arī izglītībai un zināšanu veidošanai. Šajās trijās kategorijās Latvijai ir vairāk nekā 1% no kopējās ES nodarbinātības. Būvniecība bija lielākais nodarbinātības klusters 2009. gadā ar 5.15% no kopējās klasteru sektoru nodarbinātības, mazliet atpalika transports un loģistika (4.28%), izglītība un zināšanu veidošana (3%), finanšu starpniecība (2.6%) un pārstrādāti produkti (2.37%).

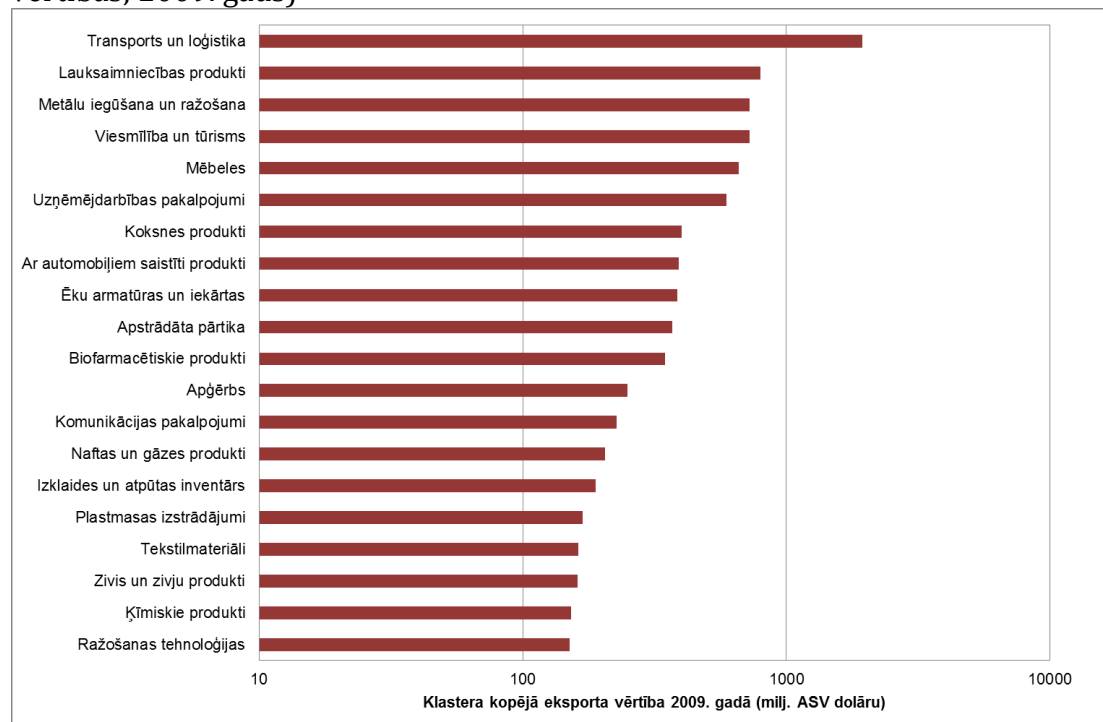
4.23. attēls. Latvijas klasteru struktūra (nodarbinātība)

Avots: ECO (2011).

Sešas klasteru kategorijas eksportā veido aptuveni 50% no visiem eksporta ieņēmumiem. Šī daļa lielā mērā līdzīga Igaunijai un Lietuvai, kā arī Zviedrijai. Lielākā klastera – transporta un loģistikas – pārsvars ir nozīmīgāks nekā šajās salīdzināmajās valstīs.

4.24. attēls. Latvijas klasteru struktūra (eksports; daļa no kopējās eksporta vērtības; 2009. gads)

Avots: ISC (2011).

Klasteri rada labumu, izmantojot pieeju specializētiem piegādātājiem, pakalpojumu sniedzējiem, faktoru izlietojumam, idejām un citiem ārējiem efektiem. PEF Globālās uzņēmējdarbības aptauja liecina, ka klasteru klātbūtnē pieejamo uzņēmumu kvalitāte tiek vērtēta zemu. Turklāt rodas pārlicība, ka klastera dalībnieku sadarbība nav aktīva. Kopumā Baltijas jūras reģionā klasteru vides ziņā tikai Krievija ierindojas zemāk par Latviju (sk. 4.14 tab).

4.14. tabula. Atbalstošās un saistītās nozares un klasteri

Rādītājs	EE	LV	LT	DK	FI	NO	SE	DE	PL	RU
Atbalstošās un saistītās nozares un klasteri	61	87	69	15	6	18	5	2	58	90
Jaunāko tehnoloģiju pieejamība	33	65	35	15	4	3	1	18	86	109
Iekšzemes piegādātāju skaits	96	12 7	36	52	83	54	22	3	18	94
Iekšzemes piegādātāju kvalitāte	43	53	40	15	19	11	5	4	45	107
Procesa iekārtu vietējā pieejamība	55	76	77	23	6	37	8	1	30	58
Specializēto pētniecības un mācību pakalpojumu vietējā pieejamība	32	69	38	11	8	16	3	2	24	66
Klasteru attīstības stāvoklis	94	97	110	21	7	18	9	10	105	81

Sadarbības apmērs klasteros	79	84	117	16	3	17	9	4	113	80
-----------------------------	----	----	-----	----	---	----	---	---	-----	----

Avots: Globālā konkurētspējas ziņojuma nepublicētie dati (2011).

Produktu tirgu politikas notikumi

Rūpnieciskā politika/Klasteru pasākumi: LR Ekonomikas ministrija 2009. gadā noteica, ka prioritārie sektori ir kokapstrāde, pārtikas pārstrāde, metālapstrāde, un ķīmiskā un farmācijas rūpniecība. Šiem sektoriem būs pieejams valsts atbalsts un ES finansējums. 2011. gadā ministrija piešķīra mērķfinansējumu septiņiem klasteru pasākumiem informācijas tehnoloģijās, elektronikā, ķīmiskajā un farmācijas rūpniecībā, metālapstrādē, vieglajā rūpniecībā, loģistikā un kosmosa tehnoloģijās. Finansējums 25 tūkst. latu apjomā katram klasteram pieejams ES fondu projektu pieteikumu sagatavošanai, starptautiskās sadarbības veicināšanai, klasteru koordinātoru un speciālistu mācībām, tirgdarbības pasākumu īstenošanai, sadarbības ar pētniecības institūtiem veicināšanai un citiem pasākumiem.

Novērtējums

- **Atvērtība:** saskaņā ar GCI Latvija ierindojas nedaudz zemāk par Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidējo rādītāju muitas procedūru sloga un tirdzniecības barjeru pārsvara ziņā. Šā rādītāja atšķirības atspoguļo ES valstu ar tarifiem nesaistītas tirdzniecības barjeras.
- **Konkurences pakāpe:** uzņēmējdarbības grupu tirgus pārsvars pieaudzis 2005.-2010. gadā (GCI dati). Nedaudz palielinājies arī valstij piederošo uzņēmumu tirgus izkropļojums. Iekšzemes konkurence kļuvusi vājāka 2005 -2010. gadā, bet līdzīgi rezultāti vērojami arī pārējās reģiona valstīs. Vienlaikus tiek uzskatīts, ka pretmonopolu politika kļuvusi mazāk efektīva.
- **Klasteri:** nodarbinātības struktūra atspoguļo relatīvi nelielu klasteru klātbūtni. Eksports norāda uz skaidru specializāciju atsevišķās klasteru kategorijās. Klasteru dinamikas vide tiek uzskatīta par nepietiekamu.
- **Pieprasījuma nosacījumi:** ņemot vērā zemos ienākumus uz vienu iedzīvotāju, patērētāju unikālais vai izsmalcinātais pieprasījums Latvijā ir neliels. Korporatīvie pircēji neatšķiras no pircējiem pārējās valstīs. Valdības iepirkumu prakse nav vērsta uz inovācijām.

4.9. Infrastruktūra un enerģija

4.9.1. Fiziskā infrastruktūra

Ceļi

Latvijā ir 70 tūkst. km ceļu un ielu (1 204/km²), t.sk. 20 tūkst. km valsts ceļu (0.312/km²). Tirdzniecībā un tranzītā svarīgākie ir tie ceļi, kuri savieno Rīgu ar Sanktpēterburgu un Maskavu Krievijā, Tallinu un Tartu Igaunijā un Kauņu un Klaipēdu Lietuvā. Ļoti nozīmīgs ceļš ir arī Varšava–Sanktpēterburga caur

Daugavpili, kā arī ceļi, kas savieno Rīgu ar lielajām ostas pilsētām - Liepāju un Ventspili.

Lai gan Latviju šķērso daudz nozīmīgu ceļu, nepietiekamie ieguldījumi to uzturēšanā un būvniecībā nozīmē, ka valsts ceļu infrastruktūra kopumā ir ļoti sliktā stāvoklī. GCI dati (sk. 4.15. un 4.16. tabulu) liecina, ka Latvijas ceļu kvalitāte ir ievērojami sliktāka nekā Igaunijā un Lietuvā un faktiski vissliktākā Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs, izņemot Poliju. Turklāt valsts ceļu kvalitāte būtiski pasliktinājusies 2005.-2010. gadā, bet Lietuvā un Igaunijā šajā periodā uzlabojusies. Ceļu infrastruktūra Latvijā ir neapmierinoša ne tikai salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm, bet arī absolūtajos rādītājos. VAS „Latvijas Valsts ceļi” dati rāda, ka vairāk nekā 50% ceļu un tiltu ir vai nu sliktā, vai ļoti sliktā stāvoklī, un šie paši dati liecina, ka gandrīz nav tādu ceļu, kuri būtu augstā kvalitātē visā to kopgarumā.

4.15. tabula. GCI infrastruktūras kvalitātes klasifikācija (2005. gads)

	LV	LT	EE	PL	HU	SI	SK	CZ	FI	SE	DK
<i>Kopējā loģistikas infrastruktūras kvalitāte</i>	42	40	34	62	49	32	48	29	10	16	6
Ceļu kvalitāte	63	29	52	66	59	39	53	50	18	19	6
Dzelzceļa infrastruktūras kvalitāte	30	35	38	39	40	29	21	14	9	16	6
Ostu infrastruktūras kvalitāte	46	48	20	62	73	26	59	64	13	17	4
Gaisa transporta infrastruktūras kvalitāte	50	62	33	77	61	48	101	40	7	21	10

Avots: PEF.

4.16. tabula. GCI infrastruktūras kvalitātes klasifikācija (2010. gads)

	LV	LT	EE	PL	HU	SI	SK	CZ	FI	SE	DK
<i>Kopējā loģistikas infrastruktūras kvalitāte</i>	44	36	34	86	48	40	59	26	6	9	7
Ceļu kvalitāte	88	27	37	107	53	39	61	72	15	22	8
Dzelzceļa infrastruktūras kvalitāte	33	28	36	68	42	58	24	21	8	15	14
Ostu infrastruktūras kvalitāte	41	45	19	96	61	29	71	42	8	9	11
Gaisa transporta infrastruktūras	40	101	63	96	58	60	109	25	16	12	11

kvalitāte											
-----------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Avots: PEF.

Dzelzceļš

Dzelzceļam ir ļoti svarīga nozīme Latvijas transporta tirgū, īpaši kravu pārvadājumos. Galvenās dzelzceļa līnijas savieno Liepājas, Ventspils un Rīgas ostas, kā arī ar tirgiem austrumos (Krieviju un Baltkrieviju) un Ziemeļos (Krieviju un Igauniju). Pasažieru dzelzceļa maršruti savieno Rīgu ar lielākajām pilsētām - Daugavpili, Liepāju, Jelgavu, Rēzekni, Gulbeni un Valmieru. Pieejami starptautiskie pasažieru maršruti uz Krieviju un Baltkrieviju. Visas sabiedriskā dzelzceļa līnijas pieder VAS „Latvijas dzelzceļš”, kas licencētiem pasažieru un kravu pārvadātājiem par samaksu ļauj izmantot dzelzceļa tīklu.

Saskaņā ar GCI rādītājiem Latvijā 2005. gadā bija augstākā dzelzceļa infrastruktūras kvalitāte Baltijas valstīs - aptuveni vienādā līmenī ar vairākumu pārējo Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu. Kopš tā laika relatīvā dzelzceļa kvalitāte diemžēl pasliktinājusies un Latvija ierindojas zemāk par abām pārējām Baltijas valstīm, tomēr saglabājot līmeni virs Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidējā rādītāja. Pamatoti, ka Latvijas dzelzceļa infrastruktūras kvalitāti uzskata par ievērojami zemāku nekā Ziemeļvalstīs. Tomēr šajā periodā veikti ieguldījumi dzelzceļa tīkla modernizācijā, t.sk. ieviestas elektroniskās un datorizētās tīkla kontroles sistēmas, kā arī dzelzceļa koka gulšņi aizstāti ar dzelzsbetona gulšņiem.

Ostas

Galvenās Latvijas ostas atrodas Rīgā, Ventspilī un Liepājā, kā arī pa visu jūras krasta līniju izvietotas sešas mazākas ostas. Lielākā daļa Rīgā un Liepājā pārkrauto kravu ir sauskravas un konteinerkravas, bet Ventspils osta specializējas šķidro kravu apkalpošanā. Rīgas un Ventspils ostas galvenokārt apkalpo tranzītpārvadājumus no Krievijas, Baltkrievijas un citām NVS valstīm, bet Liepājas ostā lielāka ir Latvijas importa un eksporta daļa. Pārējās mazākās ostas tiek izmantotas zvejniecībai un izejmateriālu, piemēram, kokmateriālu un kūdras, eksportam. Visas ostas pieder attiecīgajām pašvaldībām, un tās kopīgi pārvalda pašvaldību un centrālās valdības deleģēti pārstāvji.

Gan 2005., gan 2010. gadā saskaņā ar GCI rādītājiem ostu infrastruktūras kvalitāte Latvijā bija augstāka nekā Lietuvā un Polijā, bet ievērojami zemāka nekā Igaunijā (sk. 4.15. un 4.16. tabulu). Šķiet, 2005.-2010. gadā Latvija samazinājusi savu un Igaunijas ostu kvalitātes atšķirību, palielinot pārsvaru pār Lietuvu un Poliju. Latvijā šajā periodā ostu infrastruktūras kvalitāte joprojām ir daudz zemāka nekā Ziemeļvalstīs.

Lidostas

Gaisa transporta infrastruktūra ir tā Latvijas infrastruktūras joma, kura tiek uzskatīta par labāku nekā pārējās Baltijas valstīs, un kopš 2005. gada tajā vērojams būtisks uzlabojums. Lai gan visā valstī izbūvēti vairāki lidlauki, vienīgā kravas un pasažieru lidosta, kuru vērts pieminēt, ir VAS „Starptautiskā lidosta „Rīga””. 2010. gadā tā apkalpoja vairāk pasažieru nekā Viļņas un Tallinas lidostas

kopā, kā arī 2010. gadā saņēma *Emerging Market Airports Awards* godalgu kategorijā „Labākā lidosta”. 2009. gadā lidostā svinīgi atklāja 3.2 km garu skrejceļu – garāko Baltijas valstīs. Steidzami nepieciešama lidostas termināļa paplašināšana (atrodas plānošanas stadijā).

4.9.2. Enerģija

Latvijas enerģijas stāvokli raksturo augsta energoatkarība un augsta atjaunojamās enerģijas daļa. Baltijas valstu un ES27 valstu energoatkarība atspoguļota 4.17. tabulā.

4.17. tabula. Baltijas valstu energoatkarība 2009

	Energoatkarība
ES27 valstu vidējais rādītājs	53.9%
Igaunija	21.2%
Latvija	58.8%
Lietuva	51,2%

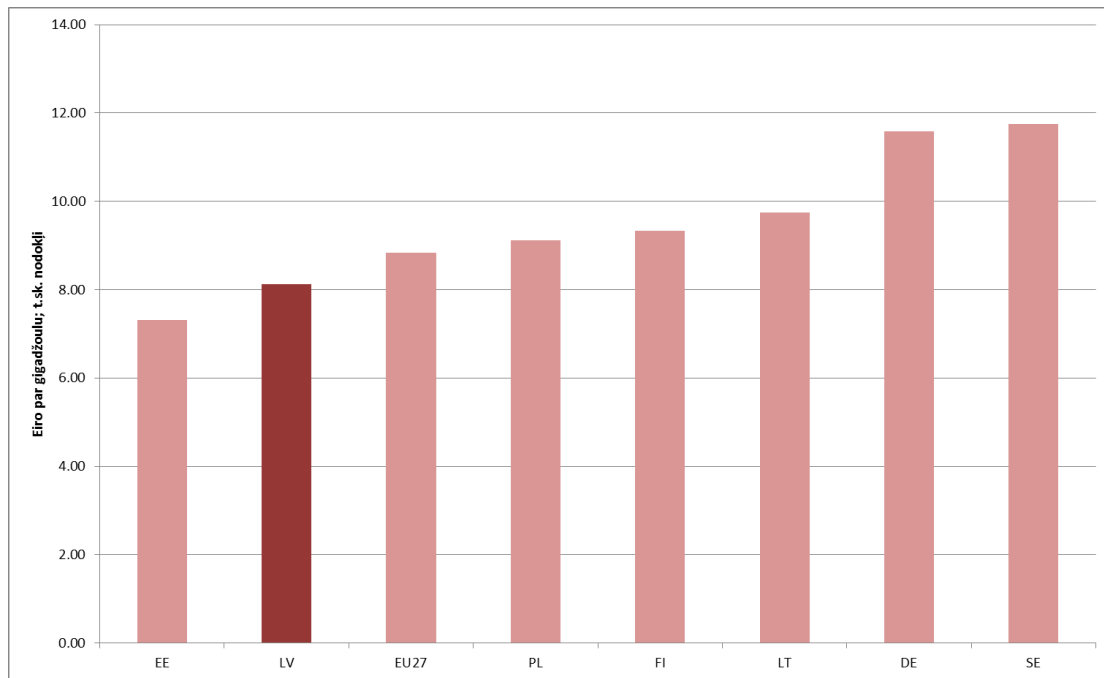
Avots: Eurostat

Latvijā ir ne vien augstas pakāpes energoatkarība, bet tā atkarīga arī no Krievijas energopiegādes – 2009. gadā Latvija no Krievijas importēja 32% enerģijas.

Vienlaikus atjaunojamās enerģijas daļa sākotnējā enerģijas patēriņā 2009. gadā bija 35.8%, Latvijai ES valstu vidū ierindojoties otrajā vietā aiz Zviedrijas.

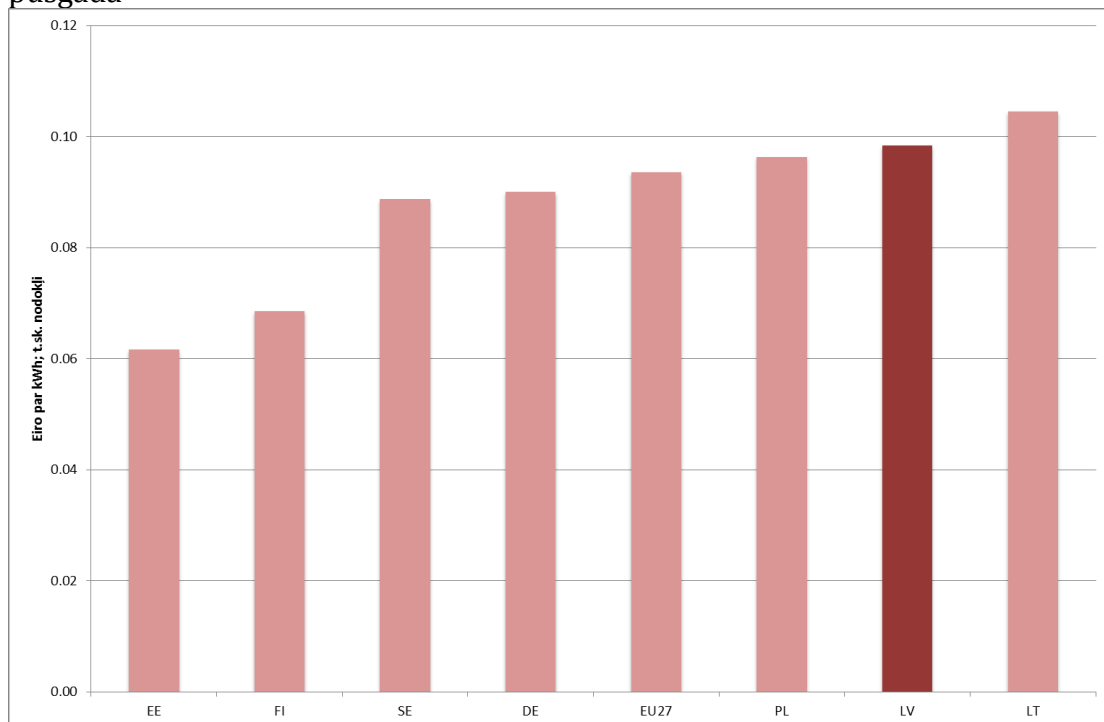
Enerģijas cenas veido lielāko rūpniecības izmaksu daļu. 4.25. un 4.26. attēls atspoguļo rūpnieciskajiem lietotājiem piedāvātās gāzes un elektroenerģijas cenas 2011. gada 1. pusgadā.

4.25. attēls. Gāzes cena rūpnieciskajiem lietotājiem 2011. gada 1. pusgadā

Avots: Eurostat.

4.26. attēls. Elektroenerģijas cena rūpnieciskajiem lietotājiem 2011. gada 1. pusgadā

Avots: Eurostat.

Redzams, ka elektroenerģijas cenas Latvijā līdzīgas ES27 valstu vidējam rādītājam un zemākas par daudzu reģiona salīdzināmo valstu rādītājiem, izņemot Igauniju, kur gan gāzes, gan elektroenerģijas cenas ir ievērojami zemākas.

No otras puses, lai gan kopš 2tūkst.. gada energoefektivitāte Latvijā uzlabojusies, tā ir ļoti zema attiecībā pret ES27 valstu vidējo rādītāju un aptuveni tāda pati kā Polijā, bet daudz augstāka nekā Igaunijā.

4.18. tabula. Enerģijas intensitāte salīdzināmajās valstīs (patēriņš dalīts ar IKP; kg naftas ekvivalents par 1 tūkst. eiro; 1995. gada cenās)

	2000	2004	2009
ES27 valstis	187.29	184.06	165.20
Vācija	166.60	166.04	150.55
Igaunija	805.99	685.76	607.04
Latvija	440.46	386.46	354.49
Lietuva	576.34	551.69	445.92
Polija	483.64	440.71	363.72
Somija	248.49	257.49	221.97
Zviedrija	177.67	177.70	147.88

Avots: Eurostat.

Tādējādi enerģētikas sektora raidītie konkurētspējas signāli ir šādi: augsta ārējā atkarība, aptuveni vidēji cenu līmeņi, bet samērā zemi kopējie energoefektivitātes līmeņi.

Infrastruktūras un enerģijas politikas notikumi

Infrastruktūras un enerģijas uzlabošana ir svarīgākie Latvijas Kohēzijas politikas programmas komponenti 2007.-2013. gada programmēšanas periodā. Visticamāk, tas turpināsies arī pēc 2013. gada.

Novērtējums

- Kopējā Latvijas loģistikas kvalitāte salīdzinājumā ar atsevišķām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm ir visai apmierinoša. Tomēr īpaši jāuzlabo ceļu kvalitāte.
- Latvija ir ļoti atkarīga no enerģijas importa, īpaši no Krievijas importētās enerģijas.
- Energoefektivitāte joprojām ir zema, bet rūpniecisko lietotāju enerģijas cenas būtiski neatšķiras no ES27 valstu vidējā rādītāja.

5. Konkurētspējas diagnostika: ko slēpj indikatori

Kā norādīts 1. nodaļā, viens no LKZ 2011 projekta mērķiem ir izstrādāt konkurētspējas novērtēšanas un uzraudzīšanas metodoloģiju, ko varētu izmantot nākotnē. Tāpēc šajā nodaļā piedāvāta vairāk nekā tikai tradicionālā konkurētspējas analīze, kas sniegta 2.–4. nodaļā. Attīstītā novatoriskā metodoloģija lielā mērā pamatojas uz to, ko literatūrā dēvē par izaugsmes diagnostiku (*growth diagnostics*), un tās mērķis ir noskaidrot kritiskos ierobežojumus jeb vājās vietas (*bottlenecks*), kas traucē tautsaimniecības izaugsmi vai konkurētspēju. Tādējādi diagnostiskā analīze vairs necenšas tikai noteikt stiprās un vājās puses, bet gan tieši pievēršas atsevišķu konkurētspējas faktoru un rezultātu cēloņsakarībām.

Diagnostika sniedz informāciju un papildina prioritizāciju un novērtējumu, kas veikts 6. nodaļā. Konkurētspējas diagnostikas pieeja ļauj sadalīt un atšķetināt komplicētās attiecības un saistības, kas politikas jomām galvenokārt svarīgāk. Tas sniedz informāciju prioritizācijai nākamajā nodaļā.

Jomas, ko nosedz 2.-4. nodaļā parādītie indikatori, piedāvā daudzus potenciālos subjektus tautsaimniecības un konkurētspējas diagnostikas analīzei. Tomēr, tā kā diagnostikas pieeja konkurētspējas pētījumu kontekstā ir eksperimentāla, analīzei izvēlētas tikai trīs jomas. Protams, izraudzītajām jomām jābūt tādām, lai no konkurētspējas perspektīvas tās būtu svarīgākās un interesantākās. Tās tika izraudzītas, ievērojot šādus kritērijus.

- Izvēlētajām jomām jābūt tādām, kur Latvijas situācija jūtami novirzās no kopējā snieguma modeļa, kāds vērojams salīdzināmajās valstīs līdzīgā tautsaimniecības attīstības pakāpē.
- Izraudzītajām jomām jābūt svarīgām politikas veidošanā – īpaši kontekstā ar ES un tās stratēģijām veicināt Eiropas konkurētspēju.
- Jomu izvēlei jāatbilst ekonomikas teorijai un argumentācijai, apstiprinot, ka tās ir būtiskas Latvijas konkurētspējas uzlabošanai.

Pirmā kritērija loģiskais pamats ir tāds, ka, ja Latvijas rādītāji īpaši atšķiras no valstīm, kuras atrodas līdzīgā ekonomiskās attīstības posmā, tas varētu signalizēt par specifiskiem izaicinājumiem, ar ko saskaras Latvijas tautsaimniecība, un būtiski uzlabot ekonomisko sniegumu, ja vien šos šķēršļus novērstu.

Otrais kritērijs saistīts ar ES politikas kontekstu. Konkurētspējai ES politikas programmā ir augsts novērtējums. Par to liecina daudzās ES politikas iniciatīvas, t.sk. “ES 2020” stratēģija un īpaši tās būtiskā programma “Integrēta industriālā politika globalizācijas ērai. Liekot konkurētspēju centrā”. Šiem un saistītajiem ES dokumentiem ir svarīga nozīme, nosakot Latvijas politiku un politikas formulēšanu. Tādējādi šos politikas dokumentus var izmantot, lai definētu svarīgākās jomas Latvijas konkurētspējas uzlabošanai.

Visbeidzot, ekonomikas teorija un spriedumi ir pamatā jebkurai diskusijai saistībā ar konkurētspēju. Teorija ir īpaši būtiska, kad runa ir par komplicētajām attiecībām starp iepriekšējās nodaļās analizētajiem faktoriem un to, kā tie ietekmē resursu sadalījumu un tādējādi - konkurētspēju.

Šie kritēriji nosaka trīs konkurētspējas diagnostikas analīzes jomas:

- samērā lielā ēnu ekonomika Latvijā;
- nenozīmīgais rūpniecības īpatsvars kopējā IKP;
- augstā ienākumu nevienlīdzība.

Visas trīs izvēlētās jomas izpilda pirmo kritēriju. Tādējādi, lai arī augsts neformālās jeb ēnu ekonomikas līmenis un augsta nevienlīdzība nav neparasta valstij Latvijas ekonomiskās attīstības stadijā, abi rādītāji Latvijā ir raksturīgāki nekā citās salīdzināmajās valstīs. Šķiet, Latviju kavē daži dziļi iesakņojušies izaicinājumi, kas rada grūtības pārejai uz augstāku attīstības līmeni. Rūpniecības zemais īpatsvars ir neparastāks fenomens: daudzas valstis līdzīgā attīstības pakāpē spīvi sacenšas uz eksportu orientētās, bieži vien zemu darbaspēka izmaksu vadītās aktivitātēs ar rezultātu, ka citos vienādos apstākļos vērotais rūpniecības īpatsvars IKP ir augstāks gan vairāk, gan mazāk attīstītās tautsaimniecībās. Latvija, pēc visa spriežot, šim profilam, kas izvirza jautājumus par tās attīstības ceļu, neder.

Gan Latvijas, gan ES politikas dokumenti identificē rūpniecību kā jomu, kas kritiska produktivitātes pieaugumam un konkurētspējai, un arī ekonomikas teorija liek domāt, ka rūpniecība varētu būt īpaši svarīga kā produktivitātes izaugsmes dislokācijas vieta. „ES 2020” prioritāte „iekļaujoša izaugsme” rāda politikas saistību ar nevienlīdzību, kā to paredz arī „Latvija 2030”⁹⁵ mērķis - „samazināt sociālo un ekonomisko nevienlīdzību”.

Ekonomikas teorijas argumentus konkurētspējas saistībai ar atsevišķām jomām parādīs diagnostika.

Te jāatzīmē, ka diagnostikai uz piedāvāto kritēriju bāzes varētu izraudzīties arī citas jomas. Tās varētu būt inovācijas un migrācija. Inovāciju sniegums netika izvēlēts, jo tas aplūkots vienā no padziļinātajiem pētījumiem, un migrācija varētu potenciāli būt kāds no nākamā gada padziļināto pētījumu tematiem.

Turpmākās trīs sadaļas veltītas cēloņsakarību analīzei ēnu ekonomikas, rūpniecības snieguma un nevienlīdzības jomā pēc izaugsmes diagnostikas metodes rakstura, kas aprakstīts 1. nodaļā. Katra analīze sākas ar teorijā balstītu cēloņsakarību kopsavilkumu, apkopotu cēloņsakarību kokā, kas attēlo sakarības starp dažādiem faktoriem, kuri potenciāli izskaidro novērotos rezultātus. Empīriskie indikatoru dati, kas iztirzāti 2.-4. nodaļā, un citi avoti, ja nepieciešams, var tikt izmantoti, lai pārbaudītu, kuri no potenciālajiem iemesliem ir svarīgākie pašreizējā Latvijas situācijā.

---

⁹⁵ Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam.

5.1. Latvijas ēnu ekonomikas diagnostika

Konkurētspēju ietekmējošo faktoru novērtējums 4. nodaļā ļāvis identificēt apjomīgu ēnu jeb neformālās ekonomikas īpatsvaru kā Latvijas tautsaimniecības īpatnību un daļēji arī kā divu pārējo Baltijas valstu tautsaimniecību īpatnību. Kā aprakstīts 4. nodaļā, ir vairākas ar ēnu ekonomikas īpatsvara mērījumiem saistītas metodiskas problēmas, bet no metodiskā viedokļa ticamākie mērījumi par relatīvo ēnu ekonomikas lielumu trijās Baltijas valstīs liecina, ka Latvijas ēnu ekonomikas apmērs ir gandrīz 40% no valsts IKP, kas ir gandrīz divas reizes lielāks nekā Igaunijā un Lietuvā.⁹⁶ No tālākās diskusijas izriet, ka ēnu ekonomika rada virkni deformāciju, kas savukārt negatīvi ietekmē stimulus investēt un veikt citas darbības, kuras viennozīmīgi palielinātu Latvijas konkurētspēju.

Tālāk sniegtās analīzes uzsvars ir tāds, ka apjomīgas ēnu ekonomikas galvenās „izmaksas” konkurētspējai rada tās izraisītie resursu piešķiršanas izkropļojumi. Tas ir pretrunā ar daudziem Latvijas politikas dokumentiem un diskusijām, kur parasti tiek uzsvērti budžeta aspekti, t.i., zaudētie valsts ieņēmumi. Kaut arī zaudētie valsts ieņēmumi un attiecīgi zaudētie valsts tēriņi (vai samazinātie nodokļi) var ietekmēt valsts konkurētspēju, konstatēts, ka lielākajā daļā gadījumu ēnu ekonomiku galvenokārt veicina īstenotās resursu piešķiršanas izkropļojumi, nevis zaudētie valsts ieņēmumi.

Novērtēt šo ēnu ekonomikas izkropļojumu radītos zaudējumus, protams, ir grūts uzdevums. Tomēr bijis vismaz viens mēģinājums. Pētījums par Meksiku⁹⁷ salīdzinājumā ar Latviju varētu sniegt datus par zaudējumu lielumu. Meksikā, kur novērtēts, ka 31% strādājošo nodarbināti formālajā sektorā, nodokļu likumdošanas īstenošana rezultētos darbaspēka produktivitātes un izlaides pieaugumā par 17% - citiem vārdiem sakot, tas liecina, ka zaudējumi ir ievērojami.

Vispirms analizēti kanāli, ar kuru starpniecību apjomīga ēnu ekonomika ietekmē konkurētspēju, un attiecīgi iemesli, kāpēc ēnu ekonomikas apmērs ir tā joma, kura risināma vispirms. Autori uzskata, ka tā, ļoti iespējams, ir augstākās prioritātes joma, jo visās tautsaimniecības nozarēs rada īstenotās politikas un pasākumu efektivitātes izkropļojumu. Tālāk sniegta diskusija par faktoriem, kas varētu noteikt ēnu ekonomikas apmēru Latvijā, t.i., par cēloņsakarību koku.

Spēcīgas ēnu ekonomikas ietekme uz konkurētspēju

Lai analizētu neformālā sektora un tā apmēra ietekmi uz Latvijas konkurētspēju, pētīts, ko ekonomikas teorija vēsta par to, kā ēnu ekonomika ietekmē

⁹⁶ Sk. T. J. Putniņš, A. Sauka (2011).

⁹⁷ Sk. L. Ordóñez (2010). Autors dinamisko vispārējā līdzsvara modeļa struktūru izmanto apvienojumā ar aptaujas datiem, lai novērtētu Meksikas neformālā sektora apmēru un tā ietekmi uz sadalījuma efektivitāti.

konkurētspēju.⁹⁸ Šīs diskusijas rezultātā iegūti vairāki „stilizēti fakti”, kas tiks salīdzināti ar iepriekšējās ziņojuma sadaļās atspoguļotajiem novērojumiem.

Resursu piešķiršana un nevienlīdzīgi darbības apstākļi

Neatkarīgi no iemesliem, kāpēc cilvēki izvairās no nodokļu maksāšanas, šādas rīcības izplatība tieši ietekmē formālā un neformālā sektora uzņēmumu konkurētspēju, jo uzņēmumiem, kas nemaksā visus nodokļus, ir konkurences priekšrocības salīdzinājumā ar tiem, kuri to dara. Tie ir nevienlīdzīgie darbības apstākļi, kādus rada ievērojama apjoma ēnu ekonomika. Taču papildus tam izvairīšanās no nodokļu maksāšanas arī izkropļo ekonomisko resursu piešķiršanu vairākos konkrētos veidos, kas tieši un netieši veicina zemāku saražoto apjomu un vājākas valsts konkurētspējas.

Izvairīšanās no nodokļu maksāšanas nedeklarētu skaidrās naudas maksājumu veidā darbiniekiem (Latvijā biežāk sastopamais nodokļu nemaksāšanas veids, t.s. aplokšņu maksājumi) samazina darbaspēka izmaksas neformālajā sektorā salīdzinājumā ar formālo sektoru, t.i., neformālā sektora uzņēmumos darbaspēka izmaksas ir zemākas nekā uzņēmumos, kas pilnībā darbojas formālajā sektorā. Tādējādi rodas divi resursu piešķiršanas izkropļojumi. Pirmkārt, esošais kapitāla līmenis vairāk darbaspēka ļauj nodarbināt sektorā, kurā darbaspēka izmaksas ir zemākas, t.i., neformālajā sektorā. Otrkārt, ja kapitālu var pielāgot, tad darbaspēka relatīvā kapitāla cena rāda, ka neformālajā sektorā tiek veikts pārāk maz ieguldījumu.⁹⁹ Abi šie efekti liecina, ka tautsaimniecībā varētu saražot vairāk ar tiem pašiem resursiem, ja vien šo resursu (darbaspēka un kapitāla) piešķiršanu neizkropļotu aplokšņu algas.

Tāpēc pirmo rezultātu kopsavilkums, pirmkārt, ir šāds: *uzņēmumi formālajā sektorā atrodas neizdevīgos konkurences apstākļos, kas savukārt kavē investīcijas uzņēmējdarbībā šajā sektorā.*

Neformālā sektora pastāvēšana rada izkropļojumu, tāpēc neformālais sektors nodarbina pārāk daudz darbaspēka un pārāk maz kapitāla un darbaspēka ražīgums ir zemāks nekā gadījumā, ja tas tiktu nodarbināts formālajā sektorā, kura kapitālietilpība ir lielāka.

Tas nozīmē, ka, otrkārt: *tautsaimniecībā saražo mazāk, nekā varētu, t.i., tās IKP uz vienu iedzīvotāju ir zemāks, nekā varētu būt.*

Kapitāla, investīciju un inovāciju cena

Iesaistīšanās neformālā sektora darbībā ne tikai tieši ietekmē kapitāla un darbaspēka attiecību, bet skar arī uzņēmuma izdevumus par ārējo kapitālu. Uzņēmumiem, kas iesaistīti nelikumīgās darbībās, piemēram, izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, parasti biežāk rodas grūtības ārējā finansējuma piesaistē. Turklāt, ja tiem izdodas piesaistīt ārējo finansējumu, tam ir augstāka cena.¹⁰⁰

⁹⁸ Visā diskusijā uzņēmums, kas tiek dēvēts par piederošu „neformālajam sektoram”, ir uzņēmums, kas zināmā mērā iesaistīts nodokļu nemaksāšanā vai līdzīgās nelegālās darbībās.

⁹⁹ Šeit tiek pieņemts, ka rūpniecības funkcija ir tāda, ka darbaspēka galējais produkts kapitālā pieaug.

¹⁰⁰ No aizdevēja viedokļa uzņēmums, kas iesaistīts nelikumīgās darbībās, pakļauts lielākam riskam. Ja uzņēmums tiek pieķerts, to var piespiest maksāt sodanaudu vai slēgt uzņēmumu. Turklāt ārējam aizdevējam grūtāk uzraudzīt uzņēmumu, kas iesaistīts nodokļu nemaksāšanā. Par

Tāpēc augstākā kapitāla cena vēl vairāk pazemina neformālā sektora kapitālietilpību.

Augstākā kapitāla cena un grūtības piekļūt kapitāla tirgum nozīmē, ka neformālā sektora uzņēmumi mazāk ieguldīs jaunajās tehnoloģijās nekā formālā sektora uzņēmumi (tā kā galējās investīciju izmaksas ir augstākas, arī galējai investīciju atdevei jābūt augstākai). Tas nozīmē, ka neformālā sektora uzņēmumi darbosies ar mazāk attīstītām tehnoloģijām un būs mazāk gatavi ieviest jaunas tehnoloģijas un inovācijas. Tas savukārt palēnina gan paša uzņēmuma, gan visas tautsaimniecības attīstību vai konkurētspēju.

Trešā rezultāta kopsavilkums ir šāds: *neformālā sektora uzņēmumiem ārējā kapitāla cena ir augstāka, tāpēc tie investē mazāk nekā uzņēmumi, kas darbojas formālajā sektorā. Jauno tehnoloģiju ieviešanas ziņā tie ir „lēnāki” un ievieš mazāk inovāciju augstāko kapitāla cenu dēļ.*

Cilvēkkapitāla uzkrāšana

Trešais rezultāts ļauj secināt, ka neformālā sektora darbinieki strādā ar mazāk attīstītām tehnoloģijām. Tas savukārt ietekmē arī cilvēkkapitāla uzkrāšanu, kas notiek kā „mācīšanās darot” darba vietā.¹⁰¹ Tādējādi neformālā sektora darbinieki salīdzinājumā ar formālā sektora darbiniekiem laika gaitā zaudēs cilvēkkapitāla ziņā. Zemākais cilvēkkapitāla uzkrājums no „mācīšanās darbā” neformālā sektora darbinieku vidū vērš tos mazāk pievilcīgus nodarbināšanai formālajā sektorā, tāpēc viņiem grūtāk pāriet no neformālā sektora uz formālo. Tas ietekmē ne tikai indivīda cilvēkkapitālu, bet arī cilvēkkapitāla uzkrājumu tautsaimniecībā kopumā. Konkrētāk, novērots darba tirgū, kas iedalīts segmentos pēc prasmēm.

Ceturtais rezultāts apgalvo: *cilvēkkapitāla uzkrāšana, „mācoties darbā”, būs zemāka neformālajā sektorā, kas savukārt ietekmē ne vien uzņēmumu, bet tautsaimniecību kopumā un tās konkurētspēju un samazina ilgtermiņa ekonomiskās izaugsmes potenciālu. Indivīda līmenī zemākais cilvēkkapitāla uzkrājumu līmenis neformālajā sektorā paplašinās abu sektoru darbinieku prasmju atšķirības, ko savukārt atspoguļos algas.*

Pakalpojumu sektora apmērs

Tas, ka darbaspēka izmaksas saistībā ar izvairīšanos no nodokļu maksāšanas ēnu ekonomikā ir zemākas, vērš darbietilpīgos sektorus konkurētspējīgākus, tāpēc tiem tiek piešķirts pārāk daudz resursu. Tas ir spēkā īpaši terciārajā jeb pakalpojumu sektorā, kas savukārt izraisa zināmu šā sektora apakšnozaru izplešanos uz citu tautsaimniecības sektoru rēķina, – tas nenotiktu, ja nebūtu ēnu ekonomikas radīto izkropļojumu. Citiem vārdiem sakot, pakalpojumu sektors

---

šādiem papildu riskiem jāmaksā, piemēram, ar augstākām procentu likmēm, t.i., ar augstāku kapitāla cenu.

¹⁰¹ Diskusiju par mācīšanos darba vietā un tautsaimniecības izaugsmi sk. R. E. Lucas, Jr. (1993). R. E. Lukass izsakās šādi: „Strauji augoša tautsaimniecība vai sektors šajā tehnoloģijā ir tāds, ka tam izdodas koncentrēt darbaspēku uz precēm, kas ir tuvu tā paša kvalitātes robežai, un tādējādi strauji uzkrāt cilvēkkapitālu ar ātra mācīšanās tempa palīdzību, pateicoties jaunai darbībai un šīs pieredzes pārnesei uz vēl jaunāku preču ražošanu. Šīs hipotēzes sakrīt ar vispārzināmajiem faktiem un sniedz pārbaudāmas norādes uz daudziem citiem” (267. lpp.). Kā raksta R. E. Lukass, nav iemesla domāt, ka „mācīšanās darot,” ievērojami ietekmētu tautsaimniecības izaugsmi.

būs pārāk liels salīdzinājumā ar gadījumu, kad tautsaimniecības resursi tiek piešķirti optimāli.

Piektais rezultāts liecina, ka: *zināmas pakalpojumu sektora daļas (t.i., apakšnozares, kurās samērā „viegli” darboties ar paralēlām sistēmām – vienu oficiālu un otru neformālu) no neformālās ekonomikas radītajiem izkropļojumiem iegūs un izdevīgos apstākļos nokļuvušo pakalpojumu sektora apakšnozaru īpatsvars būs pārāk būtisks.*

Uzņēmumu lielums

Uzņēmumu lielums ietekmē nodokļu audita varbūtību un tādējādi ēnu ekonomikas atklāšanu, jo atklāšanas varbūtība palielinās, attīstoties uzņēmumam. Jo vairāk, pat ja ēnu ekonomikas aktivitātes tiek atklātas, mazākiem uzņēmumiem vieglāk izbeigt aktivitātes un nodibināt jaunu uzņēmumu.

Sestā rezultāta secinājumi: *iesaistīšanās ēnu ekonomikas aktivitātēs stimulē nepaplašināt uzņēmumu.*

Politikas veidošanas efektivitāte

Liela neformālā sektora pastāvēšana ietekmē visas tautsaimniecības jomas gan sektoros, kuros dominē neformālais sektors, gan tajos, kur tas galvenokārt nav vērojams. Tas liecina, ka nodokļu politiku, investīciju programmas, darba tirgus politiku, kas paši par sevi varētu būt ļoti vēlamī, sabojā ēnu ekonomikas radītais izkropļojums. Tāpēc neformālā sektora izkropļotie stimuli, samazina visādi citādi labas politikas vai politikas reformas efektivitāti visās jomās. Attiecībā uz politikas reformu secību tas nozīmē, ka vispirms jārikojas saistībā ar ēnu ekonomiku.¹⁰²

Tādējādi septītais rezultāts ir šāds: *liela neformālā sektora pastāvēšana samazina tautsaimniecības politikas veidošanas vispārējo efektivitāti un ietekmē politikas un politisko reformu īstenošanas secību.*

Cēloņsakarību koka konstruēšana

Plašākajā līmenī apjomīgas ēnu ekonomikas rašanās un turpināšanās atkarīga no stimulu kopuma, ar kādiem saskaras ekonomiskie un sociālie darbinieki, t.i., uzņēmumi, indivīdi un arī valsts. Gan uzņēmumu, gan indivīdu līmenī darbiniekiem jālīdzsvaro ieguvums no veiksmīgas izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ar cenu par pieķeršanu krāpšanā. Pieņemts uzskatīt, ka ieguvums, īpaši uzņēmumu, atkarīgs no nodokļu ķīļa (*tax wedge*) apjoma, t.i., no bruto un neto algas starpības, ko veido darbaspēkam piemērotie nodokļi. Privātās izmaksas atkarīgas no nodokļu ieviešanas režīma efektivitātes, t.i., pieķeršanas

---

¹⁰² Institūciju ietvaru un ekonomiskās politikas veidošanas efektivitātes saistību sk. S. Deverajan, V. Swaroop, H. Zou (1996).

iespējamības un šādā gadījumā piemērotajām sankcijām. Šie mehānismi apkopoti cēloņsakarību koka ekonomisko stimulu zarā.

Taču papildus tiešajiem privātajiem ieguvumiem no izvairīšanās no nodokļu samaksas pastāv arī vērā ņemami sabiedrības faktori, kuros ietilpst:

- no valsts tēriņiem gaidāmā guvuma uztvere;
- valsts prestižs.

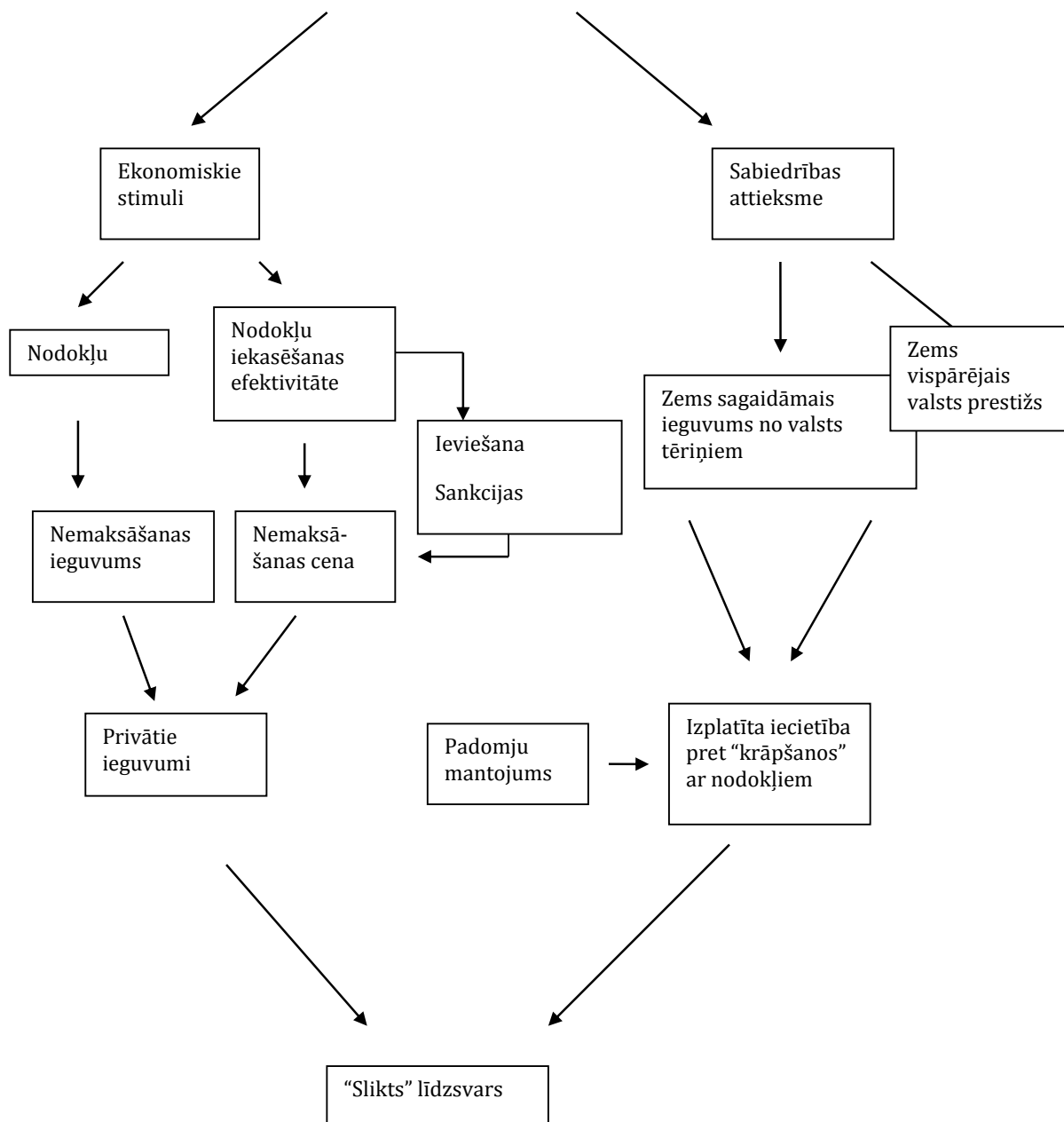
Te jāmin, ka cēloņsakarību koks ir „lejupvērsta pieeja”.¹⁰³ Tāpēc bultiņu virziens secīgi apzīmē arvien sīkāku paskaidrojuma līmeni.

5.1. attēls. Cēloņsakarību koks: ēnu ekonomika

---

¹⁰³ Sk. R. Hausmann, B. Klinger, R. Wagner (2008).

Latvijas augstais ēnu ekonomikas īpatsvars IKP

Tas viss kopā nosaka krāpšanas sociālo vidi. Ja sabiedrība ir droša par ieguvumiem no valsts tēriņiem un valsts prestižs ir kopumā augsts, krāpšanu uzskata par antisabiedrisku un efektīva likumu izpilde ir politiski viegla. Skandināvijas valstis ir piemērs šādam sociālekonomiskajam kontekstam. Turpretī, ja valsts tēriņi tiek uzskatīti par neefektīviem un nelietderīgiem vai pat interešu grupu piesavinātiem, sabiedrības atbalsts krāpšanai ir liels. Pētījumos gūtie pierādījumi liecina, ka Latvijā ir tāda situācija. Tas savukārt ietekmē

politiskos stimulus efektīvi rīkoties ēnu ekonomikas novēršanai. Šie faktori apkopoti cēloņsakarību koka labajā pusē.

Kritisko cēloņu novērtēšana

Galvenais jautājums ir šāds: kāpēc Latvija salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm ir tik atšķirīga ēnu ekonomikas relatīvā apmēra ziņā? Runājot par neformālā sektora apmēru un cēloni, „standarta” atbilde ir „vainot” nodokļu sistēmas radītos stimulus. Taču Latvijas nodokļu sistēmas vispārējā struktūra ir visai līdzīga tai, kāda tiek izmantota abās pārējās Baltijas valstīs. Konkrētāk, kā norādīts diskusijā par darbaspēka nodokļu slogu (sk. 4.nodaļu), Latvijas darbaspēka nodokļu ķīlis daudz neatšķiras ne no ES, ne arī no Igaunijas un Lietuvas vidējā rādītāja. Attiecīgi šķiet maz ticams, ka nodokļu sistēmas atšķirības varētu būt noteicošās neformālā sektora līmeņa un dinamikas atšķirību skaidrošanā šajās trijās valstīs.

Lai gan diezin vai oficiālā nodokļu sistēma kā tāda Latvijā viena pati ir noteicošais faktors nodokļu nemaksāšanas mēroga noskaidrošanā, noteikumu izpildes efektivitāte nemaksāšanas stimulu noteikšanā ir svarīga. Sankcijas par noteikumu pārkāpšanu vēsturiski bijušas mazas un jebkurā gadījumā tikušas piemērotas tikai darba devējiem, bet ne darbiniekiem. Tādējādi drīzāk vidējs nodokļu ķīlis un diezgan vājš izpildmehānisms liecina, ka gaidāmais privātais ieguvums no izvairīšanās no nodokļu maksāšanas Latvijā ir visai liels. Tiešos individuālos krāpšanas stimulus pastiprina sociālais klimats, kurā krāpšanu uzlūko iecietīgi un valsts izpildmehānismus neuzskata par uzticamiem.

Ekonomikas teorija apgalvo, ka zināmos tirgus apstākļos un pieprasījuma specifikācijās tautsaimniecība var veidot „sliktu” līdzsvaru (*bad equilibrium*), kurā pastāv liels neformālo ekonomisko darbību īpatsvars (pretstatā „labam” līdzsvaram, kurā neformālo ekonomisko darbību īpatsvars ir samērā neliels).¹⁰⁴ Secināts, ka, ņemot vērā vispārējo stimulu un sankciju struktūru, Latvijā novērotais ir slikta līdzsvara gadījums.

5.2. Latvijas rūpniecības sniegums

Latvijas tautsaimniecības strukturālā sastāva novērtējums 3.4. sadaļā atklāja, ka rūpniecības sektora īpatsvars kopējā IKP 1995. gadā samazinājās no 21% līdz zemāk nekā 10% 2009. gadā. Lai gan īpatsvars kopš tā laika nedaudz audzis, 5.1. tabula rāda, ka kopš 2 tūkst.. gada Latvijas rūpniecības īpatsvars pastāvīgi bijis zemāks par ES27 valstu vidējo līmeni un zemāks par abu pārējo Baltijas valstu rādītāju.

---

¹⁰⁴ To var radīt dažādi mehānismi. Piemēram, zināmos apstākļos palielināta konkurence var izraisīt pastiprinātu izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, kad uzņēmumi to izmanto, lai atsvērtu tirgus jaudas trūkumu. Sk. L. Goerke, M. Runkel (2011). Tirgus struktūras, nodokļu nemaksāšanas un likumdošanas īstenošanas nozīmi sk. arī R. Bayer, F. Cowell (2006). L. Gerke un M. Runkels sniedz arī īsu literatūras pārskatu par sakarībām starp konkurenci un izvairīšanos no nodokļu maksāšanas.

5.1. tabula. Rūpniecības īpatsvars pievienotajā bruto vērtībā

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ES27 valstis	19.4	18.8	18.2	17.7	17.4	17.2	17.1	17.1	16.4	14.9	15.4
Vācija	23.1	23.0	22.5	22.6	22.8	22.9	23.5	23.8	22.7	19.3	20.9
Igaunija	17.7	18.3	18.1	18.1	17.4	17.2	17.0	16.4	16.1	14.3	17.0
Latvija	13.8	14.0	13.9	13.3	13.2	12.7	11.8	11.4	10.8	9.9	12.2
Lietuva	19.3	19.9	18.7	19.3	20.9	20.8	20.1	18.6	18.1	16.4	:
Somija	26.5	26.0	25.1	24.4	23.7	23.4	24.1	24.2	22.2	17.9	18.8
Zviedrija	22.0	20.7	20.5	20.0	19.9	19.9	19.8	19.6	17.7	15.5	16.4

Avots: Eurostat.

Šis ir jautājums, kas bijis uzsvērts virknē pētījumu un politikas dokumentu gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī.

- Latvijas NRP¹⁰⁵ minēts, ka „Latvijas ekonomika raksturojas ar zemu tirgojamo nozaru īpatsvaru (2009. g. apstrādes rūpniecība – 9.9% no IKP, 2010. g. – 12.2% no IKP),” un attiecīgi „sabalansētas tautsaimniecības attīstības nodrošināšana, veicinot tirgojamo nozaru attīstību” nodēvēta par vienu no Latvijas „makrostrukturālajiem šķēršļiem”. Tas ietekmē politiku. Piemēram, NRP programmā izstrādāta politika, kas vērsta uz ĀTI piesaisti tirgojamajos sektoros ar mērķi uzlabot konkurētspēju šajos sektoros.
- AS „Swedbank” ziņojumā¹⁰⁶ teikts, ka „uzmanība jāpievērš tam, ka pieauguma temps ir vājāks nekā Latvijas tuvākajiem kaimiņiem: Igaunijā un Lietuvā lielāki rūpniecības sektori nodrošina arī straujāku IKP pieaugumu”.
- Arī ES līmenī apstrādes rūpniecība tiek uzskatīta par īpaši svarīgu saskaņā ar neseno ES paziņojumu par rūpniecības politiku un konkurētspēju:¹⁰⁷ „Eiropas rūpniecības nozare ir būtiska Eiropas Savienībai, kas ir viena no pasaules vadošajām tautsaimniecībām. Konkurētspējīga rūpniecības nozare var pazemināt izmaksas un cenas, radīt jaunus produktus un uzlabot kvalitāti, tādējādi izšķiroši ietekmējot labklājības radīšanu un produktivitātes pieaugumu tautsaimniecībā.” Šajā ziņojumā Latvija tiek atzīta par valsti ar zemu darbaspēka produktivitāti rūpniecībā, kā arī ar zemāku par vidējo rūpniecības īpatsvaru IKP.

¹⁰⁵ Sk. Latvijas nacionālā reformu programma (2011).

¹⁰⁶ Sk. Swedbank u.c. (2011).

¹⁰⁷ Sk. European Commission (2011).

Šie novērojumi izraisa vairākus jautājumus.

- Vai rūpniecības īpatsvars Latvijas IKP liecina par konkurētspējas problēmu?
- Kas izskaidro Latvijas rūpniecības rādītājus?
- Vai šim rādītājam, t.i., rūpniecības īpatsvaram kopējā IKP, ir pieņemams atskaites punkts?

Kanāli, pa kuriem rūpniecības sektors ietekmē konkurētspēju, apskatīti tālākajā teorētiskajā analizē. Otrā jautājuma problemātika analizēta ar konkurētspējas diagnostikas palīdzību – cēloņsakarību koku, un trešais jautājums apskatīts 8. ielikumā.

Rūpniecības sektora ietekme uz konkurētspēju

Rūpniecība daudz pētīta izaugsmes, produktivitātes un inovāciju kontekstā, un gan teorija, gan empīriskie rezultāti liecina par virkni stilizētu faktu, kas ir būtiski, lai interpretētu saiknes starp rūpniecības sektora relatīvo lielumu un konkurētspēju.

Rūpniecība un produktivitāte

Rūpniecība tiek uzskatīta par ekonomiskās izaugsmes dzinējspēku, jo mēroga ekonomikas (*scale economy*) klātbūtne daudzos rūpniecības sektoros nosaka - paplašinoties šiem sektoriem, radīsies neproporcionāls produktivitātes pieaugums un tādējādi, ņemot vērā uz produktivitāti balstīto definīciju, neproporcionāls konkurētspējas ieguvums. Šis arguments saistīts ar t.s. Verdorna likumu (*Verdoorn's Law*),¹⁰⁸ saskaņā ar kuru produktivitāte pieaug proporcionāli kvadrātsaknei no izlaides. Empīriskie Verdorna koeficienti parasti tiek novērtēti robežās no 0.3 līdz 0.6.¹⁰⁹ Vēl vairāk, ES kontekstā rūpniecības produktivitāte tiek uztverta par motoru, kas dzen ES labklājības radīšanu.

Tādējādi pirmais fakts jānorāda kā: *rūpniecība dzen produktivitāti, kas savukārt dzen konkurētspēju.*

Rūpniecība un ekonomiskā izaugsme

Kā ilustrēts 8. ielikumā, valstis, kas atrodas ekonomiskās attīstības procesā, parasti iziet investīciju dzītu posmu, kur rūpniecība un eksports ir svarīgi izaugsmes dzinuli. Latvijas gadījumā valsts noteikti var izvēlēties arī citu ceļu, bet tad nepieciešams identificēt tīši un pa šo ceļu doties. Pašlaik neizskatās, ka tā notiek. Zemais rūpniecības īpatsvars liecina, ka "automātiskie" investīciju rosinātie izaugsmes procesi arī īsti nedarbojas. Papildus tam (un kā rāda iepriekšējās diskusijas) rūpniecība ES tautsaimniecībā kopumā tiek uzskatīta par vitāli svarīgu ar tās īpatsvaru kopējā IKP no 15% līdz 17% pēdējo piecu gadu laikā. Tomēr, paplašinot loku un iekļaujot pakalpojumu īpatsvaru, no kura

---

¹⁰⁸ Teorētisku diskusiju par Verdorna likumu sk. P. J. Verdoorn (1980).

¹⁰⁹ Nesens pētījums. Sk., piemēram, F. Ofria, E. Millemaci (2010).

atkarīga rūpniecība un kas savukārt atkarīga no rūpniecības, šī „servoindustriālā” daļa ES tautsaimniecībā ir gandrīz puse no ES IKP.¹¹⁰

Otrs rezultāts varētu tikt rezumēts šādi: *zems rūpniecības īpatsvars slāpē ekonomisko izaugsmi un palēnina ekonomisko attīstību.*

8. ielikums. Vai pastāv jēgpilns atskaites punkts rūpniecības īpatsvaram IKP?

Vai teorija vai praktiķi spēj noteikt jēgpilnu atskaites punktu rūpniecības īpatsvaram IKP, ko varētu piemērot Latvijā? Saskaņā ar plaši zināmo uzskatu par tautsaimniecības attīstību valstis no zema ienākumu līmeņa, ko parasti saista ar zemu industrializācijas līmeni, iziet caur augstāku ienākumu/augstākas industrializācijas fāzi un pēc tam pāriet uz attīstītu postindustriālo fāzi. Pasaules Resursu institūta dati* šo procesu parasti apstiprina. Attiecīgi 2005. gadā augstākais rūpniecības īpatsvars IKP tika novērots valstīs ar vidējiem ienākumiem (23.7%), bet zemākais tas bija valstīs ar zemiem ienākumiem (15.5%), savukārt valstīs ar augstiem ienākumiem tas bija 16.7%. Turklāt šāda tendence ir ilgstoša. Vienlaikus pasaulē kopumā rūpniecības īpatsvars IKP krītas – no 21% 1991. gadā līdz 17.7% 2005. gadā. Šie vidējie rādītāji ir izklaidēti. Augstākais rūpniecības īpatsvars IKP vērojams Taizemē (35%), Ķīnā (33%), Singapūrā (29%) un Korejā (28%), un varētu uzskatīt, ka visas šīs valstis pārstāv Austrumāzijas attīstības modeli. No otras puses, valstis ar visai zemu īpatsvaru ir ļoti dažādas: Norvēģija (9.4%) un Saūda Arābija (9.5%) ir bagātas ar resursiem, bet Mongolija (3.9%) un Gvineja (3.7%) nav īpaši augsti attīstītas. Latvijas īpatsvars (2005. gadā – 12.7%) acīmredzami izceļas vidējo ienākumu grupā, pie kuras valsts arī pieder.

*http://earthtrends.wri.org/searchable_db/results.php?years=all&variable_ID=217&theme=5&country_ID=all&country_classification_ID=al.l

Rūpniecība kā inovāciju un tehnoloģisko pārmaiņu izvietojuma vieta

Rūpniecības izaugsmes veicināšana ir neatņemama ES konkurētspējas politikas sastāvdaļa.¹¹¹ Viens no pamatiemesliem, kāpēc ES rūpniecībai piešķir tik lielu nozīmi, ir vērojums, ka rūpniecība ir būtiska konkurētspējai, jo tā ir inovāciju un tehnoloģiju mājvieta. Turklāt, uzturot cilvēkresursus zinātnē, rūpniecības vai industriālais sektors sniedz ieguldījumu tehnoloģiju piekļuvē – tehnoloģijām, kas dara iespējamu jaunu preču un pakalpojumu attīstību, kā arī sniedz ieguldījumu industriālo procesu restrukturizācijā, kas nepieciešami rūpniecības struktūru modernizēšanai.

Šos novērojumus varētu apkopot tā: *rūpniecībai ir svarīga loma inovāciju un tehnoloģisko pārmaiņu veicināšanā.*

¹¹⁰ Sk. *European Commission* (2010).

¹¹¹ Sk. *European Commission* (2010).

Tādējādi Latvijas rūpniecības sektora atpalcību daļēji varētu izskaidrot ar inovāciju nepietiekamo sniegumu (sk. 3.2.2. sadaļu).

Cēloņsakarību koka konstruēšana

Kas izskaidro Latvijas rūpniecības rādītājus? Teorija piedāvā daudzus, bieži vien savstarpēji saistītus faktorus. Parasti cēloņfaktoros var iedalīt *pieprasījuma* faktorus un *piedāvājuma* faktorus.

Rūpniecība ir arī galvenais tirgojamais sektors (Latvijā rūpniecības eksports joprojām apsteidz pakalpojumu eksportu), tāpēc rūpniecības rādītāji cieši saistīti ar eksporta rādītājiem. Eksportu savukārt nosaka faktori, kas redzami gan cēloņsakarību analīzes koka pieprasījuma, gan piedāvājuma pusē.

Pieprasījuma faktori

Iekšzemes tirgus apjoms ir svarīgs, jo tas nosaka pamata pieprasījumu, un produktiem, kam raksturīga resursu atdeve un ievērojamas transporta izmaksas, iekšzemes tirgus var būt izšķirošs ražošanas vietas izvēlē. To mēdz dēvēt par „iekšzemes tirgus efektu”, t.i., proporcionālu attiecību starp valsts īpatsvaru preces ražošanā pasaulē un īpatsvaru šīs pašas preces pieprasījumā pasaulē.¹¹²

Cenas konkurētspēja (pētījumā – t.sk. valūtas kursa efekts) gan iekšējā, gan ārējā tirgū ir svarīgs noteicošais faktors valsts produktu pieprasījumā.

Piedāvājuma faktori

Rūpniecības rādītājus var ietekmēt plašs piedāvājuma faktoru klāsts. Tajos ietilpst dažādi ierobežojumi.

- Darbaspēka prasmes: bieži tiek apgalvots, ka trūkst darbinieku, piemēram, zinātnē, tehnoloģijās vai inženierzinātnēs.
- Resursu ierobežojumi: īpašs ierobežojums ir koksnes produkti, jo mežu izciršanas apjoms nosaka resursu pieejamību.
- Produktu kvalitāte: vai tiek ražoti pareizie produkti? Kā mazai tirdzniecības valstij Latvijai eksporta apjoms no pieprasījuma puses nav ierobežots. Svarīgi, lai tiktu piedāvāts pareizais eksporta sortiments un kvalitāte.
- Eksporta jaudas: eksports nenotiek pats no sevis – vairākums uzņēmumu pasaulē vispār neeksportē. Tāpēc eksportēšanai nepieciešamas īpašas jaudas.

Šie faktori saistīti ar:

- investīcijām kopumā un īpaši ĀTI: investīcijas nosaka apjomu, bet ĀTI ietekmē tehnoloģiju pārnesei;

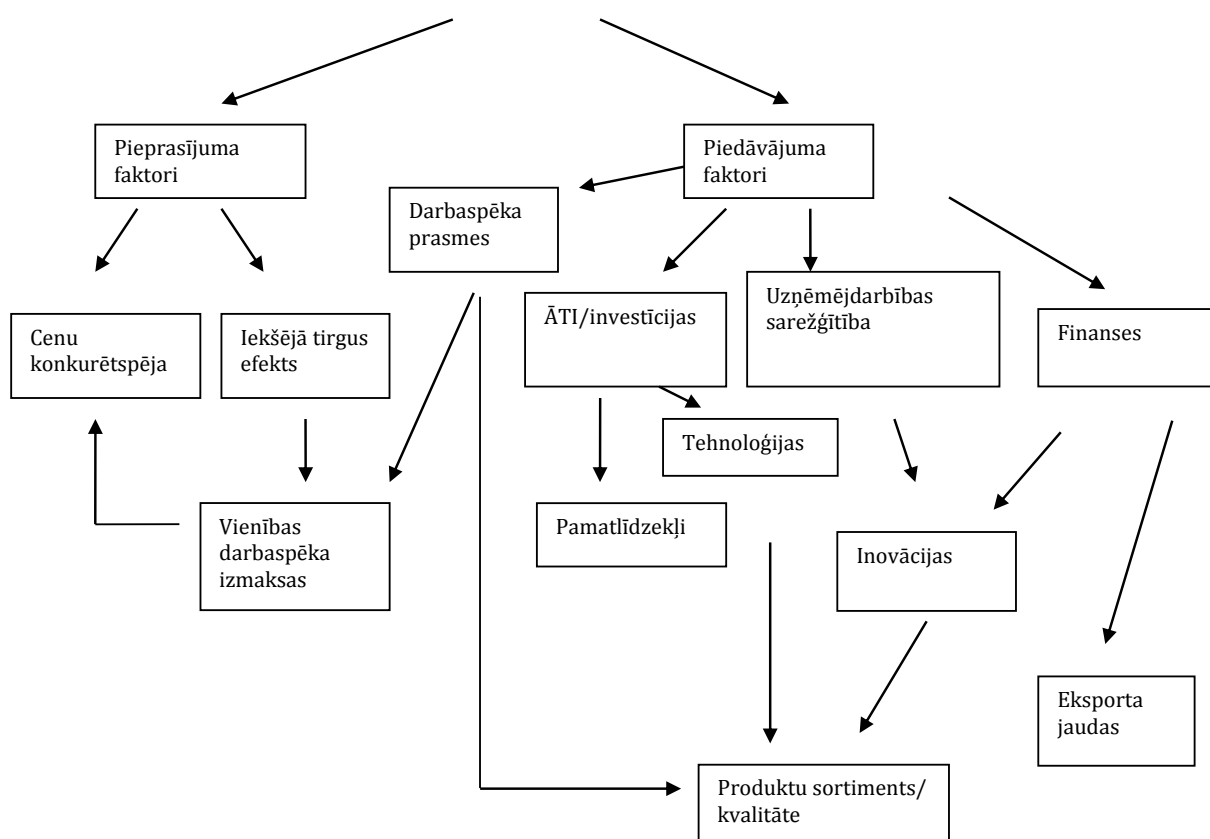
¹¹² Sk. P. Krugman (1980).

- inovācijām un uzņēmējdarbību: nosaka ražotos un eksportētos produktus;
- finanšu ierobežojumiem: nosaka inovāciju un eksporta jaudas.

Šie faktori un to savstarpējās attiecības apkopotas cēloņsakarību kokā.

5.2. attēls. Rūpniecības rādītāji Latvijā

Rūpniecības rādītāji

Rūpniecības rādītāju kritisko iemeslu novērtēšana Latvijā

Rūpniecība, protams, ir visai nevienādabīga. Uzmanība pievēršama faktoriem un cēloņiem, kas piemērojami visos sektoros. Kuri no cēloņsakarību kokā atzīmētajiem faktoriem ir saistošie ierobežojumi? Kuri saistās ar citiem faktoriem, piemēram, ēnu ekonomiku? Un kuros faktoros rīcība atmaksāsies vislabāk?

Pirmais (un negrozāmais) ierobežojums ir mazais iekšzemes tirgus. Tas ierobežo vietējās resursu atdeves apjomu. Attiecīgi eksporta rādītāji ir viens no galvenajiem faktoriem visos rūpniecības sektoros, lai gan atšķirīgā mērā: pēdējos

gados vairāk nekā puse no rūpniecības apgrozījuma tikusi eksportēta, un kopš 2008. beigām šim rādītājam raksturīga tendence palielināties.¹¹³ Atsevišķos rūpniecības sektoros eksporta īpatsvars var būt ļoti augsts, piemēram, tiek eksportēti aptuveni 75% koksnes produktu un aptuveni 90% datortehnikas, elektronikas un optikas produktu. No otras puses, daži sektori, piemēram, pārtikas produktu sektors, kurā aptuveni 25% no saražotā tiek eksportēts, daudz vairāk atkarīgi no iekšzemes tirgus. Jebkurā gadījumā rūpniecības īpatsvara paplašināšanās vairāk jāorientējas uz eksportu nekā uz iekšzemes tirgu.

Eksporta rādītāji (un labi iekšzemes tirgus rādītāji) savukārt atkarīgi no:

- pareizajiem produktiem;
- cenu konkurētspējas;
- prasmēm un resursiem, ar kuriem konkurēt eksporta tirgū.

Konkurētspējīgāko produktu noskaidrošanā un ražošanā galvenie faktori ir tehnoloģiju pieņemšana, inovācijas un uzņēmējdarbība. Gandrīz visi starpposma un konkurētspējas pamati liecināja par trūkumiem šajās jomās, īpaši salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm.

Tiek uzskatīts, ka finansējuma pieejamību ietekmē gan inovācijas, gan eksportspējas.¹¹⁴ Iepriekš sniegtais ēnu ekonomikas raksturojums liecina, ka piekļuve finansējumam var būt grūtāka uzņēmumiem, kas darbojas neformālajā sektorā. Tas savukārt var būt saistīts ar EK ziņojumā (2011) iekļauto rezultātu, saskaņā ar kuru pēc novatorisko uzņēmumu īpatsvara rūpniecībā Latviju var ierindot valstu apakšējā grupā, kur novatorisko uzņēmumu īpatsvars ir mazāks par 30%.

ĀTI ir viens no galvenajiem faktoriem. Tās ietekmē tehnoloģiju pārnesi un tādējādi arī produktu sortimentu un kvalitāti. Jāuzsver, ka Latvijai nav izdevies tieši eksportam piesaistīt tik daudz ĀTI kā, piemēram, Igaunijai. ĀTI ir arī viena no jomām, kurās, pārējiem apstākļiem esot vienlīdzīgiem, ēnu ekonomikas pastāvēšana, visticamāk, atturēs investorus iesaistīties.

Cenu konkurētspēja vienmēr ir svarīga, un ilgtermiņā tā atkarīga no produktivitātes. Šajā saistībā EK (2011) ziņo, ka 2010. gadā Latvija rūpniecības darbaspēka produktivitātes ziņā apsteidza tikai Bulgāriju. Arī te ēnu ekonomika ir faktors, kas nosaka zemāku kapitālietilpību. Tā traucē atsevišķu uzņēmumu paplašināšanos tālāk par tādiem apmēriem, kas varētu piesaistīt nodokļu institūciju uzmanību. Abi šie efekti rada zemu produktivitāti un tādējādi cenu konkurētspēju.

---

¹¹³ 2008. gadā tika eksportēts tikai nedaudz vairāk par 50% no ražošanas apgrozījuma, bet līdz 2011. gada 1. pusgadam šis īpatsvars bija palielinājies vairāk nekā par 60%. Šāda attīstība rosinājusi izteikumus, ka „pamazām mainās ekonomikas struktūra – pieaug apstrādes rūpniecības un eksporta īpatsvars IKP. (..) Ekonomika kļūst sabalansētāka” (*Swedbank u.c., 2011*). Laiks rādīs!

¹¹⁴ Šis konkrētais temats ir viens no šā projekta padziļināto pētījumu objektiem. Iepriekšējie rezultāti apstiprina hipotēzi, ka finansējums ierobežo inovācijas.

Tāpēc efektīva ēnu ekonomikas problēmas risināšana radītu pozitīvu ieguvumu visās rūpniecības apakšnozarēs – veicinātu investīcijas, ĀTI un tehnoloģiju pārnesi, kā arī eksportu.

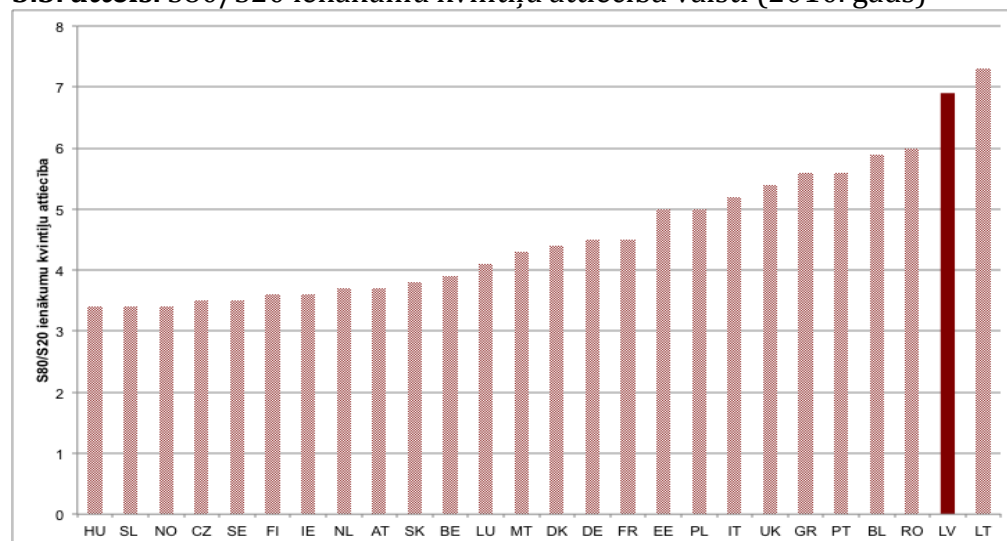
Vēl viens faktors Latvijas rūpniecībā bijusi tās nespēja pārveidot kādreiz lielo Padomju Savienības rūpniecības sektoru tā, lai spētu konkurēt ar Rietumos ražotajiem produktiem. Tādējādi Latvijas otrš lielākais rūpniecības sektors ir koksnes produkti, kuru apjoms līdz 1991. gadam bija nenozīmīgs.

Notikušo demonstrē divu Latvijas rūpniecības uzņēmumu piemēru analīze, kuri Padomju Savienībā bija ļoti nozīmīgi, bet kuriem nav izdevies izdzīvot tirgus ekonomikā. Viens no tiem ir Valsts elektrotehniskā fabrika (VEF) un otrs – Rīgas Autobusu fabrika (RAF). VEF bija vadošais telefonu, komutatoru un radio ražotājs Padomju Savienībā un savos uzplaukuma laikos nodarbināja 20 tūkst. darbinieku. Būtībā VEF nespēja piesaistīt ārvalstu investīcijas produkcijas modernizēšanai. RAF bija viens no diviem vienīgajiem mikroautobusu un furgonu ražotājiem Padomju Savienībā. Kaut arī tika mēģināts uzņēmumu pārstrukturēt, stratēģiskais investors tā arī netika piesaistīts. Tātad abi uzņēmumi nespēja veiksmīgi darboties tirgus ekonomikā, jo nevarēja piesaistīt ārvalstu investīcijas.

5.3. Ienākumu nevienlīdzība

Konkurētspējas rezultātu novērtējums LKZ 2011 I daļā atklāj, ka vēl viena Latvijas tautsaimniecības raksturīga īpatnība ir augsts ienākumu nevienlīdzības līmenis. Kā norādīts 2. nodaļā, ienākumu sadalījums saskaņā ar Džini koeficientu Latvijā ir visnevienlīdzīgais 29 Eiropas valstu vidū (ES27 + Norvēģija un Islande). T.s. S80/S20 attiecība, kas mēra attiecību starp kopējiem ienākumiem, kurus guvuši 20% iedzīvotāju ar augstākajiem ienākumiem, un tiem, kuri guvuši 20% iedzīvotāju ar zemākajiem ienākumiem, uzrāda līdzīgus rezultātus.

5.3. attēls. S80/S20 ienākumu kvintīļu attiecība valstī (2010. gads)

Avots: Eurostat.

Latvijas rādītājs 2009. gadā bija 7.3 – augstākais ES. Citiem vārdiem sakot, turīgākās Latvijas iedzīvotāju kvintiles (piektdaļas) ienākumi vairāk nekā

septiņas reizes pārsniedza vismazāk turīgākās piektdaļas ienākumus. ES vidējais rādītājs bija 4.9, bet Igaunijā un Lietuvā – attiecīgi 5.0 un 6.3. Latvijas rādītājs 2010. gadā (sk. 5.3. att.) mazliet uzlabojās līdz 6.9, un to apsteidza Lietuva, kuras S80/S20 rādītājs palielinājās līdz 7.3, jo 2010. gadā tur tika īstenota pensiju samazināšana.

Nevienlīdzība augstāka parasti ir tautsaimniecībās, kuras ātri atveseļojas (*catch-up*) un kurās augstu ienākumu iespējas ir galvenais investoru un uzņēmēju stimuls, lai panāktu nepieciešamo izaugsmi. Taču Latvijas ienākumu nevienlīdzības līmenis ir augsts pat pēc citu tādas pašas ekonomiskās attīstības pakāpes valstu standartiem. Tas liecina, ka šo īpatnību Latvijas tautsaimniecībā nevar izskaidrot tikai ar atlabšanas procesu

Nevienlīdzības ietekme uz konkurētspēju

Šajā sadaļā risināts jautājums: kāpēc augsts nevienlīdzības līmenis ir būtisks no konkurētspējas viedokļa?

Nevienlīdzība un produktivitāte

Augsta nevienlīdzība bieži vien liecina par konkurētspējas vājajām vietām, kas veicina gan nevienlīdzību, gan negatīvi ietekmē produktivitāti. Ja tā, tad nevienlīdzības samazināšanas politika arī ir konkurētspējas uzlabošanas politika. Šādai politikai nav nepieciešama subjektīva sabiedrības nevienlīdzības izvērtēšana, tā tikai pamatojas uz vispārēju virzību uz augstu dzīves līmeni kā vienu no galvenajiem politikas mērķiem. Maz kas liecina, ka Latvijas augstākais nevienlīdzības līmenis balstītos uz sabiedrības vērtībām, kas atšķiras no vērtībām citās Eiropas valstīs ar līdzīgu attīstības stadiju. Kaut šādas vērtību atšķirības varētu izskaidrot atšķirības starp ASV un Eiropu, Latvijas augstāko nevienlīdzības līmeni daudz ticamāk izraisa tie paši faktori, kas samazina produktivitāti.

Kopsavilkumā: *augsta nevienlīdzība negatīvi ietekmē produktivitāti un tādējādi konkurētspēju.*

Nevienlīdzība un kopējā labklājība

Konkurētspēja saistīta ar dzīves līmeni, kādu konkrētajā vietā iespējams nodrošināt iedzīvotājiem kopumā. Augsta nevienlīdzība samazina IKP uz vienu iedzīvotāju sabiedrisko vērtību, jo tas ir dzīves līmeņa mērs: lielākajai daļai cilvēku faktiskie rezultāti ir sliktāki, nekā izriet no vidējiem datiem. Tādējādi augsta nevienlīdzība ir zīme, ka ekonomiskā sistēma nespēj pārveidot kopējo tautsaimniecības radīto vērtību par augstu dzīves līmeni lielai sabiedrības daļai. Lai gan katra sabiedrība veic citādas izvēles attiecībā uz nevienlīdzības līmeni, kas tai šķiet piemērots vai pieņemams, tomēr par ieteicamu kopumā tiek uzskatīts par *jebkuru vidējās labklājības un produktivitātes līmeni zemāks nevienlīdzības līmenis*. Latvijas augstā nevienlīdzība salīdzinājumā ar citām valstīm, kurās pastāv līdzīga līmeņa vidējā labklājība, liecina, ka valsts varētu samazināt nevienlīdzību, nezaudējot vispārējo labklājību.

Tādējādi: *nespēja esošo labklājības līmeni pārvērst zemākā nevienlīdzības līmenī un tādējādi augstākā dzīves līmenī plašākai sabiedrības daļai ir zemas konkurētspējas pazīme.*

Visbeidzot, kamēr pastāv saikne starp konkurētspējas faktoriem, kas ietekmē nevienlīdzību un produktivitāti, nelabvēlīgus rezultātus jebkurā no šīm jomām var pieņemt par analīzes sākumpunktu. Ir vairāki iemesli, kāpēc nevienlīdzība var būt rezultatīvs sākumpunkts: Latvijas nevienlīdzības rādītāji ir īpaši kļiedzoši, bet zemā produktivitāte nav neparasta, ņemot vērā daudzus citus rādītājus. Produktivitāti veicina visi šā konkurētspējas ziņojuma novērtējumā raksturotie elementi, bet nevienlīdzību daļēji rosina atšķirīgu elementu kopums. Tādējādi šo abu perspektīvu pārklāšanās var sniegt svarīgu informāciju, turklāt tā ļauj noteikt šaurāku faktoru grupu, kas svarīgi abām dzīves līmeņa dimensijām visā sabiedrībā – šie jautājumi tiks analizēti ar cēloņsakarību koka starpniecību.

Cēloņsakarību koka konstruēšana

Liela daļa akadēmiskās literatūras saistībā ar nevienlīdzību koncentrējas uz pārmaiņu skaidrošanu ienākumu nevienlīdzībā, nevis tās līmeni. Konkrētāk, notiek strīdi par to, vai būtiska nevienlīdzības palielināšanās, kas novērota daudzās valstīs pēdējo gadu laikā, ir globalizācijas vai tehnoloģiju nomaiņas rezultāts. Dati vairāk atbalsta viedokli, ka dominējošais vadošais spēks ir tehnoloģiju pārmaiņas, kas priekšroku dod augstākām prasmēm. Arī globalizācija varētu būt nozīmīga, taču tā vairāk darbojas, pasteidzinot tehnoloģiju pārmaiņas, nevis līdzsvarojot faktoru cenu (tas samazinātu algu atšķirību starp augstas un zemas kvalifikācijas darbiniekiem attīstības tautsaimniecībās, bet šāda prognoze ir pretrunā ar pierādījumiem).

Taču Latvijas piemērā galvenokārt jājautā, kāpēc nevienlīdzības līmenis ir tik augsts salīdzinājumā ar citām valstīm, nevis vai un kāpēc tas mainījies.

Augstākajā analīzes līmenī nevienlīdzību var veicināt vai nu ļoti nevienlīdzīgs sabiedriskais guvums no indivīdu ekonomiskās aktivitātes, vai arī ļoti nevienlīdzīgs privātais guvums, ko šī aktivitāte rada, pat ja to sabiedriskais ieguvums sadalīts normāli.

Nevienlīdzīgam sabiedriskajam guvumam vai ļoti augstam individuālās produktivitātes neviendabīgumam ir vairāki potenciāli skaidrojumi.

- Pirmkārt, to iemesls var būt ļoti atšķirīgi prasmju līmeņi. To savukārt var veicināt izglītības sistēma, kas nodrošina augstākā mērā nevienlīdzīgu kvalitāti vai nepietiekamu jaudu visu iedzīvotāju mācībām un ir par dārgu daudziem indivīdiem vai diskriminē zināmas grupas. To var ietekmēt arī migrācijas tendences, kas palielina prasmju neviendabīgumu darbaspēka vidū, piemēram, daudziem vidējā līmeņa darbiniekiem pametot valsti.
- Otrkārt, iemesls var būt ļoti atšķirīgi kapitālietlības līmeņi sektoros. Šādas atšķirības zināmā mērā ir normālas. Augstāku nevienlīdzību izskaidrotu tādas atšķirības kapitālietlībā, kas pārsniedz rādītājus citās pielīdzināmās tautsaimniecībās. Tam var būt dažādi iemesli: valsts politika dažos sektoros var agresīvi subsidēt investīcijas uz citu rēķina.

Vai arī nepietiekama finanšu tirgus struktūra var izkropļot investīciju lēmumus, saasinot kapitālietpības atšķirības un tādējādi arī produktivitātes atšķirības, kādu strādnieki dažādos sektoros spēj sasniegt. Arī nevienmērīga ēnu ekonomikas dominēšana var izraisīt plašāku kapitālietpības izkliedētību.

- Treškārt, iemesls var būt ļoti atšķirīgi sektoru tehnoloģisko iespēju līmeņi. Viens no potenciāliem iemesliem ir inovāciju sistēmas subjektivitāte, kas nodrošina piekļuvi attīstītām tehnoloģijām dažos augsti produktīvos sektoros, bet ne citos, mazāk produktīvos, sektoros. Vēl viens iemesls varētu būt tirgus struktūras atšķirības: efektīvāka sacensība attīstītajos sektoros palielina to motivāciju ieviest vadošās tehnoloģijas un izspiež no nozares mazāk produktīvus uzņēmumus.
- Ceturtkārt, iemesls var būt neparasts tautsaimniecības struktūras sastāvs, kur spēcīgāk dominē nozares ar ļoti augstu vai ļoti zemu produktivitāti, bet salīdzinājumā ar līdzīgām valstīm – ar neefektīvu vidējas produktivitātes sektoru. Šādu atšķirīgu nozaru sastāvu varētu izraisīt dotācijas, t.sk. vēsturiskais mantojums vai subjektīvi politikas lēmumi.

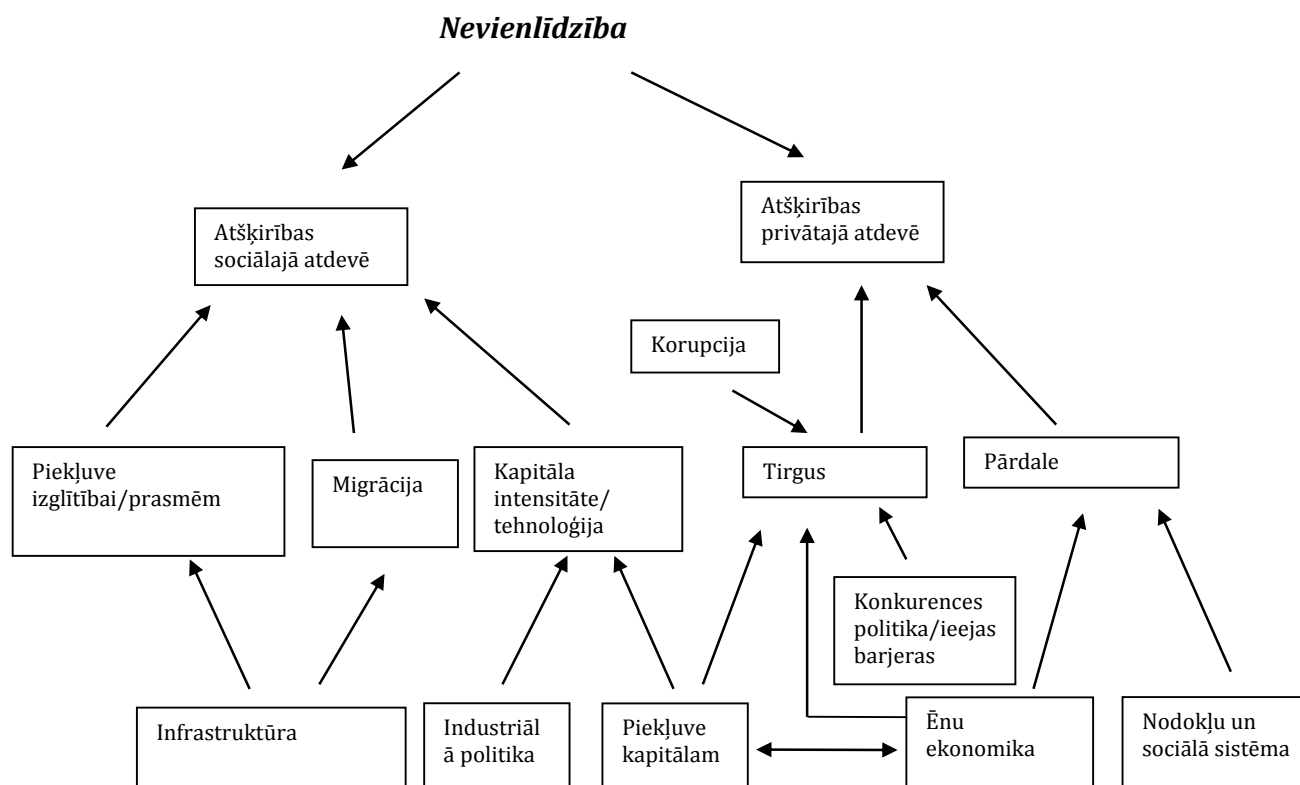
Nevienlīdzīgiem privātiem guvumiem, kas neatspoguļo to pamatā esošās ekonomiskās aktivitātes vērtības veidošanos, ir divi lieli potenciālie cēloņi.

- Pirmkārt, nevienlīdzību salīdzinājumā ar līdzīgām valstīm var saasināt pārneses un pārdales efekts. To var izraisīt dažādas nodokļu sistēmas vai nodokļu likmes, kā arī sociālās apdrošināšanas sistēmas konkrētas īpatnības, t.sk. tās finansējums.
- Otrkārt, var pastāvēt izkliedēta privātā rente, kas rāda ietekmi tirgū. To var rosināt vāja konkurences politika, finanšu sistēmas ierobežojumi, normatīvi šķēršļi iekļūšanai, ekonomiskā darbība ārpus likumīgās sistēmas (ēnu ekonomika), diskriminācija vai korupcija.

5.4. attēls. Nevienlīdzības cēloņsakarību koks¹¹⁵

---

¹¹⁵ Jāatzīmē, ka bultas vērstas abos virzienos. Tas raksturo komplicētību un atbildes elementu cēloņsakarību attiecībās, kas saistītas ar novēroto nevienlīdzību.

Nevienlīdzības kritisko cēloņu novērtēšana Latvijā

Latvijas cēloņsakarību analīze pamatojas uz iepriekš aprakstītā ietvara, lai noteiktu, kuri vadošie spēki, šķiet, ir ticamākie augstas vispārējās nevienlīdzības līmeņacēloņi.

Analīzi nopietni ierobežo datu pieejamības problēmas. Detalizēti dati par nevienlīdzības struktūras pamatā esošajiem faktoriem dažādās sabiedrības daļās nav viegli pieejami. Ja piemēroti dati nebija pieejami, veikta teorijā balstīta analīze, pamatojoties uz eksistējošiem datiem.

Īpašs izaicinājums saistībā ar datiem ir plašā ēnu ekonomika, par kuru tika runāts iepriekšējā sadaļā un 4. nodaļā. Tā kā ievērojama daļa algu netiek reģistrēta, ienākumu sadales dati varētu būt stipri kļūdaini. Tas varētu notikt gadījumā, ja liela ēnu ekonomikas daļa ietvertu maksājumus strādniekiem ar zemāku atalgojumu, bet strādājošie ar augstāku ienākumu līmeni savas aktivitātes darītu pieejamas valsts statistikai. Lai gan šādi faktori, visticamāk, varētu būt nozīmīgi, autori uzskata par mazticamu, ka tie varētu izskaidrot visu ienākumu nevienlīdzības atšķirību starp Latviju un līdzīgām valstīm. Būtu ļoti vērtīgi veikt tieši uz šo jomu orientētus pētījumus.

Trūkst detalizētu datu par sadales produktivitāti darbaspēka vidū, tāpēc nav iespējams nošķirt sabiedrisko un privāto guvumu atšķirības. Lai spriestu, kuri no tiem, visticamāk, ir svarīgāki, jānovērtē tos veicinošo faktoru iespējamā ietekme.

Attiecībā uz prasmēm esošās liecības rāda, ka pastāv ievērojamas vispārējās kvalitātes problēmas. Grūti noteikt, vai tā pamatā ir zema kvalitāte visās jomās

vai iemesls ir visas sistēmas augsts neviendabīgums. Būtiska problēma ir darbaspēka prasmju atšķirības. Piemēram, to vecuma grupu, kas izglītību un pieredzi ieguvušas pirms 1990. gada, prasmju profils salīdzinājumā ar jaunāko paaudzi, visticamāk, būtiski atšķirsies. Šis izaicinājums, protams, attiecas uz visām agrākajām plānveida tautsaimniecībām, taču īpaši tas dominē bijušajās Padomju Savienības valstīs. Vispārējie ar jaudu trūkumu, izmaksām vai diskrimināciju saistītie izglītības iegūšanas šķēršļi nešķiet spēcīgāki kā līdzīgās valstīs. Taču vidusskolas izglītības finansējums daļēji atkarīgs no vietējo varas iestāžu nodokļu ieņēmumiem, un pierādījumi liecina, ka ieņēmumu nesakritība izraisījusi ievērojamas atšķirības reģionālajā izglītības finansējumā uz iedzīvotāju.

Neapšaubāmi ievērojams spēks ir migrācija. Lai gan nav sistemātisku novērojumu attiecībā uz vidējā līmeņa prasmju strādniekiem, tomēr ir skaidras tendences attiecībā uz cilvēkiem darbaspējīgā vecumā, kā arī cilvēkiem ar iniciatīvu. Pēdējie aprēķini liecina, ka 2009.–2010. gadā Latviju varētu būt pametuši no 100 līdz 200 tūkst. cilvēku.¹¹⁶

Attiecībā uz kapitālietilpību nozaru politika mērķkredīta veidā nav tikusi izmantota. Problēma ir piekļuvē kapitālam, kā aprakstīts iepriekšējā sadaļā par ēnu ekonomiku, un tiek iebilsts, ka zemas tehnoloģiju un augstas darbaspēka ietilpības sektoros ēnu ekonomika ir spēcīgāka. Tātad te varētu būt polarizācijas efekts.

Attiecībā uz tehnoloģijām nozaru politika joprojām nav ticams saasināto produktivitātes atšķirību iemesls. Arī tirgus struktūra ir mazticams kandidāts: lai gan sacensības pakāpe ir nedaudz mazāka kā līdzīgās valstīs un dažos tirgos īpaši dominē ar valsti saistīti uzņēmumi, tomēr mazticams, ka pastāvētu tendence bremzēt produktivitāti zemākas produktivitātes sektoros.

Attiecībā uz sastāvu Latvija jūtami izceļas kā tautsaimniecība ar savai attīstības pakāpei neparasti mazu rūpniecības sektoru. Detalizētāk tas tiks pārrunāts nākamajā sadaļā.

Attiecībā uz pārdali pieejamie ES dati liecina, ka ar nodokļu un labklājības maksājumiem panāktās ienākumu nevienlīdzības pārmaiņas tiešām ir mazāk nozīmīgākas nekā vairākumā Eiropas valstu. Taču tas liecina arī, ka kvantitatīvi ar to nepietiek, lai izskaidrotu ienākumu nevienlīdzības kopējās atšķirības. Ēnu ekonomikai Latvijā ir svarīga loma, kā konstatēts iepriekšējā sadaļā. Apjomīga ēnu ekonomika mazina valsts spēju ienākumu pārdalē.

Attiecībā uz ietekmi tirgū Latvijai ir zemi rādītāji tādās jomās kā konkurences politika, sacensība iekšzemes tirgū un valsts uzņēmumu dominēšana konkrētos tirgos (sk. 4.8. sadaļu). Arī administrācijas efektivitāte ir nepietiekama un rada šķēršļus jaunu, produktīvāku, uzņēmumu iekļūšanai tirgū. Korupcijas dati ir jaukti – vispārējais korupcijas līmenis ir nosacīti "normāls", bet negatīvāki ir valsts nelietderīgie jeb „subjektīvie” tēriņi. Maz ticams, ka diskriminācija būtu svarīgs faktors.

---

¹¹⁶ Sk. M. Hazans (2011).

Kopumā nav skaidra unikāla faktora, kas liecinātu par Latvijā novēroto nevienlīdzību. Svarīgākie faktori, kas nosaka sociālās atdeves sadalījumu, ir:

- nevienlīdzīga reģionālā piekļuve izglītības resursiem;
- migrācija;
- ēnu ekonomiku kropļojošie efekti.

Privātās atdeves atšķirību kritiskie faktori:

- privātā rente, ko radījusi korupcija un apjomīgā ēnu ekonomika;
- ierobežotā pārdale ar nodokļu un labklājības sistēmas starpniecību;
- mantotā ietekme uz prasmju profilu darbaspēka vecuma grupās.

5.4. Noslēguma piezīmes

Iepriekšējās sadaļās mēģināts atšķetināt Latvijā vērojamo augsto ēnu ekonomikas līmeni, pieticīgos rūpniecības rādītājus un augsto nevienlīdzību, lai iegūtu cēloņfaktoros tā, lai varētu noskaidrot, kuri faktori ir saistošie ierobežojumi rādītāju uzlabošanai šajās jomās. Šī analīze ir svarīga vismaz divu iemeslu dēļ.

- Pirmkārt, cēloņsakarību analīze, lai atšķetinātu sarežģītās savstarpējās saistības, kas slēpjas aiz snieguma indikatoriem un tādējādi liecina par politikas rīcību, kas var uzlabot konkurētspēju.
- Otrkārt, analīze nosaka jomas, kurās pamatoti jāveic padziļināti pētījumi.

Tāpēc attiecībā uz augsto ēnu ekonomikas līmeni secinājums ir tāds, ka Latvija atrodas „slikta līdzsvara” pozīcijā, tādējādi nepieciešamo rīcību nosaka vajadzība radikāli iejaukties pamata un nozaru līmenī, lai Latvijas sabiedrība varētu izkļūt no šāda līdzsvara. Nepietiks ar marginālu stimulu pielabošanu. Plašāk tas aprakstīts nākamajā nodaļā.

Attiecībā uz rūpniecību – analīze atklāj eksporta spēju nozīmīgumu rūpniecībā, un tā savukārt atkarīga no tādiem svarīgiem faktoriem kā inovācijas (pareizo produktu sortimenta ražošana) un investīcijas (jaudu veidošana, lai nodrošinātu piedāvājumu eksporta tirgum). Tas savukārt liecina par finansējuma kā potenciāla šķēršļa svarīgumu gan inovācijām, gan eksportam, un šis temats tiek pārrunāts vienā no padziļinātajiem pētījumiem, kas veikti šā ziņojuma ietvaros. Analīze noskaidro arī, ka ēnu ekonomika rada nepietiekamu stimulu uzņēmumiem paplašināties un darbiniekiem apgūt prasmes.

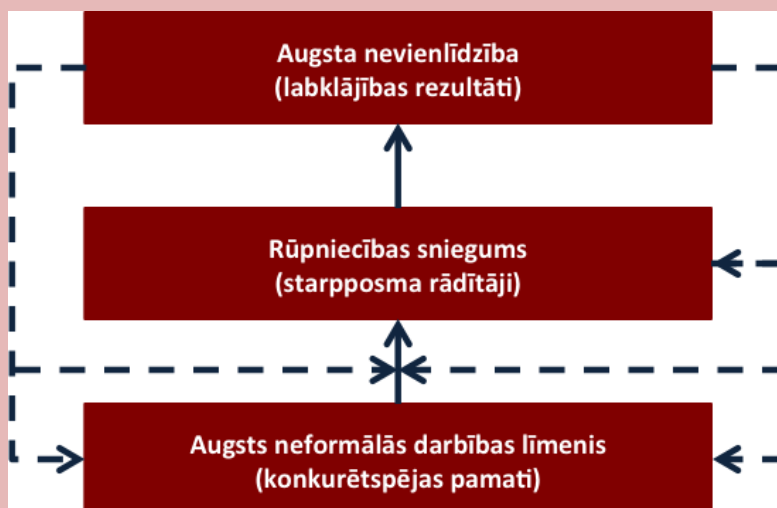
Nevienlīdzības analīze atklāj daudzus robus mūsu zināšanās. Piemēram, kā ēnu ekonomika ietekmē izmērīto un faktisko vai pamatā esošo nevienlīdzību? Vai kā migrācija ietekmējusi nevienlīdzību? Šīs ir jomas, kurās nākotnē potenciāli būtu veicami padziļināti pētījumi.

Šeit jānorāda, ka, lai gan diagnostika var sniegt informāciju politikas alternatīvām, detalizēti ieteikumi par specifiskām programmām ir ārpus šīs nodaļas un šā ziņojuma kompetences. Diagnostika sniedz ieskatu par nepieciešamajiem politikas rīcības virzieniem un raksturu, kas potenciāli var parādīt atšķirīgus signālus no prioritātēm, kuras noteiktas esošajos politikas plānošanas dokumentos, piemēram, NRP.

Tādējādi diagnostikas pielietošana paliek indikatīva – visu identificēto problēmjautājumu pilna analīze atrodas ārpus šā ziņojuma iespējām. Tālākie Latvijas konkurētspējas ziņojumi varētu padziļināt analīzi specifiskās jomās, kā liecina šis pirmais pētnieciskais diagnostikas analīzes pieejas izmantojums.

9. ielikums. Diagnostikas jomu saistība ar konkurētspējas struktūru

Attēlā parādīts 1) kur konkurētspējas struktūrā novietota katra no diagnostikai izvēlētajām jomām un 2) iespējamā saistība starp tām.

Tādējādi neformalitāte ir svarīgs konkurētspējas pamatu indikators, rūpniecības sniegums ir starpposma indikators, bet nevienlīdzība pārstāv labklājības indikatorus. Tomēr to cēloņsakarības ir sarežģītas. Pirmkārt, cēlonības ķēde var tikt identificēta kā ejoša no augsta neformalitātes uz rūpniecības sniegumu ar labklājības rezultātu starpniecību, t.sk. nevienlīdzību.

Vienlaikus neformalitāte var būt abu pārējo konkurētspējas pamatu dimensiju rezultāts, piemēram, nodokļu sistēmas efektivitāte un citas rezultātu kategorijas, t.sk. nevienlīdzība. Līdzīgi mazefektīvs rūpniecības sniegums var būt konkurētspējas pamatu vājuma rezultāts, piemēram, nepietiekamas inovācijas vai augsta neformalitāte. Tomēr zems rūpniecības īpatsvars kopējā IKP var tikt paaugstināts, uzlabojot konkurētspējas pamatus, piemēram, inovācijas, kas tādējādi uzlabos kopējo produktivitāti un labklājību un izraisīs rūpniecības izaugsmi.

Nevienlīdzību sarežģītā veidā rada konkrēti pamata konkurētspējas aspekti, taču tai savukārt ir pretēja ietekme. Citiem vārdiem sakot, nevienlīdzība gan samazina Latvijas tautsaimniecības guvumu no pašreizējā pamata konkurētspējas līmeņa, gan rada ievērojamus šķēršļus nepieciešamajai konkurētspējas attīstībai. Tāpēc nevienlīdzības cēloņu risināšana ne vien sniedz tiešu ieguvumu augstākas labklājības sasniegšanai, bet arī samazina augsta nevienlīdzības negatīvo ietekmi uz konkurētspēju plašākā nozīmē.

6. Novērtējums un prioritizēšana

6.1. Ievads

Šajā nodaļā apkopoti un novērtēti iepriekšējo ziņojuma nodaļu elementi, lai identificētu un prioritizētu galvenās politikas jomas, kurās nepieciešama rīcība Latvijas konkurētspējas paaugstināšanai.

Nodaļa organizēta šādi. Nākamajā sadaļā sniegts ziņojuma I daļas analīzes kopējo novērtējumu rezultāts, t.i., 2.-4. nodaļas atklājumi. 6.3. sadaļā novērtēti politikas ieviešanas procesi un politiskās institūcijas, kas to nodrošina un ko gan empīriskie, gan teorētiskie apsvērumi vērtē kā galveno kavēkli, lai panāktu efektīvu rīcību Latvijas konkurētspējas paaugstināšanai. 6.4. sadaļā izskaidroti politiku prioritizēšanas kritēriji, bet 6.5.-6.7. sadaļā iztirzātas trīs identificētās politikas rīcības jomas. Ziņojumu noslēdz 6.8. sadaļa.

Jāatceras, ka saskaņā ar LKZ 2011 projekta tehnisko specifikāciju šim ziņojumam nav nedz pilnvaru, nedz mērķa radīt detalizētu politikas rīcības plānu Latvijas valdībai. Tāpēc tālākās diskusijas (tāpat kā ziņojuma kopumā) mērķis ir sniegt informāciju politikas debatēm un tādā veidā dot ieguldījumu politikas lēmumos.

6.2. Novērtējums

Ziņojuma 2.-4. nodaļā identificēti un analizēti vairāk nekā 100 Latvijas konkurētspējas indikatoru - sākot ar rezultātiem labklājības jomā un beidzot ar starpposma rādītājiem un konkurētspējas pamatiem. Kopaina raksturo sabiedrību, kas pastāvīgi nespēj sasniegt savu potenciālu, - pašreizējais labklājības līmenis, kā to rāda indikatoru lielākā daļa, ir viens no sliktākajiem ES, un konkurētspējas pamatrādītāji liecina par trūkumiem, kas saglabājušies daudzu gadu laikā. Patiesi, gandrīz visi ziņojumā analizētie indikatori liecina vienu un to pašu. Ir veiksmes stāsti, piemēram, nesena būtiskais eksporta palielinājums un tādējādi arī varbūt mazāk zināmā eksporta diversifikācija, taču tie kopējā situācijā ir izņēmumi.

Lai gan dažādās ziņojuma daļās parādīta pašreizējā politikas attīstība, liecinot, ka Latvija risina daudzas konkurētspējas problēmas, ar kurām tai jāsaskaras, to pašu varētu apgalvot par daudziem procesiem pēdējo gadu laikā. Ir liecības tam, ka šīs problēmas turpina pastāvēt. Vienu un to pašu problēmu pastāvēšana ilgā periodā liecina par sistēmiskām kļūdām politikas veidošanā. Tas nozīmē, ka kļūdas tiek pieļautas politisko institūciju līmenī un tautsaimniecības politikas īstenošanas procesā. Būtībā tā ir klasiska laika neatbilstības problēma – politikas veidotāji var identificēt un identificē pareizas politikas, bet institucionālie mehānismi to izpildei izrādās nepietiekami vai neeksistē vispār. Šā jautājuma risināšana ir galvenā visaptverošā prioritāte Latvijas konkurētspējas uzlabošanā. Detalizētāk tas aprakstīts 6.3. sadaļā.

Ziņojumā sniegtie indikatori rāda atsevišķas būtiskas tematiskās jomas, kas galvenokārt atzīmējamas kā problēmjomas, bet ir atsevišķas pozitīvas tendences, par ko liecina ziņojums. Problemātiskās jomas ir:

- nevienlīdzība: Latvijā ir viena no visnevienlīdzīgākajām sabiedrībām Eiropā;

- inovācijas: Latvijas inovāciju sniegums turpina būt viens no sliktākajiem ES;
- rūpniecība: Latvijas rūpniecības īpatsvars kopējā IKP un rūpniecības produktivitāte ir zemākās ES;
- izglītība: ir liecības par kvalitātes problēmām Latvijas izglītības sistēmā;
- finanšu tirgi: Latvijas finanšu tirgu attīstība joprojām atpaliek no citām jaunajām tirgus tautsaimniecībām Eiropā;
- ēnu ekonomika: ēnu ekonomika Latvijā joprojām viena no lielākajām ES.

Relatīvi stiprās jomas:

- eksports: spēcīgs pēdējā laika eksporta sniegums, eksporta diversifikācija;
- Latvijas transporta un loģistikas infrastruktūra.

Diskusija par metodoloģiju I daļā (sk. 1.2. att.), analīze 2.–4. nodaļā un diagnostika 5. nodaļā ataino kompleksu un daudzvirzienu cēloņsakarību klātbūtni minētajās jomās. Tādējādi šī sarežģītība jāsamazina un jāizmanto stingra prioritizācija, lai izvairītos no vispārējās Latvijas tautsaimniecības politikas veidošanas problēmas, ka pārāk daudzās prioritātes izraisa koncentrēšanās trūkumu un rada neefektīvas politikas. Prioritizācija jāpiemēro ne tikai neefektīvajām jomām, bet arī gadījumos, kad politika tiek balstīta uz spēcīgajām jomām.

6.3. Institūciju struktūra un politikas ieviešana

Institūciju loma

Saprotams, ka institucionālajam ietvaram, kādā tiek formulētas un ieviestas politikas, ir galvenā nozīme, nosakot individuālo politiku vai pasākumu panākumus. Šis novērojums atspoguļo to, kā ekonomiskā politika tiek formulēta, koordinēta un ieviesta valdības un tās aģentūru dažādajos līmeņos, kā arī institucionālo ietvaru monetārajā un fiskālajā politikā. Politikas procesu un tā darbības izvērtēšanas iemesls ir tas, ka pasākumi, kuri tiek uzskatīti par produktīviem un konkurētspēju veicinošiem, praksē var izrādīties mazāk produktīvi vai pat neproduktīvi neefektīvās institūciju struktūras dēļ.¹¹⁷ Piemēram, makroekonomikas politikas veidošanas trūkums un tās ietekme uz nācīgas konkurētspēju drīzāk var liecināt par nepietiekamu institūcijas struktūru, nevis par pašu politiku.¹¹⁸

Latvijā efektīvs politikas attīstības un politisko institūciju atbalsta radīšanas process saskāries ar daudziem izaicinājumiem. Vēsturiskā pieredze liecina, ka politisko un politiku veidojošo institūciju attīstība kopumā ir process, kas ilgst desmitiem gadu vai pat vairākus gadsimtus.¹¹⁹ Turklāt šo procesu ietekmē

¹¹⁷ Sk. S. Deverajan, V. Swaroop, H. Zou (1996).

¹¹⁸ Sk. S. Deverajan, V. Swaroop, H. Zou (1996), D. Acemoglou, S. Johnson, J. Robinson (2003), D. Acemoglou, J. Robinson (2010).

¹¹⁹ Sk. D. C. North (1989, 1990). Diskusija par institūciju lomu.

notikumi. Latvija 20. gs. pieredzējusi spēcīgus satricinājumus tās politiskajās un sociālajās institūcijās, īpaši padomju okupācijas gados, kad Latvija izrādījās nesagatavota, lai spētu efektīvi darboties kā neatkarīga, demokrātiska tirgus ekonomika. Un tas viss - papildus acīmredzamajai nepieciešamībai radīt tirgus ekonomikas institūcijas, kā arī neatkarīgas valsts institūcijas, kuru izveidei bija nepieciešams ilgs laiks, kas dažkārt bija saistīts ar sāpīgu mācību procesu, mazāk pazīstamiem „padomju mantojuma aspektiem”, kas tieši vai netieši turpina ietekmēt Latvijas konkurētspēju.¹²⁰

- No Padomju Savienības mantotā pašvaldību struktūra ar vairāk nekā 500 pašvaldībām vairāk vai mazāk neskarta pastāvēja līdz 2009. gada teritoriālajai reformai, kas šo skaitli samazināja līdz 119.¹²¹
- Dažādi padomju ēras administratīvie likumi palikuši spēkā daudzus gadus.
- Padomju Savienībā tika skaidri noteikti nodokļi. Piemēram, ienākuma nodoklis vai pievienotās vērtības nodoklis nebija daļa no valsts ienākumu gūšanas mehānismiem - ienākumi tika gūti tieši no uzņēmumiem. Tādējādi nodokļu mehānisms nebija caurredzams, tāpēc Latvijas sabiedrības dažādos slāņos saglabājusies izteikta nevēlēšanās maksāt nodokļus. To apstiprina gadījumi, kad iedzīvotāji ir ļoti skeptiski par to, kā valsts tērē no nodokļiem gūtos ienākumus.

Arī citos aspektos vēsturiskais mantojums bijis problemātisks. Piemēram, pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā Latvija atgriezās pie 1922. gada Satversmes. Tas nozīmē, ka Saeimas vēlēšanās tiek izmantota partiju saraksta sistēma, nevis sistēma, kas balstīta uz vēlēšanu apgabaliem. Bijušas dažas nebūtiskas reformas, piemēram, ticis paaugstināts partiju ievēlēšanas sliekšnis no 4% līdz 5% un kandidāti tagad var kandidēt tikai vienā vēlēšanu apgabalā. Tomēr kopumā parlaments paliek tāds, kurā koalīcijas valdība ir gandrīz neizbēgama un deputātiem ir maz individuālās atbildības elektorāta priekšā.

Politiskās neveiksmes raksturojums Latvijā

Gadu gaitā gan Eiropas kontekstā, gan arī nacionālajā līmenī bijis ne mazums Latvijas tautsaimniecības politikas dokumentu, rīcības plānu vai politikas vadlīniju. To rāda arī visā LKZ 2011 I daļā pieminētās dažādās „politikas attīstības”, kas tieši vai netieši vērstas uz konkurētspējas uzlabošanu. Taču, kā plaši parādīts ziņojumā un apkopots novērtējumā, gandrīz visas liecības atklāj konkurētspējas trūkumu turpināšanos.

Kur ir politikas neveiksmes? Kā trūkst konsekventas un efektīvas politikas ieviešanai? Ieviešanas zemās kvalitātes pazīmes ir šādas.

---

¹²⁰ Šis saraksts ir ilustratīvs konkurētspējas kontekstā un nav izsmejošs. Padomju mantojums var tikt novērots daudzos citos Latvijas sabiedrības aspektos.

¹²¹ Pirms 2009. gada 1. jūlija teritoriālās reformas Latvijā bija 522 dažādas vietējās autoritātes, t.sk. 422 pašvaldības. Pamatā šī struktūra bija mantota no Padomju Savienības, un daudzus gadus reformai bija spīvi pretinieki. Vietējo pašvaldību struktūru Latvijā pašlaik veido 110 novadi un deviņas republikas pilsētas.

- Nevēlēšanās atzīt problēmas nopietnību. Vairākus gadus tā notika ar fiskālo politiku. Tika ignorēts ES, SVF un daudzu neatkarīgo analītiķu viedoklis, līdz bija jau par vēlu.
- Nevēlēšanās nopietni prioritizēt. Tas vērojams tādos politikas dokumentos (piemēram, NRP), kuros, izņemot tās jomas, par kurām starptautiskie aizdevēji norūpējušies visvairāk, vai arī tās, kurās rīcību pieprasa ES līmenī, pastāv garš ieteikto rīcību saraksts ar konkrēti norādītiem ieviešanas termiņiem, bet kur saskaņā ar pieredzi var apgalvot, ka tie atkārtoti atkal parādīsies kā neieviesti turpmākajos ieviešanas plānos.
- Politiskā fragmentācija un īstermiņa pieeja. Politiskā fragmentācija radusies no nozaru ministriju relatīvi spēcīgajām pozīcijām politiskā kontekstā koalīciju valdību dēļ, kur partnerprogrammām pamatā ir maz kopīga. Īstermiņa pieeja ir rezultāts arī stimuliem, ko radījusi sistēma, kur valdības pastāvējušas vidēji 1.25 gadus, bet daži ministri bieži vien atradušies amatā pat vēl īsāku laiku.

Politikas veidošanas institucionālā struktūra pārstāv prioritāti pati par sevi, un to vairāk vai mazāk vajadzētu uzskatīt par priekšnoteikumu, lai veiksmīgi risinātu konkrētās tematiskās politikas prioritātes jomas, kas tiek identificētas un izskaidrotas turpmākajās sadaļās.

Ceļš uz institucionālo reformu

Svarīgākās institucionālās problēmas ir: fragmentācija un īstermiņa domāšana, kas rada neadekvātu prioritizāciju un laika nekonsekvenču politikas veidošanā. Kā jau atzīmēts, nepieciešami gadu desmiti vai pat simti, lai institūcijas attīstītos. Jo vairāk, institūciju reforma ir īpaši sarežģīta, jo sistēmai piederīgajiem cilvēkiem var rasties grūtības identificēt un piekrist konkrētās reformas virzienam.

Loģisks veids, kā izvairīties no laika nekonsekvenču problēmām, kas saistītas ar īstermiņa domāšanu, ir atrast mehānismus, kas ierobežo politikas veidotājus. Tas jau sen darīts ar monetāro politiku Latvijā un citur, nododot to neatkarīgu centrālo banku rokās. 2004. gada pievienošanās ES procesa pieredze rāda vēl vienu piemēru: kandidātvalstīm bija prasība pakļauties Kopenhāģenas kritērijiem un kopumā pieņemt *acquis communautaire*. Pārrunu jomas bija ļoti ierobežotas.

Latvijas Fiskālās disciplīnas likums (2011. gada beigās - izskatīšanā Saeimā) arī ir mehānisms, kas paredzēts, lai savlaicīgi apzinātos saistības vai ierobežotu budžeta politikas veidotājus.¹²² Piedāvātais Fiskālās disciplīnas likums bija centieni panākt kaut ko līdzīgu attiecībā uz fiskālo politiku. Pēdējo triju gadu laikā šāds rezultāts bijis arī saistību pret EK un SVF dēļ, lai saņemtu

---

¹²² Krīze eiro zonas valstīs rāda, ka pievienošanās eiro zonai tās pašreizējā institucionālajā uzbūvē nekādā veidā nenodrošina atbildīgu un ilgtermiņa fiskālo politiku. Tas pastiprina argumentus par labu neatkarīgai fiskālās sistēmas reformai Latvijā, kas fokusējas uz ilgtspējību, vienlaikus ierobežojot īstermiņa fiskālo elastību, ierobežojot patvaļīgu valdības izdevumu un nodokļu izmantošanu, lai izvairītos no fiskālās nolaidības ekonomiskās izaugsmes kāpuma gados. Tas ilgi bijis zināms, bet ļoti labi aprakstīts pētījumā (*M. Weale, 2004*), kas rāda, kā var palielināties nestabilu fiskālo politiku stimuli, nodibinot vienotu valūtas zonu.

starptautisko finanšu palīdzību. Interesanti, ka arī Pārresoru koordinācijas centrs, kas darbojas tiešā Ministru prezidenta pārraudzībā un ir institucionāls jaunievedums, lai risinātu politiskās attīstības un ieviešanas līdz šim fragmentārās sistēmas nesabalansētību, tika izveidots palīdzības programmas aizbildnībā.

Ierobežojošais princips var būt grūtāk īstenojams tagad, kad palīdzības programma formāli noslēgusies (lai gan SVF un EK turpinās uzraudzīt Latvijas attīstību). Tātad svarīgai SVF politikas veidošanas daļai noteikti jāiekļauj saistības par nopietnu prioritizēšanu – politikas programma, kas ir pārāk plaša, iekļauj risku, ka tai būs ierobežota efektivitāte. Idejai koncentrēties uz ierobežotu prioritāšu loku ir plašs atbalsts politikas analizē. Piemēram, ES Kohēzijas politikas novērtējums skaidri parāda - „tematiskā koncentrēšanās palielina sabiedriskās iejaukšanās efektivitāti, sasniedzot kritisko masu, kam ir reāla ietekme uz sociālekonomisko situāciju valstī un tās reģionos.”¹²³

Tādējādi svarīgs solis, kā izveidot ticamu un ieviešamu konkurētspējas uzlabošanas programmu, ir noteikt ierobežotu skaitu prioritāšu un paredzēt neatgriežamas saistības noteikto prioritāšu īstenošanā. Tālāk piedāvāts kritēriju saraksts sākotnējo prioritāšu izvēlei un piedāvāto prioritāšu īss saraksts. Jaunizveidotajam Pārresoru koordinācijas centram var būt nozīmīga loma kopā ar atbildību par Nacionālo attīstības plānu.

Citas apsveramās reformas:

- vēlēšanu reforma, īpaši, lai palielinātu Saeimas deputātu atbildību;
- plašāka uz likumu balstītu mehānismu izmantošana, lai izvairītos no laika secīguma problēmām;
- lielāka ārējo (ārvalstu) ekspertu izmantošana valsts pārvaldē.

---

¹²³ Sk. *Background report on: Evidence based cohesion policy and its role in achieving Europe 2020 objectives*. Sagatavots konferencei par *Evidence Based Cohesion Policy*, kas notika Gdaņskā 2011. gada 11. jūlijā.

10. ielikums. Zviedrijas Fiskālās politikas padome: politikas vadības paraugs*

Zviedrijā pastāv fiskālās vadības struktūra, kas rāda ne tikai modeli, kā īstenot fiskālo politiku, bet var kalpot arī par modeli citām politikas jomām, kur politiskās saistības varētu būt sarežģītas. Sekojot 1992.–1994. gada krīzei, Zviedrijas valdība pamazām ieviesa budžeta pārpalikuma mērķi. Pašlaik saskaņā ar to neto budžeta pārpalikumam biznesa ciklā vajadzētu būt 1% no IKP, un to papildina budžeta griesti, kas noteikti minimāli trijiem gadiem. Šādā veidā Zviedrijas struktūra neatšķiras no Latvijas Fiskālās disciplīnas likuma un līdzīgiem tiesību aktiem, kas ierobežo budžeta politiku citās valstīs.

Zviedrijas pārvaldības modeļa inovācija ir Fiskālās politikas padome, kas dibināta 2007. gadā un novērtē fiskālās politikas sasniegto mērķu apjomu.** Padome sniedz kritisku un neatkarīgu analīzi par īstenoto fiskālo politiku un pieņēmumiem, uz kā tā balstās. Padomes analīze tiek prezentēta gadskārtējā ziņojumā.*** Starp jautājumiem, kas uzsvērti 2011. gada ziņojumā, bija:**** ja plānotie nodokļu samazinājumi tiek veikti, tad uz leju jākorrigē budžeta griesti; optimistiskās darba tirgus attīstības prognozes, ko izmantojusi valdība, nav reālas; valdības piedāvātā izglītības reforma nav pietiekama, lai sasniegtu valdības izvirzītos mērķus. Tādējādi padomei ir samērā plašs uzdevumu loks attiecībā uz apskatītajiem jautājumiem.

Padomi veido astoņi locekļi, kuriem obligāti nav jābūt zviedriem, – pašlaik padomes sastāvā ir viens dānis. Padomes locekļus izvirza padome, bet tos caurredzamā procesā apstiprina valdība, kur padomes piedāvājums ir publisks.

Šādas padomes labā īpašība ir tāda, ka tā ierobežo fiskālās politikas rīcības brīvību, – tā nodrošina, ka politikas veidotāju rīcības brīvību ierobežo īstenotā politika. Šāda padome varētu veiksmīgi papildināt Latvijas Fiskālās politikas likumu, bet varbūt varētu arī kalpot kā pārvaldības modelis citām politikas jomām, kur politikas veidotājus vilina laika nekonsekvence. Interesanti, ka Zviedrijas reformas tika sāktas krīzes sākumā, tāpēc krīze nodrošina politisko iespēju logu reformas ieviešanai.

* Diskusija šajā ielikumā pamatojas uz R. Boije, J. Norlin, A. Kanelainen (2010).

** Sk. L. Calmfors (2010). Diskusija par padomi un tās sasniegumiem kopš darbības sākuma 2007. gadā.

*** *Finanspolitiska rådetets årsbok*. Sk. *Finanspolitiska Rådet* (2011).

**** Sk. *Finanspolitiska Rådet* (2011).

6.4. Virzienā uz Latvijas konkurētspējas darbības programmu: politikas prioritizēšana

Minētā diskusija par politisko institūciju un politikas īstenošanas lomu identificē prioritizēšanu un secību laika ziņā kā galvenos faktoros, izskaidrojot Latvijas

ierobežoto progresu konkurētspējas uzlabošanā. Tādējādi potenciāli veiksmīgam konkurētspējas plānam nepieciešams, bet ne pietiekams nosacījums ir tāds, kas identificē ierobežotu prioritāšu skaitu. Šī nodaļa attīsta kritērijus prioritāšu jomu izvēlē un vēlāk tos piemēro trīs politikas darbības jomu identificēšanai.

Prioritizēšanai piemīt vismaz divas dimensijas: viena attiecas uz darbības jomu izvēli un otra - uz darbību sakārtošanu atbilstošā secībā. Šī secība nepieciešama, jo īstenošanas kapacitāte ir ierobežota, un tas nozīmē, ka ne visu varēs ieviest uzreiz. Tāpēc konkurētspējas darbības jomu prioritizēšanai ierosināti divi kritēriji.

- Konkurētspējas gaidāmā ietekme – kur darbības jomas sagaidāmā ietekme rēķinās ar to, cik būtisks ir konkrētais ierobežojums vai kavēklis (*bottleneck*). To var uzskatīt par ietekmes rādītāja lielumu.
- Ieviešanas laika nobīde. Tā ir laika atšķirība starp darbības sākšanu, lai risinātu ierobežojumu, un to brīdi, kad konkurētspējas ietekme sāk īstenoties.¹²⁴

Tādējādi, visam citam nemainoties, vispirms jāprioritizē tās darbības vai ierobežojumi, uz kuriem sagaidāmā ietekme būs lielāka, pār tām darbībām, kur gaidāmais efekts būs mazāks. Kā nākamais jāprioritizē tās jomas, kuras ir nozīmīgas un kurām ir liela ieviešanas laika nobīde.

Konkurētspējas pamatjoma ir tā, kurā jāveic konkrētas darbības Latvijas konkurētspējas uzlabošanai. Konkrētas darbības attiecībā uz konkurētspējas pamatiem gan tieši, gan netieši uzlabos Latvijas produktivitāti un tādējādi arī labklājību. 4. nodaļā identificēts garš konkurētspējas pamatprincipu saraksts. Minēto kritēriju piemērošana ierosina šādas prioritārās darbības jomas.

1. Darbības ēnu ekonomikas apmēra radikālai samazināšanai.
2. Darbības izglītības sistēmas kvalitātes uzlabošanai.
3. Darbības satiksmes infrastruktūras uzlabošanai.

Šo prioritāšu ieviešanas loģiskais pamats un ietekme paskaidrota tālāk. Tomēr vispārīgā gadījumā jāuzsver, ka rīcība šajās fundamentālajās jomās uzlabos sniegumu citās jomās – gan citās ietekmējošo faktoru, gan starpposma, gan labklājības rādītāju līmenī. Tas secināms no diagnostikas, kur cēloņsakarību

---

¹²⁴ Šā kritērija loģiskais pamats ir tāds, ka ir svarīgi faktori sabalansētam vai ilgtspējīgam Latvijas ekonomiskās izaugsmes ceļam, bet šo faktoru koriģēšana līdz vēlamo līmenim prasa laiku. Viens piemērs ir investīcijas infrastruktūrā, kur laiks no lēmuma pieņemšanas līdz tā īstenošanai var būt ļoti ilgs. Šāda veida mēru atlikšana paildzinās periodu, kurā Latvijas sniegums ir pārāk zems salīdzinājumā ar tās potenciālu. Tādējādi šajā gadījumā jāmeklē kompromiss starp mēriem, kuriem būs vairāk vai mazāk tūlītēja ietekme uz konkurētspēju, un tiem, kuri atmaksāsies ilgākā periodā. Varētu būt arī jomas, kuras nav šķēršļi (*bottlenecks*) tagad, bet var par tādām kļūt nākotnē, ja tām nepievērsīs uzmanību jau pašlaik. Lai risinātu šo kompromisu, jāsaista diskusija ar pirmo kritēriju (gaidāmā ietekme uz konkurētspēju), pēc būtības salīdzinot dažādo nodomāto mēru aprēķinātās pašreizējās vērtības. Šajā kontekstā pašreizējo vērtību nevajadzētu saprast tieši, jo aprēķināt ietekmes šodienas vērtību, piemēram, investīcijām infrastruktūrā, ir ārpus LKZ 2011 redzesloka. Te ekonomiskajai domāšanai un argumentācijai ir svarīga nozīme.

analīze rāda, ka, piemēram, izglītības kvalitāte vai ēnu ekonomikas līmenis ietekmē, piemēram, rūpniecības sniegumu vai novērotās nevienlīdzības pakāpi.

Šo darbības jomu prioritizēšana neizslēdz politikas rīcību daudzās citās jomās. Tieši pretēji, veiksmīga rīcība prioritārajās jomās parasti prasīs komplementāru rīcību arī citur, īpaši, radot konkrētus instrumentus. Piemēram, veiksmīgai uzlabotas transporta infrastruktūras ekspluatācijai, visticamāk, būs nepieciešama komplementāru loģistikas tīklu attīstība. Līdzīgi augstākas kvalitātes izglītībai būs nepieciešams, lai uzņēmumi un citi aģenti varētu produktīvi nodarbināt augstāk kvalificētus darbiniekus.

6.4.1. Rīcība ēnu ekonomikas jomā

Latvijas apjomīgais ēnu ekonomikas īpatsvars ir kritiskākais konkurētspējas izaicinājums, ar kādu valsts patlaban saskaras. Latvijas valdības bažas par ēnu ekonomiku parasti koncentrējušās uz budžeta ieņēmumu zaudējumiem, kas saistīti ar ēnu ekonomikas pastāvēšanu. Tomēr diagnostika 5. nodaļā rāda, ka daudz nopietnākas apjomīgās ēnu ekonomikas sekas ir tādas, ka tās nopietni iedragā investīciju un produktivitātes uzlabošanas potenciālu Latvijas tautsaimniecībā un šis efekts darbojas visās tautsaimniecības jomās, ne tikai tajās, kur ēnu ekonomika ir sastopama tieši. Tāpēc ēnu ekonomikas nozīme ir šāda.

- Konkurence tiek izkropļota, tādējādi mazinās atdeve no augstākas produktivitātes.
- Stimuli virzīti uz īstermiņa iespēju izmantošanu un pret ilgtermiņa investīcijām produktivitātes paaugstināšanā.
- Ēnu ekonomika stipri samazina daudzu, citkārt noderīgu valdības politiku ietekmi, kas vērstas uz Latvijas biznesa vides uzlabošanu.

Tas tāpēc, ka augsts neformālais sektors ietekmē konkurētspēju visā tautsaimniecībā ar deformēto investīciju un politikas starpniecību. Tādējādi tas ir pirmais un svarīgākais izaicinājums - un efektīva rīcība radīs lielākos konkurētspējas ienākumus.

Vienlaikus ēnu ekonomiku Latvijā bloķēt īpaši grūti, jo tā sasniegusi relatīvi stabilu līdzsvaru: jo vairāk tajā iesaistīto cilvēku, jo mazāka tās noteikšanas varbūtība un jo lielāki ieguvumi no tādas prakses izmantošanas. Šāds līdzsvars prasa spēcīgu un integrētu politiku, lai to salauztu. Pašlaik deklarētajām politikām (un daļēji jau īstenotajām) ir daudz noderīgu elementu, un daži seko tam, ko OECD valstis jau veiksmīgi ieviesušas pēdējās desmitgadēs.¹²⁵ Bet Latvijas kontekstā rīcībai jābūt gan ticamai, gan visaptverošai, lai tā būtu efektīva. Ņemot vērā to, ka Latvijas tautsaimniecība ir ieslēgta „sliktajā līdzsvarā”, runājot par izvairīšanos no nodokļiem, jautājums ir, kā izkļūt no šāda līdzsvara. Skaidrs, ka nepieciešami pasākumi, lai vērstu izvairīšanos no nodokļiem dārgāku līdz ar lielāku atklāšanas iespējamību un/vai palielinātu sodu, ja nelikumības tiek atklātas. Šie stimuli jāpiemēro individuālā (t.i.,

---

¹²⁵ Sk. A. M. Oviedo (2009).

darbinieku) un uzņēmumu līmenī. Jo vairāk, pasākumiem jābūt ticamiem un tik plašiem, ka tas pārsvērtu līdzsvaru uz ieguvumiem no izpildes pietiekami lielam skaitam (kritiskajai masai) darba tirgus dalībnieku. Tur, kur tas veiksmīgi ieviests, redzams, ka šādi pasākumi lielākajā daļā gadījumu bijuši saistīti arī ar nodokļu sistēmas vienkāršošanu.¹²⁶ Šajā kontekstā jāuzsver, ka nodokļi Latvijā starptautiskā salīdzinājumā nav ļoti augsti un tādējādi nodokļu likmes nevar izskaidrot lielo neformālo aktivitāšu īpatsvaru (sk. 4. nodaļu).

Ir ticams, ka tikai radikāla pieeja izvedīs Latvijas tautsaimniecību no pašreizējā sliktā līdzsvara. Galvenā institūcija šajā jomā ir VID, un apšaubāms, vai nodokļu administrācijas reforma var būt veiksmīga no iekšpuses. Tādējādi autori piedāvā meklēt un aicināt tehnisko palīdzību Skandināvijas nodokļu vadības institūcijās, piemēram, Dānijas, lai pamatīgi pārbaudītu un praktiski vadītu Latvijas VID laika periodu, kas ir pietiekams, lai izskaustu izvairīšanos no nodokļiem. Pieaicinātās administrācijas uzdevums būtu pārvērst un vienkāršot nodokļu administrāciju un nodokļu sistēmu un ieviest ticamu stimulu sistēmu un sankcijas, lai uzņēmumu un indivīdu uzvedība mainītos. Šos instrumentus vajadzētu apvienot ar Latvijas nodokļu sistēmas vienkāršošanu.

Visbeidzot, kā redzams 5. nodaļā par diagnostiku, liels neformālais sektors rada būtisku tautsaimniecības trūcīgo resursu nepareizu izvietojumu, virzot tos uz darbaspēka intensīvām, zemas produktivitātes aktivitātēm, īpaši pakalpojumu sektorā. Politika, kas veiksmīgi samazina ēnu ekonomiku tādējādi novirzīs resursus uz aktivitātēm ar augstāku produktivitāti un uz darbībām, kam ir augstāka kapitāla intensitāte un kam ir lielāka iespējamība būt inovatīvām un aktīvām ražošanas nozarē. Kā norādīts diagnostikas analizē, veiksmīga ēnu ekonomikas samazināšanas rīcība tiešā veidā palielinās Latvijas labklājību un tādējādi samazinās nevienlīdzību, kā arī ļoti ticami uzlabos ražošanas sniegumu, novēršot vai vismaz samazinot investīciju deformācijas kapitāla intensīvajos sektoros.

6.4.2. Rīcība izglītības sistēmas kvalitātes uzlabošanai

Izglītība tika izvēlēta par prioritāru jomu gan tāpēc, ka tā saistīta ar visiem tautsaimniecības sektoriem (īpaši tā būtiska tādām tiešām konkurētspējas jomām kā inovācijas), gan arī tāpēc, ka izglītībai ir garš īstenošanas periods. 4.4. sadaļā, kurā aprakstīts Latvijas izglītības sistēmas veikums, atspoguļota gan Latvijas izglītības kvalitāte, gan arodizglītības zemais prestižs un studējošo skaits profesionālajā izglītībā kā kritiskās jomas, kurās nepieciešamas pārmaiņas.

Lai gan izglītības kvalitāti tieši izmērīt grūti (īpaši augstākajā izglītībā), vairāki 4. nodaļā norādītie indikatori var liecināt par nepietiekamu augstākās izglītības sistēmu, t.sk. maz zinātnisku publikāciju, zems inovāciju līmenis un zems uz inovācijām balstītas uzņēmējdarbības līmenis. Turklāt, Latvijai ekonomiski attīstoties, augstākās izglītības sistēmas trūkumi radīs ievērojamus ierobežojumus (*bottlenecks*), tādējādi palēninot Latvijas virzību uz tautsaimniecību, kas balstās uz inovācijām. Tā kā izglītības reforma un

---

¹²⁶ Sk. A. M. Oviedo (2009).

tautsaimniecība saistīta ar ievērojamu laika nobīdi, svarīgi šīs problēmas risināt jau šajā stadijā.

Augstākajā izglītībā būtiskākais faktors kvalitātes uzlabošanā ir konkurences radīšana visos augstākās izglītības līmeņos. Runa ir par starptautisku konkurenci. Latvijas universitātes no starptautiskas konkurences pašlaik pasargā valodu lietošanas ierobežojums. Tāpēc autori uzskata, ka likumi, kas ierobežo ārvalstu pasniedzēju darbu, jāatceļ. Šādā veidā Latvijas izglītības iestādēm pavērtos iespēja konkurēt pasaules tirgū, lai piesaistītu labākos pasniedzējus un pētniekus. Protams, algām jābūt atbilstošām. Tas radītu iespējas studēt ES valodās, tādējādi sniedzot iespēju Latvijas izglītības iestādēm sacensties ārvalstu studentu piesaistē.

Profesionālās izglītības reformas būtiskākajam elementam jābūt reālas prakšu sistēmas attīstībai, iespējams, līdzīgi Vācijas modelim. Tieša darba devēju iesaistīšanās mācībās ir efektīvākais veids, lai nodrošinātu atbilstību darba devēju prasībām, kas kā trūkums bieži tiek uzskatīts par darba tirgus būtiskāko problēmjomu (*bottleneck*) Latvijā. Lai gan aktuāli statistiskie dati iegūstami sarežģīti, novērojama Latvijas darba devēju nevēlēšanās maksāt par izglītību un mācībām, jo viņi uzskata, ka konkurencē ar citiem uzņēmumiem zaudēs apmācītos darbiniekus. Te veidojas „cietumnieka dilemmas” problēma - industrija vai sektors kolektīvi iegūtu no labāk apmācītiem un labāk atbilstošiem darbiniekiem, bet darba devējiem ir nepietiekama motivācija individuāli nodrošināt šādas mācības. Iespējams risinājums, kas tiek izmantots dažās ES valstīs, ir mācību likme kāda daļas apjomā no algas, ko varētu izmantot, lai subsidētu mācību aktivitātes. Arī te piedāvāts meklēt starptautisko ekspertu palīdzību modernu prakšu sistēmu radīšanai un ieviešanai Latvijā.

Ja politika, kas mērķēta uz izglītības sektoru, ir veiksmīga, tā ir iekļaujoša tādā nozīmē, ka politika iesaista visus iedzīvotājus un tādējādi ietekmē visu Latvijas (potenciālo) cilvēkkapitālu, neraugoties uz individuālajiem finanšu resursiem, – tam ir īpaša nozīme tautsaimniecībā tādā demogrāfiskajā situācijā, kādā atrodas Latvija. No diskusijas 5.3. sadaļā par ienākumu nevienlīdzības diagnostiku izriet, ka veiksmīga izglītības politika veicinās ienākumu nevienlīdzības samazināšanos. Turklāt nevienlīdzības ziņā efektīva reforma profesionālās izglītības jomā nodrošinās pamatu divbalstu stratēģijai, kas pievieno papildu politikas fokusu, lai mobilizētu un uzlabotu zemāku prasmju un zemāku ienākumu tautsaimniecības nozaru konkurētspēju.

Interesanta pieeja augstākās izglītības attīstībā un internacionalizēšanā ir Izraēlā. Šī pieeja balstās uz akadēmisko diasporu, kas ierodas Izraēlā kā augstāko mācību iestāžu pasniedzēji uz ilgāku vai īsāku termiņu un transformē zināšanas un kontaktus no pasaules vadošajām universitātēm.¹²⁷ Precīzi formulēta politika, lai piesaistītu Latvijas akadēmisko diasporu atpakaļ Latvijā uz garāku vai īsāku termiņu, varētu sniegt nozīmīgu ieguldījumu Latvijas augstākās izglītības sistēmas stiprināšanā.

---

¹²⁷ Sk. S. I. Troen (1992).

Ciešā saikne starp izglītību un inovācijām, pateicoties labākiem universitāšu absolventiem un kvalitatīvākiem zinātniskajiem pētījumiem universitātēs un to pētnieciskajos institūtos, vēl vairāk pierāda to, ka izglītībai jāklūst par prioritāti. Kā redzams cēloņsakarību kokā par ražošanu (sk. 5. nodaļu), var sagaidīt pozitīvu ietekmi uz ražošanu, piemēram, uzlabojoties inovāciju sniegumam vai nodrošinot labākus vadītājus un uzņēmējus.

6.4.3. Transporta infrastruktūra

Transports ir joma, kurā saskaņā ar 4.9.1. sadaļu Latvijas starptautiskā transporta infrastruktūra, t.i., dzelzceļš, jūras ostas un gaisa satiksme, ir salīdzināma vai labāka nekā abās pārējās Baltijas valstīs vai citās salīdzināmajās valstīs Centrāleiropā un Austrumeiropā. To apstiprina PB Loģistikas indekss (*World Bank Logistic Index*), kas Latviju ierindo virs Igaunijas un Lietuvas (sk. 3.1.1. sadaļu). Citiem vārdiem sakot, Latvija spējusi izmantot tās ģeogrāfiskā stāvokļa priekšrocības. Vienlaikus Latvija atpaliek ceļu kvalitātes jomā, kas ietekmē starptautiskos tīklus un – daudz svarīgāk – preču un iedzīvotāju mobilitāti Latvijas teritorijā.

Gan ārpilsētas, gan pilsētu transporta sistēmās vēl nepieciešami daudzi uzlabojumi. Kopumā transporta infrastruktūra ietekmē visu tautsaimniecības sektoru produktivitāti, un tādējādi investīcijām infrastruktūrā būtu liela atdeve konkurētspējas palielināšanā.¹²⁸ Latvijas kontekstā pētījumi rāda, ka 2007.–2013. gada plānošanas periodā investīcijām transporta prioritātēs būs vislielākā ietekme uz IKP.¹²⁹ Transporta infrastruktūrai ir liela ieviešanas nobīde laikā, un tāpēc gan nozīmes, gan laika nobīdes ziņā tā kvalificējama kā prioritāte. Jo vairāk, Kohēzijas politikas instrumentu pieejamība nozīmē, ka prioritizētās infrastruktūras investīcijas tiešām var tikt ieviestas.

Cēloņsakarību koka ražošanas un ienākumu nevienlīdzības analīze (sk. 5. nodaļu) atklāj, ka uzlabota transporta infrastruktūra var pozitīvi ietekmēt gan ražošanu, gan nevienlīdzības samazināšanu. Uzlabotas starptautiskās transporta ķēdes var samazināt neizdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa negatīvo ietekmi, kur reģionālās atšķirības ir būtisks faktors kopējā nevienlīdzības līmenī Latvijā. Tālāka starptautiskā transporta tīkla uzlabošana var pavērt daudzas jaunas produktīvas iespējas, un uzlaboti reģionālie transporta tīkli var samazināt mazāk attīstīto reģionu situāciju, kur reģionālās atšķirības ir svarīgs faktors kopējam nevienlīdzības līmenim Latvijā.

---

¹²⁸ Sk. P. Nijkamp, J. Poot (2004).

¹²⁹ Npublicēti makroekonomiskās modelēšanas materiāli, Baltijas Starptautiskais ekonomikas politikas studiju centrs (BICEPS).

11. ielikums. Konkurētspēja un industriālā politika

Industriālā politika apskatīta vairākos ES dokumentos kā būtisks Eiropas konkurētspējas uzlabošanas faktors. Līgums par ES darbību (*The Treaty on the Functioning of the European Union*) nosaka industriālo politiku par galveno pīlāru ES konkurētspējas politikā* ar kopējo mērķi, ka „ES un dalībvalstis nodrošinās, ka eksistē nepieciešamie apstākļi ES industriju konkurētspējai”. 2010. gadā EK pieņēma „Integrētu industriālo politiku globalizācijas ērai – liekot konkurētspēju un ilgtspējību centrā”. To uzskata par vienu no vadošajām iniciatīvām „Eiropas 2020” stratēģijā. Tiek uzsvērts, ka divi galvenie elementi, kas nepieciešami, lai veiksmīgi īstenotu definēto industriālo politiku, ir:

- industriālo politiku vajadzētu saprast plašākā nozīmē – koncentrēšanās uz visām politikām, kam ir ietekme uz industriju un privāto sektoru izmaksām, cenām un inovācijām, kā arī uz privātajiem sektoriem;
- struktūru radīšana, kas pavada uzņēmumus cauri visām to dzīves cikla fāzēm un darbības stadijām. Šīm struktūrām vajadzētu arī nodrošināt konkurētspējas paaugstināšanas pareizos stimulus.

Sadalījumā pa prioritātēm ES industriālā politika identificē piecas galvenās prioritātes.

1. Nodrošināt industrijai pareizos sistēmas apstākļus.
2. Enerģijas, transporta un komunikācijas infrastruktūras kvalitātes loma vienotā tirgus potenciāla izmantošanā un konkurētspējas veicināšanā.
3. Uzlabot spēju komercializēt idejas, kā arī jaunas industriālās inovāciju politikas nepieciešamība.
4. Izmantot jaunus tirgus, ko paver globalizācija.
5. Pāreja uz zema oglekļa resursu efektīvu tautsaimniecību.

Tā kā Latvijas programmu konkurētspējas uzlabošanai nevajadzētu skatīt atrauti, bet kopējā ES sistēmā, trīs konkurētspējas jomas, kas prioritizētas LKZ 2011 6. nodaļā, jāpozicionē kopējā ES kontekstā.

Pirmā prioritāte ir ēnu ekonomika. Kā redzams no LKZ 2011 4.–6. nodaļas diskusijas, ēnu ekonomikas ietekme sniedzas tālu aiz valdības ieņēmumiem, kas tiek zaudēti nodokļu nemaksāšanas dēļ. Tā ietekmē resursu sadalījumu, būtiski iespaidojot kopējos apstākļus rūpniecības attīstībai, t.i., vienu no pamatiem, uz kā balstās (vai vismaz vajadzētu balstīties) ES un tātad arī Latvijas industriālā politika. Liekot jautājumu par apjomīgo Latvijas ēnu ekonomiku ES industriālās politikas kontekstā, tas vērš ēnu ekonomikas samazināšanu par būtisku prioritāti un var būt par galveno prioritāti Latvijas konkurētspējas celšanā.

Otra konkurētspējas prioritizētā joma ir infrastruktūra. Tas saskan ar ES industriālo politiku. Nozīme ir arī minētajai ceturtajai prioritātei – izmantot jaunus tirgus, ko paver globalizācija. Šajā kontekstā teikts, ka „Eiropas interešu viedoklis ir izmantots ES transporta vai enerģijas politikai, lai radītu piemērotu apstākļu struktūru un finanšu līdzekļus, lai nodrošinātu efektīvu pārrobežu infrastruktūras veidošanu un ekspluatāciju”.** Latvijai ar tās ģeogrāfisko stāvokli ES perifērijā tas ir ļoti būtiski un norāda, ka industriālās politikas jomā vajadzētu izmantot ģeogrāfiskā stāvokļa piedāvātās priekšrocības.

Trešā prioritizētā joma ir izglītība, kam ir skaidra ietekme uz ES inovāciju prioritāti, kā arī uz piekto prioritāti (zema oglekļa resursu tautsaimniecība). Jo vairāk, rūpniecības cēloņsakarību analīze 5. nodaļā atklāj, ka izglītība ar darbaspēka prasmju un inovāciju starpniecību arī sniedz ieguldījumu pirmajā ES prioritātē, nodrošinot atbilstošo apstākļu struktūru rūpniecībai.

ES industriālās politikas vīzija sader arī ar t.s. jauno industriālo politiku, kas izstrādāta virknē akadēmisku un uz politiku orientētu pētījumu, īpaši D. Rodriks (Hārvarda universitātes Kenedija valdības skola) pētījumā, kurā industriālā politika definēta kā „politika, kas stimulē specifiskas ekonomiskās darbības un veicina strukturālās pārmaiņas”,*** uzsverot vajadzību pēc labas institucionālās struktūras, ko raksturo caurredzamība un atbildība. Svarīga jaunās industriālās politikas pazīme ir identificēt „ierobežojumus, kas bloķē strukturālās pārmaiņas”,**** tādā veidā to cieši saistot ar konkurētspējas diagnostiku, kas veikta 5. nodaļā.

Ja vajadzētu spekulatīvi norādīt industriālās politikas sektoru tādā nozīmē, kā iepriekš diskutēts, tad vairākas lietas norāda transporta un loģistikas virzienā: Latvijā jau ir šāda klastera aizsākumi, tam ir veiksmīgs ģeogrāfiskais novietojums, un šāda attīstība būtu saistībā ar ES koncentrēšanos uz pārrobežu infrastruktūru, kas ieskicēts iepriekš.

* *Treaty on the Functioning of the European Union, article 173.*

** *European Commission (2011).*

*** *D. Rodrik (2008).*

**** *D. Rodrik (2008).*

6.5. Noslēguma piezīmes

Šīs nodaļas novērtējums un prioritizācija izstrādāta ar mērķi atbalstīt uz rīcību balstītu politiku, kas ietver visciešākos ierobežojumus, ar ko saskaras Latvija, lai izmantotu visu tās ekonomisko potenciālu. Visaptveroša prioritāte ir mainīt politikas veidošanas institucionālo struktūru un politikas ieviešanu. Tas ir nepieciešams, bet ne pietiekams nosacījums Latvijas konkurētspējas uzlabošanai. Vienlaikus politikai vajadzētu fokusēties uz trijām tematisko prioritāšu jomām: ēnu ekonomikas apmēru, izglītības sistēmas kvalitāti un transporta infrastruktūras uzlabošanu. Ja šie jautājumi tiek veiksmīgi risināti, vidējā termiņā tam vajadzētu radīt ievērojamus efektus uz citām svarīgākajām jomām, piemēram, ienākumu nevienlīdzība (starppersonu tāpat kā reģionālo), inovācijas, ražīgums ražošanas jomā, ražošanas sektora apjoms IKP un kapitāla tirgus attīstība. Tie visi ir faktori, kas savukārt ietekmē konkurētspējas pamatus, ražīgumu un galu galā - Latvijas iedzīvotāju labklājību.

Noslēgumā Latvijas tautsaimniecības stipro pušu analīze un ārvalstu ekspertu iesaiste, lai to veiktu, nav tikai laika kavēklis. Šo jautājumu iztirzāja Vācijas Ekonomikas ministrijas eksperts 20. gs. 20. gados H. F. Krons-Volfgang (H. F. Crohn-Wolfgang), kas, domājot par Latvijas ģeogrāfisko stāvokli un tā nozīmi Latvijas labklājībā (konkurētspējā), izteicies šādi.¹³⁰

Latvijas priekšrocības .. bija joma, ko nevarēja mainīt politikas notikumi, un tie nekad to nemainīs. (..) Neraugoties uz politiskajām pārmaiņām Austrumos, viena lieta ir nešaubīga, proti, tās ģeogrāfiskais stāvoklis Eiropā. Krievija arī nākotnē turpinās izmantot Rīgu kā galveno ceļu uz Eiropu, un tas vedina domāt, ka Rīgas nākotne ir kā ostai un kā tranzīta reģionam. Precīzāk, valsts turpinās būt krasta tranzīta zona Krievijai un tilts starp Rietumeiropu un Krieviju.

Tātad, lai gan Latvijas ģeogrāfiskais stāvoklis 20. gs. bieži bijis tās posts un lai gan tas varētu būt pretrunīgi, H. F. Krona-Volfganga pravietiskie vārdi var turpināt būt par ceļzvaigzni Latvijas politikas veidotājiem arī mūsdienās.

¹³⁰ Sk. H. F. Crohn-Wolfgang (1923). Tulkots no vācu val.

1. pielikums.

Dabiskās dotācijas

Latvijas teritorija ir 64 589 km² liela, iedzīvotāju skaits - aptuveni 2 milj. Tādējādi teritorijas platības un iedzīvotāju skaita ziņā Latvija ir viena no mazākajām valstīm Eiropā.

1.1. Ģeogrāfija un klimats

Latvija atrodas Baltijas jūras austrumu krastā un Austrumeiropas līdzenuma malējos rietumos. Ziemeļos tā robežojas ar Igauniju, austrumos - ar Krieviju, dienvidaustrumos - ar Baltkrieviju un dienvidos - ar Lietuvu. Rīgas jūras līcis plešas dziļi valsts teritorijā, un visas Latvijas upes pieder pie Baltijas jūras baseina. Divas no trijām Latvijas galvenajām ostām (Rīgā, Ventspilī un Liepājā) ziemā parasti neaizsalst.

Latvija atrodas mēreni mainīgā klimata joslā. Samērā līdzenais reljefs bez ievērojamām topogrāfiskajām iezīmēm (augstākais kalns ir tikai 316 m virs jūras līmeņa) ļauj dažādām gaisa masām ātri šķērsot valsts teritoriju, tādējādi veidojoties strauji mainīgiem laika apstākļiem. Valsts piekrastes daļās klimats vairāk līdzinās piejūras klimatam (ar vēsākām vasarām un siltākām ziemām), savukārt iekšzemē klimats ir kontinentālāks (ar lielāku ziemas un vasaras temperatūras starpību).

Latvijas novietojums starp Krieviju un Rietumeiropu vēsturiski ļāvis tai darboties kā tranzīta centram starp austrumiem un rietumiem. Vienlaikus valsts atrašanās starp varenākajām Eiropas lielvalstīm (Vāciju un Krieviju) nozīmē to, ka tās attīstība bijusi pakļauta ģeopolitiskajai nestabilitātei un mūsdienu Latvijas teritorija bijusi postošu militāru konfliktu kaujaslauks, sākot ar Lielo Ziemeļu karu un beidzot ar 1. un 2. pasaules karu.

1.2. Resursi: meži, zeme

Latvijai nav daudz minerālo resursu. Tomēr daži aktīvi - daļēji atjaunojamā kūdra un minerāli, piemēram, dolomīts, māls, smiltis un kaļķakmens, - tiek iegūti un atrodami visā reģionā. Galvenokārt tos izmanto būvniecībā, jo tiem nav īpašas vērtības.

Taču Latvija ir visai bagāta ar citiem dabas resursiem - zemi, ūdeni un mežiem. Meži klāj 3.47 ha jeb 54% Latvijas teritorijas. Pieaugošais mežu koksnes krājums un citas mežu platības kopā veido 633.4 milj. m³, un krājuma apjoms salīdzinājumā ar citām ES valstīm palielinās (piemēram, 2005. gadā - 570.1 milj. m³). Neraugoties uz relatīvo sālsūdens un saldūdens pārpilnību, kopējā zivju nozveja Latvijā 2010. gadā bija ļoti pieticīga - ne vairāk kā 164 tūkst. t. Ūdens, īpaši, jūras, resursi ir potenciāls atjaunojamās elektroenerģijas avots, tomēr, neņemot vērā no Daugavas iegūto hidroenerģiju, tās ieguve nav pietiekami attīstīta.

Meži

Salīdzinājumā ar tās nelielo teritoriju un kaimiņvalstīm Latvijai ir bagātīgi mežu resursi. Mežu kopplatība Latvijā ir aptuveni par 50% lielāka nekā Igaunijā un Lietuvā, un Latvijā ir vairāk mežu nekā vairākās platības ziņā lielākās valstīs, piemēram, Ungārijā vai Lielbritānijā. Kopējais koksnes apjoms Latvijas mežos kopš 1990. gada pieaudzis par 40%, daļēji palielinot mežu kopējo platību (kāpumu (20%) daļēji noteikusi lauksaimniecībā neizmantotā zeme) un veicot mežu atjaunošanas pasākumus.

Lauksaimniecības zeme

Latvijai ir lielas lauksaimniecībā izmantojamo zemju rezerves, un tas nozīmē, ka tā pietiekamā daudzumā spēj sevi nodrošināt ar lauksaimniecības produktiem un arī eksportēt. Aramzemes platība Latvijā uz vienu iedzīvotāju ir lielāka nekā lielākajā daļā Austrumeiropas un Ziemeļeiropas valstu un nedaudz mazāka nekā Ukrainā. Attēlā atspoguļota arī vidējā rudzu raža, kas rāda augsnes auglību, un redzams, ka Latvijas rādītājs šajā jomā ir nedaudz virs vidējā līmeņa attiecībā pret salīdzināmajām valstīm reģionā. Tomēr Latvijas lauksaimniecības zemei ir zems minerālvielu saturs, un pēc minerālmēslojuma izmantošanas desmitkārtīgā krituma kopš 1990. gada augsnes auglība ievērojami samazinājusies. Tas nozīmē, ka peļņas pieauguma potenciāls ir liels.

Kūdra

Latvijā ir labvēlīgs klimats, lai veidotos un atjaunotos kūdras (uzkrājušās augu atliekas) resursi, ko var izmantot kā degvielu. Kūdras iegulas Latvijā attiecībā pret tās teritoriju ir lielas, bet ievērojami mazākas nekā Somijā un Zviedrijā. Kūdras ieguve samazinājusies un nerasniedz 1990. gadā novēroto augsto līmeni, tomēr saskaņā ar Eiropas Augsnes datu centra aprēķiniem pēc 1999. gada ieguves līmeņa augsnes rezerves pietiktu 1 000 gadiem.

Būvmateriāli

Latvijā ir ievērojamas dolomīta, ģipša un grants iegulas, un to visu var izmantot celtniecības materiālu, īpaši betona un asfalta, ražošanā. Šie resursi tiek iegūti brīvdabas karjeros un grantsbedrēs visā valstī. Saskaņā ar Latvijas Vides, Ģeoloģijas un Meteoroloģijas centra aprēķiniem un 2000. gada resursu izmantošanas līmeni rezerves pietiktu 6 000 gadu.

Saldūdens

Saldūdens, kas Latvijā tradicionāli netiek uzskatīts par nozīmīgu dabas resursu, pasaulē kļūst par deficītu un ir arvien svarīgāks, augot iedzīvotāju skaitam un bažām par globālo sasilšanu. Mērenais klimats un ieplaku pārpilnība bagātinājusi Latviju ar upēm un ezeriem. Latvijas ģeogrāfiskie apstākļi labvēlīgi ietekmē arī gruntsūdeņu veidošanos, un UNESCO Latvijas teritoriju klasificējis kā daļu no liela pazemes baseina ar augstu gruntsūdeņu atjaunošanās ikgadējo rādītāju. Eurostat dati liecina, ka Latvijā uz vienu iedzīvotāju ir liels saldūdens daudzums salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm.

2. pielikums.

Kapitāla tirgus papildu rādītāji

2.1. tabula

Kapitāla tirgus attīstībai būtiskie faktori

Valstis: BG - Bulgārija; RO - Rumānija; SI - Slovēnija; HU¹ - Ungārija; SK - Slovākija; PL - Polija; LT¹ - Lietuva; LV - Latvija; EE - Igaunija; DK - Dānija; FI - Somija; SE - Zviedrija.

Avoti: WBDB - *World Bank Doing Business*; GCR - Globālais konkurētspējas ziņojums; WB - Pasaules Banka; WBES - Pasaules Bankas uzņēmumu apsekojumi (*World Bank Enterprise Surveys*); NOMX - *Nasdaq OMX Baltic*; TI - *Transparency International*.

Faktors	Indikators	BG	RO	SI	HU	SK	PL	LT	LV	EE	DK	FI	SE	Avots	Gads
Akcionāru un kreditoru aizsardzība (likumdošana)	Vadītāja atbildības apjoma rādītājs (0 - zemākais, 10 - augstākais)	1	5	9	4	4	2	4	4	3	5	4	4	WBDB	2010
	Akcionāru pakļāvības (0 - zemākais, 10 - augstākais)	7	4	8	7	7	9	6	8	6	7	7	7	WBDB	2010
	Kreditoru likumīgo tiesību spēka rādītājs (0 - vājš, 10 - spēcīgs)	8	8	5	7	9	9	5	9	7	9	7	5	WBDB	2010
Reglaments un izpilde	Vērtspapīru biržu regulēšana (1 - neefektīva, 7 - efektīva)	3.6	3.7	4.3	4.5	3.9	5.0	4.4	3.7	4.7	5.3	5.6	5.9	GCR	2010
Konkurence un	Finanšu pakalpojumu pieejamība	3.5	3.6	4.1	3.5	4.6	4.3	4.3	4.1	4.5	5.0	5.7	5.5	GCR	2010

pieejamība	(1 - nav pieejama, 7 - viegli pieejama)														
	Procentu likmju starpība (kreditēšanas likme mīnus depozīta likme; %)	5.2	5.3	4.5	5.2			3.6	8.2	4.6				WB	2009
	Netieši nepieciešamā aizdevuma vērtība (% no aizdevuma summas)	145	128	116		122	129	99	140	103				WBES	2009
Caurspīdīgums/ atklāšana	Atklāšanas pakāpes rādītājs (0 - zemākais, 10 - augstākais)	10	9	3	2	3	7	5	5	8	7	6	8	WBDB	2010
	Uzskaitīto uzņēmumu investoru attiecību rādītājs ((0 - zemākais, 100 - augstākais)							73	70	81				NOMX	2010
Kapitāla tirgu liberālisms	Ierobežojumi un kapitāla plūsma (1 - lieli ierobežojumi, 7 - nav ierobežojumu)	3.7	4.1	4.2	5.2	4.9	4.5	4.5	4.7	5.7	5.1	6.1	5.9	GCR	2010
Iekšzemes ietaupījumi	Bruto iekšzemes uzkrājumi (% no IKP)	17.7	23.6	25.0	23.2	33.4	20.3	15.6	18.0	24.7	20.9	20.8	23.4	WB	2009 ¹³¹
Korupcija un ēnu ekonomika	Korupcijas izpratnes rādītājs (svērts: 0 - korupcija nepastāv, 10 - augsts korupcijas līmenis)	6.4	6.3	3.6	5.3	5.7	4.7	5.0	5.7	3.5	0.7	0.8	0.8	TI	2010

¹³¹ HU un LT - 2008. gada dati.

Neoficiālie maksājumi valsts amatpersonām (% no uzņēmumiem)	8.5	9.8	5.4	4.0	9.1	5.0	8.5	11.3	1.6	WB	2009
% no uzņēmumiem, kuru galvenais ierobežojums ir konkurentu iesaistīšanās ēnu ekonomikā	28.1	24.9	12.2		17.8	27.6	29.4	27.1	8.2	WBES	2009

2.2. tabula

Finansējuma pieejamība

Valstis: BG - Bulgārija; RO - Rumānija; SI - Slovēnija; HU - Ungārija; SK - Slovākija; PL - Polija; LT - Lietuva; LV - Latvija; EE - Igaunija; DK - Dānija; FI - Somija; SE - Zviedrija.
Avoti: GCR - Globālais konkurētspējas ziņojums; WBES - *World Bank Enterprise Surveys*; GEM - Uzņēmējdarbības globālais monitorings; Groha - rādītājs (atjaunots) no *Groh u.c.* (2010).

Finansējuma veids	Indikators	BG	RO	SI	HU	SK	PL	LT	LV	EE	DK	FI	SE	Avots	Gads
Vispārēja pieejamība	Finanšu pakalpojumu pieejamība	4.1	3.9	4.3	5.0	5.2	4.8	4.5	4.3	5.1	5.6	6.0	6.3	GCR	2010
	% no uzņēmumiem, kas novērtē finansējuma pieejamību kā būtisku ierobežojumu	17.2	36.9	16.7		17.7	22.0	26.9	27.7	6.5				WBES	2009
Akciju tirgus	Finansēšana ar vietējo akciju tirgu starpniecību (1 - sarežģīta, 7 - viegla)	3.1	3.1	3.2	2.6	2.6	3.7	3.3	2.5	3.6	3.7	3.9	4.4	GCR	2010
Parādu tirgus	Pieklūve aizdevumiem (1 - sarežģīta, 7 - viegla)	2.8	2.6	2.9	2.5	3.2	2.9	2.2	2.0	3.0	3.5	4.5	4.2	GCR	2010
Riska kapitāls	Riska kapitāla pieejamība (1 - zema, 7 - augsta)	2.5	2.4	2.9	2.2	2.6	2.7	2.2	2.2	3.3	3.3	4.2	4.0	GCR	2010
Finansējuma ierobežojumi	Iekšējās finanses (nesadalītā peļņa), kas novirzītas ieguldījumiem (% no ieguldījumiem)	64.2	55.3	54.1		58.7	58.3	46.0	59.3	64.4				WBES	2009

Neoficiālā kapitāla summa (draugi/radinieki), ko izmanto uzņēmēji (% no IKP)	1.0	1.3	0.6					3.3		1.0	0.4		GEM	2009
Riska kapitāla/privātā kapitāla pievilcības indekss (0 - nav pievilcīgs, 100 - ļoti pievilcīgs)	44.1	41.0	46.8	52.0	39.1	57.4	41.3	29.4	44.8	81.8	82.3	85.0	Groh	2011

Literatūras saraksts

1. nodaļa

De Grauwe, P. Introduction to *Dimensions of Competitiveness* (CESifo Seminar Series). Cambridge : MIT Press, 2010, ix-xvi.

Delgado, M., Ketels, C., Porter, M. E., Stern, S. *Explaining Prosperity Differences across Countries: The Determinants of National Competitiveness*. Work in progress, 2011.

European Competitiveness Report 2011. Commission Staff Working Paper: SEC(2011) 1188, 33 p.

Grégoir, S., Maurel, F. *Les indices de compétitivité des pays: interprétation et limites*. Compléments A. In M. Debonneuil, L. Fontagné. *Compétitivité*. Paris : La Documentation française, 2003, pp. 97-132.

Hall, R. E., Jones, C. I. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others? *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 114, No. 1, 1999, pp. 83-116.

Hausmann, R., Klinger, B., Wagner, R. *Doing growth diagnostics in practice: A 'Mindbook'*. CID Working Paper, No. 177, Cambridge, MA : Center for International Development at Harvard University, September 2008.

Hausmann, R., Rodrik, D., Velasco, A. *Growth diagnostics*, mimeo. Cambridge, MA : Harvard University, 2004.

Krugman, P. Competitiveness: A Dangerous Obsession. *Foreign Affairs*, vol. 73, No. 2, 1994, pp. 28-44.

Kuznets, S. *Economic growth of Nations: Total output and production structure*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1971, p. 363.

Kuznets, S. Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *American Economic Review*, vol. 63, No. 3, 1973, pp. 247-258.

Porter, M. E. *The Competitive Advantage of Nations*, New York : The Free Press, 1990.

Porter, M. E. Enhancing the Microeconomic Foundations of Prosperity: The Current Competitiveness Index. *In: The Global Competitiveness Report 2001-2002*, New York : Oxford University Press, 2001.

Porter, M. E. Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Microeconomic Competitiveness Index. *In: The Global Competitiveness Report 2003-2004*, New York : Oxford University Press, 2003.

Porter, M. E. Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index. In *Global Competitiveness Report 2003-2004*, New York : Oxford University Press, 2004.

Porter, M. E., Delgado M., Ketels C., Stern S. Moving to a new global competitiveness index. In *Global Competitiveness Report 2008-2009*, Geneva : World Economic Forum, 2008.

Rodrik, D. Diagnostics before prescription. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 24, No. 3, 2010, pp. 33-44.

Sala-i-Martin, X. The economics behind the world economic forum's global competitiveness index. *In: Dimensions of competitiveness*. Edited by P. de Grauwe (CESifo Seminar Series), Cambridge, MA : MIT Press, September 2010, pp. 1-18.

Solow, R. M. A Contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, No. 1, February 1956, pp. 65-94.

2. nodaļa

Camarero, M., Carrion-i-Silvestre, J. L. Unemployment Dynamics and NAIRU Estimates for Accession Countries: A Univariate Approach. *Journal of Comparative Economics*, vol. 33, No. 3, September 2005, pp. 584-603.

D'Auria, F., Denis, C., Havik, K., McMorrow, K., Planas, C., Raciborski, R., Roger, W., Rossi, A. *The production function methodology for calculating potential growth rates and output gaps*. European Commission, Brussels : European Economy, Economic Papers, No. 420, July 2010.

European Bank for Reconstruction and Development (2011). *Life in Transition Survey*. http://www.ebrd.com/downloads/research/surveys/LiTS2e_web.pdf.

Hazans, M. Kas šodien dzīvo Latvijā? Reālā demogrāfiskā situācija šķērsgriezumā Presentation in University of Latvia, 12.09.2011.

Romer, P. M. The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 8, 1994, pp. 3-22.

Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J. P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. September 14, 2009. http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

United Nations (2004). *World Population Prospects: The 2004 Revision*. Vol. I, Comprehensive Tables. New York : United Nations, 2004.

World Values Surveys. Pieejams: <http://www.worldvaluessurvey.org/>.

Yale Center for Environmental Law and Policy and Center for International Earth Science Information Network at Columbia University. *Environmental Performance Index* <http://www.epi.yale.edu/>.

Zasova, A. Labour market institutions: an obstacle or support to Latvian labour market recovery? *Baltic Journal of Economics*, vol. 11, issue 1, 2011, pp. 5-24.

3. nodaļa

Ács, Z. J., Szerb, L. *The Global Entrepreneurship and Development Index (GEDI)*. Edward Elgar Publishing Ltd., 2010.

Ács, Z. J., Szerb, L. *The Global Entrepreneurship Index (GEINDEX)*. Jena Economic Research Papers 2009-2028, April 2009.

Ács, Z. J., Varga, A. Entrepreneurship, Agglomeration and Technological Change. *Small Business Economics*, vol. 24, No. 3, 2005, pp. 323-334.

Baltic Exchange Indices. *Statistics* <http://www.balticexchange.com/>.

Beņkovskis, K., Bitāns, M., Krasnopjorovs, O. (2011) „Product Space Analysis and the Scope for Structural Transformation: The Case of Latvia”. LKZ padziļinātais pētījums.

Bloomberg. *Wheat's Advance Revives Food Crisis Concerns* <http://www.bloomberg.com/news/2010-08-06/wheat-price-jump-revives-concern-over-food-crisis-asia-s-top-buyer-says.html>.

Bloombergs Financial Database. *Latvian Shipping Company Financials* [skatīts 09.2011.] <http://www.bloomberg.com>.

Delfi Bizness. *Asociācija "Transports un Loģistika": Ir jāmaina Latvijas ostu pārvalžu darbības principi* <http://bizness.delfi.lv/versijas/asociacija-transportu-un-logistika-ir-jamaina-latvijas-ostu-parvalzu-darbibas-principi.d?id=39635697>.

Delfi. *Latvijas eksports: vai pieaugums uz reeksporta rēķina?* <http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvijas-eksports-vai-pieaugums-uz-reeksporta-rekina.d?id=29784153>.

Delfi Bizness. *Asociācija: Latvijas tranzīta virziens strauji zaudē konkurētspēju* <http://www.delfi.lv/news/national/business/asociacija-latvijas-tranzita-virziens-strauji.d?id=27960257>.

European Patent Office. *Granted Patents* <http://www.epo.org/about-us/statistics/granted-patents.html>.

Eurostat Statistical Database <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>.

Glinkina, S. Small Business, Survival Strategies and the Shadow Economy. In *Small and Medium Enterprises in Transitional Economies*, Chapter 4. Edited by R. J. McIntyre and B. Dallago. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, 2003.

Gorodnichenko, Y., Schnitzer, M. "Financial Constraints and Innovation: Why Poor Countries Don't Catch Up". NBER Working Papers, No. 15792, 2010.

Hausmann, R., Klinger, B. *Structural Transformation and Patterns of Comparative Advantage in the Product Space*. Harvard University, Center for International Development Working Paper, No. 128, August 2006.

Hausmann, R., Hwang, J., Rodrik, D. *What You Export Matters*. Harvard University, Center for International Development Working Paper, No. 123, December 2005.

Havrylyshyn, O., Mesquita, M., Richter, A., Sakr, K., Westin, M., Zyteck, R. *Latvia: Selected Issues and Statistical Appendix*. IMF Staff Country Report, No. 99/99, 1999.

Hesse, H., (2008) "Export diversification and economic growth" Commission on Growth and Development, Working Paper No. 21.

Innovation Union Scoreboard, 2010 [skatīts 20.07.2011.]. <http://www.proinno-europe.eu/inno-metrics/page/innovation-union-scoreboard-2010>.

International Monetary Fund. "Latvia Caught in Vicious Economic Downturn" <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2009/car052809a.htm>

Latvijas Banka. *Kāpēc Latvijas tirdzniecības bilance turas līdzsvarā?* <http://www.bank.lv/presei/tautsaimniecibas-attistiba/kapec-latvijas-tirdzniecibas-bilance-turas-lidzsvara>.

McArthur, J., Schwab, K. (Eds.). *The global competitiveness report 2001–2002*. New York : Oxford University Press, 2002, pp. 16-25.

Porter, M. E., Sachs, J. D., McArthur, J. W. Executive summary in M. E. Porter, J. D. Sachs, P. K. Cornelius, : *Competitiveness and stages of economic development 2002*

Pro Inno Europe. Innovation Unit Scoreboard. <http://www.proinno-europe.eu/inno-metrics/page/innovation-union-scoreboard-2010>.

Putniņš T. J., Sauka (2011). A Shadow Economy Index for the Baltic Countries: 2010-2011. Stockholm School of Economics in Riga. www.sseriga.edu.lv/shadow-economy-index

Rastrigina, O. et al. *Global Entrepreneurship Monitor 2010 Latvia Report*, Riga: the TeliaSonera Institute at the Stockholm School of Economics in Riga, 2011.

Reynolds, P. "Creative destruction". In *Entrepreneurship, Small and Medium-sized Enterprises and the Macroeconomy*. Edited by Z. Acs, B. Carlsson and C. Karlsson. Cambridge : Cambridge University Press, 1999, pp. 97-136.

Romer, P. M. The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 8, No. 1, 1994, pp. 3-22.

Schneider, F., Buehn, A., Montenegro, C. E. New Estimates for the Shadow Economies all over the World. *International Economic Journal*, vol. 24, No. 4, December 2010, pp. 443-461.

United Nations. Conference on Trade and Development: Review of Maritime Transport http://www.unctad.org/en/docs/rmt2010_en.pdf.

United States Patent and Trademark Office. Patent by Country, State and Year http://www.uspto.gov/web/offices/ac/ido/oeip/taf/cst_allh.htm.

World Trade Organization. *Protocols of accession for new members since 1995, including commitments in goods and services*
http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/completeacc_e.htm

4. nodāļa

Ahermaa, E., Bernardi, L. Estonia and other Baltic states. In *Tax systems and tax reforms in new EU member states*, Chapter 8, Routledge. Edited by L. Bernardi, M. W. S. Chandler and L. Candullia, 2005.

Arbitration in the Baltics(2009) Lawin.

http://www.lawin.com/files/arbitration_in_the_baltics_2009.pdf

“Ancient and Modern: Arbitration in Northern Europe” (2008) Lexuniversal.
<http://www.lexuniversal.com/en/articles/4088>

Auers, D., Rostoks, T., Kenneth, S. Flipping burgers or flipping pages? Student employment and academic attainment in post-Soviet Latvia. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 40, No. 4, 2007, pp. 477-491.

Bassanini, A., Nunziata, L., Venn, D. Job protection legislation and productivity growth in OECD countries. *Economic Policy*, CEPR, CES, MSH, vol. 24. No. 04, 2009, pp. 349-402.

BGR Hanover/UNESCO. *Groundwater Resources Map of Europe*

http://www.bgr.bund.de/DE/Home/homepage_node.html

Boije, R., Norlin, J., Kanelainen, A., Ågren, H. Utvärdering av överskottsmålet, DS 2010:4, Ministry of Finance, Swedish Government, 2010.

Breusch, T. *Estimating the Underground Economy using MIMIC Models*. Australian National University. Working Paper, November 2005.

Campbell, R. A., Kraeusl, R. “A survey of the venture capital industry in Central and Eastern Europe”. In *Venture capital in Europe*. Edited by G. N. Gregoriou, M. Kooli and R. Kraeusl. Elsevier, Oxford, 2007, pp. 51-70.

Cook-Deegan, R. M., Litan, R. E. „Universities and Economic Growth: The Importance of Academic Entrepreneurship”. In *Roles for Growth: Promoting Innovation and Growth Through Legal Reform, The Kaufmann Task Force on Law, Innovation, and Growth*, 2011.

Council of Europe. *European Social Charter*, 18 October 1961, ETS 35
<http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3784.html>

Delfi Bizness. “airBaltic”: Rīgas lidostā jauns terminālis ir nepieciešams pēc iespējas ātrāk <http://bizness.delfi.lv/uznemumi/airbaltic-rigas-lidosta-jauns-terminalis-ir-nepieciešams-pec-iespejas-atrak.d?id=36126172>.

Dombrovskis, V. “Is anything wrong with higher education in Latvia?” *Baltic Journal of Economics*, vol. 9, No. 2, 2009, pp. 5-24.

- European Commission. "Labour Market and Wage Developments in 2009". *European Economy* 5, 10, 2010.
- European Commission Industrial Policy: "Reinforcing competitiveness". *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, SEC 1187 final, 2011.
- European Commission for the Efficiency of Justice. *Study on Council of Europe Member States Appeal and Supreme Courts' Lengths of Proceedings*, Steering Group of the SATURN Centre for judicial time management (CEPEJ-SATURN), Report prepared by M. Velicogna, 2011.
- European Soil Data Centre. *Statistic* <http://eusoils.jrc.ec.europa.eu/>.
- Eurostat Statistical Database
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
- Eurostat Newsrelease, DG Taxud, Stat/11/100, 1 July 2011, *Taxation trends in the European Union*.
- Faculty of Biology of the University of Latvia <http://latvijas.daba.lv/saturs.shtml>
- Fialová, K. *Labor Institutions and their Impact on Shadow Economies in Europe*. IES Working Paper, No. 29, Institute of Economic Studies, Charles University, Prague : 2010.
- Gerxhani, K. "Did you pay your taxes? How (not) to conduct tax evasion surveys in transition countries". *Social Indicators Research*, vol. 80, No. 3, 2007. pp. 555-581.
- Groh, A. P., von Liechtenstein, H., Lieser, K. "The European venture capital and private equity country attractiveness indices". *Journal of Corporate Finance*, vol. 16, issue 2, 2010, pp. 205-224.
- Hanousek, J., Palda, F. Quality of government services and the civic duty to pay taxes in the Czech and Slovak Republics, and other transition countries. *Kyklos*, vol. 57, No. 2, 2004, pp. 237-252.
- Helberger, C., Knepel, H. How big is the shadow economy? A re-analysis of the unobserved-variable approach of B.S. Frey and H. Weck-Hannemann. *European Economic Review*, vol. 32, No. 4, 1988, pp. 965-976.
- Kalnina-Lukasevica, Z., Stonans, K., Platonovs, A. (2010) "New Innovation Platform for Latvia", mimeo, Riga.
- Kazemier, B., van Eck, R. "Survey investigations of the hidden economy". *Journal of Economic Psychology*, vol. 13, 1992, pp. 569-587.
- Kaže, V., Škapars R., Bolinskis, G. Consumer social values behind the grey economy. *Intellectual Economics*, vol. 5, No. 3, 2011, pp. 416-433.
- Korhonen, I., Kuus, T., Zirnask, V. "Baltic securities markets". Bank of Finland Institute for Economies in Transition Working Paper, No. 5, 2000.

Latvian Environment, Geology and Meteorology Centre. *Statistics*
<http://www.lvgma.gov.lv/public/>

Latvian Railroad Company. *Overview of the network*
[http://ldz.lv/texts_files/2012 Tikla Parskats.pdf](http://ldz.lv/texts_files/2012_Tikla_Parskats.pdf).

Latvian State Roads. *Latvian Road Network* <http://www.lvceli.lv/en/?i=1>.

Litan, R. E., Cook-Deegan, R. M. "Universities and Economic Growth: The Importance of Academic Entrepreneurship". In *Roles for Growth: Promoting Innovation and Growth Through Legal Reform*, The Kaufmann Task Force on Law, Innovation, and Growth, 2011.

LR Satiksmes ministrija. *Jomas raksturojums*
<http://www.sam.gov.lv/satmin/content/?cat=112>.

Muravyev, A. "Evolution of Employment Protection Legislation in the USSR, CIS and Baltic States, 1985-2009". IZA Discussion Papers 5365, Institute for the Study of Labor (IZA), 2010.

Organization for Economic Co-operation and Development. OECD Statistical database, 2011. <http://stats.oecd.org/index.aspx?>

Organization for Economic Co-operation and Development. *Program for International Student Assessment 2009 Assessment Framework*
http://www.oecd.org/document/53/0,3746,en_32252351_46584327_4658482_1_1_1_1,00.html

Paalzow, A., Stasevska, J., Vanags, A. *Venture Capital in Latvia Revisited*. TeliaSonera Institute at the Stockholm School of Economics in Riga Discussion Paper, No. 9, October 2010.

Paying taxes in 2011: the global picture www.pwc.com/gx/en/paying-taxes.

Port of Klaipeda. *Statistics*
http://www.portofklaipeda.lt/uploads/brosiura_en_a4.pdf.

Port of Liepaja. *Statistics* <http://www.portofliepaja.lv/en/?id=223>

.Port of Riga. *Statistics* <http://www.rop.lv/en/about-port/facts-a-figures.html>

Port of Tallinn. *Statistics*. <http://www.portoftallinn.com/technical-data-of-the-port>

Port of Ventspils. *Statistics*
http://www.portofventspils.lv/files/394_ventspils_freeport_booklet_2010_en.pdf

Putniņš, T. J. "Capital structure across Europe". Stockholm School of Economics in Riga Working Paper, 2010.

Putniņš, T. J., Sauka, A. Size and determinants of the shadow economies in the Baltic countries, *Baltic Journal of Economics*, vol. 11, No. 2, 2011, pp. 5-25

Riga International Airport. *RIX Receives the Best Airport Award* <http://www.riga-airport.com/en/main/about-company/facts-about-rix/awards-and-prizes/rix-receives-the-best-airport-award>.

Riga International Airport. *Statistics* <http://www.riga-airport.com/en/main/about-company/statistics>

Rousseau, P. L. Wachtel, P. "Equity markets and growth: Cross-country evidence on timing and outcomes", 1980-1995. *Journal of Banking and Finance*, vol. 24, 2000, pp. 1933-1957.

Schneider, F. "Shadow economies around the world: what do we really know?" *European Journal of Political Economy*, vol. 21, No. 3, September 2005, pp. 598-642.

Schneider, F. *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2011*. Unpublished manuscript, Johannes Kepler University, 2011.

Shleifer, A., Vishny R. "A Survey of Corporate Governance". *Journal of Finance*, vol. 52, 1997, pp. 737-783.

Tafenau, E., Herwartz, H., Schneider F." Regional Estimates of the Shadow Economy in Europe". *International Economic Journal*, vol. 24, No. 4, December 2010, pp. 629-636.

Tallinn International Airport. *Statistics and Surveys* <http://www.tallinn-airport.ee/eng/associates/GeneralInfo/statisticsandsurveys/?articleID=1355>

UN Department of Economic and Social Affairs. *World Population Prospects* <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>

United Nations Food and Agriculture Organization <http://www.fao.org/>

United Nations Statistics Division <http://unstats.un.org/unsd/default.htm>.

Venn, Danielle (2009), "Legislation, collective bargaining and enforcement: Updating the OECD employment protection indicators", www.oecd.org/els/workingpapers

Verspagen, B. (2006) "University research, intellectual property rights and European Innovation Systems". *Journal of Economic Surveys*, vol. 20, No. 4.

Vilnius International Airport. *Facts and Figures* <http://www.vilnius-airport.lt/en/airport/facts-figures/>

Williams, C."The prevalence of envelope wages in the Baltic Sea region". *Baltic Journal of Management*, vol. 4, 2009, pp. 288-300.

World Bank, International Finance Corporation & PricewaterhouseCoopers International Limited. *Paying Taxes 2011*. The Global Picture, 2010.

World Economic Forum. *Global Competitiveness Report*, 2010.

Zingales, L. Corporate Governance. In *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law*. Edited by P. Newman. New York : Macmillan, 1998.

5. nodaļa

Bayer, R. Cowell, F. "Tax Compliance and Firms' Strategic Interdependence". Research Paper, No. 2006-09, The University of Adelaide School of Economics, 2006.

Deverajan, S., Swaroop, V., Zou, H. "The composition of public expenditures and economic performance". *Journal of Monetary Economics*, vol. 37, No. 2, 1996, pp. 313-344.

Goerke, L., Runkel, M. "Tax evasion and competition". *Scottish Journal of Political Economy*, vol. 58, No. 5, 2011, pp. 711-736.

Hausmann, R., Klinger, B., Wagner, R. "Doing growth diagnostics in practice: 'a mindbook'", CID Working Paper, No. 177, 2008.

Hazans, M. Kas šodien dzīvo Latvijā? Reālā demogrāfiskā situācija šķērsgriezumā Presentation in University of Latvia, 12.09.2011

[http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/zinas/Prof. M. Hazans_Kas sodien dzivo Latvija 12.09.2011.pdf](http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/zinas/Prof._M._Hazans_Kas_sodien_dzivo_Latvija_12.09.2011.pdf)

Leal Ordóñez, L (2010): "Informal sector, productivity, and tax collection". <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/26058/>

Krugman, P. "Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade" *American Economic Review*, vol. 70, No. 5, December 1980, pp. 950-959.

Lucas, R., E., Jr. "Making a Miracle". *Econometrica*, vol. 61, No. 2, 1993, pp. 251-272.

Ofria, F., Millemaci, E. (2010). "Kaldor-Verdoorn's law and increasing returns to scale: a comparison across developed countries". MPRA. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/30941/1/MPRA_paper_30941.pdf

Putniņš, T. J., Sauka, A. Size and determinants of the shadow economies in the Baltic countries. *Baltic Journal of Economics*, vol. 11, No. 2, 2011.

Swedbank (2011). "Recent manufacturing trends in Latvia – are there reasons to worry?" Swedbank Analysis, May 19 2011.

<http://www.swedbank.lv/lib/en/Swedbank%20Analysis%202011-05-18.pdf/>

Verdoorn, P J (June 1980), "Verdoorn's Law in Retrospect: A Comment", *Economic Journal* 90 (358): 382-85

6. nodaļa

Acemoglou, D., Johnson, S., Robinson, J., Thaicharoen, Y. "Institutional causes, macroeconomic symptoms: volatility, crises and growth". *Journal of Monetary Economics*, vol. 50, 2003, pp. 48-123.

Acemoglou, D., Robinson, J. "The Role of Institutions in Growth and Development". *Review of Economics and Institutions*, vol. 1, No. 2, 2010, pp. 1-33.

Background report on: *Evidence based cohesion policy and its role in achieving Europe 2020 objectives* prepared for the conference on Evidence Based Cohesion Policy held in Gdansk July 11th, 2011.

http://ec.europa.eu/regional_policy/consultation/5cr/pdf/answers/national/latvia_government_2011_01_28.pdf

Barro, R. J. "Education as a Determinant of Economic Growth". In *Education in the Twenty-first Century*. Edited by E. Lazaer. Stanford : Hoover Institution Press, 2002.

Boije, R., A. Kainelainen, and J. Norlin, (2010), The Swedish fiscal policy framework, *Nordic Economic Policy Review*, No. 1, 199-217.

Calmfors, L., (2010), "The Swedish fiscal policy council – experiences and lessons", Mimeo, Finanspolitiska rådet

Crohn-Wolfgang, H. F. *Lettlands Bedeutung für die östliche Frage*. Berlin and Leipzig : Walter de Gruyter & Co, 1923.

Del Bo, C. "Recent advances in public investment, fiscal policy and growth". In *Public Investment, Growth and Fiscal Constraints: Challenges for the new EU Member States*. Edited by M. Florio. Cheltenham : Edward Elgar, 2011, pp. 25-48.

Deverajan, S., Swaroop, V., Zou, H. "The composition of public expenditures and economic performance". *Journal of Monetary Economics*, vol. 37. No. 2, 1996, pp. 313-344.

European Commission. Industrial Policy: Reinforcing competitiveness. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. SEC (2011) 1187 final.

Finanspolitiska rådet, (2011), Svensk finanspolitik: Finanspolitiska rådets rapport, Stockholm: Finanspolitiska rådet

Nijkamp, P., Poot, J." Meta-analysis of the effect of fiscal policies on long-run growth". *European Journal of Political Economy*, vol. 2, No. 1, March 2004, pp. 91-124.

North, D. C. "Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction". *World Development*, vol. 17, No. 9, 1989, pp. 1319-1332.

North, D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance: Political Economy of Institutions and Decisions*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990, p. 159.

Oviedo, A. M. *Economic Informality: Causes, Costs and Policies: A Literature Survey of International Experience*. June 2009.

http://siteresources.worldbank.org/TURKEYEXTN/Resources/361711-1277211666558/bpg_CausesCostsAndPolicies.pdf.

Rodrik, D. "Normalizing Industrial Policy", The Commission on Growth and Development. Working Paper No. 3, 2008.

Troen, S. I. "Higher Education in Israel: an Historical Perspective". *Higher Education*, vol. 23, 1992, pp. 45-63.

Weale, M." National Saving and the Stability and Growth Pact". *Journal of Common Market Studies*, vol. 42, No. 5, January 2004.

Pielikumi

Groh, A.P., H. von Liechtenstein, and K. Lieser (2010) The European venture capital and private equity country attractiveness indices, *Journal of Corporate Finance* 16, 205-224.